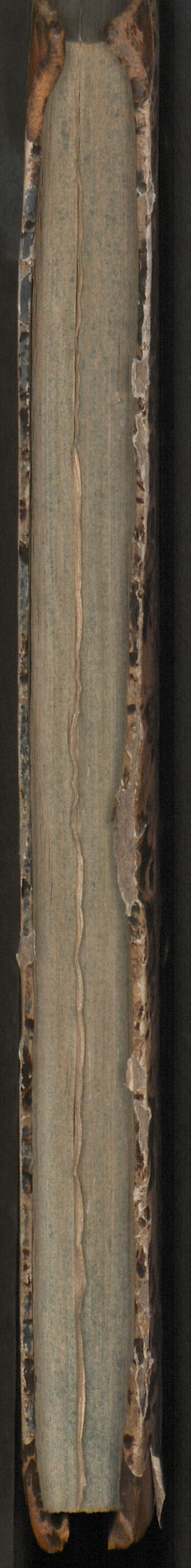BRUNI

RESA

Réserve Bureau

ANTIQVARISK OCH ARKITEKTONISK

RESA

GENOM

HALLAND, BOHUSLÄN, DALSLAND, WERMLAND OCH WESTERGÖTLAND ÅR 1838,

AF

C. G. BRUNIUS.

*Δαέντι δὲ καὶ σοφία
μείζων ἄδολος τελέθει.*
PINDARUS.

LUND,
HOS FÖRLÄGGAREN BOKHANDLAREN C. W. K. GLEERUP.
KÖPENHAMN, I GYLDENDALSKA BOKHANDELN. | CHRISTIANIA, HOS BOKHANDLAREN JOH. DAHL.
TRYCKT UTI BERLINGSKA BOKTRYCKERIET,
1839.

Förord.

Den urgamla plägseden att inledningsvis helsa läsaren torde så mycket mindre böra försummas, som denna boks titel, jemförd med dess tjocklek, kunde måhända afskräcka från densammas närmare påseende. Mången torde nemligen tycka, att föga af intresse kan sägas rörande våra fornlemningar och våra byggnader, helst rörande sådane, som belägne jemte allfarna vägar, äro, åtminstone borde till en del vara, kända. Jag har likvisst uti våra landskapsbeskrifningar och resanteckningar funnit så föga tillfredsställande underrättelser, att jag under min korta kringfärd förliden sommar nedskrifvit de reflexioner, hvilka jag här med några historiska upplysningar meddelar.

Då Sverge fått flere resanteckningar, hvilka i många afseenden spridt ljus öfver naturhistorien; har jag trott, att desse reflexioner kunde i någon mån bidraga till närmare kännedom af vår fornkunskap och vårt byggnadsväsende, och, hvad jag egentligen åsyftar, föranleda mera skarpsynte, mera skicklige granskare, att under tillfälliga genomresor af våra landskaper bereda oss säkrare underrättelser om våra hedniska fornlemningar samt medeltidens och nutidens offentliga byggnader.

Mången torde tycka, att mina antiqvariska iakttagelser äro af föga värde, emedan desamma röra sig åtminstone till någon del omkring förutkända monumenter. Denna frå-

gas besvarande bör naturligtvis öfverlemnas till fornforskaren; men härvid bör likvisst på förhand erinras, att hvad jag yttrat om de såkallade hällristningarnas egentliga syftning, är i så måtto alldeles nytt, att ingen hittills på detta sätt betraktat desamma.

*Det är en märkvärdig företeelse, att man kan i sin studerkammare få genom vetenskapliga beskrifningar noga besked om de vigtigaste byggnader i Tyskland, England, Frankrike och Italien; men att man måste, om man nemligen önskar en vetenskaplig åskådning af hvad vi i denna väg äga, sjelf resa omkring och ha förmåga att uppfatta hvad man kan uppleta. Den ryktbare von Wiebeking, som oaktadt sina praktiska byggnadsbefattningar utgifvit ett jätteverk öfver civilarkitekturen, har i detta arbete blott en liten notis rörande Sverges både äldre och nyare byggnadsväsende, hvilken notis inrymmes på endast fem sidor. Han säger deri: "Det är omöjligt att i brist på tillräckliga källor framställa civilarkitekturens tillstånd i Sverge under olika tidrymder." Och vidare: "Alla mina bemödanden att erhålla upplysningar rörande byggnadskonstens närvarande tillstånd i samma land ha varit fruktlöse. Man kunde förmoda, att densamma icke förtjenar någon synnerlig uppmärksamhet; emedan min önskan att från Sverge erhålla underrättelser varit utan påföljd." Han tillägger slutligen den önskan, "att någon lärd måtte göra sig den mödan att bekantgöra denna del af sitt lands litteratur" *). Detta yttrande och denna uppmaning förtjena uppmärksamhet, helst då de utgå från en man, hvilken genomvandrat den nya konstbildningens alla irrgångar, och som likväl upphöjt sig till en verklig vetenskaplighet och derjemte utfört vigtiga byggnadsverk.*

**) C. F. v. Wiebekings Bürgerliche Baukunde, München 1825, III B. s. 418—422.*

*Svårligen lärer någon numera neka, att en byggnadshistoria är behöflig för hvarje land, emedan der, hvarest inga eller otillräckliga urkunder sprida ljus öfver ett folks bildning och öden, lemna byggnadsverken, om de nemligen rätt studeras, vigtiga upplysningar. En nyare häfdetecknare har på goda skäl yttrat, att, om alla bevis för medeltidens romantiska sinne blifvit förstummade eller utplånade, så skulle densammas religiössymboliska kyrkobyggnader nog högljudt förkunna detsamma *). Huru ringa begrepp skulle vi icke ha om nordboarnes vetenskapliga bildning under medeltiden, om vi endast kände densamma af våra magra årsböcker och brefsamlingar? Vi våga således tro, att, om ett grundligt studium af våra hedniska fornlemningar bereder högst intressanta bidrag till kännedom om våra urfäder, så är ett vetenskapligt studium af medeltidens byggnadsverk ej mindre vigtigt för densammas rätta bedömmande. Det tyckes dessutom vara ganska maktpåliggande, att den nyare tidens särskildta byggnadssätt, i synnerhet hvad kyrkor beträffar, offentligen skärskådas; emedan dymedelst kan lättast utrönas, om man bör fortfarande ge våra uråldriga helgedomar godtyckliga ornamenter och tillbyggnader, eller om man bör i öfverensstämmelse med medeltidens anda pryda och utvidga desamma, samt om man slutligen icke kan, om man nemligen med allvar studerar konsthistorien, uppfatta ett byggnadssätt, hvarigenom mera lämplige och upplyftande tempel framkallas än de, hvilka nu uppföras; tempel, som med sina enformiga nedtryckta långhus och sina ornamentslösa lanternbetäckta klocktorn hvarken lifva känslan eller väcka andakten.*

Men huru skall någon kunna med framgång företaga en nöjaktig skildring af vårt äldre och nyare byggnadsväsende

---

**) H. Leo Lehrbuch der Universalgeschichte. 1 B. Halle, 1835, s. 27.*

innan vi få några vetenskapliga specialbeskrifningar? Det öfvergår nemligen en forskares förmåga, att äfven i afseende på ett mindre land ensam undersöka och utreda alla hithörande förhållanden; i synnerhet om han icke uteslutande egnar sig häråt eller han icke njuter behöfligt understöd härför. Närvarande korta bidrag till en byggnadshistoria för Sverge torde derföre i någon mån sprida ljus öfver våra äldre och nyare byggnadsverk. Desse bidrag torde jemväl i någon mån fästa vederbörandes uppmärksamhet derpå, att de personer, som sättas i spetsen för våra byggnadsskrån, böra i första rummet vetenskapligt studera byggnadskonstens vidtomfattande urkunder och lärorika monumenter, och icke betrakta, hvad stundom sker, skönteckning såsom densammas hufvudföremål.

Hvarje särskildt byggnadssätt fordrar ett eget konstspråk. Ehuruväl den klassiska byggnadsarten hade ett deremot svarande ordförråd, så befanns detta för den christliga konstutöfningen dels opassande, dels otillräckligt. Egna begrepp fordra naturligtvis egna uttryck. Det är jemväl lätt begripligt, att en pelare är något helt annat än en kolonn, ehuru de stundom kunna för enahanda behof användas. Benämningarne πεσσὸς och pila äro ingalunda liktydiga med κιὼν och columna. Orden aula, sanctuarium, absis, concha gåfvo under forntidens och medeltidens konstperioder helt olika begrepp. Våra katholske förfäder, som uppfört ansenliga byggnadsverk, ha naturligtvis haft derför ett passande byggnadsspråk. Men då endast öfverblifne monumenter gifva oss någon närmare kännedom om denna konstutöfning, nödgas vi, om vi vilja härom yttra oss, bilda passande benämningar; helst det nya byggnadsmanérets termer dels föga förslå, dels lemna obestämda föreställningar. Flere lärde utlänningar ha också för utredande af medeltidens byggnadsväsende påfunnit träf-

fande konstord, hvarigenom de undvikit missförstånd och oreda. Jag har i dessa resanteckningar liksom i min beskrifning öfver Lunds domkyrka sökt till undvikande af tröttsamma omskrifningar följa ifrågavarande exempel, helst Svenskan ger tillfälle till lättfattliga sammansättningar.

Jag skulle visserligen önskat att härjemte bifoga några antiqvariska och arkitektoniska teckningar, helst jag uppgjort sådana af de monumenter, jag beskrifvit. Men då detta skulle medfört en betydligare kostnad, har jag så mycket hellre afstått härifrån, som jag ärnar i ett särskildt arbete utgifva de teckningar, som jag tagit af en mängd hällristningar, och jag hoppas, att de män, hvilka stå i spetsen för vårt byggnadsväsende, skola i Sverge, liksom i flera andra länder, hedra sig och glädja konstälskaren med noggranna teckningar af våra vigtigare konstalster. Jag vågar så mycket mer hysa denna förhoppning, som de ofta äro i tillfälle att närmare undersöka och noggrant afrita desamma, och som kostnaden för resor och teckningar bestrides af offentliga medel. Hvad nyare byggnadsritningar deremot vidkomma, ha naturligtvis de män, från hvilka de utgått, dessa i sina händer. Äfven sådana ritningars utgifvande skulle icke sakna sitt intresse, emedan hvarje byggnadskunnig komme då i tillfälle att på sin studerkammare bedömma, huru det nu förhåller sig med våra byggnadsföretag.

Här torde äfven böra nämnas, hvarföre intet anföres om Skåne, ehuru jag till en del genomfarit denna landsort. Orsaken härtill är i korthet den, att Skåne har så många vigtiga monumenter, att jag önskar i ett särskildt arbete lemna en närmare underrättelse derom. Det torde af ett sådant företag visa sig, att denna landsort äger en mängd herrliga medeltidsbyggnader, hvilka till största delen äro föga kände och att de förtjena noggranna beskrifningar, innan desamme

bli genom illapassande prydnader, förändringar och tillbyggnader vanställde eller rentaf nedbrutne och ombyggde.

De landskapsskildringar, som här och der blifvit inströdde, täcktes läsaren anse såsom små hvilopunkter eller tafvelomfattningar, hvilka ehuru sanna göra intet slags anspråk på någon uppmärksamhet. Landskapsmålningen är en egen talang, det vare sig med ord eller färger, och denna del fordrar sin egen man, och måste alltid anses af forn- och byggnadsforskaren såsom bisak. Om jag icke fruktat att ge min beskrifning ett afskräckande omfång, skulle jag sökt att jemväl meddela några grunddrag af invånarnes seder och bruk i de orter jag genomfarit, ehuruväl dylika reflexioner legat utom närvarande anteckningars föremål.

Då denne restur blifvit företagen på en tid, då en universitetslärare njuter tjenstledighet, och då brådska likväl omnämnes; anser jag mig böra härför med några ord redogöra, på det att konstkännaren icke måtte falla på den tankan, att jag velat med en låtsad brådska urskulda någon bristande undersökning. En trägen sysselsättning med förbättring och inredning af Lunds domkyrka samt förändring och påbyggnad af Lunds universitetsbyggnad hade fem somrar qvarhållit mig hemma. Min försvagade helsa fordrade en utfärd, men enär fortgående byggnadsarbete påkallade min snara återkomst, kunde jag tyvärr knappast uppoffra mer än trenne veckor på den restur, som här beskrifves.

Slutligen vågar jag här frambära min vördnadsfulla tacksägelse för Hans Excellens Öfverste Kammanjunkaren m. m. Herr Grefve G. Trolle Bonde samt för Öfverste Kammarjunkaren Herr Baron A. G. Gyllenkrok, som haft den utmärkta godheten att lemna mig dyrbara planchverk, hvarigenom jag erhållit vigtiga upplysningar rörande forntidens konstverk. Jag får äfven hembära en hjertlig tacksägelse

till min reskamrat Herr Prosten Å. Kahl, som mer än engång under vår färd med vänskapsfullt tålamod afbidat mina tidsödande afmätningar och anteckningar. Måtte min läsare begåfvas med blott en ringa del af detta godhetsfulla öfverseende; då han säkerligen icke uttråkas på de första skjutshållen.

Lund i Mars 1839.

Författaren.

Innehåll.

1.

Lund — Halmstad.

Färden från Lund gjordes genom Engelholm till Margretetorp. Uppkomne på höjden af Hallandsås nedsände vi afskedstagande blickar öfver en bördig sträckning af Skåne. Engeltoftas välbyggda sätesgård med dithörande utbrytningar och skimrande kyrkor i förening med täcka lundar pryda den vackra slätten. Till venster härom en bokbeväxt fjällrygg, till höger Kullaberg. Några hjordar i den djupa dalen och ett och annat segel på den solbeglänsta hafsytan lifvade denna herrliga tafla. Här låter näktergalen om våren höra sina förtjusande toner. Denna årstid var redan förliden. Obemärktare, men uthålligare foglar fägnade oss med glädtiga sånger. Vi genomforo en liten bokskog, som med sina höjder och dalar bildade intagande utsigter mot den vidsträckta hafsspegeln, hvarefter all denna herrlighet, all denna fägring blefvo liksom genom ett trollslag förbytte i steniga, ljungbeväxta sandkullar samt tufviga och sumpiga dälder. Några usla träkojor med små utbyggnader af sammanplockad kullersten fördystrade den tråkiga vägen och dithörande täppor lofvade knappast de torftiga invånarne ersättning för deras utsäde.

Vi voro nu i Halland. Härvarande länsmärke består i några få nedramlade kullerstenar. Det tyckes nästan som den nya tiden, hvilken gerna utjemnar gamla skiljemärken, icke vårdade sig om något gränsmärke mellan det fruktbara Skåne och det magra Halland. Från höjden af åsens motsatta sida öppnar sig en vidsträckt synkrets öfver ett slättland och en hafsvik. En liten fjällbäck har här bildat en ansenlig dal, hvars ena sida visar kala klippor och ljungbeväxta branter, men hvars andra deremot prunkar med högstammiga bokar. Bäckens steniga bräddar beskuggas af alar och hasselbuskar. Vid foten af åsen ligger Karups kyrka och straxt dernedom Karups gästgifvaregård. Denna belägenhet är verkligen inbjudande. Lummiga träd omgifva kyrkan och gästgifvargården; bäcken, som nyss forsade öfver de steniga branterna, flyter här sakta fram mellan frodiga ängar för att snart försvinna i den närbelägna hafsviken.

Kyrkan ehuru liten är i anseende till sin höga ålder vördnadsbjudande, helst hon hittills blifvit förskonad för det nya manerets andefattiga reformer. Hon består af torn, skepp, kor och halfrundt utsprång. Hela längden invändigt är 92 fot, skeppets bredd 27 fot 6 tum, korets 20 fot 8 tum. Murarne, som äro af gråsten, hålla 6 fot i tjocklek. Dörr- och fönsteröppningarne äro små. Tornet och skeppet, som tillsammans utgöra långhuset, ha tvenne kors- och ett stjernhvalf. Koret har korshvalf och utsprånget hjelmhvalf. Breda bågar åtskilja tornets och korets hvalfafdelningar från skeppets. Kyrkan är i enkel rundbågsstil, takhvalfven till en del något yngre. Tornet har en ansenlig spira, hvilken väl icke röjer någon hög ålder, men likvisst är mera högtidlig än nutidens lyktlika betäckningar. Flere skadade helgonbilder

förvaras i kyrkan. Härvarande inredning kan utan saknad af fornforskaren och konstvännen förbigås. Här blef 1831 i östra sidan af kyrkogårdsmuren ett lik- och kalkhus med en genomgång å midten uppfördt på enterprenad för 600 riksdaler, hvilket kort derefter nedramlade. Församlingen lät sedan enligt ackord ombygga detta lik- och kalkhus, hvilket hvarken pryder den uråldriga kyrkan eller synnerligen motsvarar sitt ändamål; helst detsamma ligger alldeles jemte landsvägen och hvarken vittnar om nutidens smak eller skicklighet.

Icke långt härifrån framskymtar Skottorps herregård bland lummiga träd. Denna egendom innehades under Carl XI:s tid af Hofkansleren Örnstedt, och hufvudbyggnaden uppfördes enligt Nicodemus Tessins ritning. Ehuru denna hufvudbyggnad, att dömma af Grefve Dahlbergs teckning deraf, hvarken var i anseende till omfång eller stil synnerligen märkvärdig; blef den likväl i våra häfder ganska ryktbar. Carl XI behagade nemligen här 1680 fira sitt biläger med Danska Prinsessan Ulrika Eleonora. Det är lika obekant, hvarföre denne Konung i stället för Halmstad, hvarest anstalter redan voro vidtagne för en sådan högtidlighet, valde dertill denna lilla sätesgård, som det är ovisst, hvarföre han redan mycket bittida om morgonen efter förmälningsdagen, lemnande till allas förundran sin höga brud, spatserade omkring på gården. Härvarande hufvudbyggnad har genom sednare förändringar föga vunnit i anseende; men egendomen har deremot mycket tilltagit i fruktbarhet.

Mellan Karups och Tjärby gästgifvaregårdar passeras Laholm, som är en liten treflig stad på södra brädden af Lagan. Envåningshus af korsverk med små dörr- och fönsteröppningar och höga tegeltak röja forntidens

anspråkslösa byggnadssätt; men snygga gator och en rymlig torgplats ge häråt en täckhet, som ofta saknas i vida ansenligare städer. Laholms kyrka ombyggdes 1808. Det gamla tornet, hvarå fanns årtalet 1632, bibehölls. Kyrkans yttre kan svårligen förmå konstälskaren att göra sig den mödan taga någon kännedom om hennes inre.

Nära staden störtar Lagan omkring en större och några mindre klippor. Här höjde sig fordom ett slott, hvilket 1284 eröfrades af Norrmännen. Detta slott, hvilket utgjordes liksom Helsingborgs af en kringbyggd kärna eller ett hufvudtorn, innehades en tid af Hertig Christofer; men det blef honom 1318 fråntaget af Konung Erik Menved. År 1383 intog Konung Albrekt samma slott, hvilket han kort härefter nödgades öfvergifva. Drottning Margareta hitkom enligt sägen en gång ifrån Skåne okänd med en ringa omgifning, och befallde härvarande slottsherre, som hette Mus, att *öppna portarna*. Denne svarade, att Musen måtte väl hafva matro; hvarpå Drottningen återtog, icke längre än katten vill, gaf hästen sporrarna och öfverred norra grenen af Lagan nedom slottet, efter hvilken händelse detta ställe ännu heter Drottningsvad. Hennes gunstling Abraham Brodersson var äfven en tid herre öfver ifrågavarande slott. Fältherren Engelbrekt Engelbrektsson kom häraf i besittning 1436. Laholms sista fäste anlades af Konung Christian IV och bestod af fem bastioner och trubbvinkliga kurtiner. Tre raveliner lågo på särskilda klippor ofvanom och några sträckmurar på sjelfva holmen nedanom detta strida fall. Alla dessa förskansningar uppfördes enligt dåtidens sätt af jordfyllning med tunn gråstensbeklädnad i kalkbruk. Det väcker förundran, att denne Konung befäst en liten holme, som endast inrymmer en handfull

manskap, och som under torra somrar föga skyddas af strömmen, och som dessutom beherrskas af flere närbelägna backar. Om denna plats icke kunnat före kanoners bruk försvaras, huru skulle den väl uthärda ett sådant vapen? Carl XI lät derföre 1675 förstöra dessa förskansningar, då likväl en liten del deraf bibehölls, hvilken, försedd med besättning från Halmstad, hindrade snapphanarna 1676 ifrån att öfver Lagan längre intränga i Halland. Nu äro några gräsbeväxta jord-, sten- och grushögar svaga lemningar efter dessa förskansningar.

Vägen går öfver denna holme. Man rullar på tvenne fasta gråstenshvalf öfver strömmens södra gren deremot på ett öfver dess norra. Dessa gråstenshvalf äro i halfrunda bågar spända mellan klipporna. Huru gerna dröjer man icke vid denna brobyggnad för att betrakta, huru de fradgande vattenmassorna nedstörta öfver den ojemna klippbottnen och hastigt försvinna i den närbelägna hafsviken? De höga, blomstrande åbräddarne med några stormkrökta löfträd, qvarnen å den ena och den lilla staden å den andra sidan samt ruinen deremellan bilda i förening en behaglig tafla. De vidsträckta slätter, som å ömse sidor omgifva denna i sig vackra belägenhet, bidrogo i någon mån till att öka det intryck, vi här erforo.

Våra betraktelser öfver ställets märkvärdighet och njutningen af dess åskådning skingrades af en företeelse, som ehuru icke ovanlig föreföll oss besynnerlig. Man vittjade nemligen tvenne laxgårdar, som bestodo af spjälverk fastsatte i bergsskrefvor der strömmen var ganska strid. En ung man mer än halfnaken nedhoppade i laxgården, der vattnet steg honom långt öfver medjan. Han sökte nu med fötterna indrifva den snabba fisken i någon af laxgårdens trånga vinklar, då han med otrolig hastig-

het och säkerhet grep sitt rof om hufvud eller stjert och tilldelade detsamma öfver nacken ett och annat slag af ett trästycke. På detta sätt sågo vi omkring hundra större och mindre laxar på en kort stund upphemtas. Det är lätt begripligt, att det i hög grad undergräfver helsan att, i synnerhet under vintermånaderna, på detta sätt vittja laxgårdar. Också är det icke ovanligt, att en yngling, som frisk och sund företager ett dylikt fiske, får ledas derifrån och läggas till sängs. Det tyckes i sanning icke erfordras någon synnerlig uppfinningsgåfva för att göra detta uråldriga, barbariska sätt att vittja obehöfligt. Om passande håfvar icke kunde med fördel användas, kunde åtminstone en inre nätbotten anbringas, genom hvars upphissning fisken vore lätt åtkomlig utan att man behöfde såsom en utter gripa honom i hans eget hemvist.

Vid Tjärby gästgifvaregård ligger en kyrka af samma namn. Denna kyrka är invändigt blott 76 fot lång, 20 bred och ehuru åldrig ganska obetydlig. Det berättas, att Drottning Margareta under ett fälttåg inträdt i denna lilla helgedom, fallit på knä, förrättat en andäktig bön, och dervid aflagt ett fromt löfte, att, om Gud förlänte henne seger, hon skulle låta förbättra och förlänga densamma. Efter vunnen seger blef detta löfte uppfyldt. Om denna berättelse, hvilken finnes bland kyrkans handlingar samt anföres i Richardsons och Bexells beskrifningar öfver Halland, äger, såsom kyrkans olika byggnadsmaterialier tyckas antyda, verklig grund; så torde mången med skäl undra öfver Drottning Margaretas obetydliga tillbyggnad. Den ifrågavarande segern måste väl bestått deruti, att Drottningen 1383 tillbakadrifvit Konung Albrekt, och det tyckes, som denna fördel förtjent ett ansenligare vedermäle af en sann eller låtsad gudsfruktan. På kyrko-

gården ligger en stor ätthög, och på en landtrygg, som icke långt härifrån sträcker sig ifrån norr till söder, ligga åtskillige andra sådane. Här stå flere bautastenar, af hvilka en håller 8 fot i höjd. I trakten häromkring finnas jemväl flere ätthögar; i synnerhet äro de ganska ansenlige, som visa sig till venster om vägen vid Böslinge-backar. Eldsbergs kyrka, som ligger ofvanom dessa backar på en bergshöjd, visar sig vidtomkring och tjenar sjöfarande till landtkänning.

Närmare Halmstad passeras till venster om vägen den ljunghed, hvarest Carl XI 1676 vann ett fältslag öfver Danskarna. Å en klumpig gråsten, som här stått sedan denna tid, har för några år tillbaka följande inskrift blifvit inhuggen: *Stympad men kämpande föll här den tappre Lützow i fältslaget den 17 Augusti 1676.* Något längre fram höjer sig en rund jordkulle, hvars yttre kant är till 2 fots höjd med gråsten kringmurad och med björkar kringplanterad. På denna jordkulle, som ligger till venster om och helt nära vid vägen, står en granitobelisk. Grunden utgöres af trenne små trappsteg. Fotställningen håller 2 fot 6 tum i hvarje sida och 6 fot 4 tum i höjd. Öfverdelen är ungefär dubbelt högre. Vid hvarje hörn står en en liten rund afvisare. Här läses: *Carl XI biträdd af Rutger v. Ascheberg vann här sin första seger den XVII Aug. MDCLXXVI. Invånare af Halland reste minnesvården under Carl XIV Johans X regeringsår.* En dylik granitobelisk kunde i en treflig park göra något intryck, men här å den ödsliga, tufviga, vidsträckta ljungheden, jemte hvilken en oöfverskådlig hafsyta utbreder sig, liknar densamme en dyrbar leksak. Enhvar inser välmeningen härmed; men jag skulle likväl tro, att Carl XI, som tog sin gemål från den granne,

han slagit, och således sökte derigenom utplåna minnet af den blodiga striden, icke gerna sett detsamma upplifvas genom ett dylikt segertecken; och jag skulle jemväl tro, att Hallands invånare kunnat ändamålsenligare använda hvad denna minnesvård kostat till någon passande uppmuntran för uppodling af de oländiga marker, som omgifva provinsens residensstad. En dylik minnesvård framstår såsom en skrytsam erinran om de fördelar, vi vunnit på våra naturliga vänner Danskarna, hvilka, om nemligen försynen från Drottning Margaretas tid beskärt norden vise regenter, icke skulle till obefryndade grannars framtida fördel uttömt sina krafter i förödande fejder med egna stamförvandter; de skulle fasthellre med oss under fredens lugn och stridens buller räknat samma vänner, samma fiender. Kortligen, denna minnesvård syntes mig både till idé och utföring snarare småaktig än storartad. Åtminstone tyckes en resande, som icke sett den ödsliga, den ökenlika ljungheden och den prålande minnesvården, icke ha derigenom gjort någon synnerlig förlust.

Vi nalkas nu den så kallade Halmstads mosse. Stackars hästar, som skola der framsläpa oss! Det är en lycka för eder, att vi icke färdas i statsangelägenheter eller handelsärenden. Denna mosse är en småtufvig ljunghed, som föga höjer sig öfver hafsytan. Vägen, som sträcker sig häröfver ungefär en fjerdedelsmil, är i anseende till en fin och lös sandbotten i hög grad tungkörd. Ingen odling, ingen plantering lifva den ödsliga rymden. Den der framtråkar häröfver, har, om han icke af nejdens dysterhet faller i sömn, tillfälle till betraktelser öfver här timade tilldragelser. När vi öfver denna öken skådade hafvets svallande vågor, samt Halmstads gamla slott och raserade vallar, föresväfvade oss de fejder, som här före-

gått, de arbeten, som här blifvit nedlagde, de riksmöten, som här blifvit hållne. Det fordrades icke ett lusthus, det fordrades ett palats för att inrymma skildringarne af alla de slagtningar, alla de sammanträden, alla de ståtligheter, som här i skiftande grupper framställde sig. Vi vilja icke häröfver utbreda oss. Berättelsen kunde möjligtvis bli lika tråkig, lika tröttande, som den ljunghed vi genomforo.

Emellertid kunna vi icke undgå att erinra om det märkvärdiga sjöslag, som 1062 hölls vid mynningen af Nissan. Konungen i Danmark Sven Ulfsson och Konungen i Norge Harald Hårdråde, den förre med 300, den sednare med 150 skepp började här Larsmesseafton en drabbning, som fortsattes hela natten. Slutligen blefvo Danskarne öfvermannade och deras olycklige Konung undkom genom sin motståndare Håkan Jarls ädelmod. Denne Konung blef under en simpel förklädnad och ett diktadt namn undanhulpen till en bondgård. Här framsattes vatten till tvagning samt något till förtäring. Husmodren, som försport Norrmännens seger, sade: "Vi äro olycklige för vår Konung, han är både halt och rädd." Icke nog härmed. När han torkade sig på midten af handduken, ryckte hon den ifrån honom och sade: "Föga måtte du hafva lärt; det är torparelikt att väta hela duken på en gång." Efter måltiden bortred Konungen åt skogen beledsagad af en vägvisare. Den skog, hvartill Sven Ulfsson tagit sin tillflykt, har längesedan försvunnit; men de grafhögar, som ligga på den ödsliga ljungheden, torde vara minnesvårdar öfver de fallne Danskar, hvilka af bönderna blefvo på Harald Hårdrådes befallning jordade.

---

[1]) S. Sturl. Harald Hårdrådes Saga Kap. 63—67.

Man inkommer på en nybyggd träbro öfver Nissan i Halmstad. Denna stads grundläggningstid kan icke med bestämdhet uppgifvas. Hertig Knut Porse utfärdade 1327 privilegier för Halmstad, hvilka bekräftades 1361 af Konung Valdemar IV och 1390 af Drottning Margareta. Här skulle enligt Calmarrecess nordens Unionskonungar väljas af de tre rikenas fullmäktige. Om icke monarkernes oböjlighet och aristokraternas partianda tillintetgjort Drottning Margaretas stora idé, skulle Halmstad blifvit en välsignelserik källa för nordens välstånd och öfverlägsenhet. Denna stad har redan 1225 varit befäst. Den har än tillbakaslagit Svenskarnas stormningsförsök, än blifvit af dem intagen.

Konung Christian IV lät genom sin byggmästare Hans Steenvinckel 1598 lägga grund till nya fästningsverk, som några år derefter fullbordades. Murbeklädda jordvallar bildade åt strömsidan en nästan rak sträckning, men blotta jordvallar danade mot landtsidan en femkantig omkrets med vattengrafvar derutanför. De yttersta vinklarne jemte strömmen försvarades hvardera med en större bastion och de fyra öfrige åt landtsidan hvardera med en mindre sådan. Östra porten intog midten af strömsidan, var tre våningar hög och hade â hvarje sida på ett temligt afstånd en plattform, men midt framför en ravelin med vattengraf. Norra, södra och vestra portarne, som lågo åt landtsidan på lika afstånd från hvarandra, voro äfven beskyddade af dylika utanverk, dessutom nedledde fem vattenportar till strömmen. Slottet inom fästningsverken i närheten af södra bastionen var genom en inre förskansning med vattengraf afskildt från sjelfva staden, hvilken åter hade tvenne inre batterier till försvar mot en närbelägen landthöjd. Torn reste sig dessutom â norra och

södra bastionen och öfver vattenportarna. Dessa försvarsverk voro efter dåvarande sätt uppförde med omsorg. Då de likväl icke befunnos i sednare tider vara, hvarken i anseende till plan eller läge, försvarbare; blefvo de på riksdagen 1736 utdömde och småningom raserade. Den norra porten är ännu i behåll, har en betydlig längd och höjd samt är betäckt med tunnhvalf. Den röjer nämnde Konungs byggnadssätt, nemligen nederländsk stil och har å norra sidan årtalet 1605.

Slottet, som är i ganska godt stånd, utgör en fyrkant som till ena hälften har *en*, till den andra *tvenne* våningars höjd. Å yttre hufvudfasaden finnes ett lågt porttorn och midthäremot å inre höjer sig ett ansenligt trapp- eller vårdtorn. Ehuru hela byggnaden är mycket enkel, igenkännes deri nederländsk stil. Här är nu landshöfdingresidens, ränteri, kansli, landskontor, länsbokhållare- och landtmäterikontor. I sig förtjenar byggnaden ingalunda benämning af slott och är i sanning ett af samme Konungs obetydligaste företag. Ehuru mycket man arbetat på ofvanbeskrifna vallars planering, återstå ännu betydliga spår deraf. Men lemnom dessa ålderdomsminnen, hvilka i sig äro lika obetydliga för befästnings- som byggnadskonsten.

Halmstad äger ett annat byggnadsverk, som förtjenar forskarens och konstnärens hela uppmärksamhet. Jag menar stadens kyrka, hvilken enligt ett bref af Erkebiskopen Tuve i Lund stod 1462 under byggnad och sedan helgades åt S. Nicolaus. Man nalkas icke utan helig rörelse detta vördnadsbjudande tempel, som utvändigt sträcker sig 200 fot i längd och 88 i bredd. Murarne bestå af grof tegelsten, hvilka fogstrukne röjde ett forntida allvar, men i sednare åren öfverrappade ha en skärande

hvithet. Tornbyggnaden, som ligger i vester, utgör en del af mellanskeppet och omfattas åt norr och söder af sidoskeppen. Hufvudfasadens nedre afdelning har en ansenlig bredd, den öfre deremot utgöres af vestra tornsidan. Hufvudingången har en rund betäckning och deröfver trapplika utsprång och högre upp ett litet rundfönster. Tvenne höge sträfpelare nemligen en på hvardera sidan härom uppspringa vid tornets hörn til en ansenlig höjd och sammanbindas med en framskjutande föreningsbåge, som utgör ungefär en qvartcirkel. Mellan hufvudingången och hvarje sträfpelare finnes ett stort fönster med spetsig betäckning, öfver hvilka åter fyra hjertlika och trenne fatformiga fördjupningar förekomma. Öfver dessa sirater och under sträfpelarnas föreningsbåge framspringa pilastrar, som bilda trenne särskilda fält, af hvilka det mellersta har ett litet rundbetäckt fönster. Båda sidoskeppen ha hvardera åt vester ett fönster med spetsbåge. Hufvudfasaden får således ett storartadt utseende genom den prydliga dörröppningen å midten och de tvenne stora spetsbetäckta fönsterne å hvarje sida derom samt genom de tvenne sträfpelarna och den mäktige föreningsbågen tillika med de sirliga utsprången och fördjupningarna. Skada, att tornbetäckningen, som ännu i sistförflutna århundrade hade åt norr och söder prydliga trappgaflar, röjer en nyare tids småaktiga infall.

Kyrkans öfriga omgifningsmurar så väl å långhus som korbyggnad ha sträfpelare, så att endast ett passande afstånd lemnas deremellan för dörr- och fönsteröppningar. En ingång, som nu är igenmurad, har fordom funnits å södra sidan. Portalen härtill, som är oförstörd, har mycken likhet med den, som finnes vid hufvudingången; men skiljer sig deruti, att öfver rundbågen och under trapput-

sprången märkes en spetsig bågfördjupning samt öfverst trenne fatformige insänkningar. Midtemot denna ingång finnes å norra sidan en dylik. Derutanför ligger ett vapenhus med spetsig gafvel, som prydes med lätta nichfördjupningar. Detta vapenhus har hjelmhvalf med korsande gördelbågar, hvilket är en föga vanlig anordning, helst i en fyrkantig byggnad. På samma sida längre åt öster ligger en sakerstia, som äfvenledes har ett prydligt gafvelfält; men detta är till en del vanståldt genom upphuggning af tvenne aflångfyrkantiga fönster, och utbyggnaden har invändigt ett platt trätak. Långhusets och korets omgifningsmurar hålla 3 fot 9 tum i tjocklek, men äro å fönsterbröstningen 9 tum tjockare. Sträfpelarne ha 2 fots bredd med 3 fots 9 tums utsprång. Långhusets och korets fönster, som ha en ansenlig höjd och bredd, ha dels halfrunda, dels spetsiga betäckningar, af hvilka de förres smygar äro snedvinklige och ornamentslöse, de sednares utgöras af tvenne rätvinkliga insprång. Bådaderas rutor äro anbragte midti muröppningarna, och bådaderas smygar äro in- och utvändigt lika. Taklisterne bestå af jemte hvarandra framlöpande rundbågar, öfver hvilka framskjuta halfkorslika spetsar, som öfver hvarje rundbåge bilda ett utsprång i trappgafvelform. Korbyggnaden, som utgör sex sidor af en tolfkant, uppbär en åttkantig kupol med ett fönster å hvardera af de östligaste sidorna. Denne kupol prydes med en gesims, som består af en plattlist omgifven af tvenne tandlister. Hithörande fönsteröpningar ha genom en sednare tids förfuskning fått raka betäckningar. Kyrkans vattentak, som fordom varit högt och spetsigt, har i sednare tider blifvit lågt och brutet; en förändring, som naturligtvis i hög grad minskar hennes ansenlighet.

Kyrkans inre anordning är ej mindre intagande än hennes yttre. Hela längden utgör 180 fot och hela bredden 72. Hon afdelas genom tvenne pelarrader i mellan- och sidoskepp, af hvilka det förra håller 30 fot, de sednare hvardera 15 i bredd. Koret afskiljes genom en pelarkrets i en inre altarplats och en yttre omgång. Tolf pelare, nemligen två väggfaste och tio fristående i tvenne rader uppbära långhusets takhvalf. Sju pelare, som bilda en halfcirkel understödja korhvalfven och kupolen. Alla pelarne äro runda. De, som finnas i långhuset, hålla 17 fot 9 tum i omkrets; de, hvilka stå i koret, äro något smalare. Dessa förenas med starka spetsbågar, som kasta sig från pelare till pelare från inre tornmuren rundtom altarplatsen. Sidoskeppens och korbyggnadens omgifningsmurar ha kantiga pilastrar, som motsvara pelarne och förenas med dem genom lätta spetsbågar. Öfver altarplatsen sväfva väldiga spetsbågar, af hvilka den vestligaste uppbär kupolens vestliga omgifningsmur, de öfrige bilda gördelbågar i densammas takhvalf. Hufvudskeppet har till följe af den nya tidens vandalisering ett ömkligt brädhvalf; men sidoskeppen och koromgången ha deremot sina ursprungliga kors- och stjernhvalf.

Man finner vid första anblicken af denna herrliga kyrka, att, ehuru hennes byggnadsstil är, hvad den naturligtvis måste vara mot slutet af femtonde seklet, något blandad; är den likvisst utförd enligt en välberäknad grundidé, som uttalar sig i alla hufvudpartier. Kyrkans grundtal är nemligen *tolf*. *Sex* pelare å hvardera sidan, tillsammans *tolf*, uppbära långhusets takhvalf. Korbyggnaden utgör *sex* sidor af en *tolfkant*, dess takhvalf uppbäres af *tre* pelare å hvardera sidan, sålunda *hälften* af det antal, som erfordrats, om *tolfkanten* varit, hvad den

icke kunde vara, fullbordad. — Härvid förekommer dock den ovanlighet, att halfpelarne i långhuset inberäknas i de fristående pelarnes antal; men att deremot spitspelaren icke får beräknas i deras antal, hvilka finnas i korbyggnaden, och grunden härför är lätt att inse. Kyrkans byggmästare, som ville nedlägga en synnerlig styrka i sitt arbete, har icke ansett tvenne runda pelare uthärda tyngden af tornets hela östra sida; han har derföre uppdragit tvenne grofva fyrkantiga pelare för denna massas upprätthållande och å dessa anbragt halfrunda pelare, som motsvara båda pelarraderna. Han har ej heller ansett, att kupolen kunde säkert uppbäras, utan den finge ett ytterligare stöd af den spetspelare, som finnes längst i öster och hvilken öfverskjuter det egentliga kyrkans grundtal.— Vidare har långhuset *sex* öppningar å hvardera sidan, nemligen *fem* fönster och *en* ingång, således tillsammans *tolf* öppningar. Korbyggnaden har *sex* fönster å omgången och *sex* å kupolen; alltså *tolf* tillhopa. Grundqvadraten inrymmes *sex* gånger i kyrkans hela längd, sålunda *hälften* af kyrkans grundtal. Mellanskeppet har dubbla bredden af sidoskeppen, en grundregel, hvarifrån medeltidens byggmästare sällan afveko. Kortligen, hela denna helgedom står i ett skönt förhållande till dess grundidé och alla dess hufvuddelar. Deremot kan man icke neka, att mycken godtycklighet yppar sig i särskilda detaljer. Rundbågar afvexla med spetsbågar, runda pelare motsvaras af kantiga pilastrar, korshvalf sammanparas med stjernhvalf, gesimser från den äldsta rundbågs- och yngsta spetsbågstiden blandas med hvarandra, hvarjemte fotställningar och kransar förekomma, hvilka äro nästan främmande för bådadera. Det tyckes, som kyrkans byggmästare, hvilken varit noga kännare af de gamles heliga

byggnadskonst, velat i smådetaljer visa sin mångkunnighet och här och der göra småuppfinningar.

Visst är emellertid, att ingen, som har klar kunskap om och lifligt sinne för medeltidens höga byggnadsanda, lärer genom hufvudingången inträda i denna helgedom och öfverskåda dess mäktiga pelarrader, och betrakta, huru ljuset inbryter genom de stora sidofönstren och solen från den sköna kupolen bestrålar altarplatsen, utan att betagas af den heliga känsla, som genomträngde medeltidens djupsinniga, allvarliga byggmästare, och som nu föga kännes, ännu mindre utöfvas. Men tvifvelsutan skall en sådan åskådare falla uti vemod blandadt med förtrytelse deröfver, att de väldige korshvalf, som varit spände öfver mellanskeppet, blifvit omkring medlet af förra århundradet utdömde. Detta skedde, såsom man berättat, på framställning af en kyrkoherde, som i sin okunnighet befarade, att de skulle nedramla, ehuruväl de **1619** mäktat utan skada uthärda en häftig eldsvåda, och voro så starka, att de icke kunde utan största möda nedbrytas. I stället för dessa korshvalf uppspikades brädtak i förtryckt bågform. Detta stödjer sig på ofantliga fotgesimser och tredelas af vidunderliga utsprångslister. Månhända har omkring samma tid sakerstian fått i stället för stenhvalf ett platt trätak. En dylik vandalisering, som synes i sig otrolig, kunde lätt genomdrifvas på en tid, då Sveriges Öfverintendent, hvilken hade, såsom bekant är, mycket anseende, till den ytterliga grad saknade kännedom om och sinne för medeltidens heliga byggnadskonst, att han på sin resa genom Halmstad **1749**, således omkring samma tid ifrågavarande kyrka undergick denna härjning, icke nämner något om stadens helgedom; men på detta ställe prisar Skånes *halmtak* och *träskor*

med önskan, att bådadera måtte i hela riket antagas [2]). Den höga kupolen, hvilken, ehuru saknande sitt ursprungliga stöd åt vester, icke har någon enda spricka, och sidoskeppens takhvalf, hvilka, ehuru beröfvade motverkan af mellanskeppets bågar och kappor, äro likväl i godt behåll, ådagalägga nogsamt, att ifrågavarande rasering var i högsta grad oöfverlagd, ja till och med klandervärd. Kyrkans nedsänkta vattentak är föga bättre, ty meranämnde brädhvalf röjer dropp. Om detta vattentak afbrinner, så kan numera hennes innandöme icke, såsom 1619, räddas. När föröfrigt spikarne hunnit afrosta och bräderne börja lossna, hvad säkerhet har man då vunnit genom de fasta stenhvalfvens utbytande mot den skröpliga träbråten?

I Halmstads kyrka har under katholska tiden funnits åtta altaren, nemligen S. Nicolai, S. Olofs, S. Marias eller Vårfru altaret, S. Barbaras, S. Eriks, S. Jacobs, S. Andreas' och Calentealtaret. Nu ha alla försvunnit, och kyrkans innandöme har derpå icke förlorat i anseende. Hennes nuvarande altarbord står inom korets pelarkrets. Altartaflan, en gåfva af Jöran Sperling i anledning af dess fru Ingeborg Liljehöks död 1675, föreställer i nedersta afdelningen nattvardens instiftelse och i öfversta Christi korsfästelse. Omfattningen, som är af marmor, harmonierar hvarken till stil eller figurer med kyrkans grundidé. Denna altarprydnad minskar korets belysning och störer detsammas sköna anordning. Detta missförhållande är ingen ovanlighet; ty sedan medeltidens konst blifvit genom den nyare undanträngd, började man både in- och utrikes att utan afseende på de uråldrige kyrkornas anordning deri uppsätta pråliga, andefattiga altarprydnader.

---

[2]) Carl Härlemans Dagbok, Stockh. 1749, s. 54—55.

Predikstolen företer bibliska historier i bildverk. Dithörande inskrifter blefvo för flere år tillbaka öfverstrukne. I kyrkan finnes vid hvardera sidan om tornbyggnaden och således under de vestligaste hvalfafdelningarna af sidoskeppen inmurade grafvar. Här ligger bland flere andra en Gagge, som afled 1634. Hans kista är öppnad och hans lik är temligen väl bibehållet. Man förmenar, att det varit balsameradt; men den humle, hvari kroppen ligger, har här liksom i Lund och Dalby samt flerestädes skyddat mot förrutnelse. Detta likbevaringssätt var omkring denna tid icke allenast brukligt i Skåne, Halland och Bohuslän, hvarpå jag sett flera exempel, utan det användes jemväl utrikes. Aurora Königsmarks lik, som visas i Quedlinburg, måste ofelbart vara genom samma medel bevaradt. De tvenne timmar jag uppehöll mig vid och i kyrkan, tilläto mig icke granska likstenar och inskrifter, hvilket också varit mindre behöfligt, enär de vigtigaste redan blifvit anförde af grannsynte fornforskare [3]).

Ehuru kort likvisst denna tid var och ehuru denna intressanta byggnad ådrog sig hela min uppmärksamhet, kunde jag icke ingå deri eller utgå derifrån utan att finna den läktare, som en sednare ägare af Sperlingsholm uppfört, i hög grad vanprydlig, helst kyrkan i anseende till sitt stora omfång icke behöft och icke har några andra dylika upptimringar. Men se! ehuru den rika mannen dristigt ordat mot styrelsen för sina medborgare, ville han tillochmed i Herrans hus vara öfver desamma. Måtte en dylik fåfänga till nationens heder icke kunna länge bibehålla sig! Att kyrkan i våra dagar blifvit utvändigt

---

[3]) J. Richardssons Hallandia antiqua et hodierna s. 174—175. S. P. Bexells Hallands historia och beskrifning II D. s. 386—393.

öfverrappad och hvitmenad, är ett företag, som rentaf strider mot medeltidens bruk, och som mycket minskar hennes ålderdomliga anseende. Detta misstag står numera svårligen att hjelpa. Med desto större fägnad ser man, att helgedomen i sednare år blifvit genom kyrkogårdsmurarnas undanrödjande frigjord, och att i deras ställe passande afvisare af huggen gråsten, hvilka förenas med jernkedjor, tillkommit.

Halmstads äldsta utseende är obekant. Denna stad var emellertid temligen betydlig. Här funnos tvenne kloster, nemligen S. Catharinas, som tillhörde Svartbröderna och S. Annas, Gråbröderna. Man känner intetderas grundläggningsår. Det förra nämnes redan 1264. Det sednare stod ännu 1503 under byggnad. Denna stad lades 1619 i aska, så att endast tvenne hus voro i behåll. Stadens raka gator och ansenliga torg lära efter dess återuppbyggande blifvit inrättade. Här ligger ett temligen stort hus, som är uppfördt af glacerad tegelsten och som är väl bibehållet. Detta hus skall Christian IV låtit uppföra åt sin andra gemål Christina Munk. Staden har utanför vallarna jemte landsvägen några snygga byggnader och trägårdsplatser.

2.

Halmstad — Göteborg.

Vägen från Halmstad norrut leder öfver ett ansenligt sandberg, som ligger i närheten. Härifrån öppnar sig en täck utsigt uppåt Nissan, hvars elfdal till en del beskuggas af träd. Den omgifvande nejdens kalhet öker fägringen häraf. Vägen, som från Karup varit med få undantag jemn, blir nu temligen backig.

Qvibille kyrka, som ligger vid gästgifvaregården af samma namn, består af skepp och kor med ett halfrundt utsprång. Denna helgedom har, liksom de flesta landtkyrkor från rundbågsåldern, aldrig haft stenhvalf. Skeppets nuvarande brädhvalf uppsattes och målades 1771. Det är märkvärdigt, att man ännu på denna tid sirade kyrkotak med afgrundens lågor och plågoandar i vester och yttersta domens jubelskaror i öster. Koret och utsprånget ha platt trätak utan någon anstrykning. Kyrkans gamla trätorn har nyligen blifvit utbytt mot ett stentorn. Denna nya byggnad blef 1831 utförd på enterprenad, och är deri användt så lerblandadt murbruk, att dörromfattningen, som är af tegel, söndervittrat och rappningen affallit. Altartaflan, som intager öppningen mellan skepp och kor och endast lemnar smala genomgångar vid sidorna, inskränker kyrkans utrymme och minskar hen-

nes anseende. Å denna föreställas nattvardens instiftelse och Frälsarens korsfästning och uppståndelse. Predikstolen siras med Evangelisterna, som skrifva i uppslagna böcker. Dessa båda arbeten röja det manér, som var i Danmark rådande under Christian IV:s regering.

I koret å södra sidomuren hänger ett vackert altarskåp med tvenne flygeldörrar. Skåpet utgöres af tvenne afdelningar, af hvilka den nedre innehåller en Biskop, som knäböjer för Frälsaren. Härjemte stå några andelige. Den öfre inrymmer jungfru Maria med Christusbarnet. Hennes hufvud omgifves af en strålglans, hennes fötter stödja sig på månen. I dörrarna stå Apostlarne i trenne rader öfver hvarandra under särskilda baldakiner. Dessa snidverk, som tillhöra spetsbågsåldern, röja konstfärdighet.

Denna kyrka inrymmer en minnesvård, som förtjenar en närmare granskning. En Rådman i Varberg och Halmstad Roluf Hansson och hans hustru Anna Albertsdotter läto nemligen 1673 uppsätta i koret å norra sidomuren en minnesvård af marmor och alabaster. Denna håller i största bredden 7 fot 9 tum och i största höjden 13 fot 6 tum, och består af fem afdelningar. De särskilda taflorna omfattas af en ram, hvars nedersta prydnad utgöres af ett englahufvud. Å sidorna äro tvenne menniskohufvud anbragte, hvilka uppbära tvenne symboliska vapen. Öfver dessa står Moses till höger, Christus till venster, öfver den förre Lukas, öfver den sednare Johannes och öfver dessa åter Mattheus och Markus, alla med sina attributer. Snerklar och fruktklasar bilda bisirater. I de trenne nedersta taflorna förekomma inskrifter, i de öfriga föreställas skapelsen och Christi uppståndelse. Denna minnesvård är efter dåtidens sätt ganska vacker. De långa inskrifter dels på Dansk prosa, dels på Latinsk vers,

som finnas å ifrågavarande minnesvård, anse vi oss här kunna så mycket heldre förbigå, som de äro upptagne af S. P. Bexell. Vi underrättas af en bland dessa inskrifter, att "Roluf Hansson med sin kära hustru på egen bekostnad af grund låtit uppbygga denna sakerstia med hela dess struktur." Således skulle de ha uppfört koret med dess rundslutna utsprång. Denna uppgift kunde betviflas; enär samma byggnad röjer till sin idé rundbågsåldern och man under sjuttonde århundradet ingenstädes byggde i rundbågsstil. Dessutom är denna byggnad i alla afseenden passande för den äldre katholska gudstjenstens förrättande, men ingalunda för en högre belysnings spridande öfver en dyrbar minnesvård. Detta konststycke sitter i en sådan halfdager, att ingen kan utan svårighet urskilja dess finare partier och ännu mindre med någon lätthet läsa derå befintliga inskrifter. Slutligen finnes en runsten insatt å korets södra yttermur, hvilket förhållande äfven talar för detsammas höga ålder; ty mången runsten har under katholska tiden blifvit i kyrkobyggnader inmurad, men detta skulle svårligen kunnat ske under den lutherska; helst då man både i Sverge och Danmark nitälskat för våra hedniska fornlemningars bibehållande. Ifrågavarande man och dess kära hustru måste således bekostat korets förändring till sakerstia jemte grafrum och minnesvård. Men måhända har en utbyggnad eller utvidgning blifvit enligt uråldrig anordning verkställd. Hithörande platta brädtak är åtminstone icke gammalt.

Ofvanbeskrifna minnesvård, som blifvit för längre tid tillbaka vanställd genom en lika tilltagsen som usel anstrykning med oljefärg, har för få år sedan blifvit medelst hammarslag på flere ställen afstympad. Detta skall enligt berättelse skett under nya tornbyggnadens uppförande.

Men på hvilket år denna åverkan än tilldragit sig, är det åtminstone visst, att den skett i våra dagar. Man borde af vederbörande på stället förväntat så mycket sinne för och omtanka om en ibland våra ansenligaste och dyrbaraste grafvårdar, att de förekommit en så neslig åverkan; helst ingenting är lättare än att, under påstående kyrkoarbeten, genom afskrankningar och lås utestänga obehöriga eller opålitliga personer från dyrbara konststycken.

Man finner öfver ingången till härvarande utsprång tvenne symboliska vapen, som äro väl uthuggne i kalksten. Å det högra vapnets sköld står en man, hvilken hållande i hvardera handen en dödskalle höjer sina blickar mot himmeln, häröfver en sluten hjelm med tre rosor. Å det venstra vapnets sköld sju drufklasar på en stjelk och häröfver en sluten hjelm med fyra drufklasar. Under dessa vapen stå siffrorna 167 med öppet rum för den siffran, som skulle fylla ett årtal. Förklaringen af dessa symboliska föreställningar är så enkel, att vi icke tro oss behöfva derom orda.

Vägen från Qvibille till Slöinge företer en behaglig omvexling af berg och dalar, bördiga fält och skuggrika lundar. Mellan dessa gästgifvaregårdar ligger jemte vägen Getinge kyrka. Jag betraktade här för några år tillbaka en *liten kyrka i rundbågsstil.* Hon bestod af ett aflångfyrkantigt skepp, ett kor med ett halfrundt utsprång och ett trätorn i vester. Mot midten af södra sidomuren hade en rönn slagit rötter och spred sina friska grenar öfver den gamla betäckningen. Denna kyrka var visserligen alltför liten; men hon gjorde ett behagligt intryck mellan de åldrige löfträd, som deröfver höjde sina skuggrika kronor.

En ny kyrka blef här 1819 uppförd. Denna är vida större än den gamla, och består enligt nutidens sätt af ett enda bredt men föga högt långhus, som slutes med en halfcirkel åt öster och har en tornbyggnad åt vester. Fönsterne ha halfrunda betäckningar. Ett lågspändt trähvalf invändigt och en oansenlig takresning med blybetäckning utvändigt samt ett lyktlikt torntak fullända denna tempelbyggnad. Mera uppmärksamhet förtjena kyrkogårdens trenne ingångar. Till den medlerste uppleder en välhuggen gråstenstrappa, som mellan 1 fot 6 tums breda balustrader har 11 steg, af hvilka hvardera håller 1 fot i bredd, 8 tum i höjd. Alla portarne, som sitta vid finhuggna gråstensstolpar, äro smidde i löfverk och englabilder. Dessa portar har en handlande i Göteborg vid namn Lundgren skänkt till denna sin födelseort. Häromkring förekomma många grindstolpar af huggen gråsten. Detta visar, att allmogen här drifvit färdigheten att hugga gråsten till en temlig höjd.

Slöinge kyrka nära Slöinge gästgifvaregård är äfven nyligen uppförd och liknar den nyssnämnda; men skiljer sig deri, att den å södra långsidan har en stor rakbetäckt ingång med ett halfrundt fönster deröfver. Denna ingång omfattas af ansenliga karmstenar, hvilka, ehuru ej illa arbetade, stå mindre väl tillsammans med byggnadens rundbetäckta fönster.

Vägen härifrån till Falkenberg var för omkring 90 år tillbaka somligstädes så blottställd för flygsand, att den under stormväder kunde svårligen befaras. Häromkring voro hela sträckor af flygsand ödelagde. Den besvärade icke allenast synen och andedrägten, utan igenfyllde äfven vägen. Drifvor hopades i likhet med ansenliga kullar och åsar, hvilka vid förändrade stormar kringfördes,

så att nya kullar och åsar uppkommo. Denna förödelse har ofelbart deraf uppkommit, att man uthuggit skogen och bortsvedjat jordskorpan. Trakten kring Engelholm var fordom besvärad af en dylik förödelse. Der såddes och planterades och flygsanden började småningom sakta sig. Man företog sig omkring 1750 att i trakten af Falkenberg följa detta efterdöme [1]). Vi gladde oss nu att här färdas en god väg och att se derjemte ett sandberg ha temligen grofva löfträd och några sandåsar beklädas med gräs och buskar.

Falkenberg är vida märkvärdigare för sina fornminnen än för sitt närvarande tillstånd. Man inkommer öfver ruiner af ett gammalt slott, hvars grundläggningsår ingen känner. Det bestod af ett kringbygdt vårdtorn och blef år 1318 från Hertig Christofer intaget af Konung Erik Menved. Detta slott blef 1346 i grund förstördt, men åter uppbygdt. Fältherren Engelbrekt Engelbrektsson hitsände 1434 en belägringstropp, som väl blef vid första stormningen tillbakaslagen, men slottsherren, som icke ville äfventyra ett nytt anfall, antände slottet och flyktade undan. Lemningarne härefter bestå nu endast i gräsbeväxta sten- och grusmassor, som väl ha en temlig höjd öfver den förbiflytande Ätran, men en föga lyftning öfver den angränsande ljungheden.

Den bro, hvilken från dessa grushögar sträcker sig öfver strömmen till staden, uppfördes 1756. Denna byggnad hvilar på bergbotten och består af fem ganska höga temligen breda rundhvalf af gråsten. Bröstningarne utgöras af små jemte hvarandra framlöpande spetsbågar af tegelsten, hvilka betäckas med huggen kalksten. Man

---

[1]) Jemför C. Härlemans dagbok 1749 s. 56—57.

hade enligt vår öfvertygelse kunnat med all säkerhet göra denna bro liksom många andra sådana lägre utan att äfventyra någon öfversvämning.

Staden består egentligen af en gata, som kröker sig efter strömmen. De fleste husen äro små, byggda af trä och beklädda med bräder. Kyrkan är ganska liten. Långhuset, som skall vara gammalt, består af gråsten, saknar prydnader och har betydligen gifvit sig. Ett träskjul finnes å hvardera sidan. Tornet, hvarå står årtalet 1787, har äfven remnat. Hithörande förhus är ej mindre skröpligt. Jag besåg icke kyrkans innandöme. Men om Falkenberg icke prunkar med ståtliga byggnader, så finnes här dock något, som säkerligen intresserar hvarje resande. Här idkas nemligen ett indrägtigt laxfiske i Ätran ett stycke ofvanför nyssomnämnda bro. Den lax, som härifrån uppsändes till Stockholm, gäller för Halmstadslax, hvarmed den äfven kan i alla afseenden jemföras. Den framsättes väl icke här i så genomskinliga skifvor och för så höga priser, som på Stockholms spisqvarter; men den, som på Slöinges föga försedda gästgifvaregård icke fått något till bästa, njuter densamma med lika smak under namn af Falkenbergslax.

Härifrån till Morup går vägen först genom några ängar och åkerfält; men snart vidtaga ökenlike, stenige utmarker, beväxte med ljung och enbuskar. Nästan inga höjder, inga träd.

Nära Morups gästgifvaregård ligger Morups kyrka. Hon bestod fordom af orappad tegelsten med ett rödmåladt trätorn, och blef derföre i Danska tiden af sjöfarande, som deraf hade landtkänning, kallad den Röde kirke. Denna helgedom, som var 48 fot lång 32 bred, blef 1807 betydligen förlängd och försedd med skiffertak. Hon har

sedermera fått ett temligen högt torn af gråsten med en låg kopparbetäckning. Korutsprånget är tresidigt, takhvalfvet af bräder. Yttermurarne, ehuru sammanhållne af ankarbjelkar, äro icke allenast remnade, utan äfven utåtsjunkne. Altartaflan och predikstolen tillhöra Carl XI:s tid. Byggnaden är ansenlig, icke andaktsväckande. Här finnes intet, som fäster fornforskarens eller byggmästarens uppmärksamhet.

Till Varberg passeras här och der några bondgårdar, som omgifvas med ängar och åkrar. Men denna trakt är i allmänhet ofruktbar, och ögat tröttas af ljunghedar, torfmossar samt högre och lägre bergskullar. Ingen skog, ingen lund, ingen skugga. Vägen slingrar sig stundom jemte hafsstranden, som är långgrund och stenig. Den obegränsade utsigten öfver den vida hafsytan kan naturligtvis med en dylik förgrund ingalunda lifva denna ödsliga nejd. Vinden spelar här utan motstånd. De få träd, hvilka idogheten anförtrott åt en sandig jordmån, vittna om stormarnas härjande framfart. Kortligen denna kuststräcka är icke allenast förfärande för en stormdrifven sjöman, den är äfven nedslående för en utmattad vandringsman. Sedan vi på en sandig väg omsider upphunnit på en liten bergskulle, blefvo vi angenämt öfverraskade af den lilla täcka staden till höger och den höga fästningen till venster.

Varbergs stad har mer än en gång varit flyttad för att få säkrare läge och bättre hamn, och har således ingen ålderdomsmärkvärdighet. Gatorna äro temligen breda och raka. Husen, af hvilka få bestå af sten, äro till största delen knutade af timmer och beklädda med bräder. Kyrkan, en temligen ansenlig byggnad, uppfördes för något mer än ett halft århundrade tillbaka. Denna helge-

dom väcker inga allvarliga betraktelser och visar intet spår af högre konstutöfning.

Varbergs fästning deremot är i flera afseenden värd att närmare betraktas. Den ligger på en liten bergskulle, som på trenne sidor omsvallas af hafvet. På öfversta höjden häraf har Erkebiskopen i Lund den namnkunnige Eskil, hvilken var en lika förslagen som mäktig man, uppfört, såsom man tror, en fast byggnad. Denne öfverherde innehade mellan åren 1138 och 1177 sitt vigtiga embete. Ifrågavarande byggnad, som kallas Eskilssal, består af en våning med ganska tjocka murar. Här finnes en sal med spis och trätak och derinnanför en kammare med stenhvalf. Den förre skall enligt en gammal anteckning varit munkstuga, den senare Erkebiskopens studerkammare. På byggnaden höjde sig ett torn, som qvarstod 1759. Detta kallades intill dess förstöring Munktornet. Varbergs fästning blef snart en stark plats och i och för densamma har mycket blod flutit. Den, hvilken, obekant med dåtidens ströftåg och öfverrumplingar, endast har kunskap om nutidens operationssätt och belägringskonst, kunde med skäl förundra sig deröfver, att denna ofruktbara strand, denna låga klippa varit så ofta föremål för tapperhetens yttersta ansträngningar och krigets alla fasor.

Bland hithörande sorgespel framstår i synnerhet det, som uppfördes under fejden mellan Erik XIV och Fredrik II. Varbergs stad blef 1565 förgäfves uppfordrad af Svenskarna, hvarpå en belägring med allvar företogs. Sedan staden blifvit en natt skjuten i brand, började stormning, som fortfor fem timmar, hvarefter de segrande i första hettan nedsablade både unga och gamla, och inträngande i kyrkan afslogo framför högaltaret sockenpre-

stens hufvud. Men derefter blefvo qvinnor, barn och ålderstigne förskonade och några utländska legotroppar tillfångatagne. De fallne störtades i grafvarna, vallarne nedkastades öfver dem och staden jemnades med marken. Svenska och Danska underrättelser härom öfverenstämma väl icke i afseende på ömsesidiga förluster och blodsutgjutelser; men om man besinnar, huru detta fasansväckande sjuårskrig å ömse sidor fördes, så synas ifrågavarande grymheter vara ganska troliga. Kort härefter stormades Varbergs slott af Svenskarna, vid hvilket tillfälle nästan hela besättningen nedhöggs. Några höfvitsmän, hvilka tagit sin tillflykt till frustugan, blefvo i anseende till qvinnornas böner och tårar förskonade [2]). Efter få års förlopp återtogs denna fästning af Danskarna. Dessa händelser äro dessutom märkvärdiga, dels emedan Sverge fick vid stadens stormning en krigsfånge, nemligen Pontus de la Gardie, som sedermera tillkämpade detta land ärofulla segrar och blef stamfader för en ätt, hvilken i många afseenden hedrat detsamma; dels emedan fästningens återtagande kostade Danmark en af dess utmärktaste fältherrar, nemligen Daniel Rantzav, som stående på en klippa träffades af en kanonkula från fästningen.

Konung Christian IV, som hade mer kärlek för och kunskap i byggnadskonsten än någon samtidig Konung i norden och som mycket sysselsatte sig dermed, har 1600 och följande år betydligen förbättrat och utvidgat nämnda fästning, och det är uppenbart, att densamma fått af honom sitt nuvarande utseende. Denna fästning, som intar en icke obetydlig rymd, har åt landtsidan dju-

---

[2]) E. J. Tegels Erik XIV:s Historia s. 202—206 och J. Lauritsön Wolfs Encomion Daniæ p. 658.

pa, breda grafvar samt höga, inåtsluttande beklädnadsmurar och jordvallar; åt hafssidan deremot klippgrund, hvarpå jemväl beklädnadsmurar och jordvallar äro uppförde. Yttre porten vetter åt vester och inleder från hamnen. Inom första ringmuren ligga stockhusen eller arrestrummen. Man uppgår för en temligen brant backe till fästningens innanverk, hvilka äfven omgifvas af höga, inåtsluttande beklädnadsmurar med jordvallar. Inom dessa ligga åtskilliga byggnader, nemligen i söder Eskilssal, i öster kommendantshus m. m., i norr arkli och kyrka, i vester bageri, brygghus, kök och stall samt baracker m. m. Nedom borggården äro artilleribefälhafvarens, proviantmästarens och tygvaktarens rum. På artillerityggården finnas tyghus, högvakt, kasern, laboratorium, materialbod, smedja o. s. v. Midtpå den höga borggården är en djup vattenbehållning insprängd, hvarförutan finnes för utanverken en temligt stor dam, som å södra sidan jemväl är insprängd i klippan. Man inkommer på östra sidan genom en lång hvalföppning till en brunn, hvilken vid 24 fots djup har 18 fots vatten. Denna kallas Konung Carls källa och har ett klart och godt vatten. I synnerhet förtjenar en snäckgång i fästningens sydöstra hörn byggmästarens uppmärksamhet. Carl von Hårleman har i sin dagbok af 1749 nämnt något härom, men hans beskrifning är så ofullständig, så obestämd, att man icke kan deraf göra sig något begrepp om denna intressanta byggnad; hvarföre jag torde göra någon ett nöje med att i korthet omtala densamma. Denna snäckgång, som kallas Kockenborg, består af en inre och en yttre rundmur, hvilka äro lodrätt uppdragna i och genom vallarna från fästningens grundvalar till dess öfversta batterier. Mellan dessa rundmurar, af hvilka den inre håller 4 fot i tjock-

lek och den yttre omgifves af jord, äro tunnhvalf i korta afsatser spända, hvarigenom en snäckgång bildas, som håller 8 fot i bredd med ungefär lika i höjd. Denna snäckgång har en jemnt sluttande golfplan, som utgöres af på kant stående tegelsten. Inre rundelen, som är lika hög med öfversta vallen och saknar betäckning, kallas Lyktan; emedan den har å sidorna många 1 fot 6 tum breda, 4 fot höga öppningar, hvarigenom snäckgången uppifrån får en temlig belysning. Man igenkänner här samma grundidé, som utmärker Rundetorn i Köpenhamn, en byggnad, hvilken är ett af Christian IV:s mästerverk. Båda äro deruti lika, att man icke allenast kan med beqvämlighet gå, utan äfven upp- och nedköra i desamma. Den förra är dock i så måtto konstmessigare, att den hemtar sitt ljus ifrån midten, ej såsom den senare från sidorna. Denna snäckgång nedförer till de understa verken, hvarest långa hvalfgångar inleda till stora hvalfrum. Här sprides en mycket svag belysning genom smala öppningar, som sträcka sig härifrån till vallarnas planer. En liten snäckgång, som genom yttre vallens norra sida nedleder till tvenne rum, är alldeles förfallen. Dessa rum bestå af tvenne särskilda hvalf, anlagde i sjelfva vallen; det inre, som endast från en smal öppning ofvanifrån får en ringa belysning, det andra med tvenne skottgluggar jemte hufvudporten utåt hafssidan, ha tjent, såsom man berättar, Carl XII till förmak och sängkammare. Fästningens beklädnadsmurar bestå dels af klumpig och kantig, dels af någon huggen gråsten, den förre i sträckmurarna, den senare i hörnen och porthvalfven. I allmänhet äro gråstenens dimensioner alltför obetydlige. Beklädnadsmurarne sakna allestädes bindare, så att de troligtvis icke skulle uthärda många kanonkulor. Bak- och mellanmurningen

bestå af mindre gråsten och tegelstumpar i kalkbruk. Härvarande många underjordiska gångar och hvalf äro af murtegel. Några få hus och byggnader äro af gråsten, de öfriga af murtegel; men inga röja någon högre konstutöfning.

Denna fästning blef redan 1756 i så måtto utdömd, att inga vidare kostnader skulle derpå nedläggas; men strandbatterierne skulle likväl underhållas, såvidt fångarnes arbetskrafter medgåfvo. Icke destomindre blefvo alla bristfälligheter från 1770 till 1774 afhulpne. Nu är likväl denna fästning, ehuru några förbrytare här förvaras, att anse såsom en ruin. Grafvarne äro till en del igenvuxne, murarne styckevis nedrasade, kanonerne bortförde, och vinden spelar fritt genom flera byggnaders fönsteröppningar och takresningar. Man vandrar icke mer trygg på fästningens öfversta vallar, emedan de söndervittrade hvalfven här och der insjunkit och någon gång gifvit efter, såsom man berättade, för en fotgångares tyngd. Jag har icke destomindre, lifvad af forskningsbegär, nedstigit genom ofvanbeskrifna stora snäckgång och genom långa sidogångar framletat mig till flera underjordiska hvalf. Man tyckes ej utan fara fördjupa sig bland dessa stenmassor, som till stor del instörtat. Man skådar här uti en hemsk halfdager murras och öppningar under sina fötter och löshängande stenmassor öfver sitt hufvud. Men man har, om man efteråt än förebrår sig sin förvägenhet, mödan och faran ersatte genom betraktande af ett Christian IV:s större företag. Jag vågar likvisst icke tillstyrka någon, som icke ledes af ett synnerligt byggnadsstudium, att äfventyra en vandring genom dessa hemska ihåligheter.

Denna uråldriga fästning har på afstånd ett vördnadsbjudande utseende. Dess höga, gråa murar göra ett vac-

kert afbrott mot dess ansenliga gräsbeväxta bröstvärn, inom hvilka flera grupper af kringspridda, tegeltäckta byggnader höja sig. Hvilka arbetskrafter ha icke här blifvit använde för denna fästnings uppförande och underhåll, hvilka stridskrafter ha här icke varit verksamme för densammas försvar och intagning? Den nya tiden raserar den ena borgen efter den andra. När skall den hinna derhän i upplysning, att inga nya behöfva vidare byggas och att inga soldade härar behöfva i fredens lugn underhållas? Solen spred sina sista strålar öfver denna ödsliga borg, hvarest man numera icke hör vapnens dån, utan kedjornas slammer. Aftonen var behaglig och lugn. Under våra betraktelser nedsönk solen bakom den obegränsade hafsytan. Vi begåfvo oss till gästgifvaregården, hvarest våra dystra tankar skingrades genom ett angenämt sammanträffande med några glada ungdomsvänner, som begagnade härvarande bruns- och badinrättningar.

Tidigt följande morgonen lemnades Varberg. Vid utfarten behöfde vi icke nu taga en lång, sandig omväg jemte stranden. Vi passerade nemligen genom hufvudgatan, som åt norr var för några år tillbaka afskuren af en klipphöjd, hvilken sedan blifvit till en stor del bortsprängd. Det är en angenäm öfverraskning att se, huru man å den i hög grad stenbundna trakt, som omgifver Varberg, berömligen upprödjar och odlar nya sträckor.

Här börja bergen ansenligen höja sig, och å deras toppar märkas åtskilliga grafrör, som penningsökare genombrutit. Dessa grafrörs egna sammansättning skall i det följande närmare granskas.

Nidingen, en liten klippa, som uppskjuter i den vida hafsrymden, har fyrbåk, bonings- och kolhus. Här finnas tillräcklig vattentillgång och några små gräsplaner.

Denna lilla ö med sina åbyggnader liknar från kusten ett skepp under segel.

Öfver vida slätter, som omgifvas af höga berg, visade sig Åskloster nära en hafsvik. Detta blef vidpass 1165 anlagdt af Erkebiskopen Eskil. En ibland dennes efterträdare Jakob Erlandsson uppförde här en byggnad, hvilken var af så usel beskaffenhet, att Konung Christofer I, som låg med denne öfverherde i en eftertänklig rättegång inför Påfviska stolen, förevitade honom bland flera misslyckade företag i dylik väg, att densamma "icke kunde stå." Medeltidens öfverherdar voro ej sällan utmärkte byggmästare, en naturlig följd af dåvarande frimureri, hvaruti de ej sällan voro hufvudpersoner. Jakob Erlandsson har likvisst genom sina byggnadsföretag i och vid Lunds domkyrka visat, att han icke saknade håg för, men väl skicklighet i byggnadskonsten. Det vissa är, att, ehuru en mängd klosterruiner qvarstå i *norden*, finnes ingen sten efter någon medeltidsbyggnad vid Åskloster. Här är nu en kungsgård med ett mindre boningshus och stora ladugårdar. Några jordvallar och dammar tyckas här vara de enda lemningarne af det fromma brödraskapets nedlagda arbeten. Detta kloster har såsom de fleste andra haft en skön belägenhet, när de omgifvande bergssträckorna varit *skogbeväxte. Detta ställe omgafs för mindre* än tvenne århundraden tillbaka af skog [3]. Nu äro alla dalar och höjder häromkring skoglösa. Några resliga alar, som beskugga vägen, ge likväl samma ställe i jemförelse med den nakna omgifningen någon ljufhet.

Härnedom passeras Viskeå, som utfaller i klostervikken. Man öfverkommer på en lång träbro, som är nyli-

[3] Arent Berntsen Bergen Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed. 1 B. s. 84.

gen ombyggd. Det skulle väl tyckas, att man skäligen bort på denna alldeles skoglösa ort uppföra en stenbro; helst här icke finnes något synnerligt strömdrag. Detta synes åtminstone oss vara så mycket utförbarare, som ett berg ligger i närheten, hvarest ganska jemna hällar utbrytas, hvilka hålla ända till 16 fots längd med en passande bredd och tjocklek. Vi skulle tro, att rentan för kostnaden af en stenbro ej borde uppgå till utgiften för förbättringar och ombyggnader af en träbro. Visst är emellertid, att stenbroar blifvit flerestädes i landet under sednare åren uppförde öfver strömmar, som ha lika betydlig bredd som Viskeå, ehuru god tillgång funnits på skog, men ringa nog på passande sten.

Härifrån till Kongsbacka passeras några bördiga dälder, som omgifvas af högre och lägre berg. Men ingen skog, inga planteringar. Kongsbacka är en ganska liten stad med mycket trånga gator. Kyrkan är af trä och mindre än de flesta landtkyrkor. Det väcker förundran, att här märkes så ringa industri, då man i en närbelägen socken nemligen Lindome ser handtverkerier bragta till en oväntad höjd. I denna socken finnas murare, timmermän, snickare, stolmakare, svarfvare, vagnmakare, klensmeder, målare, glasmästare, gördelmakare, tunnbindare med flera. Om de sköta sina handtverk på åkerbrukets bekostnad lemnar jag derhän; men att der råder en flit, som beklagligtvis saknas i mången stad, kan icke bestridas.

På vägen härifrån till Kärra gästgifvaregård passeras Anderstorp. Man har vid en liten å, som här framflyter, i sednare år uppfört en stor trenne våningar hög stenbyggnad, hvarunder en del af vattenmassan frambrusar, och hvari en snäcktrappa vid ena ändan uppleder. I denna

stenbyggnad inrymmes ett bomullsspinneri, som drifves med ett vattenhjul. Inrättningen består af 12 spinnstolar hvardera med 128 spindlar. Här funnos dessutom kard-, slip-, härf- och pressmachiner. Härvarande anläggning förtjenar, i synnerhet för den, som icke förut sett någon sådan, att närmare skärskådas. Man märker både af sjelfva byggnadens anordning och machineriets inrättning, att en Engelsman utfört detta arbete.

Vägen leder än å ena än å andra sidan af en lång dalsträckning. Bergshöjderne äro kala, men några löfträd pryda här och der sluttningarna. Nu arbetades å södra dalsidan på en ny väg för att undvika en hop halsbrytande backar å den norra. Denna nya väg, som kommer att utgöra ungefär en mils längd, är ett lika ändamålsenligt som berömligt företag. Från Kärra till Göteborg, som utgör en längd af tre fjerdingsväg, genomfares en fortsättning af samma dalsträckning, hvilken här antar en mildare natur. Vägen, som går jemte Mölndahlså, är jemn och lifvas af den ansenliga stadens granskap. Vackra landthus pryda de väl odlade fälten, och sköna planteringar göra här och der täcka afbrott mot de nakna klipphöjderna.

3.

Göteborg.

Göteborg, hvars läge utsågs af Konung Gustaf Adolf med hufvudsakligt afseende på en beqväm hamn och en säker befästning, byggdes vid utloppet af Götaelf, på en sumpig ängsmark i närheten af trenne bergshöjder, nemligen Stora och Lilla Otterhällan samt Qvarnberget. Denna stad omgafs med jordvallar, vattengrafvar och glasiner. Mölndahlså, som utfaller i närheten, leddes genom en bred kanal långsigenom staden till Götaelf. Vid samma kanals inlopp anlades en sluss och qvarn, och vid dess utlopp bildades en hamn. Tvenne mindre kanaler drogos tvertigenom staden, som åt landtsidan stodo i förening med vattengrafvarna; men åt segelleden sattes den ena i förening med Götaelf, den andra med stora kanalen. Dessa förskansningar började snart förfalla, hvarföre Carl XI uppförde fasta beklädnadsmurar, som höllo 20 fot i tjocklek. Åt landtsidan lågo sex stora bastioner. I de raka faserna voro mingångar, i de inåtsvängda flankerna kasemater och framför de raka kurtinerna faussebrajer. De breda och djupa vattengrafvar, som sträckte sig omkring hufvudverken omgåfvo raveliner och kontergarter, hvilka jemväl bestodo af grofva beklädsnadsmurar. Åt segelleden lågo sex bastioner med raka faser, flanker och kur-

tiner. Utanför sträckte sig ett sänk- eller krubbverk. Dessutom uppfördes på Lilla Otterhällan trenne små bastioner med tvenne raveliner, hvilka alla bestodo af gråstensmurar. På en bergshöjd, som å södra sidan beherrskar staden, fanns en jordskans, i hvars ställe sistnämnde Konung lät uppbygga ett åttkantigt torn med 24 fots tjocka gråstensmurar till fyra våningars höjd. Detta torn, som kallades Kronan, omgafs af ett utanverk med fem bastioner och lika många raveliner. Kronan stod i samband med staden medelst en dubbel föreningslinea, som beskyddades af grafvar, och som hade en kaponnier eller bombfri byggnad, hvarifrån fältet kunde med kanoner och handgevär bestrykas. Dessutom hade dessa fästningsverk flera bombfria krutmagasiner och förrådshus m. m. Ett stycke utom staden ligger jemte Götaelf en liten bergshöjd, hvarå fanns ett fäste vid namn Gullberg. Här lät Carl XI af gråsten uppföra en förskansning, som fick namn af Götalejon. Nedre afdelningen består af en fyrsidig sjernbyggnad, som innehåller fyra kasemater. Härpå uppreser sig ett rundt torn med tvenne våningar och bombfritt hvalf. Trenne portar inledde från landsbygden till staden, nemligen Kungsporten, Drottningporten och Carlsporten. Stora kanalen och den ena af de små kanalerne lemnade från sjösidan inlopp till staden, hvilka inlopp fingo namn af Stora och Lilla Bommen. Dessa fästningsverk, hvilkas yttre omkrets utgjorde nära 14000 och inre 9000 fot, ha till största delen blifvit i våra dagar raserade. De stora gråstensblocken ha behöft till en stor del söndersprängas innan de kunnat med någon beqvämlighet bortbrytas. Kronan och Götalejon qvarstå såsom dystra lemningar från en orolig tid; men den stora kopparkrona, som prydde den förstnämnda skansen och som

kunde inrymma tolf personer, liksom det lejon, som reste sig på den sistnämnda med Svenska vapnet i ena och ett svärd i andra tassen, ha redan försvunnit. Dessa skansar kunna väl icke tjena till något slags försvar, men de förhöja onekligen anblicken af den sköna staden, och det tyckes i sanning icke löna mödan att nedbryta grofva gråstensmurar i fast kalkbruk, hvilka hålla hela 24 fot igenom. Kungsporten qvarstår ännu. Denna är efter dåtidens sätt sirlig, men den kan med sina rustiseringar säkerligen ej glädja någon byggnadskunnig. Efter fästningsverkens utplanering framstår den ibland de ansenliga, de moderna husen såsom en *besynnerlighet.*

Infarten från söder till staden är verkligen intagande. Man passerar flera ansenligare trähus och planteringar; i synnerhet röjer den sköna alléen både smak och omvördnad. Det var redan sent innan vi inkommit till Göteborg. Vi företogo likväl, lockade af den behagliga aftonen, en vandring genom Stora Hamngatan. Dagens liflighet märktes väl icke mer; men de djupa kanalerne med sina högspända broar och täta master deremellan, de prydlige husen deromkring och den skimrande segelleden derutanför ingåfvo ett begrepp om en storhet, en rörelse, som till en del försvinner vid full belysning. Denna stad är en af Gustaf Adolfs skönaste minnesvårdar. Denne store Konung, som lärer ofelbart förutsett, att en blomstande stad icke kan genom ett anläggningsbref framkallas, valde en landsort, som varit i århundraden ryktbar genom handel och sjöfart, och som troligtvis skall, så länge någon bildning finnes i norden, lifvas af in- och utlänningars industri.

Våra betraktelser blefvo hastigt afbrutne genom en angenäm öfverraskning. En ungdomsvän och aktad lär-

domsidkare kom tillfälligtvis att passera oss, och det var med en synnerlig grad af fägnad vi i denne igenkände en man, som fordom hedrat Lunds universitet såsom skicklig lärare och läkare, nemligen Doktorn Schönbeck. Ett vänskapligare förhållande, inbördes aktning och en längre skilsmessa göra dylika sammanträffanden till ljuspunkter på lefnadsbanan. Innerliga handslag, ömsesidiga frågor och svar åtföljdes väl snart af ett hjertligt godnatt; men detta återseende skall alltid stå lifligt måladt i mitt minne; helst jag ofta erinrar mig, att denne man mer än en gång återställt min vacklande helsa.

Den som endast sett Svenska städer, blir angenämt öfverraskad vid anblicken af Göteborg. Ehuru jag ofta betraktat denna stad, fann jag den icke derföre äga mindre intresse. De raka kanalerne äro å sidorna beklädde med gråstensmurar, som uppbära afvisare med jernkedjor. Vackra stenbroar, af hvilka de större bestå af trenne, de mindre af en rundbåge, leda häröfver. Temligen breda gator sträcka sig jemte kanalerna, och lika ansenliga som smakfulla hus höja sig derbredvid. I synnerhet är den lilla holme, som ligger i stora kanalen och har en betydlig byggnad jemte en vacker plantering, i hög grad inbjudande. De fleste husen ha icke allenast ett vackert yttre, utan ha jemväl ett fullt deremot svarande innandöme. Mången torde vid betraktande häraf vara färdig att medgifva, det medeltidens byggnadsätt öfverträffas af nutidens. Vi vilja ej heller neka, att, om den förras fasader voro mera vördnadsbjudande, äro den sednares inredningar ojemförligt ändamålsenligare och gladare. Men om vi kasta en blick på stadens kyrkor, finna vi huru oändligt medeltidens byggmästare öfverträffat dem, som uppfört dessa helgedomar.

Betraktom till en början Tyska kyrkan, som 1648 invigdes och kallades enligt nya tidens bruk icke efter något helgon utan efter då regerande Drottningen Christina. Denna kyrka, som är byggd af Holländskt murtegel, består af ett långhus, som i vester omfattar ett torn och i öster har en femsidig gafvelmur. Tornet har en liten ornamentslös ingång. Långhuset har fem fönster och en ingång å hvarje sida och ett fönster å hvarje gafvelbrytning med undantag af den mellersta, hvilken intages af en altartafla. Mellan fönster- och dörröppningar, hvilka ha spetsbågar, utspringa sträfpelare. Grefve Rutger von Aschebergs grafkor är vid kyrkans östra ända uppfördt i en ansenlig åttkant, som har stora fönster med raka betäckningar. Långhusets vattentak utgöres af tvenne afdelningar, tornets af en genombruten uppsats med en ansenlig spira. Grafkorets vattentak består af en åttkantig kupa med en lanterna. När man besinnar, att denna byggnad är, eller åtminstone bort enligt grundidéen vara i spetsbågsstil; så inser man, huru illa alla vattentaken äro derefter lämpade, att ej nämna gesimser m. m. En blick på kyrkans inre visar, att man icke haft något begrepp om den stil, hvarefter man uppdragit hennes murar. Inre betäckningen börjar med en mycket tryckt och öfvergår i en halfrund hvalfform. Ankarbjelkar, som sammanbinda murarna, uppehålla den nedre och understödja den öfre hvalfafdelningen. Denna betäckning är af målade bräder, hvilka, om de än fått anputs, aldrig kunde med en så vidunderlig sammansättning få utseende af sten. Altartaflan omfattas af tvenne Joniska, randade pilastrar, som hvila på höga fotställningar och uppbära en spetsbåge. Midten intages af ett ansenligt krucifix och bakgrunden af Golgatha och Jerusalem. Från ett moln frambryter en

ljusstrimma öfver den Korsfäste och en åskstråle nedljungar mot den orättfärdiga staden. Allt är i vackert snidverk med rik förgyllning. Men de Joniska pilastrarne stå illa tillsammans med spetsbågen deröfver. Dessutom tyckes icke försoningens helighet här vara i en passande förening med straffets skräckbilder. Predikstolen, som står å norra sidan, är en fyrkant med hvit marmorfärg och stark förgyllning. Deröfver ser man en himmel, som hvilar på Joniska pilastrar och prydes med ett modernt draperi och några englahufvuden. Härbakom i en spetsbåge framstrålar ett allseende öga, som föga ses åtminstone ned i kyrkan. I vester finnes en liten orgel, som äfven är i modern stil, samt tvenne läktare, som uppbäras af Joniska kolonner. Tvenne smala och höga öppningar med spetsbågar, en vid hvardera sidan om altartaflan, inleda till ofvannämnda grafkor och tillslutas med gallergrindar. Fordom har långhuset haft, liksom tornet ännu har, små ingångar med spetsbågar. Dessa ha i en sednare tid fått tvenne nymodiga portaler, som mellan de utspringande sträfpelarna och spetsiga fönsteröppningarna göra ett sällsamt afbrott. En dylik anordning är rakt stridande mot spetsbågsstilen och röjer liksom många andra partier i denna helgedom ett godtyckligt nyhetsbegär, jag vill ej säga bristande sakkännedom. En dylik utstyrning fängslar åtminstone ingen konstkännare. Men nog härom. Vi ha kanske alltförlänge uppehållit oss vid en kyrkobyggnad, som icke tål att bedömmas efter vetenskapliga konstreglor.

Vändom oss nu till Göteborgs domkyrka, som är den största, den ryktbaraste, den kostsammaste af Sverges alla nyare tempelbyggnader. Denna kyrka ligger midtpå stadens ansenliga torg. En författare har redan anmärkt,

att ett misstag blifvit dymedelst begått, att denna kyrka fått ett snedt läge mot staden. Det är bekant, att de flesta kyrkor ända från forntiden till våra dagar på det närmaste sträckt sig i öster och vester. Det kan vara mycket skäl deri, att detta uråldriga bruk, som stödjer sig på en helig idé i medeltidens frimureri, bibehålles. Men denna kyrka har i alla afseenden så liten gemenskap med medeltidens heliga byggnadsart och symboliska föreställningar, och är med ett ord en så modern skapelse, att den gerna kunnát till stadens prydnad lämpas efter hennes anordning och således äfven kunnat på goda skäl få ett modernt läge.

Denna kyrka, som är uppförd af Holländskt murtegel och fogstruken, invigdes 1815. Hon består af ett enda skepp och ett halfrundt kor, hvilka äro jembreda och likhöga; tvenne korsarmar, som ligga vida mer åt vester än öster; och ett torn, hvilket är till sin nedre afdelning dubbelt bredare än till sin öfre. Byggnadens största längd är 200 och största bredd 128 fot; skeppet och koret hålla 77 fot i bredd, 48 i höjd; och tornet å nedre afdelningen 78 i bredd och från marken till lanternan 178 i höjd. Skeppet och koret ha aflångfyrkantiga fönster med halfrunda murfördjupningar och deröfver ornamentslösa rundfönster. Korsarmarne ha å gaflarna mindre, raktbetäckta ingångar; å sidorna fyrkantiga, derpå rundbetäckta fönster och öfverst rundfönster; alla utan omgifvande murfördjupningar. Tornets underbyggnad, hvilken åt vester något öfverskjuter skeppets bredd och höjd, har å fasaden en rundbetäckt ingång med en utspringande portal samt tvenne rader aflångfyrkantiga och deröfver en rad fyrkantiga fönster. Hithörande öfverbyggnad, som lemnar å norra och södra sidan utrymme för en altan med jernskrank, har nederst rakbe-

täckta, deröfver i midten rundbetäckta, vid sidorna rakbetäckta öppningar. Desse tjena dels till utgångar, dels till ljudhål. Kyrkans och korsarmarnas vattentak bilda en trubbig vinkel. Tornets betäckning är en kupollik åttahörning, hvilken omgifves af ett spolverk och krönes med en lanterna. Portalen vid hufvudingången består af fyra Doriska, fristående kolonner af Skottsk sandsten, hvilka uppbära ett passande bjelkverk med en fronton. Kolonnernes grundstenar äro rätvinkliga och ha samma utsprång och höjd, som hela byggnadens socklar; alla af huggen gråsten. Kapitälernas och bjelkverkets kransar fortgå såsom bandlister kring tornet; de förre ha intet motsvarande å den öfriga byggnaden, men de sednare sträcka sig såsom takgesimser rundtom densamma. Tornets underbyggnad har dessutom särskilda vattenlister, hvilka i anseende till öfverbyggnadens hörnutsprång bilda förkroppningar.

Vid första anblicken af kyrkans inre bredd väcker det någon förvåning, att här saknas pelarrader. Mången, som inträder första gången i denna kyra, torde öfverraskas af hennes dristiga takhvalf. Ingen byggnadskunnig behöfver derom underrättas, att detta takhvalf, som är alltför bredt och lågt för att kunna med dubbelt starkare omgifningsmurar och sträfpelare bära sig af sten, är sammanskrufvadt och hopspikadt af bjelkar och bräder. Kyrkans innandöme är mindre ansenligt än hennes yttre omfång lofvar. Tornets betydliga underbyggnad tjenar icke till skeppets förlängning, utan till förplats och uppgångar m. m. Korsarmarne äro genom tvärmurar afstympade, hvarigenom de väl utanför bilda förplatser, men innanför bereda föga utrymme. Tio Joniska väggkolonner af sandsten omge rundelsmuren och uppbära ett Joniskt

bjelkverk, hvilket såsom taklist sträcker sig kring hela byggnaden. Altarprydnaden består af ett kors med svepduk, hvilket är anbragt å midten af rundelsmuren och omgifves af tvenne bedjande englabilder och några englahufvuden. Predikstolen är sirad med ett lejon; allt med rika förgyllningar. Orgeln står i vester på en läktare, som har tvenne framspringande flyglar. Denne läktare hvilar på sexton Toskanska, fristående och tolf väggfasta kolonner med tvenne pilastrar; alla af trä. I hvardera korsflygeln finnes äfven en läktare, som uppbäres af tvenne fristående kolonner, likaledes af trä. Bänkraderne, som åtskiljas af hufvud- och sidogångar äro enligt vanligt bruk försedde med dörrar, hvarförutan skåplika stolrum med fönster finnas i närheten af altarplatsen och under orgelläktaren.

Sedan vi nu sökt att gifva ett begrepp om denna ansenliga kyrkobyggnads yttre och inre anordning, vilja vi utan något anspråk på domsrätt frimodigt uttala våra tankar derom. Vid betraktande af denna helgedom visar sig onekligen hufvudfasaden i anseende till dess betydliga bredd och mäktiga portal storartad. Men om man närmare fäster sig vid de många fönsterraderna öfver hvarandra å torn och korsarmar, de små ingångarna m. m., vore man snart färdig att tro sig här se ett rådhus eller en börsbyggnad, hvilka stundom fått ännu ståtligare tornprydnader. Den höga portalen tyckes äfven, ehuru den visserligen har vackra förhållanden, minska vid jemförelsen byggnadens storhet. Dess fronton är nemligen lika hög som korsarmarnas gaflar. Vi vilja dock icke neka, att denne portal står bättre tillsammans med hufvudfasaden än den portal, som blifvit anbragt vid hufvudingången till Vårfrukyrkan i Köpenhamn.

Beträffande vidare kyrkans grundidé såsom korsbyggnad, röjer den en så egen anordning, att den förtjenar närmare skärskådas. Alla äldre korskyrkor anlades antingen i Grekisk eller Latinsk korsform, af hvilken den förra har stam och tvärträ från skärningspunkten lika långa, den sednare har vida längre stam än dess öfriga utsprång. Här förekommer en ny korsform, hvars stam åt vester är obetydlig i jemförelse med dess förlängning åt öster, och kan således i intet afseende afbilda någon korsfästelse. Men denna nya korsform har dessutom det stora fel, att, då den egentligen skulle ge ett större utrymme och en högre belysning åt kyrkans grundqvadrat, den bildar hufvudsakligen plats för några få stolrader inunder och tvenne läktare deröfver och ger byggnaden ett lika ovanligt som besynnerligt utseende. I stället för en skön belysning från korsarmarnes gaflar ser man derå helt vanliga dörrar, som dels inleda till sidogångarna, dels till läktarne deröfver. Då man kastar en blick på kyrkans längd, bredd och höjd, finner man genast, att här icke varit fråga om något grundtal. I synnerhet står skeppets ansenliga bredd illa tillsammans med korsarmarnes påtagliga smalhet. De lågspände takhvalfven, som sakna hufvudbågar och alla biprydnader, bidraga ej till det helas lyftning. Man känner sig liksom i fara att krossas under dessa tunga takmassor. De många läktarne, som ingalunda förhöja kyrkans anseende, visa nogsamt, att mera utrymme bort enligt uråldrig anordning beredas i tornet och korsarmarna. I afseende på korrunddelens kolonner, som endast bära en liten del af — taklisten, kunde man med en Ehrensvärd fråga: "Kolonner hvad gören J?" Kortligen, denna tempelbyggnad tåler ingen

jemförelse, jag vill icke säga med medeltidens, men icke ens med nutidens bättre helgedomar.

Vi skulle tro, att, då man icke allvarligen begrundat de gamles heliga byggnadssätt, man gjorde åtminstone väl, om man följde de nyares berömda arbeten. Om inkast kunna i vissa fall göras mot de stora katholska kyrkobyggnadernas ändamålsenlighet för den protestantiska gudstjensten, och om man icke utan skäl önskar helgedomar, hvarest altartjensten kunde bättre åskådas och predikan bättre höras, än medeltidens kathedraler medgifva; så måste dock erkännas, att man ännu icke förmått i öfverensstämmelse med det moderna byggnadssättets anordningar uppföra sådana helgedomar. Hvar framstår nemligen någon nyare kyrkobyggnad, hvilken till sitt yttre är så storartad, till sitt inre så andaktsväckande som de kathedraler, hvilka blifvit i rundbågs- eller spetsbågsåldern uppförde, i hvilka man nemligen icke igenfinner en grundidé, som främmande för den nya byggnadsarten tillhör den gamla? Att uppföra en protestantisk kyrka, som skall inrymma en stor menighet, är visserligen ett svårlöst problem. I en sådan byggnad skall altaret icke allenast stå i en herrlig, upplyftande belysning, utan om möjligt sång och läsning höras derifrån. Predikstolen skall vara så placerad, att den icke allenast har ett vördnadsbjudande utseende, utan att församlingen jemväl kan derifrån tydligen höra talaren. Orgeln skall ha en sådan plats, att densamma får all erforderlig styrka för sångens ledning, men ingalunda kommer att utgöra en hufvudsaklig kyrkoprydnad. Om dessa fordringar jemföras med nutidens kyrkobyggnadssätt, torde enhvar lätteligen inse, att de hittills blifvit ouppfyllde. Mången har det förvända begrepp, att en orgel utgör en hufvud-

prydnad i en kyrka, ehuru en orkester aldrig bör såsom sådan betraktas i en danssal. Om den nya byggnadsarten ännu icke frambragt någon kathedral, som rätt motsvarat protestantismens fordringar, ha likvisst flere lika vackra som ansenliga tempel blifvit i nyare tider uppförda, hvilka med bibehållande af medeltidens grundidé, nemligen den Grekiska eller Latinska korsformen, förena yttre prydlighet med inre ändamålsenlighet. Sådane helgedomar finnas äfven i Sverge. Vi vilja endast exempelvis nämna domkyrkan i Calmar och Cathrinakyrkan i Stockholm. Domkyrkan i Carlstad kan åtminstone till sitt innandöme hiträknas. Enhvar, som sett dessa helgedomar och dermed jemför domkyrkan i Göteborg, lärer, om han annars har någon kännedom om hithörande ämnen, nogsamt finna, att den sistnämnda är i anseende till sin egna korsform, lågspända takhvalf och hela anordning en föga lycklig skapelse, hvaraf hufvudsakligen läres, huru en kathedral icke bör uppföras. Det berättas, att denna kyrkas byggmästare slutligen funnit henne vara ett misstag. Om denne man grundligen studerat den heliga byggnadskonsten, borde han, om han varit aldrig så ifrig för utförande af en ny uppfinning i denna väg, insett vid första utkastet till meranämnda kyrka, att hon skulle bli, hvad hon *verkligen blifvit, — ett stort misstag.* Emellertid äro vissa partier af denna byggnad väl arbetade; men grunden har gifvit något efter, hvarföre mindre sprickor uppkommit. Förskalningen å takhvalfvet har icke blifvit, hvad den bort vara, uppsatt med förskjutna ribbor, hvarföre anputsen öppnat sig i stötarna, så att hvarje brädlängd skönjes.

För denna kyrka blefvo ringklockor på Marieberg vid Stockholm beställde. Man ville på en gång gjuta

alla; men man tilltog för litet malm, hvarigenom de kommo att sakna kronor. De måste derföre med betydlig förlust omgjutas. Här hänga fyra ringklockor, af hvilka den största, som väger öfver 38 skeppund, är ibland de ansenligaste i norden.

Ehuru Mölndahlså leddes genom staden och några källor funnos inom vallarna, saknades likväl godt vatten; emedan den förra befanns under vestliga stormar saltaktig och de sednare voro otillräcklige. Man var derföre omkring början af förra århundradet betänkt på anläggning af en vattenledning, hvilken dock icke förrän mot detsammas slut kunde af brist på tillgångar utföras. Kallebäcks källa, som ligger en fjerdedelsmil från staden och med starka ådror uppväller i en sandbacke ungefär 200 fot öfver hafsytan, blef för detta ändamål tagen i anspråk. Denna källas ådror leddes genom stentrummor till en vattenbehållning vid sluttningen af höjden, hvarifrån borrade stockar lades under jorden i en rak sträckning till Mölndahlså, och sedan deröfver och jemte densamma genom Kungsporten. En stor vattenbehållning uppfördes inom denna, på det att tillräcklig vattentillgång deri måtte under natten samlas för dagens behof. Flere tappningsställen inrättades. Om denna vattenledning icke kan jemföras med Romarnes företag i denna väg, så är den likvisst ett i hög grad förtjenstfullt arbete, emedan den i jemförelse med de gamles byggnader för dylikt behof medfört en lindrig kostnad, väl motsvarar sitt vigtiga ändamål, och slutligen blifvit till största delen verkställd genom enskildes sammanskott. Detta arbete utfördes af en Skotte, som blifvit derför inkallad.

Göteborg har en mängd vackra boningshus, bland hvilka Frimurarelogen naturligtvis kan räknas. Men å

denna byggnad märkes dock ingenting, som hufvudsakligen skiljer den ifrån de öfriga. Detta kan också icke väntas, enär det numera icke skall, såsom under den mystiska medeltiden, egentligen tillhöra den lika aktningsvärda som välgörande Frimurareorden att grundligt studera den högre byggnadskonsten och på allt sätt bidraga till densammas befrämjande.

Här finnes ett badhus af fogstruken klinkertsten, hvilket onekligen är prydligt och beqvämt. Detta badhus är en rundbyggnad i tvenne afsatser, af hvilka den nedre har pulpet-, den öfre kupolbetäckning. Tvenne vestibuler, som äro anbragte å motsatta sidor, inleda i byggnaden. Dessa vestibuler, som utspringa i räta vinklar, bestå af kolonner, hvilka uppbära frontoner. I midten af byggnaden är ett mottagningsrum, som omgifves af kolonner och belyses från dess hvalfbetäckning. Härutanför är en omgång, hvarifrån särskilda dörrar inleda uti badrummen samt af- och påklädningsrummen, hvilka få sin belysning dels från de öfre, dels de nedre omgifningsmurarnas rundbetäckta fönsteröppningar. I badrummen finnas aflångfyrkantiga, slipade marmorkar. Byggnadens yttre och inre är i sanning inbjudande, men dess alla detaljer stå icke i full harmoni med hvarandra. Vestibulernas kolonner, som sakna baser, men ha deremot ofantliga kransar, afbryta starkt vid jemförelse med mottagningsrummets kolonner, hvilka äro i antik stil på höga fotställningar.

Göteborg har mycket, som förtjenar en resandes uppmärksamhet; men tiden medgaf tyvärr icke att se allt hvad vi önskat, och det ligger föröfrigt utom vår afsigt att, då denna stad redan har en äldre och en nyare beskrifning, vidröra dess många inrättningar, och då

densamma dessutom är bättre bekant än de aldrafleste orter i Sverge.

Vi gjorde en hastig utfärd genom Masthugget till Klippan. Man tycker sig här se en liten stad för sig, hvars belägenhet på sluttningen af branter nedåt sjön erbjuder många vackra utsigter. Vi besågo vid detta tillfälle härvarande porterbryggeri, som säkert intresserar den, hvilken icke förr sett en dylik anläggning. Detta verk drifves af en ångmachin. Mältinrättning, kornvals, mäsk-, kyl- och jästkar m. m. visa, huru äfven ett enkelt yrke, som skall drifvas med allmän belåtenhet och enskild fördel, måste verkställas i stor skala. Här voro 14 förvaringskar, af hvilka hvardera inrymmer 30000 kannor.

Uppmanade af några vänner att i deras sällskap göra en utfärd till Jonsered för att bese dervarande anläggningar, kunde vi icke neka oss detta nöje. Vi passerade genom Partilleds socken, som egentligen utgöres af en temlig bred dalsträckning med omgifvande berg, men utan skog. Jemte vägen ligger Partilleds herregård, hvarest Direktören af Sandeberg, ställets fordne ägare, uppförde ett ansenligt boningshus och många terrasser och hvarest han anlade en stor trädgård. Då min fader här tillbragt en del af sin ungdom och sett denna byggnad uppföras, dessa anläggningar göras; så väckte det naturligtvis hos mig, som ofta hört derom talas, ett ljuft intresse att närmare bese detta ställe. Byggnaden, som ligger på en höjd och har en vidsträckt utsigt genom den bördiga dalsträckningen, är ett af dessa fasta arbeten, som länge trotsa tiden. Den består af smått murtegel med fogstrykning, och är 80 fot lång, 48 bred, 40 hög. Fönsteröppningarne, hvilka ha raka betäckningar, äro jemförelsevis hvarken många eller stora. Takbetäckningen utan

brytning har lika sluttning åt sidorna och gaflarna och trenne ingångar, nemligen en å hvardera långsidan och en å östra gafveln. Från en förstuga, som ligger åt söder, uppleder en bred trappa i öfra våningarna. Man inkommer genom dystra korridorer i de gammalmodiga rummen. En kamin har en omfattning af hvit marmor, som är arbetad i Italien. Dörr- och fönsterkarmar, dörrar och bågar af ek jemte beslag af jern och messing äro arbetade i England. De många terrasserne kring byggnaden äro beklädde med gråstensmurar i kalkbruk. Trädgården är i gammal smak. Brådska och regndusk tilläto oss icke att närmare betrakta densamma. En dubbelt större summa än den, hvarför egendomen för någon tid sedan försåldes, har ofelbart blifvit nedlagd på ifrågavarande byggnadsföretag. Men emellertid qvarstå dessa fasta arbeten, då de rikedomar, som den verksamme mannen samlat, för längesedan öfvergått på främmande händer.

Jonsered har en utmärkt vacker belägenhet. Åbyggnaden med en trädgård, och ett lusthus ligger på en ansenlig höjd, som beskuggas af lummiga björkar. Från detta lusthus öfverskådas Aspen, som omgifves af berg med barr- och löfskog. Säfveå utfaller från denna sjö och kringbrusande samma höjd slingrar sig genom dalen, hvars bördiga fält och omgifvande klippbranter samt Partilleds herregård göra ett öfverraskande intryck. En bergskulle, hvilken i närheten höjer sina gråa, tallbeväxta klippor och den väg, hvilken å motsatta sidan kröker sig jemte sjöns stränder under bergsbranter, bidraga mycket till det helas försköning. Här är en segelduksfabrik anlagd af Herrar Gibson och Keiller i Göteborg. Härvarande machinerier drifvas med ett vattenhjul, ehuru desamme inrymmas i flera ganska stora byggnader. Det

är en glädje att se med hvilken lätthet och skyndsamhet hampan häcklas, och huru hon flyttad från ten till ten snart blir användbar för väfstolen. Här nyttjades förr öfver hundra vanliga väfstolar och några sådane brukas ännu, men åtta mekaniska voro redan i gång och flere under arbete. Här förfärdigas jemväl behöfliga machinerier. Sedan Sverge omsider får liksom andra länder mekaniska inrättningar, huru många händer kunna icke användas för dess odlingsbara trakters uppbrytande och häfdande!

4.

Göteborg — Mjölkeröd.

Göteborg, hvarest vi rönt flera prof af gammal vänskap, lemnades med saknad och erkänsla. Vi togo vägen åt Kongelf. Man har vid utfärden å ena sidan den kanal, som är från Mölndahlså inledd i staden, och å den andra temligen betydliga boningshus. Sedan passeras stadens kyrkogård. Härutanför är en mur uppdragen, så att de vackra minnesvårdar, som finnas derinom, icke kunna ses ifrån vägen. Detta omgärdningssätt är visserligen gammalt, men ingalunda fägnande, och tyckes rakt strida mot idéen af minnesvårdar. Våra förfäder anlade derföre sina ätthögar och griftrör och uppreste sina bauta- och runstenar på höjder och fria platser, att de måtte falla vänner och anförvandter, samtidige och efterkommande i ögonen och erinra om dem, öfver hvilka de blifvit uppreste. Greker och Romare gjorde äfven sina grafvårdar för alla åskådliga. Hvartill tjena dyrbara monumenter, som äro under bar himmel, om de icke få utan omvägar betraktas? Den fria ingång, som lemnas till Köpenhamns kyrkogård, gör densamma till en ljufsorglig, en betraktelserik promenadplats. Om en omstängning är till förekommande af okynnets åverkan nödvändig, hvarföre icke göra en sådan med ett lätt jernskrank? Men

jag skulle dock tro, att en sådan omstängning icke vore här nödvändigare än på många andra ställen. Det vissa är, att en dylik förmur ger snarare begrepp om en innanför belägen boning för brottslingar än om en hviloplats för bortgångne anhöriga och vänner.

Gamla staden har några vackra byggnader och trädgårdar. Här utfaller Säfveå, som passerades på en vacker stenbro. Vid Lärje, som ligger omkring en half mil härifrån, begagnades en träbro; emedan den stenbro, som blifvit nyligen byggd, sjunkit åt ena sidan, så att densamma var alldeles ofarbar. Det är anmärkningsvärdt, att man i närheten af Göteborg, som företer så många goda murarbeten, företagit utan säker grund ifrågavarande byggnad; och det är ej mindre anmärkningsvärdt, att man icke vårdat sig att efter bågens radier ordna hvalfstenarna. Från Lärje, som omgifves af lummiga löfträd, sträcker sig vägen genom en lång dal, hvilken till höger begränsas af brådstörta fjällväggar, till venster af Hisingens ansenliga ljungbackar. Om dessa kala bergsbranter och landthöjder endast ådraga sig genom sina ovanliga massor åskådarens uppmärksamhet, fägnas man så mycket mer af den jemna, fruktbara dalen, som har gästgifvaregården Agnesberg med andra byggnader å ena samt flera prydligare landthus å den andra sidan. Några täcka dungar af löfträd omskugga dessa inbjudande boningar. Götaelf, hvilken, bildande Hisingen till en betydlig ö, med sin ena gren genomskär denna dal, lifvas af en mängd upp- och nedseglande skutor. Bakgrunden af denna tafla utgöres af Bohusfästning med omgifvande bergshöjder.

Sedan man på en färja öfvergått denna gren af Götaelf, färdas man öfver en udde af Hisingen, hvarpå man mötes af en mäktigare gren, nemligen Norreelf. Här hö-

jer sig en klippö, som kallas Elfbacken och omsvallas å södra sidan af vida mäktigare vattenmassor än å norra. När häftiga stormar rasa eller stora isstycken neddrifva, är öfverfarten, som göres med färja, ej sällan äfventyrlig, ja stundom omöjlig. Nu var den lika skyndsam som behaglig. Sedan man passerat under Elfbackens klipphöjd, hvilken inrymmer Bohusfästning, öfverfares en kort träbro, hvarefter man befinner sig i Kongelf.

Ingen, som lifvas af våra fornminnen, nalkas dessa trakter utan att erinra sig de många konungamöten och de blodiga bardalekar, som utmärka desamma. Konghäll, som legat jemte Norreelf något längre ned, var redan vid christendomens införande en betydligare stad. Det var här Konungen i Norge Olof Tryggvasson hade med Drottningen i Sverge Sigrid Storråda, som han begärt till gemål, ett sammanträde, hvarunder denne ifrige befordrare af christendomen slog henne, som ej ville frånträda sida fäders tro, i ansigtet med sin handske. Den käcke Konungen hotades derföre med undergång, och den förolämpade Drottningen fann utväg att hämnas [1]). Här träffades Konungarne Olof Skötkonung i Sverge och Olof Haraldsson i Norge, hvilka länge legat i fejd med hvarandra. Vid detta tillfälle kastade desse Konungar tärning om en bygd på Hisingen [2]). Här sammanträdde jemväl 1101 nordens trenne Konungar, nemligen Inge i Sverge, Magnus Barfot i Norge och Erik Ejegod i Danmark, vid hvilket tillfälle fred mellan de tvenne förstnämnde stiftades. Konghäll blef mycket förbättradt af Sigurd Jorsalafarare Konung i Norge, så att ingen rikare handelsstad

---

[1]) S. Sturl. Olof Tryggvassons Saga Kap. 68 och 116.

[2]) S. Sturl. Olof Haraldssons Saga Kap. 97.

den tiden fanns i samma rike. Han lät här, hvarest han stundom länge uppehöll sig, anlägga ett ansenligt kastell eller fäste af torf och sten och omgifva detsamma med en stor graf. Härinom uppfördes ett kungshus och en korskyrka. Denna sistnämnda, hvilken bestod enligt nordboarnes urgamla byggnadssätt af trä, utmärkte sig både i anseende till virke och arbete. Ifrågavarande korskyrka invigdes 1127 och kallades Kastellkyrkan. Öfver högaltaret uppsattes en tafla, som Konungen låtit i Grekland förfärdiga. Den var af koppar och silfver, alldeles förgylld och herrligt besatt med lysande stenar. Här förvarades ett heligt kors med en spån af Christi kors, en messebok med gyllene bokstäfver och många helgonlemningar, som han undfått af Konung Balduin och Patriarken i Jerusalem, samt ett dyrbart skrin, som han erhållit af Konung Erik Emund i Danmark [3]). Konghäll blef 1135 af Venderna förstördt och dess invånare såsom krigsfångar bortförde [4]). Ickedessmindre har denna stad länge bibehållit sig i anseende. Omkring ett århundrade efter nämnde olyckshändelse uppfördes här ett Franciskanerkloster och midthäremot å Ragnildsholmen i Norreelf en fast slottsbyggnad.

Konung Håkan i Norge hade i förläning lemnat Hertigarne Erik och Valdemar i Sverge tillsvidare Konghäll, Nicklaborg och Varberg. Vid ett möte på Munkholmen, som ligger nära Ragnildsholmen, fordrade Konungen dessa orters afträdande, hvilket vägrades. Sedan Håkan förgäf-

---

[3]) S. Sturl. Sigurd Jorsalafarares samt Östens och Olofs Saga, Kap. 11, 23 och 40.

[4]) S. Sturl. Magnus Blindes och Harald Gilles Saga, Kap. 10 och 11. Jemför P. F. Suhms Historie af Danmark, V. T. s. 487.

ves några veckor belägrat Konghäll, lät han 1308 å Elfbacken, som vi ofvanföre nämnt, af trä uppföra en förskansning, for att dermed tvinga staden till öfvergång [5]. Denna förskansning, som fått namn af Bavahus, Baghus, Bahus och Bohus, förvandlades omkring 1448 till en fästning af sten. Till Bohusslott hörde ett område, som kallades Bohuslän. Ehuru detta var ringa, har likväl hela provinsen, som hette Viken, deraf fått sin benämning. Denna plats har uthärdat flera häftiga belägringar. Svenskarne, som 1566 försökte flera stormningar på denna fästning, inträngde omsider genom en brech å ett högt torn; men blefvo till ett antal af flere hundra sprängde i luften [6]. Bohusslott räddades.

Konung Christian IV lät 1595 med allvar befästa Bohusslott, så att detsamma blef en säker gränsfästning mellan Sverge och Norge [7]. Samme Konung befallde 1616, att Konghäll skulle flyttas inpå Elfbacken för att skyddas af fästningens kanoner. Den nya staden, som sedermera fick namn af Kongelf, blef ickedessmindre uppbränd 1645 af Svenskarna, hvilka dock förgäfves besköto fästningen [8]. Bohusslott kom till följe af Roskildska freden 1658 under Svenska kronan. Grefve Dalberg har genom en teckning af samma år bevarat fästningens dåvarande utseende [9]. Hisingen utgör förgrunden. Elf-

---

[5] Stora Rimkrönikan och Erici Olai Chronica i Script. Rer. Svec. T. I. S. II. p. 36 och T. II. S. I. p. 84, 86. S. Lagerbrings Svea Rikes Historia, 3 D. s. 63—64.

[6] T. Torfæi Historia P. I. p. 36. och J. Laurizsön Wolffs Norrigia illustrata s. 153. Jemför Sviog. Mun. s. 22.

[7] N. Slanges Christian IV:s Historie, Köp. 1749. s. 83.

[8] Christian IV:s Historie s. 1306.

[9] S. Pufendorf de Rebus a Carolo Gustavo gestis, p. 380.

backen med sina murar och torn och staden derunder omgifves af Norreelf. De höga bergen Fontin och Rödakon, som ligga å andra sidan af Norreelf, höja sig hotande öfver fästningsverken. Bergen å Vestgötasidan bilda bakgrunden. Härvarande hufvudverk är enligt urgammalt befästningssätt en rektangel med fyra hörntorn, och omgifvande utanverk är en oregelbunden sexkant med höga inåtlutande bastioner och tenaljer. Alla tornen ha nederländska betäckningar med höga spiror. Ansenliga, men oregelbundna byggnader med höga takresningar intaga tornens betydliga mellanrum. Det nordvestra tornet, som kallas Farshatt, är fyrkantigt, det sydvestra deremot rundt och de öfrige tyckas äfven varit runda. Bröstvärnen äro jemnhöga. Uppgången leder från den sluttning, hvilken åt vester utbreder sig under klipphöjden. Öfver hufvudporten ses Christian IV:s namnchiffer och vid sidan häröfver uppspringer en hög gafvel i nederländsk stil. Stadens kyrka, som ligger i närheten af första porten, består af ett enda långhus med ett temligen högt torn. De smärta sträfpelarne, de stora förtrycka fönsteröppningarne röja, ehuru tecknade i liten skala, Christian IV:s byggnadssätt. Stadens hus äro små och passa med deras inskränkta läge. Fästningens prydliga torn och utsirade byggnader, den trefliga staden derunder och de omgifvande bergens trädbeväxta toppar göra anblicken af det hela mera inbjudande än förfärande.

Konung Carl X, som ville för fästningen vinna bättre utrymme, anbefallde härvarande borgare att afflytta till Göteborg och Uddevalla: men Konungens hastiga död lärer emellertid bidragit till detta påbuds fördröjande. Bohusslott hade endast varit tvenne årtionden under Svenska kronan, då Konungen i Danmark lät häftigt belägra

detsamma. Man ansåg sig nu nödsakad att till hindrande af en stormning från staden afbränna henne. I fästningen insköts 2265 bomber jemte en stor mängd granater, rundkulor m. m. Den förblef likvisst äfven denna gången ointagen [10]). Fästningen led naturligtvis mycket af denna belägring. Borgarne fingo tillstånd att uppbygga staden jemte Norreelf under de höga bergen, hvarest den nu ligger. Sedan Göteborg och Bohuslän fått 1680 en Landshöfding, uppfördes under fästningen ett residens. Men denne embetsman fick tvenne årtionden derefter sin bostad i Göteborg.

En sednare teckning af Bohusslott, nemligen af 1713, hvilken finnes i Grefve Dalbergs Svecieverk, visar, att detsamma måst vid sin iståndsättning undergått betydliga förändringar. Denna teckning är tagen från en holme nedom Elfbacken. Man ser båda grenarna af Norreelf, som omsvallar Bohusslott; till höger Hisingen, till venster Fontin och Rödakon med staden derunder. Vestgötasidans bergshöjder utgöra bakgrunden. Farshatt är å denna teckning en ansenlig rundbyggnad, som höjer sig betydligt öfver den motsvarande i nordvest, hvilken fått namn af Morsmössa. Båda ha kägellika betäckningar. Från den låga synpunkten kan naturligtvis den östra sidans förhållande ej utrönas. Cederbourg omtalar likvisst Farshatt samt Kyrko- och Qvarntornen, af hvilka det sistnämnda var blott en våning. Den långa byggnaden mellan Farshatt och Morsmössa röjer intet spår af nederländska prydnader. Utanverken tyckas väl vara hufvudsakligen desamma, men en inre bastion höjer sig mot Fontin och Rödakon. Vallarne ha högre bröstvärn med

---

[10]) E. Cederbourgs Beskrifning öfver Göteborg, s. 134.

embrasurer, portarne starkare omgifningsmurar med bestyckning. Man ser således här en nyare, en försvarbarare anordning. Under fästningen ligga några mindre betydliga byggnader, förmodligen de, som varit Landshöfdingens residens. Den lilla staden med sin anspråkslösa kyrka sträcker sig långsefter elfvens norra sida och de omgifvande bergen äro nu alldeles kala. Hela taflan väcker en dyster sinnesstämning. Konung Carl XII ansåg denna fästning vara onyttig, hvarföre kanonerne blefvo derifrån bortförde; men den blef ickedessmindre med en betydlig kostnad vidmakthållen och återbestyckad. Den utdömdes omsider mot slutet af förra århundradet; men kallas märkvärdigt nog i Tunelds Geografi öfver Sverge ännu **1788** en välbelägen och förträfflig fästning.

Nu finnes här endast en ruin, hvars stora omkrets och mäktige murar vittna om de betydliga arbeten, som under tidernas lopp blifvit härpå nedlagda. Ja, de ådagalägga, att de bålverk, som icke kunnat genom beskjutningar och stormningar intagas, omsider falla för nationernas stigande upplysning. Man torde snart inse, att det icke numera är furstarnes förskansningar, utan folkens vilja, belåtenhet och samdrägt, som skydda stad och land mot inkräktningslystnaden.

Det visar sig klarligen, att fästningens grundidé ursprungligen varit och efter alla förändringar förblifvit en fyrkant med hörntorn och mellanliggande hufvudlinier. Man uppkommer från vestra sidan, som i synnerhet är i anseende till sina höga murverk vördnadsbjudande, på en borggård, som är ganska rymlig och å östra, norra och södra sidorna lägre än de omgifvande klipporna. Vid uppgången ha funnits sju portar öfver hvarandra. Af dessa är den yttre, hvars hvalf qvarstod för några år

tillbaka, redan bortjemnad. Ehuru de öfrigas omfattningar och bågar äro bortbrutne, så bära sig likvisst de fasta murssträckorna, så att man kan med skälig trygghet vandra under de stora gråstensmassor, som endast qvarhållna i sitt fasta murbruk tyckas sväfva öfver ens hufvud. Alla utanverk å denna sidan, hvilka ligga den lilla staden närmast, äro till största delen förstörde. Farshatt och Morsmössa, som haft trenne bestyckade våningar och bombfria hvalf, samt varit förenade med en ansenlig byggnad, omgifva borggårdens vestra sida. Innanför denna byggnad, som dels tjent till försvar, dels till boningsrum, har en annan smal men hög byggnad framskjutit inåt borggården. Ingången till denna sednare är betäckt med en spetsbåge och fönsteröppningen deröfver med ett rundhvalf. Tvenne rundbyggnader ligga vid borggårdens motsatta sida. Dessa äro antingen grundvalar till eller lemningar efter hufvudverkets nordöstra och sydöstra hörntorn. Imellan dessa rundbyggnader sträcker sig en hufvudmur, hvarinom en betydlig byggnad med bombfri betäckning höjer sig och derutom en smal hvalfgång med öppningar för handgevär. Å södra sidan sammanbindas hörntornen äfvenledes med en rak murssträcka, hvarinom finnas några fasta byggnader. Midthäremot begränsas borggården af en lägre mur, hvarutom vidsträckta utanverk försvara bergsbranterna. Morsmössa, hvars qvarstående murar med en tjocklek af 15 fot bilda en rundel af 30 fot i inre tvärmått, är till största delen nedbruten. Farshatt är deremot temligen i behåll. Detta sednare torn har flera skottgluggar öfver hvarandra. Deras smygar äro mycket djupa och deras betäckningar något tryckta. Man finner i detta torn lemningar efter en mycket väl anlagd snäcktrappa, på hvilken man uppkommer från

borggården i särskilda våningar. I tornets djup har funnits ett pinorum, hvars golf bestått af jerngaller och hvarest fångar saknat vädervexling och dager. — Man har för några år sedan borttagit denna byggnads betäckning och i dess ställe uppsatt en sällsam väderqvarn. Här finnes ingen vädervinge, utan deremot ett liggande väderhjul, hvars omkrets är nära lika stor som sjelfva tornets och hvars höjd är ungefär 12 fot. Detta väderhjul, som liknar, ehuru mångdubbelt bredare, ett vattenhjul, skulle utan vridning gått för alla vindar. Idéen föreföll mig ingalunda ny, emedan jag har i barnåren försökt ett dylikt väderhjul såsom leksak, men jag har aldrig i manåren trott ett sådant vara för en qvarninrättning användbart. Det är nemligen påtagligt, att, om ett sådant väderhjul skulle utan storm drifva qvarnstenar, det borde ha en storlek och lätthet, hvars sammansättning och uppställning skulle medföra en kostnad, som ingalunda kunde ersättas genom den fördel, hvilken, i jemförelse med en vanlig vädervinges, åsyftades. Visst är, att idéen befanns här olycklig, ty denna väderqvarn förblef obrukbar; och att byggmästaren var ej mindre olycklig, ty han nedföll och ihjelslogs. Denna träbråte qvarstår nu såsom en varning, att man icke bör, såvida man icke vill bortkasta penningar, göra större byggnadsförsök, utan att på förhand rådföra sig med sakkunnige män. — Den stora byggnad, som ligger vid borggårdens östra sida, är aflångfyrkantig och har tvenne ingångar från vester. Långsigenom midten af denna byggnad höja sig fem fristående och två väggfaste pelare, hvilka, hållande öfver 4 fot i hvarje sida, ha 16 fots afstånd från hvarandra och förenas med mäktiga rundbågar. Betäckningen af denna byggnad består af ett tunnhvalf, hvars vederlag utgöras både

af långsidor och gaflar, och hvars midtlängd understödjes af nyssnämnda pelare. Här ha fordom funnits tvenne trossbottnar. De byggnader, som ligga åt söder, äro temligen stora. Af dessa har en blifvit, såsom det tyckes, i sednare tider försedd med ett tunnhvalf, hvilket dock nu är till största delen bortbrutet. Nästan midtpå borggården ser man grundvalar efter en rundbyggnad, hvarinom finnes ett hjelmhvalf, som föga höjer sig öfver borggårdens plan. Detta håller 3 fot i tjocklek och har i toppen en rund öppning med 3 fots 2 tums diameter. Härinunder är en brunn utsprängd i klippan, hvilken vid 2 fots djup har vatten och hvilken håller 49 fot 6 tum i djup. Denna brunn skall enligt von Linnés uppgift varit hela 50 famnar djup [11]. Detta är naturligtvis en misskrifning eller ett misstag, som bör derföre rättas, att samma uppgift efterföljes i Tunelds Geografi öfver Sverge och i många andra skrifter. Man skulle knappast behöft mer än hälften af detta djup för att hinna elfvens yta, och hvartill skulle detta tjena, då vattnet nu under sommaren har till sin yta samma höjd som borggårdens plan? Härtill kommer, att von Linnés samtidige Cederbourg, som tagit noga kännedom om hithörande ämnen, säger, att ifrågavarande brunn håller 36 alnars djup och aldrig mindre än 8 alnars vatten, som ditflyter genom många friska ådror [12]. Denna fästning har haft bombfria krutmagasiner och förrådshus, beqväma garnisonsrum, ett kommendantshus och en rymlig garnisonskyrka [13].

Utanverken äro i anseende till belägenheten i hög grad oregelbundne. Man skulle förgäfves här söka skaffa

[11]) C. Linnæi Vestgöta-Resa s. 159.

[12]) E. Cederbourgs Beskrifning öfver Göteborg s. 133.

[13]) Dersammastädes.

sig något redigt begrepp om en riktig bastions utseende. De starkaste utanverken ligga å norra sidan för att i möjligaste måtto försvara fästningen mot Fontin och Rödakon, som beherrska densamma. Inom dessa utanverk är en ansenlig kringmurad vattenbehållning, hvari fordom fisk funnits. Här saknas aldrig vatten, men det är stundom mindre användbart. Utanför Morsmössa åt Hisingssidan och vid uppgången åt stadssidan höja sig jemväl ansenliga murverk. Å de andra sidorna ha bergsbranterne såsom mindre tillgängliga icke fått dylika försvarspunkter. Torn, mellanliggande linier och byggnader derinom bestå af lodrätta gråstensmurar, som hålla från 12 till 16 fot i tjocklek. Rundbågar äro rådande, men här finnas dock tryckta och äfven raka betäckningar öfver ingångar, skottgluggar och fönsteröppningar. Hvalfven utgöras af större och mindre gråstensflisor, men man träffar somligstädes vanligt murtegel och Holländskt klinkert. Skottgluggarne och snäcktrappan i Farshatt äro af särdeles tunn och vacker gråstensflis. Utanverken bestå af tjock murbeklädnad med inre jordfyllning. Denna murbeklädnad utgöres af tunna löpare utan inspringande bindare och derinom af små, kullrig och kantig gråsten samt tegelstumpar. Jordfyllningen har flerestädes utträngt murbeklädnaden, så att mycket deraf nedrasat. Flere insjunkningar märkas å vallgångarna, hvilket förmodligen tillkommit genom mingångars instörtande. Bröstvärnen, som bestå af jord, äro så sammansjunkne, att man icke kan nu dömma om krönens höjd eller embrasurernas förhållanden. Alla murar äro beklädde med gråsten, hvilken är till sina dimensioner alltför liten. När härtill kommer, att bindare deri saknas och att bakmurningen till stor del utgöres af kullersten; är det helt naturligt, att, ehuru

kalkbruk blifvit allestädes användt såsom bindningsmedel, detta murverk saknar erforderlig styrka för sitt ändamål. Dessutom är fästningen ej allenast från Fontin och Rödakon, utan äfven från Hisingen så beskjutbar, att det är endast till följe af forntidens ringa insigter i belägringskonsten, som dessa förskansningar förblifvit ointagne. All huggen sten är bortbruten, hvarföre de fleste utanverken förlorat sina hörn och portarne sina omfattningar. Hvalfflis och murtegel äro äfven flerestädes borttagne. Säkert är, att desse höga murverk skulle, om de ej blifvit fredlyste, snart sammansjunkit till blotta grushögar.

Utsigten från fästningen är mera högtidlig än intagande. Den djupa dalen, hvarifrån Götaelf nedkommer och den, hvarigenom södra grenen förlorar sig, lifva visserligen med sina omgifvande bergshöjder åskådarens betraktelser; men saknaden af träd fördystrar dock nejden. Den lilla staden och de fruktbara fälten deromkring med den förbiflytande norra grenen väcka vid första anblicken ljufva känslor; men de stela, skoglösa bergsbranterne, som äfven här begränsa synkretsen, äro mera vördnadsbjudande än glädjande. Då härtill kommer hågkomsten af de blodiga fejder, som blifvit häromkring utförde och tanken på alla de brottslingar, som suckat under dessa fästningshvalf; finner man sig icke länge fägnad af vandringen bland hotande stenmassor, som bebos af roffåglar och liksom kringsväfvas af hemska vålnader. Fruktan för murras hindrade oss att närmare undersöka trapp- och hvalfgångar m. m. Dessutom ville vi ej längre pröfva den beskedlige skjutsbondens tålamod. Vi skyndade derföre ned till vårt åkdon och rullade fram till den närbelägna stadens gästgifvaregård. Denna lilla stad, som har syskontycke af Grenna, sträcker sig långsunder den höga

bergsryggen och jemte elfven, och utgöres egentligen af en enda gata. Små trädgårdar äro anlagde vid bergssluttningen och äro till en del omhägnade med huggen sten hemtad från fästningen. Vid utfarten från Kongelf kastade vi vemodsfulla blickar till venster mot den trakt, hvarest det ryktbara Kunghäll fordom höjde sina tornspiror. Dess fordna grundrymd och omgifning kallas nu Kastellgården och är öfversteboställe för Bohusläns regemente. Der ligger nära åbyggnaderna en stor grushög, som kallas Klosterkullen, och deromkring har en mängd qvader- och ornamentssten blifvit uppbruten. Å Ragnildsholmen finnas tydliga lemningar efter den fordna slottsbyggnaden. En myckenhet menniskoben skall, såsom man berättat, men hvartill man svårligen kan sätta tro, blifvit ur de åldriga grifterna uppgrafven och med god vinst utskeppad — till gödningsämne. Om så förhåller sig, måste man bekänna, att innehafvare eller brukare af denna ryktbara jord vetat att fördomsfritt draga nytta af sina förfäders qvarlåtenskap. Från Kongelf till gästgifvaregården Hede passerades ansenliga backar under ofantliga berg. Härifrån mellan gästgifvaregårdarna Bäck och Holmen visar sig ofta Götaelf, som å Bohusländska sidan flerestädes omgifves af bördiga fält i närheten af höga berg med barr- och löfskog, men å Vestgötasidan till största delen af kala berg och ljungbeväxta höjder.

Ströms herregård, som ligger på en liten kulle jemte Götaelf midtemot Lilla Edet, omgifves af fruktbara åkrar, som begränsas af branta till en del skogbeväxta fjällryggar. Vackra grupper af löfträd omsluta denna herregård, hvars boningshus ehuru af trä väcker uppmärksamhet i en landsort, hvarest större åbyggnader tillhöra ovanligheter. Många hus vid Lilla Edet, en ny slussbyggnad

härnedom samt såg- och qvarnverk göra denna nejd lika vacker som liflig. Vi nedgingo till elfven för att bese härvarande fall och slussbyggnad. Elfven kastar sig öfver en klippa, och ehuru höjden deraf är föga betydlig, så gör dock vattenmassans väldiga brytning ett djupt intryck. Den nya slussbyggnaden är anlagd och utförd enligt den anordning, som utmärker Götakanals murverk. Det väcker alltid en angenäm känsla att se nyttiga arbeten, som äro väl utförde.

Härifrån passerades Åsens och Groheds gästgifvaregårdar till Uddevalla. Denna väg är backig, men ej besvärlig. De branta bergen häromkring, hvilka till stor del bekransas med tall- och granskog och de djupa dalarne deremellan, som lifvas af frodiga löfträd och sorlande bäckar, bereda flere vackra utsigter. Några täcka landtgårdar med omgifvande odlingar förmildra anblicken af de branta fjällarna. I synnerhet är nejden i närheten af Uddevalla behaglig. Man förbifar Gustafsberg, som har en vacker belägenhet vid foten af en ansenlig bergshöjd jemte en hafsvik. Vägen går öfver en djup dal med åldriga löfträd och man är snart på höjden af Kapellbackarna, hvarunder Uddevalla visar sig såsom en liten grupp af några prydliga stenhus i omgifning af trefliga trähus. En å genomskär staden och utfaller i den närbelägna hafsviken. Denna stad är gammal, men har genom många eldsvådor förlorat sina ålderdomsmärkvärdigheter, hvarföre vi icke här uppehöllo oss, utan fortsatte resan till Herrestads gästgifvaregård. Man kan med mycket skäl hugna sig deröfver, att de svåra Kasebackarne, som ligga nära vid, men på andra sidan om Uddevalla, kunna numera genom vägens ledning kring en bergshöjd förbifaras. Man måste likvisst beklaga, att,

vägen från Herrestad till Qvistrums gästgifvaregård, går öfver en ofantlig bergsrygg, oaktadt den kunde utan synnerlig svårighet ledas derunder, hvarigenom Grytinge- och Kronåsbräckor undvekos. Under vår tid, som utmärker sig för många vägförbättringar, tyckes det vara skäl att med allvar påtänka ett lämpligt sätt att kringgå en del af de halsbrytande backar, som göra detta skjutshåll till ett af de svåraste i vårt fädernesland.

Qvistrum ligger i en trång dal, hvilken genomskäres af en temligen stor å. Saltkällan, en herregård med ett prydligt trähus, ligger vid slutet af denna dal med utsigt åt saltsjön. Några löfträd beskugga den slingrande vägen och andra luta sig öfver den sorlande ån. Man färdades här för några år tillbaka öfver en lång och vådlig träbro. Kringliggande härader ha med en berömlig uppoffring bekostat en stenbro, som förtjenar att närmare beskrifvas. Ett mäktigt brokar sträcker sig ifrån hvardera sidan af ån och tvenne andra, som hålla 12 fot i tjocklek, ligga deremellan. Brokarens nedre utsprång ha 4 fots bredd och lika höjd med vattenytan. De öfre hålla 6 fot i bredd, 5 fot 6 tum i höjd. Härpå hvilar sjelfva underbyggnaden, som har tvärtigenom 23 fots bredd. Mellan dessa brokar kasta sig trenne rundhvalf, af hvilka hvardera sträcker sig 55 fot i tvärmått och höjer sig ifrån vattenytan till slutstenen 20 fot. Brokaren bestå af kantig gråsten hemtad i trakten häromkring. Hvalfstenen, som håller omkring 4 fot i fykant och 1 fot 6 tum i tjocklek, är en finkornig gråsten, hvilken är af naturen så jemn, att densamme föga behöft tillslås. Denna vackra gråsten är hemtad från Malmö, som ligger utanför Sotenäs. Hela byggnaden består af kallmur och är utförd af Dalkarlar. Det misstag har vid pålningen blifvit enligt

berättelse begånget, att fur blifvit i stället för asp begagnad, och att detta virke torkat innan det hunnit användas. Murningen röjer likväl verklig skicklighet och ingen sjunkning kan ännu märkas. Framtiden skall visa, huruvida pålningen äger erforderlig varaktighet.

Vägen till Svarteborgs gästgifvaregård framgår till största delen mellan ängar och åkrar, som dock omgifvas af högre och lägre bergsträckor. Nejden är alldeles skoglös. Omkring en fjerdedelsmil från Svarteborg visar sig en kyrka af samma namn, hvilken ligger på en ganska ansenlig landthöjd. Höga bergsbranter bilda en trång dal, öfver hvilken denna helgedom lik en åldrig fästning höjer sina skimrande murar. På denna landthöjd skall i hedentima legat ett fäste, som hetat Raneborg, hvilket intogs och afbrändes, hvarefter detta ställe fick benämning af Svarteborg. Måhända har Rane den Götiske, som Konung Erik Edmundsson i Sverge förordnat till Jarl öfver Viken och efter hvilken denna landsträcka kallades en tid Ranerike, här residerat. Rane, som till en början försvarat Bohuslän mot Konung Harald Hårfager i Norge, stupade omsider, hvarefter Hertig Guttorm blef af sistnämnde Konung satt till Länsherre öfver detta landskap. På kyrkogården synas tydliga spår af jordvallar, hvilka varit, såsom det tyckes, förskansningar och röja den hedniska tidens befästningssätt. Kyrkan liknar dessa uråldriga byggnader, som kort efter christendomens antagande uppfördes i Viken. Hon består af ett enda långhus med en spetsig gafvel i vester och en tresidig mur i öster. Fönsterne äro små, sitta högt uppe och ha runda betäckningar. Här saknas inre och yttre pilastrar samt stenhvalf. I gafveln är en fördjupning med spetsig betäckning. Deri sitter å en hög karmstol en man med en

öppen krona hållande en spira i högra och omfattande sitt skägg med venstra handen. Detta bildverk är af tälgsten. Ett trätorn har blifvit för längre tid tillbaka uppfördt utanför vestra gafveln, hvarigenom denna bild blifvit lätt åtkomlig och i våra dagar mycket skadad.

Till höger om vägen häremellan och Rabbalshede gästgifvaregård ligger Dråmålserödsskans, hvilken är en liten fyrhörnig stjernskans af mindre gråsten med jordfyllning och tyckes vara i hast uppkastad för att hindra ett framtåg från söder. Denna stjernskans med föga fördelaktigt läge har, att dömma af murarnas ringa höjd, icke blifvit fullbordad. På vägen till Hede gästgifvaregård passeras Hudsmoar, som egentligen äro bergshöjder med ljungbeväxta dälder mellan kala klippkullar. Härifrån öppnar sig en vidsträckt utsigt öfver en bergig kuststräcka och en obegränsad hafsrymd; en afskräckande anblick för en slättbo. Man nedrullar för en lång och slingrande backe och inkommer på Tanums slätt, som med en ansenlig bredd håller en halfmil i längd. Ehuru synkretsen på alla håll begränsas af höga, kala bergsträckor med ljungbeväxta sluttningar; så visa likväl de många vackra bondgårdarne, att Tanums socken är både folkrik och bördig. Bonings- och uthus äro knuthuggne och ha tegeltak. Gärdesgårdarne bestå merendels af enkla stenmurar, somligstädes af jordvallar.

Från höjden af de backar, som å norra sidan begränsa Tanums slätt, öfverskådas Tanums kyrka och prestgård med kringliggande hemman och torpställen. Denna prestgård har vidsträckta ägor, som röja odlingsflit och fruktbarhet; men de kala berg och steniga, ljungbeväxta kullar, som inskränka synkretsen, måste tvifvelsutan fördystra enhvar, som är ovan dervid. Det är likväl helt

naturligt, att jag, som här först skådat ljuset och som här blifvit af en lika verksam som kunnig fader införd på vetenskapernas fält, skulle med en egen sinnesstämning återse dessa nejder. En liflig hågkomst af barndomens muntra lekar och ungdomens ystra öfningar i förening med ett kärt minne af bortgångna anhöriga och vänner väckte känslor, som inga nya föremål, inga tillfälliga företeelser kunna i mannaåldern åstadkomma. Desse ljufva föreställningar blefvo hastigt skingrade. Den gamla kyrkan, hvari jag först framträdt till försoningens altare, fanns icke mer. Den nya kyrkans platta anordning i jemförelse med den gamlas högtidliga allvar väckte föga fägnad öfver denna ombyggnad, ehuru den varit till vinnande af utrymme behöflig. Vi förbiforo prestgården, som på närmare håll mer nedstämde än lifvade mina tankar. Många af de lummiga träd, under hvilkas kronor jag lekt och i hvilkas grenar jag klättrat, hade förtorkat eller försvunnit, och de unge, som i deras ställe uppskjutit, voro mig främmande. Det var likvisst en fägnad att se, att de vidsträckta fält, hvilka min fader från oländiga marker förvandlat till bördiga åkrar och ängar, voro häfdade och att de lundar, som han vetat i denna skoglösa bygd freda, ännu beskuggade några bergsbranter. Vi ombytte hästar å Hede gästgifvaregård, öfverreste en bördig dal, hvilken inom höga berg utgör flera hemman, passerade några ljungbeväxta moar, hvarå vi från en backe sågo en del af Norges klippstränder höja sig såsom en mörkblå sky öfver den glänsande hafsrymden, skyndade nedför några backar och befunno oss snart på Mjölkeröd, hvarest vi med godhet mottogos af min åldriga moder.

Denna lilla egendom jemte tvenne mindre hemman ligger på en bergsträcka, som omgifves å ena af Sand-

näs- å andra sidan af Tannamsfjärden. Denna halfö har enligt sägen fordom varit kringfluten [14]). De lågländta ängar, som utbreda sig mellan här inskjutande fjärdar, ha bevisligen i mannaminne utvidgat sig; och flere såkallade sältor, hvilka i anseende till ofta öfverstigande hafsvatten voro i min barndom bara, äro nu gräsbundne. Mjölkeröd har mycken tall- och granskog, hvilken sedd på afstånd gör mellan de kala bergen och djupa fjärdarna ett herrligt intryck. Härvarande boningshus, som ligger på en klipphöjd, är af murtegel och har tvenne våningar. Nedanför utbreder sig en trädgård, hvilken med en jordrymd af 10 tunneland innehåller öfver 2000 fruktträd. Här nedsorlar en bäck, som beskuggas af höga alar och omgifves af slingrande gångar och kringplanterade hviloplatser. De små holmar, som deri bildas, och de många broar, som leda deröfver, förljufvas af den svalka man njuter under de lummiga träden, hvilka i anseende till härrådande lugn ofta besökas af den närbelägna skogens sångfåglar och vilddufvor. En mängd dels raka, dels bugtiga gångar genomkorsa denna trädgård, så att man kan både njuta af den äldre smakens regelbundna anläggning och den nyares naturenliga anordning. De skogbeväxta bergshöjder, som omgifva ifrågavarande plantering och de ängar, som ligga derutanför, öka ställets behag. Men all denna fägring minskas onekligen, då man från den högbelägna byggnaden ser de kala bergsryggar och ljungbeväxta backar, som åt öster begränsa utsigten. Det är äfven skada, att man icke kan från byggnaden se det kringsvallande hafvet. Men den goda jordmån här finnes, den myckna skog här äges, de herrliga ostron

---

[14]) J. Oedmans Bahusläns Beskrifning, Stockh. 1746 s. 302.

här tagas och de utsökta fruktsorter här växa, äro fördelar, som öka trefnaden. Mjölkeröd, hvarest jag med jagt och fiske tillbragt många glada stunder, var naturligtvis jemte en älskad moder och goda anförvandter ett angenämt uppehållsställe. Men denna trädgård, som min moder planterat med biträde af en anhörig, var likvisst icke numera densamma. Träden hade ej mera sin späda grönska, sina smidiga grenar. De hade redan vuxit ifrån mig. Desse, som förr lemnat öppningar för språng och lekar, stridde nu med hvarandra om utrymme för sina vidtomfattande kronor; en sann afbild af samhällslifvets förhållanden. Vi rymmas nog i ungdomsåren, men vi gripa småningom omkring oss, och komma ofta i hinderliga beröringar.

Vi företogo oss en utfärd till de yttersta skären. Vi utseglade genom Sandnäsfjärden, hvilken, föga bred, men ganska djup och ungefär en mil lång, omgifves å ena sidan af höga bergsträckor, å den andra af ett smalt bergsnäs. Tvenne höga klippöar vid mynningen af fjärden hindra vågornas inbrytande deri och lemna ett grundt och tvenne djupa utlopp derifrån. Här är således en af de bästa hamnar i verlden. Killingen, en klippö ungefär midti fjärden, bildar ett sund af några hundra fots bredd. Häröfver skall enligt fornsägen en riddare sprungit, hvarföre det kallas Riddarsprånget. Detta ställe är således till sin idé vida högtidligare än Hellenernes Leukas, emedan en menniska icke här af förtviflad kärlek störtat sig i vågorna, utan enligt föreställningen med gudakraft hunnit deröfver. Denna och många likartade berättelser visa, att allmogen i dessa bergstrakter har ganska höga begrepp om sina förfäders idrotter. Längre fram visar sig till venster Lamö, som inom branta klippsträn-

der har täck löfskog och små ängar mellan höga bergskullar; till höger Saltpannan, som utgör en del af Mjölveröds skogbeväxta fjällväggar. Vid detta sednare ställe har för omkring hundra år tillbaka varit ett saltkokeri [15]. Hafsvattnet är i denna skärgård så salt, att, när det af stormar uppsköljes i strandklippornas ihåligheter och lugn och torka derpå inträffa, salt kan derur kappvis upphemtas. Mindre tillgång på skog och mera tillförsel af salt ha förmodligen i sednare tider kommit denna nyttiga rörelse att afstanna.

Vi styrde genom Hafstenssund, hvarutanför endast några små klippöar höja sig ur den vida hafsrymden. Bland dessa förtjenar i synnerhet Långeskär fornforskarens uppmärksamhet. Å vestra sidan af denna klippö är en lång sluttning nedåt vattenytan och derutanför ett bråddjup. Å denna sluttning finnas flere kittel- eller grytlika bergurhålkningar, hvilka vid lugnt väder äro dels öfver dels under hafsytan. Uti dessa ligga runda stenar, som genom hafvets svall sättas i rörelse. Det visar sig således här, huru dylika urhålkningar tillkomma. Om ej tillfälliga fördjupningar finnas i klipporna och lossnande stenar deri nedfalla, så kunna naturligtvis dylika utsvarfningar icke tilldanas. Dessa ihåligheter utvidgas och fördjupas, sålänge dervarande stenar uthärda nötningen, eller andra deri nedstörta, eller slutligen sålänge hafvets brytningar derå verka. Men få ihåligheter äro så belägna, att stenar, som passa för utsvarfningen, kunna deri inkomma och qvarstanna, och dessutom bibehåller icke, såsom bekant är, hafvet ett lika höjdförhållande till stränderna; det är alltså icke underligt, att somlige af ofta-

[15]) P. Kalms Wästgötha och Bohusländska Resa, förrättad år 1742, Stockh. 1746, s. 96.

nämnde ihåligheter endast ha omkring 1 fot i djup och tvärmått; men andra ha likväl mångdubbelt större rymdförhållanden. En mängd dylika naturbildningar finnes både i denna och andra skärgårdar, stundom under hafsytan, stundom på ganska höga klippafsatser. De förekomma jemväl långt ifrån kusterna, äfven på oåtkomliga branter, ja flerestädes i bergsströmmar. De äro ej sällan alldeles runda kring sidorna och i bottnen, men merendels något oregelbundna och alltid så belägna, att stenar kunnat deri från högre branter nedrasa och vattensvallet med full kraft göra verkan derå. Meranämnde naturbildningar, som vid Bohuslänska kusterna kallas bergkittlar, men upp i bygderna jättegrytor, ha af fornforskare, som icke känt deras mängd och skiljaktiga lägen, tagits för menniskoverk. Det är likväl klart, att folkslag, som förstått att göra dylika urhålkningar, vetat bättre använda sin arbetskraft, sin kunskap. Att man någongång i bergkittlar eller jättegrytor nedlagt brända ben, att man deri offrat, att man i sådana på Libanon bakat bröd, såsom J. Berggren berättar [16]), eller att man deri barkat läder, såsom jag sett i Bohuslän, bevisar intet för deras tillkomst genom menniskohänder. En af vår tids fornforskare säger likväl: "Det är en stor fåkunnighet, att med Dalin tro jättegrytorna vara alster af naturen, då man nu mera aldrig finner ett sådant naturens spel; ty vid hvad tid och hvarföre skulle det hafva upphört" [17])? Sällan dömmer en vetenskapsman med sådan dristighet öfver outredda förhållanden! Att de skulle blifvit uthuggne för samlande af regnvatten, såsom en annan fornforskare förmodar, är en förslagsmening, som ej tarfvar någon ve-

---

[16]) Allmänna Journalen år 1821 N. 59.
[17]) P. Thams Göthiska Monum. s. 1.

derläggning, då en mängd sådana finnas under hafsytan, i bergsströmmar, på oåtkomliga klippbranter och i närheten af ymnigt färskvatten [18]). Det är dessutom bekant, att våra förfäder icke voro några skicklige stenhuggare. Det vore öfverflödigt, att här tillägga ytterligare bevis för den sanning, att jättegrytorna äro naturdaningar, helst jag redan för flera år tillbaka ådagalagt detta förhållande [19]).

Enhvar, som skådat med hvilket raseri hafvet bryter på våra utskär och betraktat dervarande hällars finslipade ytor, kan lätt öfvertyga sig, att stormsvallet förmår göra dessa utsvarfningar. Jag har en gång varit på Långeskär under en häftig storm. De vilda vågorna reste sig vid hafsbandets motstånd såsom lodrätta väggar hela 50 fot i höjden och störtade sina fradgande massor med åsklika knallar mot dessa hällar. Man finner stundom större fisksorter under stark sjögång uppslungade på skären. Hafvet var nu temligen stilla, så att jag hade godt tillfälle betrakta, huru de mer och mindre faste bergslagren emottagit olika nötning af vågornas öfverspolningar. Den, som jemför denna hafvets inverkan på våra utskär med de slipade hällar och afrundade kullar man ser å högre bergsträckor, lärer ej betvifla en vattenminskning eller en landthöjning, hvarför andra så många ovedersägliga skäl kunna andragas. Men det blefve för vidlöftigt att här orda om hithörande naturförhållanden, hvilka jag dessutom ärnar i en särskild afhandling omständligare utreda. Vi återgingo nu till vår lilla båt och försökte vår lycka att meta. Fisken nappade, och vi hade snart några tjog dels torsk, dels hvitling. Men ett hotande moln började småningom uppstiga. Vinden tilltog, och den lilla

[18]) Se härom Samlingar för Nordens Fornälskare 1 T. s. 46.
[19]) Nordiska Fornlemn. I.

båten vräkte. Hvad skulle här göras? Vi ville naturligtvis icke stanna på en klippö, hvarest hus saknades och hvarest vi kunde länge fått afbida bättre väder; helst vi hotades med regn. Att under en uppstickande storm mellan dessa bränningar hjelpa sig med åror i land, vore mången gång ett fruktlöst försök. Alltså metor in, segel upp. Detta var ett ögonblicks företag. Den lilla båten lade sidan till och sköt, såsom det heter, en dejelig fart genom de skummande vågorna. Jag hade för ofta i mina ungdomsdagar skotat an mellan dessa bränningar för att frukta närvarande äfventyr. Vi struko hastigt in genom Hafstenssund och voro derinom i smult vatten.

Tanums socken, hvarest vi nu befinna oss, har inom sitt föga vidsträckta område en myckenhet olikartade fornlemningar, som tillhöra ganska skiljaktiga tider, och som torde här böra i korthet omnämnas. Till de uräldsta fornlemningar härstädes kunna de såkallade hällristningarne med goda skäl räknas. Redan 1627 aftecknades en hällristning, hvilken 1784 bekantgjordes. S. Lagerbring omtalte en sådan 1746, och sedan ha N. H. Sjöborg och P. Tham med flere anfört några. Men liksom desse hällristningar icke blifvit med noggrannhet aftecknade, så ha de ej heller blifvit med nöjaktighet förklarade. Man hade väl kunnat med fog vänta, att man sökt med mera omsorg afbilda dessa konstlösa framställningar; men man kan deremot icke undra, att tydningarne i saknad på säkrare och rikhaltigare samlingar blifvit godtycklige, ja, alldeles osannolike. Jag har redan för tvenne årtionden tillbaka uppsökt och aftecknat omkring hundra hällristningar, och sedermera tid efter annan ökat denna samling; jag har jemväl häröfver skrifvit en särskild afhandling, hvilken jag snart torde komma i tillfälle att bekantgöra.

Om jag således icke anser mig böra här ingå i någon granskning af hvad, som blifvit rörande dessa märkvärdiga fornlemningar redan utgifvet; så torde jag likvisst böra i korthet nämna något om deras egna utseende och förmodliga syftning. Hällristningarne äro antingen inslipade eller inknackade å släta bergsluttningar med stenredskap. De föreställa dels med blotta omgifningsstreck, dels i hela fördjupningar menniskor, hästar, oxar, kor, renar eller hjortar, bockar, hundar, harar, fåglar, ormar, redskap, vapen, fartyg m. m. Menniskorne skildras sällan i kroppsstorlek, men ofta såsom blotta streck. Boskapen visas stundom ganska stor, stundom helt liten. Fartygen ha från flera fots till få tums längd. Många sköldar röja naturlig storlek, andra äro deremot ganska små. Samma förhållande gäller om klubbor, hamrar, yxor, spjut, svärd m. m. Här förekomma mindre och större grupper, någon gång enkla figurer. Desse afbildningar äro merendels illa framställde, dock äro några med mera omsorg arbetade; men ingenstädes äro riktiga förhållanden iakttagne. Emellertid afbildas med påtaglig redighet drabbningar till lands och sjös, kroppsöfningar, kärleksäfventyr, dansar, o. s. v. Hällristningarnes höga ålder torde deraf skönjas, att, då de alltid finnas å sådana klippor, hvarest i urtiden varit, att dömma af belägenheten, goda hamnar, men aldrig lägre än några famnar öfver hafsytan, en ganska lång tid måste förflutit, innan de fått sin nuvarande höjd öfver densamma. Deras höga ålder torde äfven deraf skönjas, att det urfolk, som efterlemnat dessa minnesmärken, saknat jernredskap, ty om detsamma ägt sådant, hade de ofelbart blifvit dermed inhuggne. Vidare finnes aldrig å hällristningarna tecken till någon bokstafsskrift. Härtill kommer, att alla de redskap och vapen,

som blifvit här afbildade, likna sten- ej metallarbeten. Slutligen märkes, att nästan alla fartyg likna enkla eller dubbla kanoter, nemligen sådana, som de hvilka söderhafsvildarne begagna. Detta förhållande är så påtagligt, att ingen kan derom misstaga sig. Det är således icke underligt, att ej ringaste upplysning härom förekommer i våra sagor, samt att ingen muntlig öfverlemning härom förspörjes. Ganska många hällristningar finnas i Tanums socken. De finnas äfven annorstädes i Bohuslän samt flerestädes både i Sverge, Danmark och Norge. De träffas jemväl i Siberien, på Kap och i Amerika. Man torde häraf få antaga, att detta enkla, men varaktiga sätt att till efterverlden öfverlemna bedrifter och äfventyr m. m. varit vanligt bland många olika folkslag, som stått på lägsta stegen af samhällsbildning. Det är märkvärdigt, att man för att lätta detta mödosamma afbildningssätt antagit förkortningar. Så föreställes t. ex. en man dels utan armar, dels utan både armar och ben. Kanoter äro ofta bemannade med blotta streck. Man märker äfven symboliska föreställningar. Oxar tyckas här betyda styrka, ormar listighet, harar rädsla, fåglar dels lycka dels olycka, hålor undergång o. s. v. Man ser män till häst och fot med lyftade lansar eller yxor i strid med hvarandra, fallna sträckte till marken och fåglar och hålor häromkring. Man ser kanoter, som sättas i rörelse mot hvarandra och besättningar, som föra sträckta lansar eller lyftade svärd. Man ser holmgångar och envigen. Man ser stundom en karl och en qvinna, hvilka lätt åtskiljas till gestalt och drägt, under de ömmaste förhållanden på afstånd hotas med en lyftad yxa eller båge, eller ock omgifvas af en hare eller håla, fruktans och undergångens sinnebilder. Kortligen, här förekommer mycket, som upp-

lyser det råa lefnadssätt, som fördes af nordens urinvånare. De ansenligaste hällristningar, som tillhöra Tanums socken, igenfinnas å Tegnebys, Hvitlyckes, Lislebys, Bros och Kyrkoryks ägor.

De nordens urinvånare, som å strandklipporna antecknat sina bedrifter, måste äfven uppfört de halfkorshus eller halfkorsgrafvar, de jättestugor och altarbord, de grafrör och grafkistor, hvilka flerestädes förekomma i Sverge och Danmark. Halfkorsbyggnaderne, hvilkas aflångfyrkantiga kamrar äro bredare och högre än dithörande långa ingångar, bestå till väggar och betäckningar af grofva stenar eller hällar. De ligga än på släta marken, än på jordhögar och äro dels öppne, dels jordhöljde. Några sådane träffas väl i Bohuslän, men inga i Tanums socken. Vi torde nedanföre få tillfälle att närmare beskrifva några af dessa uråldrige fornlemningar. Jättestugorna och altarborden äro sammansatte af upprättstående vägg- och öfverliggande täckstenar. Bådadera ha invändigt en aflångfyrkantig grotta, hvari få personer rymmas. Ena gafveländan har en ingång med en tröskelsten. Jättestugorna äro utvändigt till sidor och betäckning kullrige, men altarborden deremot lika jemna till sitt inre och yttre. Man torde häraf kunna med något skäl gissa, att de varit byggde för olika ändamål. Men det tyckes jemväl, att man i saknad af hällar tillgripit grofva stenar, som varit å inre sidan jemna. Derföre synas flisiga hällar merendels vara i bergstrakter använda, men deremot klumpiga stenar å slättbygden. Dessa grottbyggnader, som än stå på jemna marken, än på uppkastade jordhögar, sakna stundom yttre stenkretsar; men prydas stundom med sådana, dels såsom små förplatser, dels såsom omgifvande förgårdar. Sidornas och be-

täckningens släta ytor visa, att dessa grottor varit begagnade för att deri inrymma något. Men ifrågavarande fornlemningar äro förhistoriske, och måste således sjelfve förklara för hvilka ändamål de tillkommit. Detta har naturligtvis föranledt många förslagsmeningar. Halfkorsbyggnaderne torde både varit bonings- och begrafningsrum, men jättestugorna och altarborden blotta helgedomar; ty om äfven desse varit grafställen, hade de icke blifvit lemnade öppne; föröfrigt ha inga spår efter ett dylikt bruk blifvit deri förmärkte. De grottbyggnader, hvilkas täckstenar äro nära halfklotlike, ha icke kunnat rimligtvis tjena till altarbord, utan fastheldre varit gudahus; också har man trott sig uti en dylik finna en helig sten af trekantig form i upprätt ställning [20]). De grottbyggnader, hvilka ha jemna täckstenar, tyckas deremot ha lämpligen kunnat såsom altarskifvor begagnas. Denna förmodan vinner åtminstone något stöd deraf, att en mängd små runda hålor, som hålla omkring 1 tum i tvärmått, flerestädes förekommer å dylika altarbords öfra sidor. Den, som jemför ifrågavarande hålor med hällristningarna, finner nogsamt, att de äro liksom dessa inslipade. Man har förmodligen velat, att offerbloden eller askan skulle i dessa fördjupningar qvarstadna. En lemning af ett dylikt altarbord står på Nedre Sems utmark till venster om vägen från Hede till Klefva i Tanums socken. Täckhällen ehuru afslagen håller 10 fot i längd; den är jemn å öfre ytan och har derå flera hålor. Snedt häremot äro några bemannade kanoter inristade. Ett stort altarbord, som fallit åt ena sidan, finnes å en höjd jemte den såkallade Slottsdalen å Tanums prestgårds ägor. En hithörande väl bibehållen forn-

[20]) Antiqvariske Annaler 2 B. 1 H. s. 74. N. H. Sjöborgs Samlingar för Nordens fornälskare T. I. s. 87, 88.

lemning ligger på en höjd i ett bergspass vid ändan af den såkallade Prestmyran söder om samma prestgård. Trenne sidor utgöras af trenne jemntjocka hällar, den fjerde sidan är öppen. Betäckningen består af en ansenlig häll, som är å undre och öfre ytorna jemn. Några grafkullar ligga häromkring, af hvilka en omgifves af trenne temligen höga hällar och tyckes fordom haft flere dylika.

I denna socken förekommer en mängd uppreste större och mindre stenar. En lång rad sådane visar sig jemte vägen vid Tannam. Flere ha redan genom afhemtning af sand nedfallit. Å Knäms utmark ej långt från vägen ligga några grafhögar, af hvilka somlige ha bautastenar. Man ser å Håkebymoar en grupp uppreste stenar, som fordom varit vida talrikare. Här märkas några runda stensättningar, som föga höja sig öfver marken och äro öfverväxta med ljung. Detta slags stensättningar, som stundom ha en ansenlig omkrets, finnas flerestädes. Man träffar äfven flere sådana helt nära hvarandra. Vid Forbrigd i Verdalen i Norge lågo många runda stensättningar, å hvilka tydliga spår märktes efter eldstäder. Det tyckes, som desse stensatte platser varit offerställen för soldyrkan. Deras kretsform kunde således afbilda solskifvan och offerelden solflamman. Det är bekant, att solen i norden och flerestädes ansågs för gudomens himmelska liksom elden för dess jordiska afbild.

På dessa moar längre åt söder stå äfven jemte vägen större och mindre stenar. Man träffar äfven flerestädes dylika dels på släta marken, dels på jordhögar. Vid östra sidan om Tanums slätt höja sig på en ljungbeväxt bergsluttning trenne tunna men breda hällar, den ena 10 fot, den andre 9 fot 6 tum och den tredje 9 fot lång, hvilka bilda en trekant, som å hvarje sida håller 15 steg.

Till höger ligger en större, till venster en mindre domring. Den förre består af åtta större, den sednare af sex mindre klumpformiga omgifningstenar och en likdan midtsten, och den förre håller 15, den sednare 9 fot i tvärmått. Häromkring ligga tjugo grafhögar, som dels ha små, dels alldeles inga bautastenar. I närheten rinner en bäck, och på andra sidan derom räknar man omkring fyratio grafhögar, af hvilka trenne ha ungefär 6 fot höga bautastenar. I denna socken finnes en mängd större och mindre domringar, som utgöras af flere eller färre större och mindre kullerstenar. Helt nära hafsstranden ej långt ifrån Kuseröd ligga å en slätt, som omgifves af höga berg, tvenne treuddiga stensättningar på få stegs afstånd från hvarandra. Bådadera äro lika stora och ha starkt inåtsvängda sidor. Hvarje arm, som är något smalare utåt, håller omkring 40 fot i längd. Dessa stensättningar äro med omsorg lagde och något högre åt midten än åt ändarna. Den ena af dessa har vid ändan af hvarje arm en upprest sten. Det är, och måhända alltid förblifver en oafgjord fråga, för hvad ändamål hällar blifvit i trekant uppställde på det sätt, som vi nyss omtalt, och stensättningar blifvit i trekanter anlagde, såsom de vi nyligen beskrifvit. Man torde likvisst böra här anmärka, att tretalet varit i de äldsta tider heligt, och att detsamma vördades långt förrän någon strimma af christendomens ljus randades i norden; ja, det uttrycktes med trenne särskilda gudapersoner, till exempel Har, Jafnhar och Thridi; Oden, Vile och Ve; Oden, Thor och Freyer o. s. v. allt efter olika föreställningar om den Allsmäktiges uppenbarande i särskilda och samverkande gudakrafter. Det torde derföre icke vara alldeles osannolikt, att hällar, ställde i liksidiga trekanter, och stensätt-

ningar ordnade i lika utsprång, tillkännagifva andaktsplatser, hvarest offer varit förrättade. Att domringar och grafhögar finnas i närheten häraf, motsäger icke denna förmodan. Det synes tvertom vara en hög idé att skipa rätt och jorda frägdade män å de ställen, hvarest man nedkallade gudarnes välsignelse. Visst är åtminstone, att man icke, såvidt jag vet, funnit inom dylika trekanter spår efter någon slags begrafning. De kunna således icke vara grafvårdar.

Många större och mindre griftrör, som ligga häromkring på bergspetsarna, omsluta kistor, hvilka äro murade af flisig gråsten och försedde med lockhällar. Dessa kistor äro bredare i ena än andra ändan och passande för större och mindre lik. I härvarande många griftrör har blott en enda kista befunnits i våra dagar orubbad. Nordost ifrån Tanums kyrka å en temligen hög bergspets blef ett griftrör, hvari en galge för omkring ett århundrade tillbaka varit upprest, till en del bortfördt, hvarefter detsamma 1816 undersöktes. Här råkades vid ungefär 6 fots djup en häll, som höll vidpass 10 fot i längd, 4 fot i bredd och 9 tum i tjocklek. Rundtomkring kanterna af denna häll lågo små flata stenar, hvarinom märktes en mängd kol och aska. Jag skulle tro, att man här anställt ett brännoffer, innan griftröret blifvit uppkastadt. Efter hällens borttagande träffades en kista, som var något öfver 6 fot lång, 3 fot bred i norra och något smalare i södra ändan. Sidorna bestodo af flere släta stenar, som voro med omsorg hoppassade, bottnen utgjordes af sjelfva berget, hvarpå små runda klapperstenar lågo tätt intill hvarandra. Ej det ringaste spår efter ben eller aska kunde här upptäckas. Tiden måste ha helt och hållet förstört den kropp här blifvit nedlagd. Vid

öfre ändan af kistan funnos tvenne förergade hals- eller bröstknappar af kopparblandning, hvilka förmodligen tjent till en djurhuds eller ett öfverplaggs sammanhållande. De liknade alldeles de tvenne knappar, som hittades 1701, den ene i en grafhög, den andre i en askkruka i trakten af Hamburg [21]). Dylika knappar ha äfven blifvit i sednare tider funne i Danmark. Vid ena sidan låg ett handspjut, hvars klinga, likaledes af kopparblandning, var tveäggad, 1 fot 4 tum lång, 1 tum bred och mycket anfrätt. Efter skaftet, som varit med fem naglar fästadt vid klingan, syntes icke det ringaste spår. Vid andra sidan låg en lansspets af flinta. En dylik kista, belägen i Östbo härad af Jönköpings län, utgjordes af påkantstående stenar med trenne lockhällar och innehöll ett liknande handspjut 1 fot 4 tum långt, hvilket dock skiljde sig deruti, att skaftet varit fastsatt med en tånge och en knapp derutanför. Der förekommo inga lemningar efter lik. Det tyckes vara uppenbart, att sjelfva benen blifvit till följe af luftens inträngande förtärde. Flere sådana kistor förekomma äfven i Danmark, hvilka äro dels nedsänkta i marken, dels betäckta med jordhögar. I dessa har man träffat benragel jemte sten- och metallredskap. Man lärer der ha begagnat jord i brist på sten, och benrageln måste genom luftens uteständande bibehållit sig. Desse grafvar tillhöra tvifvelsutan nordens urinvånare. Den utmärkte fornforskaren C. Molbech har nyligen lemnat korta, men innehållsrika upplysningar om hithörande ämnen [22]). I några dylika kistor har man träffat häll-

---

[21]) Cimbrisch-Hollsteinische Antiquitäten-Remarques, 45:ste Woche, d. 7 Novemb. 1719, Fig. 1, 2.

[22]) C. Molbechs Fortællinger og Skildringer af den danske Historie, 1 Deel, Kiöb. 1837, s. 41—45.

ristningar, till exempel i Bredarör vid Kivik i Skåne och uti en grafhög i Grefvinge socken på Seland samt annorstädes. Detta förhållande talar jemväl för dessa lägerställens höga ålder.

I Tanums socken å Greby utmark ligger en märkvärdig valplats till venster om vägen från Hede till Grebystad. Här räknas sjuttiotre runda högar, som hålla vidpass 24 fot i tvärmått och omgifvas med ganska vackra kantstenar. Af dessa högar ha sexton upprättstående, tjugoen kullfallna bautastenar, som äro från 6 till 14 fot långa. Flere bautastenar tyckas vara härifrån bortförde. Här räknas dessutom fyratiofyra aflångfyrkantiga högar, som äro ungefär 18 fot breda och 50 långa, hvilka ha mindre kantstenar och uppräta hörnstenar, men inga bautastenar, eller spår efter dylika. Man kunde med något skäl gissa, att de anseddare hvila hvar för sig i de förra och de ringare hopvis i de sednare högarna. Det tyckes, som desse blifvit der uppkastade, hvarest de stridande stupat. Denna valplats får derigenom en ökad märkvärdighet, att en sägen härom bibehållit sig intill våra dagar. Det berättas nemligen, att Skottar uppträngt till Bullarens härad och der blifvit af ortens Småkonungar slagne vid Nafverstad. Man ser omkring dervarande kyrka öfver hundra större och mindre grafhögar, som äro dels runda, dels aflångfyrkantiga eller sådane som de, hvilka finnas vid Greby, men utan bautastenar. Främlingarne drogo sig tillbaka till Tanum, hvarest striden förnyades. Af det fältslag, som här stod, skall en liten bäck, hvilken förbiflyter kyrkan, fått det namn den ännu bibehåller; nemligen Blodbäck. Skottarne, som äfven här ledo nederlag, fortsatte sitt återtåg, hvarunder deras Konung Walbret stupade i ett bergspass vid södra ändan af den

såkallade Prestmyran, hvarest han skall enligt sägen blifvit begrafven i en dervarande stenkista. Men detta är i så måtto en villfarelse, som denna fornlemning är, såsom vi ofvanföre visat, ett altarbord; men väl kunde denne Konung blifvit tillika med sina fallne landsmän nedlagd i de jordhögar, hvilka omgifva detsamma. Det är jemväl tänkbart, att Walbert blifvit på detta altarbord offrad åt gudarna och att till följe häraf detsamma fått benämning af hans graf. Vid valplatsen å Greby utmark skola våra Småkonungar tillkämpat sig en afgörande seger. Det skulle väl tyckas, som tiden icke medgifvit att vid Nafverstad uppresa några bautastenar, men att man deremot vid Greby haft godt rådrum härtill. Närmare stranden skall slutligen en underbefälhafvare vid namn Kuse stupat, och man säger, att han hvilar i en af dervarande treuddiga stensättningar. Men detta lärer också vara ett misstag, emedan detta slags fornlemningar, enligt en ofvanför anförd förmodan, äro andaktsplatser eller offerställen. Man kunde deremot gissa, att äfven denne underbefälhafvare blifvit efter urtidens grymma sedvana offrad, och att detta ställe derföre kallas Kusens graf och härvarande gård Kuseröd. Vi veta, att Skottarne i en aflägsen forntid härjade på våra kuster, och att våre förfäder gjorde dem lika förödande återbesök. Denna sägen, som således i sig innebär en sannolikhet, har J. Oedman 1746 omständligen antecknat, och C. G. G. Hilfeling har 1792 hört densamma både i Nafverstad och Tanum. Jag torde till förekommande af framtida misstag böra i afseende på valplatsen vid Greby nämna, att densamme finnes tvenne gånger anförd i Nordiska Fornlemningar, liksom vore der fråga om tvenne särskildta ställen [23]. Orsaken härtill

[23]) Nordiska Fornlemn. XXIII och LXXIII.

är följande. Sedan jag i första delen af dessa samlingar afttecknat och beskrifvit meranämnde valplats, erhöll min medarbetare J. G. Liljegren, som efter min afflyttning till Lund ensam utgaf andra delen, en ritning, hvilken C. G. G. Hilfeling tagit af densamma från en annan synpunkt än den jag ansett mig böra välja. Härigenom lärer ifrågavarande ritning förekommit min utmärkte medarbetare såsom en helt annan valplats; ty i annat fall hade naturligtvis detta misstag ej inträffat, emedan det låg, såsom förorden visa, i vår gemensamma plan att endast utgifva obekanta fornlemningar. Slutligen torde här böra anmärkas, att de ofvannämnde treuddiga stensättningar, som ligga vid Kuseröd, ha mera inåtsvängda sidor och vida lägre midtfyllningar än de teckningar, som P. Tham utgifvit, förete. Här bör jemväl erinras, att de stora sträckor af kullersten, som ligga under härvarande bergsbranter, äro liksom på en mängd andra ställen bergras, som vågorna i en urtid rundat genom vräkning mot hvarandra; men ingalunda, såsom P. Tham trott, af våra förfäder samlade för stenkastning, hvartill de dessutom äro alltför grofva [24]).

I denna bygd träffas ganska många grafhögar, som äro på marken uppkastade dels af mindre kullersten, dels af jord, dels af bådadera. De förre innehålla merendels större och mindre stenkistor, hvari lik och urnor varit nedsatte, de sednare betäcka kringmurade urnor eller endast bensmulor och aska. I ett större griftrör, som ligger på Hoghems utmark i ofvannämnde socken och har ungefär 250 fot i omkrets och 18 i höjd, fanns för några år tillbaka på 16 fots djup en fingerring af guld med tillsats af silfver. Denne är in- och utvändigt kullrig och

[24]) P. Thams Göthiska Monum. s. 16, Tab. XVIII.

ganska illa arbetad. Här lågo äfven några förergade kopparsaker, som varit, såsom det tyckes, handtag och fötter på ett kärl.

Vid anläggning af en ny trädgård vid Tanums prestgård fanns en urna, hvari låg en guldfingerring. Denne har väl redan blifvit bekantgjord, men hvarken riktigt aftecknad eller beskrifven och bör derföre här omtalas [25]). Ifrågavarande fingerring, som saknar främmande tillsats, är temligen tunn, utvändigt kullrig och utsirad, invändigt ihålig, men tillhartsad. Härå märkas fyra fullkomligt lika hufvud- och lika många biprydnader. Hvarje hufvudprydnad har i midten ett fyrbladigt kors och deri en rundel samt å båda sidor en trebladig lilja, hvilket allt omfattas af raka linier, som vid ändarna sammanbindas med halfcirklar. Hvarje biprydnad består af tre punktlika upphöjningar. Man ser vid första ögonkast, att detta arbete är pressadt eller drifvet; ty i annat fall kunde de särskilde prydnaderne icke vara så fullkomligt lika hvarandra. Man ser äfven, att dessa utsiringar tillhöra icke en hednisk utan en christen ornamentslära. Här äro nemligen kors och liljor i förening med trenne sammanbindande punkter. Ehuru således denna guldring legat i en hednings aska, måste den dock vara en christens arbete, och den har naturligtvis kunnat af en viking hemföras från främmande kuster.

En jordhög belägen på Tannams Pilegård torde i anseende till sin inre ovanlighet icke böra här med tystnad förbigås. Då en åbo ville för några år tillbaka utjemna denna grafkulle, som höll 90 steg i omkrets och låg i en åker, träffades vid 2 fots 6 tums djup en kista, hvilken utgjordes af hela sido- och gafvelhällar med jordbotten

[25]) P. Thams Göthiska Monum. s. 14, Tab. XV.

och en enda lockhäll. Denna kista var 7 fot lång, 2 fot bred och lika djup. Häri fanns en någorlunda bibehållen jernyxa 6 tum lång, en förrostad jernskena och ett genomborradt blylod $2\frac{1}{2}$ tum långt, samt några förergade kopparringar. Man sade sig icke ha här funnit några ben, men då man vid kringliggande grafkullars utjemnande hittat menniskoskallar; är det mer än troligt, att någon ryktbar man fått sitt hvilorum i denna kista. Yxan passade både för bardalekar och för timmerarbeten. Jernskenan har tvifvelsutan tillhört en sköld; men blylodet måste naturligtvis afse ett fredligt yrke. Den döde lärer således kunnat både uppträda såsom stridsman och byggmästare; egenskaper, som i forntiden bättre förenades än i våra dagar.

Sedan vi i korthet omtalt de märkvärdigaste fornlemningar, som förekomma i Tanums socken, torde vi böra, innan vi begifva oss härifrån, omnämna den uråldriga kyrka, som här stått och den nya, hvilken här finnes. Den gamla kyrkan bestod af skepp och kor, bådadera aflångfyrkantiga med tjocka omgifningsmurar och en mellanmur. Skeppet hade en ingång från vester och en från söder, koret blott en sådan från söder. Skeppet och koret, hvilka saknade pelare, hade trähvalf. Ett vapenhus låg vid det förras södra och en sakerstia med tunnhvalf af gråsten vid det sednares norra sida. Trenne fönster med höga bröstningar funnos å södra, men inga å norra sidan. Dessa fönster, som varit ganska små, hade till vinnande af nödig dager blifvit något upphuggne. Ett ganska litet fönster med halfrund betäckning hade ursprungligen funnits å skeppets vestra och ett ansigte af sten prydde korets östra gafvel. Ett temligen högt torn hade för längre tid tillbaka blifvit af gråsten uppfördt vid

skeppets vestra ända, hvilket måst för några år sedan af fruktan för ras till hälften nedtagas. Denna kyrka, som rymde omkring 2000 personer och som var på J. Oedmans tid den största i Bohuslän, var numera förliten. Samma uråldriga byggnad blef derföre nedrifven och en ny uppfördes i dess ställe. Den nya kyrkan består af ett aflångfyrkantigt skepp, som utvändigt håller hela 120 fot i längd och nära 60 i bredd. I vester ett fyrkantigt torn, i öster en fyrkantig sakerstia. Skeppet har å hvarje sida rundbetäckta fönster och en rakbetäckt ingång samt en sådan genom tornet. Här finnas inga pelare; men deremot ett lågspändt trähvalf och en låg takresning. Tornbetäckningen är enligt nutidens bruk lyktformig. Vi se således för oss en helgedom, hvilken i vår konstrika tid är ganska konstlös. De gamle uraktläto icke att genom ett utsprång åt öster bereda en altarplats. Vi se deremot en liten sakerstia, som liknar en grindstuga. Men ehuru enkel än denna kyrka är, så har man likvisst sökt att utsira henne. Man har nemligen utanför ingången genom tornet anbragt en portal, som i sanning är i sitt slag egen. Tvenne kolonner, som äro så tjocka på midten af lifven, att deras likar svårligen finnas i den vida verlden, uppbära en låg fronton, som deremot är temligen vanlig. Denna portal håller öfver 15 fots bredd, men endast 17 fots höjd till spetsen af frontonen. Det är lätt begripligt, att en sådan portprydnad, hvilken i anseende till breddens och höjdens missförhållande till hvarandra vore vid hvilken byggnad som helst sällsam, tyckes vid en tornfasad framstå såsom en besynnerlig leksak. Norra och södra sidoingångarne ha äfven blifvit utsirade. Desse låga ingångar, som ha raka betäckningar, äro infattade i höga murfördjupningar med halfrunda betäckningar. Här

äro något utspringande portaler inbyggde, hvilka ha ungefär lika bredd och höjd. Det är helt naturligt, att murfördjupningarne i förening med dessa framstående förstuqvistar göra ett störande afbrott. När man ser det stora skeppet, som i stället för korutsprång har en liten sakerstia, när man ser de lågspända takvalfven derinne och de lika besynnerliga som oansenliga portalerna derute inklämda i murfördjupningar; måste man i sanning beklaga, att våra byggmästare så föga studera den gamla byggnadsarten; ty i annat fall skulle ej den nya kunna utan afseende på mera passande förhållanden framkomma med dylika sällsamheter.

5.

Utflygt till Sotenäs.

Vi företogo nu en längre utfärd för att uppsöka fornlemningar. Från Tanums kyrka går en smal och backig väg utåt kusten. Till vinnande af skyndsamhet måste beqvämlighet åsidosättas. Vår resvagn lemnades på Mjölkeröd och bondkärror blefvo nu begagnade. Detta enkla sätt att färdas erinrade om ungdomens glada dagar. Med trygghet passerade vi uppför och utför bergsbranter, som, oaktadt smalheten af vägen och bråddjupen derjemte, saknade ledstänger, och utan fruktan rullade vi öfver träbroar, som visserligen icke voro byggda för tunga åkdon. Djupa, kala men fruktbara bergsdalar, hvarest vägen slingrade sig dels öfver dels under sidornas branter, genomforos till Anrås och Qville gästgifvaregårdar.

Qville socken har många fornlemningar. Några inslipade kanoter förekomma på bergshällar jemte gästgifvaregården och den närbelägna prestgården. I denna socken å Östmåls utmark ligger på en ansenlig bergshöjd en ljungbeväxt plats med ett vackert altarbord. Foten bestående af fem flisiga hällar bildar ett rum med öppning åt öster. Skifvan 11 fot lång, 10 bred och jemn å båda sidor har nedskridit.

Å Lilla Joreds ägor i samma socken finnas lemningar efter ett altarbord, och i Dyrmyran derbredvid ha flere flintknifvar blifvit för några år sedan hittade. Att flintsaker icke allenast blifvit af nordens urinvånare använde för anfall och försvar, utan äfven för jagt och fiske, är otvifvelaktigt. Men de måste äfven blifvit i brist på andra redskap använde vid offer, och måhända ha de här funne flintknifvar varit dertill begagnade.

Men Lilla Jored — fornforskare ha orätt skrifvit Lilla Tored — har genom ett graffynd, som här 1816 gjordes af Prosten Anton Lidberg, blifvit i fornforskningens häfder märkvärdigt. Nära denna gårds åbyggnader på en liten slätt, som ligger mellan höga berg och genomskäres af en å, framstod en grafkulle, som höll 60 fot i tvärmått, men blott 6 i höjd. Denna grafkulle var upptagen till åker. Men då vid fortsatt odling någon jord nedrasade å densamma, upptäcktes härunder ett grafrum, hvilket i bottnen höll 10 fot i längd, 5 fot i bredd och 6 fot i djup. Vid sidor och gaflar lågo tjocka ekstockar, på hvilka utåtlutande beklädnadsmurar af kullersten voro uppdragne. Fyra stora hällar, som hvilade på grafrummets sidor, och några mindre, som sträckte sig ifrån detsammas gaflar, utgjorde betäckningen. Härpå låg mindre kullersten och jord till 1 fots höjd. Grafrummets botten bekläddes med tvenne ekplankor, af hvilka hvarje hade 2 fots 6 tums bredd, 5 tums tjocklek. Sidor och gaflar omgåfvos jemväl af sådane, hvilka voro ungefär hälften smalare, men lika tjocka. Den vida men låga kista, som dymedelst bildades, var genom tvenne deri nedlagde ekstockar efter längden fördelad i trenne likstora fack, af hvilka hvarje betäcktes med en särskild ekplanka. Ehuru denna kista var anbragt på fast lerbotten och jemte

beklädnadsmurarnas grundstockar, var den likväl till förekommande af förmultning kringbäddad med näfver, beck och kol. Dessutom voro kistans trenne fack till någon del fyllde med samma ämnen. Här funnos trenne urnor, nemligen tvenne af glacerad lera, en af blyerts, några stafrar af en kagge, några stycken af metallkärl, ett förmultnadt kastspjut, lemningar af ett bälte med små beslag, ett metallspänne, ett silfverkors, små öronringar, silfver- och metallskenor, tunna guldrimsor, glasperlor, en enkel och en tredubbel guldfingerring samt en tjock guldarmring.

I detta grafrum hittades efter närmare undersökning en guldpenning, hvilken var ungefär lika stor som, men hälften tunnare än en silfverriksdaler. Den hade en krusig omfattning och deröfver en räfflad ögla, som båda voro fastlödde. På *åtsidan*, en bröstbild med upplyftad hand och kring kanten tvenne rader bokstafslika tecken. På *frånsidan*, en segerbild med en framräckt krans, derunder ett krokigt svärd och vid sidorna tvenne half- och ett helkors, derutom en bred krans och kring kanten en rad likdana tecken. Vissa Byzantinska kejsaremynt förete bröstbilder med klädedrägter och hårbindlar samt segerbilder med fällda vingar och framräckta lagerkransar, som ha mycken likhet med ifrågavarande guldstyckes föreställningar. I synnerhet är den breda krans, hvaraf härvarande segerbild omgifves, ganska lik de rika lagerkransar, hvilka med större bandrosor i öfre och mindre sådana i nedre ändan förekomma å nämnda myntsorter, liksom de bokstafslika tecknen uppenbarligen äro illa efterapade myntinskrifter.

Det är allmant bekant, att en mängd större och mindre guldbrakteater med öglor blifvit funne i norden, hvilka

merendels föreställa en man eller ett hufvud på ryggen af ett underdjur, och hvilka ha tvifvelsutan varit halssmycken. Guldpenningar, sådane som den ifrågavarande, ha deremot mera sällan tillrättakommit; men det har ickedessmindre af gjorda fynd visat sig, att äfven de varit halssmycken. Man har nemligen 1831 i Norge hittat uti en grafhög en liknande guldpenning med fastlödd ögla. Åtsidan har en bröstbild, frånsidan en ryttare, båda omgifvas, såsom det heter, af okända bokstäfver. En skadad silfverkedja med ring i ändan var dragen genom öglan [1]. Detta guldstycke har således varit en halsprydnad. De många guldbrakteater, som blifvit i norden hittade, röja ett barbariskt, men alla hithörande guldpenningar förete deremot Byzantinskt framställningssätt. Man måste i brist på verkliga kejsaremynt ha till erhållande af prydliga halssmycken sökt med största flit eftergöra sådana. Denna förmodan styrkes ytterligare deraf, att ett guldmynt af Theodosius II, vid hvilket en ögla var fastlödd, blifvit funnet i Skåne. Samma förmodan styrkes än vidare deraf, att några kejsaremynt blifvit i förening med ett sirligt bröstsmycke funne i Danmark, hvilka voro försedda med öglor och tvifvelsutan varit uppträdda på en tråd för att bäras omkring halsen. Desse voro af Placidius Valentinianus, Julius Majorianus, Leo, Zeno och Anastasius, hvarföre man icke utan skäl förmodat, att detta bröstsmycke tillhört sjette eller sjunde seklet [2]. Jag vågar äfven tro, att den å Lilla Jored hittade guldpenningen tillkommit ungefär på samma tid, emedan densamme liknar denna, ej den sednare tidens kejsaremynt. Det är således icke underligt, att hithörande inskrifter icke

[1] Urda 1 B. 2 H. Bergen, 1835, s. 181—182

[2] Nordisk Tidskrift for Oldkyndighed, 1 B. s. 237. 2 B. s. 169—171.

blifvit eller lära någonsin bli lästa; såvida det icke lyckas någon myntkännare, som har behöflig tillgång på samlingar, att framleta något kejsaremynt, hvarefter denne guldpenning blifvit bearbetad. Det är likväl icke gifvet, att nordens guldarbetare gjort sig mödan att efterapa något visst guldmynt. Jag skulle fasthellre tro, att de velat visa sin konstfärdighet genom vissa förändringar, hvilka de hemtat från åtskilliga originaler eller egna infall.

Hvardera af de funna urnorna stod uti en särskild afdelning af grafkistan. Ringarne och penningen lågo jemte ena urnan. Desse guldsmycken ha blifvit för kronans räkning inlöste med 59 dukater till antiquitetssamlingen i Stockholm. Vid insändandet af detta dyrbara fynd har Prosten Lidberg afgifvit en uppsats rörande de iakttagelser, hvilka han vid grafŏppningen gjort. Noggrannheten af denna uppsats kan jag, som vid grafundersökningen var tillstädes, med fägnad intyga.

Jonas Hallenberg, en lika lärd som varsam fornforskare, har i en beskrifning öfver detta graffynd, uti hvilken nämnde uppsats är intagen, förmodat, att Svenske vikingarne Vandil och Karl, hvilka omkring år 976 i denna skärgård föllo för Isländske vikingarne Gunnar och Kolskegg, fått här sin minnesvård [3]). Han förmenar nemligen, att de fallne vikingarnes öfverblefna manskap i hast inrättat detta grafrum och dertill användt ekvirke af sitt fartyg och sedan hemtågat landvägen. Vi kunna icke biträda denna mening, ehuruväl samma minnesvård ligger helt nära hafsstranden. Desse många och olika askkärl, desse dyrbara mans- och qvinnoprydnader visa, att här varit i ordets egentliga bemärkelse en ätthög eller en

---

[3]) J. Hallenbergs Berättelse om tvänne Fynd, Stockholm 1821, s. 31—39.

slägthög, hvari man torde tid efter annan nedsatt askkrukor. Den fasta byggnaden röjer en synnerlig omsorg, i anseende hvartill den kan jemföras med Konung Gorm den Gamles och Drottning Thyra Danabots grafhög vid Jellinge kyrka på Jutland. Att härvarande ekvirke kunnat lika lätt tillyxas som grafmurar uppdragas och lockhällar framskaffas, är helt naturligt. Dessutom röjde detta ekvirke ingalunda, att det varit användt till skeppsbyggnad; åtminstone syntes icke något spår efter ett sådant bruk å dessa grofva väl bibehållna ekplankor. Det tyckes ej heller vara troligt, att vikingar, som blifvit helt och hållet slagne och alldeles utplundrade, skulle, om de ännu haft dessa dyrbarheter i behåll, velat å en främmande kust nedlägga desamma. De många urnor, som häromkring blifvit under plöjning träffade, visa jemväl, att härstädes varit ett allmännare griftställe. Härtill kommer, att en domring, som utgjordes af tio ganska stora stenar med en sådan i midten, låg helt nära ifrågavarande grafhög och tycktes således stå dermed i sammanhang. Alla gissningar rörande namnen på de personer, hvilkas askkrukor förvarades i detta grafrum, tyckas oss vara öfverflödige; helst många mäktige män ha under hedendomen vistats i dessa trakter af Viken.

I Qville socken ligger det såkallade Hornborgsslott, som å ena sidan omgifves af ett smalt sund och å den andra af en djup dal. Detta består egentligen af en bergskulle, som nästan lodrätt höjer sig omkring 300 fot öfver vattenytan och å landtsidan har tvenne afsatser. Uppgången är mycket brant och bergskrefvorna försvaras med jordblandade gråstensmurar. Denna bergskulle är öfverst temligen jemn och nära rund och håller ungefär 300 steg i omkrets. Yttre kanterna omgifvas af 4 till 5

fot höga jordvallar. En ganska djup klippdam, som aldrig tryter vatten, intar midten. Obetydliga lemningar efter byggnader synas å de kala hällarna. En Näskonung vid namn Horne skall enligt sägen anlagt detta fäste. Man har här funnit en yxlik lansspets af metall, och några grafhögar och stensättningar ligga i dalen nedanför.

Det tyckes likväl vara här som Thord Bonde om vintern 1456 byggde å Carl Knutssons vägnar ett nytt fäste, hvilket han kallade Carlsborg. Denne höfvitsman försvarade sig tappert mot Danskarna, men blef i sömnen mördad af en underbefälhafvare, som derefter plundrade fästet och flyktade till Danmark. Thord Bonde blef begrafven i Vadstena kloster [4]. Svenskarne intogo 1523 Carlsborg, och Nils Krumme blef derpå höfvitsman. Men Konung Christian II:s anhängare belägrade 1531 detta fäste, vid hvilket tillfälle dåvarande höfvitsmannen Åke Claesson blef skjuten, hvarpå fienderne intogo, utplundrade och uppbrände detsamma [5]. Härvarande strandboar visa den närbelägna fjällrygg, hvarifrån samma fäste blifvit beskjutet. Denna fjällrygg kallas derföre Norrmannaberget [6]. Alldenstund meranämnde fäste i orten allmänligen kallas Hornborgsslott, men aldrig Carlsborg och derjemte berättas, att det blifvit under Christian II:s tid intaget; så måste det uråldriga Hornsborg och Carlsborg vara, icke såsom Tuneld vill, tvenne särskildta utan ett och samma fäste.

Regn, som fallit i temlig ymnighet, hade något afkylt min forskningsifver; men himmeln klarnade och resan fortsattes. Vi togo vägen om Stora Vrems herregård,

---

[4]) Diarium Vazstenense, Ups. 1721, p. 111.
[5]) Gustaf I:s Historie af E. Göransson Tegel, 1 D. s. 43 och 295.
[6]) Jemför P. Kalms Wästgötha och Bohusländska Resa, s. 164—166.

i hvars grannskap några skogbeväxta bergshöjder gjorde ett lifvande afbrott mot den dystra nejdens kala fjällryggar. Gästgifvaregården Skärholmen omgifves å tre sidor af höga bergsbranter, men å den fjerde öppnar sig en vacker hafsvik. Härifrån vidtaga stora backar öfver ödsliga ljungmoar, hvarå några grafhögar och domringar visa sig.

Vi voro nu på Sotenäs i Tossene socken, hvarest vid och omkring Valla gästgifvaregård åtskilliga hällristningar förekomma. Hilfeling har trott sig å en sådan finna runor. Detta oväntade förhållande måste jag, som med största noggrannhet aftecknat detta ställe, förklara för ett rent misstag, som tillkommit derigenom, att denne skicklige tecknare tagit tillfälliga vittringar, hvilka äro mycket ojemna och ha ingen likhet med de öfriga inslipade figurerna, för runor [7]). Dessa tillfälliga vittringar äro dessutom så obestämda, att man deraf kunde lika gerna få hvad bokstafsskrift, man behagade. Hilfeling har sett här mera, liksom han, hvilket lätt händer, äfven sett mindre än här finnes. Den, som ej genom en lång öfning lärt sig att med varsamhet granska detta slags fornlemningar, kan i sanning lätt missledas vid deras aftecknande. Ett bevis härpå är en hällristning vid Assonet i Massachusetts i Amerika. Af denna hällristning ha nio särskilda teckningar blifvit tid efter annan tagne, hvilka äro så skiljaktige, att somlige ha liten eller ingen likhet med hvarandra. Slutligen har man der trott sig finna några bokstäfver, ehuruväl ingen hällristare känt, hvilket äfven ligger i sakens natur, några skriftecken. Det är uppenbart, att i händelse alla tillfälliga och konstgjorda fördjupningar icke bli med yttersta varsamhet

[7]) P. Thams Göthiska monum. s. 7. Tab. VII. N. 1.

granskade och de särskilda figurernas olikartade former och inbördes förhållanden till hvarandra icke bli med största noggrannhet afmätta och aftecknade, måste en innehållsrik hällristning bli helt annat än den verkligen är. Det vissa är, att den omtalta hällristningen vid Valla har ingen slags bokstafsskrift, och att den, som finnes vid Assonet, icke heller har enligt min öfvertygelse någon sådan. Jag hoppas framdeles komma i tillfälle att närmare utveckla denna min öfvertygelse.

Nära Valla ligger Tossene kyrka. Skepp och kor bestå af en större och en mindre aflångfyrkantig byggnad. Skeppets omgifningsmurar äro utvändigt lodrätta, men invändigt utåtlutande; en anordning, som röjer en hög ålder. Små, breda, låga, rundbetäckta fönster i förening med höga bröstningar visa jemväl, att denna byggnad tillhör den äldre rundbågsstilen. En ansenlig öppning med spetsig betäckning inleder i koret, som säkerligen är en sednare tillbyggnad. Altartaflan, af år 1669, saknar märkvärdighet. Takhvalfvet af bräder är 1737 måladt af Christian v. Schönfelt; en man, som utsirat många Bohuslänska kyrkor med bibliska föreställningar, och som, ehuru han förde en hård pensel, icke saknade ett slags talang. I koret ligger en liten grafsten, hvarå tvenne qvinnor äro inom särskilda bågar uthuggne i halfupphöjdt arbete. Denna grafsten röjer således medeltidens konstutöfning. Härå läses: *Christoffer Galde vor fader med æra: Fru Birgitte Bilde vor moder keere: Af Oby gaar lod hand sig skrifve: Her at begrafven lod de os blifve: Jomfru Birite oc Ellien Galde: Gud lad os af verden kalde. Anno 1555.* Dessa tvenne systrar skola enligt en sägen ha dansat sig ihjel; en uppgift, hvilken lärer numera vara lika svår att vederlägga, som att besanna. Men visst är

emellertid, att damerna ville i gamla dagar liksom nu svänga sig, och att mången neddansat i grafven.

Härifrån till Askums kyrka måste man färdas uppför en ofantlig backe, som slingrar sig öfver kullriga bergsbranter genom en smal och hög bergsklyfta. Uppkommen finner man på den ganska ansenliga höjden ett mäktigt mergellager, hvaraf dock en stor del blifvit till vägfyllning bortförd. Härvarande mergelgrufva, som redan visar ett djup af 18 fot, håller många hundra fot i omkrets. Man märker deri en mängd väl bibehållna snäckor af samma arter som de, hvilka finnas i Kapellbackarna vid Uddevalla och flerestädes å bergsbranter i Bohuslän. Detta mäktiga mergellager omgifves från norr, öster och vester af klipphöjder, men åt söder är en lång däld, hvilken till en del upptages af en liten insjö vid namn Önnevatten. Då man betraktar denna belägenhet och ser huru snäckorna äro hvarfvis bäddade öfver hvarandra i tätta lager; så torde man, ehuru svårförklarlig en vattenminskning eller en landthöjning än förekommer oss, lätt öfvertyga sig derom, att dessa hafsdjur blifvit småningom hopsköljda af hafsvågorna, som nu på en mils afstånd brusa flera hundra fot härunder.

Askums kyrka, som invändigt håller blott 67 fot i längd, 22 i bredd, utgöres af ett enda långhus, som i vester har en rätvinklig och i öster en tresidig gafvel. Murarne hålla 4 fot 6 tum i tjocklek. Kyrkan har en dörröppning å vestra gafveln och en å södra sidan. Tvenne små fönster med halfrunda betäckningar å hvarje långsida och tvenne sådana å östra gafveln, alla med höga bröstningar, ge byggnaden en mera högtidlig än lifvande belysning. Dopfunten, som är af täljsten, har följande utseende. Foten föreställer tre förenade underdjur, som i

tassarna hålla menniskohufvuden, öfver hvilka de bita. Mellanstycket företer fyra nedhängande förlängningar. Skålen är bunkformig. Desse trenne afsatser bestå af särskildta block. Den mellersta omgifves af spetslika sirater, den öfversta af en bladranka. Ett täljstensstycke, som liknar en kort men temligen tjock cylinder, står härjemte. Detta har förmodligen utgjort ett mellanstycke å dopfuntens stjelk eller lif. Dopfunten röjer i anseende till sin groteska stil en hög ålder. Altartaflan och predikstolen äro sednare arbeten utan all slags förtjenst. Kyrkan har ett trähvalf, som 1738 målades af Christian v. Schönfelt. I midten sitter Gud fader på himmeln och har jorden till fotpall samt omgifves af strålglans, englar och skyar. Domen förkunnas öfver de uppståndne, som samlas kring jorden. Åt öster öppnar sig himmelriket, hvarest Gud och Christus omsväfvas af en dufva, derunder jordklotet; allt omgifves af englar och lätta moln. Åt vester skockas de fördömde, och längre bort skildras helfvetets eld och plågor. Dessa föreställningar utgöra allestädes v. Schönfelts grundidéer, emedan hans många takmålningar ha likdana ehuru något skiftande syftningar. Han har i synnerhet sökt att lifligt framställa de fördömdes marter i afgrundens lågor. En sägen förmäler, att han i Nafverstads kyrka så väl afmålat sin värd, att hela församlingen igenkänt honom. Visst är, att en man der sitter bland lågor och afgrundsandar med ett krögarstop i handen. Christian v. Schönfelts många arbeten, af hvilka en stor del genom förbättringar och ombyggnader försvunnit, vittna om mycken flit och sakna icke effekt. Det här anförda infallet mot värden kan väl icke gillas, ehuru det visar, att målaren varit en ifrig nykterhetsvän.

På vägen från Askums kyrka till Omborseröds gästgifvaregård far man nära förbi Ramnberget, som har ungefär 100 fots höjd och starkt öfverhängande klippväggar, under hvilka korpar och svalor ha sina nästen. Månget klippstycke har nedstörtat öfver den närbelägna vägen och månget sådant hotar att nedrasa öfver de förbifarande. Några buskartade träd framskjuta ur bergsremnorna. Hemskheten ökades af nattens annalkande och den djupa bergsdalen, hvari vi befunno oss, höljdes i mörker; men i anseende till passande åkdon och varsam körning hade vi lyckan att utan äfventyr framkomma på den smala, obekanta vägen till Omborseröd. Vi klättrade uppför en klippbrant och inkomne i en mycket låg och trång stuga, ledsagades i en loftkammare — man kan svårligen säga vindsrum — hvarest vi i anseende till ringa utrymme och sluttande tak icke kunde utan varsamhet vända oss, ännu mindre utan försigtighet gå upprätte. Här var ett glugglikt gafvelfönster och derframför ett litet bord, å ena sidan tvenne inbyggda sängar, å den andra tvenne kistor. Vi hade knappast hunnit att vid ett matt lampsken fästa våra blickar på den åldrige värdens bleka kinder, yfviga skägg och nakna ben, förrän en golflucka öppnades och en nödvändighetssak beledsagad med en gäll stämma uppsattes. Vi började nu att närmare se oss omkring och funno på de låga väggarna en mängd uppklistrade träsnitt med bibliska framställningar. Vi voro således icke bergtagne. Bondkärrornas helsosamma skakning, den friska luftens välgörande inflytande och den tarfliga spisens måttliga njutning gåfvo oss i detta grottlika herberge en behaglig hvila. Vid dagens inbrytande blefvo tvenne urgamla, olika kaffekoppar framsatte och vår värdinna, en fryntlig gum-

ma, gladde sig, att uppassningen kunde med raskhet verkställas genom golfluckan, hvilken inrättning hon uppfunnit, och hvilken hon förordade såsom en patentsökare.

Men snart blef mig, såsom det heter om vikingen, stugan för trång. Utkommen i den friska morgonvinden fann jag detta ställe å alla sidor omringas af ofantliga bergshöjder med smala öppningar deremellan. Vi företogo oss nu att bestiga det närbelägna Laduberget för att njuta af utsigten öfver dessa fjällryggar, som åt söder bilda Sotehufvud. Härifrån framskymta några små åker- och ängfläckar i de djupa bergsklyftorna. Intet träd, ingen buske höjer sig bland dessa klippmassor. Omkring Sotehufvud inskjuta till höger Klefkilen, till venster Örnfjärden, utanför ligga Malmö och Tryggö bland en mängd smärre klippöar. Himmeln var molnfri och vinden vräkte de fradgande vågorna öfver de uppskjutande strandklipporna. Hvilken upplyftande väckelse att skåda de vilda vattenmassornas rastlösa kämpande och att höra de öfverhängande bergväggarna genljuda af deras djupa samklang!

Men Laduberget är icke allenast märkvärdigt för den vidsträckta utsigt det erbjuder. Här ligger ett griftrör, som för sin ovanlighet förtjenar att beskrifvas. På släta bergstoppen är en kista murad af tunna gråstensflisor, hvilken sträcker sig i sydvest och nordost och är 5 fot 1 tum lång, 1 fot 6 tum i hufvud- och 1 fot 3 tum i fotändan bred samt 4 fot djup, men något vidare i öfra kanterna. Denna kista, som varit tvertöfver betäckt med hällar, omgifves af en stenhög, hvilken invändigt är vårdslöst sammankastad, men utomkring omsorgsfullt kringmurad med en kägellik beklädnad. Rundtomkring denna grifthög, som håller 30 steg i omkrets och ungefär 6 fot i höjd, är en murad omgång, hvilken har 2 fots bredd

och somligstädes lika höjd, men som till någon del utgöres af sjelfva bergshällen. I hela denna griftbyggnad finnes ingen sten, hvilken är större än, att den kan med lätthet bäras. Det väcker förundran, att nordens urinvånare förstått att så ordentligt sammanfoga gråsten. Man har icke allenast användt den mest passande gråsten i kistan, beklädnaden och omgången, utan man har med synnerlig skicklighet sammanfogat och utskärfvat densamma, så att här märkas jemna ytor, och ordentliga förband. Skada, att denna fornlemning blifvit af högbrytare till en stor del förstörd.

Häromkring finnes å bergstopparna en mängd andra griftrör, bland hvilka ett på Tryggö är ganska märkvärdigt. Denna lilla ö, som till största delen består af idel bergskullar, ligger såsom vi nämnt, nära Sotehufvud. Konung Tryggve blef här omkring medlet af tionde seklet försåtligen afdagatagen, och nedlagd i ett griftrör, som derföre fått namn af Tryggverör [8]). Detta kallas nu Kung Tryggves graf och åboen härstädes Kungen på Tryggö. Ifrågavarande griftrör har en omkrets af 110 steg och en höjd vidpass 12 fot. Stenen är i midten uppkastad, så att man deri ser en murad kista 7 fot lång, 3 fot bred med en enda lockhäll 8 fot lång, 5 fot bred och ungefär 1 fot tjock. Vi finna således här en minnesvård, hvilken i alla hänseenden liknar dem, i hvilka man funnit flint- och metallvapen och hvilka således tillhöra nordens urinvånare. Men en pålitlig häfdetecknare och en muntlig öfverlemning intyga, att Konung Tryggve här blifvit nedlagd, hvadan en nyare fornforskare trott sig kunna "oemotsägligen" bevisa, att dessa minnesvårdar icke tillhöra den förodinska tiden, utan den sednare

[8]) S. Sturl. Harald Gråfälls Saga, Kap. 9.

hedendomen, och att sten dertill blifvit i brist på jord använd. Häremot kunna likvisst grundade inkast göras. Det synes oss vara sannolikt, att de nidingar, som under låtsad vänskap dräpt Konung Tryggve, kunde af fruktan för hämd, ty de voro ej manstarke, ha i brådskan nedlagt honom uti ett gammalt griftrör. Att i den hedniska liksom i den christna tiden förfäders grafvar blifvit af efterkommande begagnade, kan genom många exempel ådagaläggas. Dessutom saknas icke jord på Tryggö för en ätthögs uppkastande och för öfrigt är det vida mödosammare att på en bergspets uppsläpa en sådan mängd sten, som erfordras för ett griftrör, än att å släta marken uppkasta en jordhög. Att urnor, brända ben och aska stundom förekomma i dylika stenkistor, bevisar endast, att nordens urinvånare torde äfven bränt sina döda, eller att dessa graffynd blifvit af efterkommande ditsatte. Till följe häraf tyckes icke Tryggverör vara något ovedersägligt vittnesbörd för samtidigheten af ifrågavarande begrafningssätt med de sten- och jordhögar, som sakna stenkistor och ligga på släta marken. Man torde således få tillsvidare antaga, att grafrör med stenkistor ha en hög ålder, helst sten- och metallsaker deri finnas, som icke brukades i den sednare hedendomen.

Vid Omborseröd upptäcktes på en temligen brant bergshäll tvenne inslipade men mycket utvittrade kanoter. En fornforskare berättar, att omkring Kongshamn och Sotehufvud skola några hällristningar finnas [9]). Ehuru otrolig denna uppgift föreföll mig, emedan dylika fornlemningar icke råkas på lägre strandklippor, beslöt jag att företaga en undersökning. Men vägen var icke vidare härifrån farbar med åkdon. Vi företogo derföre en trött-

[9]) P. Thams Göthiska Monum. s. 13.

sam vandring utåt dessa trakter. Vår beskedlige värd, visande oss samma välvilja som var vanlig hos forntidens Vikboar mot främmande, förde oss till några inhuggningar på Kärrshöle och Dale ägor i närheten af Kongshamn och Sotehufvud. Vi sågo här några kors och bomärken, som icke voro med sten inslipade, utan med jern dels inhuggne dels inhackade. Sådane finnas till en stor myckenhet i Tanums och Qville skärgård, och ha naturligtvis ingen slags gemenskap med de så kallade hällristningarna. Denna vandring var lång och besvärlig, men medförde intresse. Ju närmare vi nalkades hafsytan, dess jemnare voro bergshällarne, som hafssvallet fordom afrundat. I klyftorna lågo flerestädes sammanvräkta mergelbäddar. Vi funno i ett stort dike, som tillkommit för uttappning af en sumpig äng, mycket väl bibehållna snäckor. Flere ännu sammanhållande ostronskal lågo här på blå sjölera.

Från Omborseröd togs vägen tillbaka om Tossene kyrka. Härifrån till Röds gästgifvaregård lifvas höjder och dalar af några löf- och barrträd. I denna nejd ligger Åby sätesgård nära en smal och lång hafsvik, nemligen Åbyfjärden. Denna vackra egendom tillika med Sundsby sätesgård å Tjörn tillhörde Befallningsmannen öfver Dragsmarks län Thomas Dyre, som hade med sin fru Margareta Hvitfeldt en enda son. Sedan bemälte herre afsomnat 1651, och denne son några år derefter aflidit på en utländsk resa; donerade samma fru 1664 sina båda sätesgårdar till underhåll för ynglingar från Bohuslän, hvilka studerade vid Göteborgs Gymnasium. Ehuru hon utfärdat häröfver ett gåfvobref i de bestämdaste ordalag med bifogad förbannelse öfver den der sökte framdeles göra förändringar i hithörande stadgar, och ehuru Konung

Carl XI stadfästat samma gåfvobref till alla punkter; så indrog han likväl en betydlig del af egendomarnes rentor till kronan, hvilka han af landsfaderlig nåd förunnade studerande ynglingar vid detta Gymnasium, hvilka voro från — Halland.

Denne Konung lät icke besvära sig af någon synnerlig betänklighet rörande slika rättsfrågor. Lunds Kapitelgods, som aldrig varit kronans utan enskildes arf- och odalgods och blifvit efter Carl X:s afsigt anslagne till Lunds universitet, blefvo af Carl XI använde till tvenne kavalleriregementens uppsättande. Då dessa kapitelgods ostridigt varit *i de bestämdaste ordalag donerade* till fromma stiftelser, tyckas de nu helt annorlunda användas; såvida man ej vill såsom fromma stiftelser rubrisera våra dragonindelningar. Om de maktägandes herrskarord ej respekterar de enskildes välgörenhetsvilja, kan man i sanning icke vänta några synnerliga uppoffringar för allmännyttiga inrättningar. J. Oedman djerfdes, hvad tyckes, 1746 yrka, att de indragne rentorna af Åby och Sundsby herregårdar måtte enligt sin rätta natur användas och utan vrängande utdelas, att räkenskaperna ej måtte för länets invånare hemlighållas, utan årligen granskas, o. s. v. [10]). Dessa egendomar förvaltas visserligen bättre i våra dagar än tillförne, men att hithörande gåfvobref likväl icke efterlefves i alla punkter, kan utan svårighet ådagaläggas.

Vi lemnade vid Röd åkdon och hästar för att öfver Åbyfjärden komma till Stångenäs, och vi nedgingo för en förfärlig backe till färgplatsen. En frisk sunnanvind genomströk fjärden och väldiga vattenmassor brusade mot de brådstörta klippstränderna. Ej segel utan åror använ-

[10]) J. Oedman Bahusläns Beskrifning, s. 200—210.

des i anseende till den korta öfverfarten, hvarföre den lätta båten idkeligen vräktes på och stundom öfverspolades af de skummande vågorna. Uppkomne på andra stranden gingo vi till Vrångebäcks gästgifvaregård, som ligger ett godt stycke härifrån. Vi färdades sedan förbi Bro kyrka, som ehuru gammal är föga märkvärdig, och begåfvo oss till Stora Backa, en bondgård i Brastad socken. Denna bondgård var egentligen det mål, vi bestämt för vår utfärd; ty jag visste, att här funnos många hällristningar.

Stora Backa ligger i en liten däld omgifven af kala bergskullar samt tufviga en- och ljungbeväxta höjder. De fleste hällristningarne förekomma å det såkallade Bråteberget och Disåsen, än på föga stupande, än på helt branta bergsluttningar. Några äro djupt inslipade och andra helt löst inknackade. Bland dessa minnestaflor är i synnerhet den märkvärdig, hvilken, såsom vi ofvanför nämnt, 1627 afritades. En ofullständig teckning häraf har nyligen utkommit. Då man betraktar denna ansenliga hällristning, som finnes å Bråteberget, kan det icke väcka förundran, att densamme varit den förste, som fästat fornforskarens uppmärksamhet. Här står en härförare i kropsstorlek med upplyftade händer, stridsklubba och sidosvärd. Under, framför och öfver honom ses större och mindre stridsmän, flere bemannade kanoter, djur, fåglar, skosulor och hålor. Denna hällristning intager en längd af 32 fot och en bredd af 16 fot. Å Disåsen träffas en man med utsträckta armar, och omkring honom djur, kanoter, sköldar, fotsulor, hålor, m. m. Somliga djur ha mångreniga horn. Något längre åt norr märkes bland annat en högstammig kanot med 45 mans besättning. Å Hageberget står en groflemmad man med upp-

räckta händer och en mindre man, som leder trenne kreatur. Här äro flere prydliga kanoter, af hvilka en har 36 mans besättning, dessutom åtskilliga djur, större och mindre sköldar, o. s. v. Å Medbogård i denna socken på de såkallade Skeppshällarna märkas äfven flere kanoter. I hela denna nejd träffas dessutom många större och mindre hällristningar.

Sedan jag användt några timmar med afmätningar och afteckningar af detta slags minnestaflor och solen nalkades sin nedgång, anhöllo vi hos härvarande åbo att få hos honom qvarstadna till följande dagen. Med den hjertligaste beredvillighet anviste han oss en liten loftkammare, som var ännu trängre och lägre än vårt förra nattherberge. Då det lilla fönstret ej kunde öppnas för att bereda en behöflig vädervexling, uppsattes en stege och fönstret uttogs. Vår beskedlige värd, hvars födoämnen nu tycktes hufvudsakligen bestå i torkad fisk, undfägnade oss härmed. Den, som en längre tid tjenstgjort vid Lunds lärosäte, har under en mångårig lönlöshet lärt sig en nyttig tarflighet. Jag befann mig således väl af den verkligen antiqvariska måltid, som erböds. Följande morgonen fortsattes vid solens uppgång till middagen afmätningar och afteckningar, hvarefter vi lemnade detta ställe med fägnad öfver de märkvärdiga fynd, vi öfverkommit, och med tacksamhet mot den beskedlige bonden, hvilken icke kunde utan svårighet förmås att mottaga någon ersättning för det intrång, vi gjort och den förtäring, vi njutit.

Stångenäs har jemväl många andra fornlemningar. Här träffas nemligen flere såkallade jättestugor eller dyrhus, altarbord, domringar, griftrör, grafkullar m. m. Det synes mig vara sannolikt, såsom jag ofvanföre antydt,

att jättestugor, altarbord och grifter tillhöra hällristnings-tiden. Då jag redan beskrifvit flere sådana fornlemningar, anser jag mig icke nu böra trötta läsaren med närmare granskning af de härvarande, enär de hufvudsakligen likna de förromtalte.

Brastads kyrka, en urgammal byggnad, ligger helt nära Stora Backa. Hon liknar hufvudsakligen de kyrkor, vi nyligen beskrifvit. Koringången, hvilken vetter åt söder, omfattas af yttre sidostycken, som bestå af huggen gråsten. Å det ena af dessa äro tvenne djur inristade, hvilka ligga midtemot hvarandra, å det andra ett uppnedvändt menniskohufvud, som omgifves af tvenne drakslingor. Under och vid yttre sidan om samma drakslingor står följande runinskrift: *Maria mer hialb theim er thina stein gerthe.* Det tyckes verkligen, som dessa sidostycken blifvit vid kyrkans byggnad tillhuggne för sitt närvarande ändamål. Det förra torde med sina djur, om de äro lejon, afbilda Gud och Christus, det sednare en fallen menniska uti en qvalfull omgifning af satans anhang. Menniskohufvudet kan ej vara af misstag uppnedvändt, ty drakarne ha nu en upprätt ställning, som de i motsatt fall ej fingo. Runinskriften synes för öfrigt endast åsyfta en from önskan för ett arbete, som blifvit gratis verkstäldt för kyrkans prydnad. Här uppfördes för omkring 40 år tillbaka ett torn, som någon tid härefter så satte sig, att det måste till en stor del ombyggas. Ickedessmindre visar detta torn omkring 2 fots öfverlutning, och har genom sjunkning skadat sjelfva kyrkan, så att äfven hon måst till en del förbättras. På detta sätt lyckas arbeten, som utan god tillsyn utföras af fuskare.

Tiden medgaf tyvärr icke att på Holma herregård, som ligger i denna nejd, göra ett besök, ehuruväl dess

innehafvare, en ungdomsvän, Herr F. Bundsen haft godheten derom anmoda mig. Jag har emellertid i lifligt minne de glada stunder, jag der tillbragt. Holma har en vacker belägenhet i en djup och bördig bergsdal med utsigt åt Gullmarsfjärden. De löfträd, som höja sig i närheten af åbyggnaden under bergsbranterna deromkring, öka ställets behag, och Bornö, som med branta klippväggar uppskjuter ur den närbelägna hafsviken och bekransas af bok- och tallskog, förskönar utsigten derifrån. Detta ställe har äfven en antiqvarisk märkvärdighet. Helt nära åbyggnaden ligga i en liten lund flere vackra grafkullar, af hvilka den *största* kallas Konung Östens grafhög.

Det var vid Holma för nära ett fjerdedels sekel tillbaka jag hade glädjen att i sällskap med egendomens förre innehafvare och dess muntra familj gå till segels för att på andra sidan af fjärden å Bokenäs bese Dragsmarks klosterruin och Skön Valborgs grafställe. Solen var i den tiden mera ljum, mera glänsande, vinden mera frisk, träden mera gröna, med ett ord, hela naturen andades lif och glädje. Den ringa lemningen af Maria kyrkan, som Konung Håkan Håkansson uppfört på den höglända landtungan viste sig såsom en herrlig qvarlefva af ett Pallastempel på Sunion. Här fanns ännu likväl för omkring 100 år tillbaka en ansenlig ruin 80 fot lång, 40 bred. Östra gafveln, som höll vidpass 40 fot i bredd och 60 i höjd, hade ett temligen väl bibehållet tredelt fönster, från hvars löfprydda bågar tvenne englahufvuden nedblickade. Hvarje öppning var vidpass 2 fot 6 tum bred och hela höjden 50 fot. Af södra sidomuren qvarstod 16 fots längd och 12 fots höjd, af norra 32 fots längd, 50 fots höjd. Vestra gafveln, som stod med dessa sidomurar i samband, var 40 fot bred, 36 fot hög, och härå var en

dörröppning 28 fot hög och öfver denna ett stort hjulfönster med sirliga bågar. Hufvudmurarne bestodo af tuktad gråsten, men dörr- och fönsteromfattningarne af huggen täljsten. Af J. Oedmans enkla beskrifning är lätt att inse, att denna byggnad icke varit kloster utan kyrka och att den troligtvis varit uppförd i rundbågsstil [11]). Nu syntes blott en ornamentslös murssträcka 26 fot bred, 34 hög och ringa spår efter grundvalar och en stenlagd fördjupning, måhända en vallgraf. Här lågo tvenne groteska hufvuden, det ena med sammantryckt, det andra med långlagdt anlete, och härjemte växte några utländska träd. Man visade här, hvarest Skön Valborg hvilade. Visst är, att Konung Håkan Håkansson i Norge hitflyttade Barfotamunkar från Tönsberg och här byggde en stenkyrka, som helgades Maria, och anslog härtill ansenliga jordrentor [12]). Men att detta skett Skön Valborg till ära omtalar endast nämnde författare. Emellertid tyckes denna täcka landttunga med afvexlande berg och dalar, hvilka på den tiden ofelbart varit skogbeväxte och voro det äfven för ett århundrade tillbaka, i sanning förtjena den ryktbarhet, som den vunnit genom en besjungen qvinnas sorgliga öde. Svårligen lärer någon yngling, med känsla för medeltidens heliga byggnadskonst och deltagande för mensklighetens ömma rättigheter, beträda detta ställe utan att sättas i vemodiga sinnesrörelser. Jag tyckte mig se, huru Mariakyrkan höjde sina korsprydda tornspiror öfver den omgifvande skogens åldriga ekar, huru takhvalfven derinne sväfvade öfver de löfprydda pelarraderna, och solstrålarne brötos i skiftande färger genom de målade fönsterrutorna, och helgonen bestrålade altarskifvan med gull-

---

[11]) J. Oedmans Bahusläns Beskrifning, s. 264 och 265.
[12]) Konung Håkan Håkanssons Saga, Kap. 333.

glans. Jag tyckte mig derefter se, huru den högsinte Axel Thorsson och den bäfvande Skön Valborg stodo här i hofvets och kapitlets öfvervaro hållande mellan sig det handkläde, vid hvars afskärande de för evigt åtskildes, och huru finger- och armringar, trohetens uråldriga sinnebilder, återlemnades. Jag tyckte mig se, huru Håkan Konungasonen, stolt öfver maktens och listens seger öfver den förkrossade kärleken, uppskrämdes af fiendens hastiga inbrott, huru han anropade sin kränkta medtäflares biträde och stupade med honom. Jag tyckte mig se, huru den förgråtna tärnan utdelte alla sina dyrbarheter åt kyrkor och kloster, anförvandter och vänner, huru hon lät under from andakt mullkasta sig och inträdde dödsblek under klockornas hemska ljud inom den graflika cellen. Men med åren och forskningen försvinna liksom strömoln för höstvinden dessa ljufva tankebilder. Flere af de glada personer, med hvilka jag besökt Bokenäs, ha redan samlats till sina fäder. Jag skulle nu ej återsett detta ryktbara ställe med samma känslor öfver ett mästarverk i grus. Jag skulle ej suckat öfver den rena kärlekens olyckliga utgång. Jag skulle snarare vid åsynen af Mariakyrkans ringa lemning klandrat den sorglöshet, hvarmed våra embetsmän handha de goda författningar, som förbjuda en dylik förstöring. Jag skulle måhända betviflat, om en Skön Valborg varit utsatt för den hårda pröfning, som med lifliga färger skildras i hennes urgamla visa. Åtminstone skulle jag betviflat, om denna qvinna här hvilade, enär hennes grafställe uppvisas på flera ställen i norden [13].

---

[13]) Jemför Nyerups och Rahbeks udvalgte Danske Viser, 3 D. 1 Afsnit. s. 425—430.

Huru betydligt Dragsmarks kloster varit under medeltiden, synes deraf, att detsamma hade jordegendomar i Vikens eller Bohusläns alla fögderier [14]. Indragningen af dessa andeliga gods, som enligt J. Oedman hufvudsakligen tillkommit genom enskildes testamenten, tillskyndade här såsom annorstädes staten föga välsignelse. De blefvo en tid bortåt förvaltade såsom ett eget län, som sedermera upplöstes. Förpantningar och förläningar, indelningar och skatteförsäljningar öka föga kronans intrader. Några steg ifrån den herrliga Mariakyrkans nedbrutna murar upptimrades en i alla afseenden obetydlig träkyrka. Efter de ek-, bok- och tallskogar, som på J. Oedmans tid förskönade detta ställe, stå här och der på och under bergsbranterna några sörjande löf- och barruskor. Den nya tiden har således fullkomligt lyckats att här utplåna våra katholska förfäders herrligheter. Jag vet likväl icke, om man hunnit i denna afkrok till samma upplysning som vid Kastellgården, hvilken ligger närmare länsstyrelsen, att nemligen uppgräfva och till utlänningen såsom gödselämne försälja sina förfäders ben.

Återvägen togs om Bro kyrka till Ferlöfs gästgifvaregård, mellan hvilka ställen man färdas genom djupa bergsdalar och öfver framskjutande branter. Barrträd gifva här och der någon täckhet åt de brådstörta fjällväggarna. Vi kommo vidare om Svarteborgs, Rabbalshede och Hede gästgifvaregårdar till Mjölkeröd.

Efter denna utflygt qvarstadnade vi ännu några dagar på sistnämnda ställe. Min reskamrat hade godheten att finna sig vid detta dröjsmål. Det var naturligtvis för mig påkostande att lemna en huld moder, hvilken jag

---

[14]) Arent Berntsen Bergens Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed, 2 B. s. 513.

knappast kunde i anseende till hennes höga ålder hoppas att ibland de lefvande återse, och ett ställe, hvarest jag tillbragt mina gladaste ungdomsdagar; men den skyndande tiden manade till uppbrott. Skilsmessan, som mildrades genom tillfredssällelsen öfver ett längre besök, fördystrades genom den åldriga moderns aningsfulla afskedsord, hvari detta antyddes såsom det sista farväl. Stunden för ett återseende står i Herrans hand; ty denna ömma moder har redan öfvergått till ljusare rymder.

6.

Mjölkeröd — Fredrikshall.

Vår resa fortsattes från Mjölkeröd om Skälleröds och Viks gästgifvaregårdar till Skee prestgård. Bördiga dalar och höga berg utmärka dessa trakter, i förening hvarmed barrskog bildar här och der täcka belägenheter.

Nära Skee ligger Vättelanda i en bördig dal. En liten elf med höga, skuggrika bräddar framflyter genom denna dal och utfaller i Strömsvattnet, en närbelägen insjö. Vättelanda har historisk märkvärdighet. Konung Olof Haraldsson, sedan den helige kallad, gaf denna gård tillika med ett guldbeslaget svärd och länsmansnamn åt Brynjolf Ulfalldi, som alltid förblef en trogen vän. Håkan Sigurdsson och Inge i Norge stridde med hvarandra om konungamakten, under hvilken tid den förre vid ett tillfälle uppehöll sig i Viken, den sednare i Opslo. Gregorius Dagsson, som var å Inges sida, anryckte från Konghäll till Sörby, hvarest Håkan vistades. Här voro en större och en mindre byggnad, af hvilka Gregorius satte den förra i brand; men Håkan, som hvilade i den sednare, undkom med betydlig förlust. Efter fiendens aftåg ryckte Håkan mot Vättelanda och antände husen derstädes. Halldor Brynjolfsson, Inges man, hvilken här hvilade, utsprang med många af sin omgifning; men blef

jemte flera andra afdagatagen. Håkan lät Halldors hustru, Gregorii syster, Sigrid springa i blotta linnet till skogs. Härom underrättad söker Gregorius en blodig hämd, men omkommer i en å, hvars is brister under hans fötter. Inge, förtviflad öfver dessa olyckshändelser, tågar emot Håkan och stupar i en drabbning [1]).

Hvilken fägnad att på Skee träffa Prosten Anton Lidberg, till hvilken jag, såsom min fordne lärare, står i en oförgätlig förbindelse. Den vackra boning han här uppfört, den ansenliga trädgård han anlagt, de fält han uppodlat, vittna om en berömvärd flit och omtanka, som hos en prestman tjena sockneboarna till ett lärorikt efterdöme. Denna prestgård, omgifven af en gammal och en ny trädgård, ligger på en ganska ansenlig landthöjd, och dominerar en vidsträckt och bördig bergsdal. En kyrka i närheten af en vacker lund och ett klocktorn på en liten klipphöjd deröfver öka det intryck, man erfar af denna ovanliga belägenhet.

I Skee socken förekomma åtskilliga fornlemningar. Vid Görlöf till venster om och helt nära vid vägen från Skee till Hälle äro å en bergsluttning några mindre kanoter inslipade. Öster om, icke långt ifrån Blomsholms herregård, stå på en ängsmark fyratiofem stenar, som bilda en aflångspetsig omkrets 140 fot lång och 32 bred. I södra ändan står en sten 14 fot 6 tum hög, i norra en sådan blott 11 fot 6 tum hög. Alla följande stenar minskas småningom från ändarna till midten. Denna stenresning danar både till plan och profil ett långskepp och kan således icke tillhöra nordens urinvånare, som brukade kanoter, utan våra vikingsfarare, som stundom byggde an-

---

[1]) S. Sturl. Olof den heliges Saga, Kap. 60. Håkan Härdabreds Saga, Kap. 13—18.

senliga härskepp. Många dylika större och mindre skeppsformer finnas på Gottland och Öland, i Halland och flerestädes. Desse bestå dels af flisiga hällar, dels af klumpiga stenar, och än föreställas endast stammar och relingar, än utvisas jemväl roddarbänkar. Man har förmodat, att dessa minnesmärken voro grafvårdar; men enär inga grafhögar derinom förekomma och inga graffynd deri göras, måste denna mening förfalla. Allmogen säger väl, att dylika stenringar varit i hedendomen grafställen; men detta bevisar lika litet för denna mening, som när allmogen säger, att runda och treuddiga stensättningar varit hvad de, såsom vi redan visat, icke kunnat rimligtvis vara, nemligen lägerstäder. Det tyckes deremot vara sannolikare, att de utgjort samlingsplatser för vissa skeppslag, som här hållit sina öfverläggningar. Att de icke tillkommit af flygtiga infall, är uppenbart af den möda, som dylika arbeten medfört. I midten af ifrågavarande skeppsform ligger en klumpig sten, hvilken ovanlighet låter lätt förklara sig. Det är nemligen bekant, att Generalmajoren Sven Ranck, som var gift med Anna Bergengren, lät 1665 eller samma år som han köpte Blomsholm hitföra denna sten, hvarå båda makarnes namn jemte detta årtal blifvit af en L. Vessendahl inhuggne [2]). En sten i denna krets står i lutande ställning och tvenne ligga på marken, hvilket lärer genom sednare gräfningar tillkommit, förmodligen när de, som under Carl XII:s fälttåg mot Norge dogo på Blomsholms sjukhus, här jordades. Nära samma krets står en upprätt sten och längre bort vid Foss qvarnar ett stycke härifrån stå äfven några dylika. Norrom meranämnde herregård ligger på en bergbunden sandås en domring, som har ungefär 150 steg i rundel. Här äro

[2]) J. Oedman Bahusläns Beskrifning, s. 363.

elfva omgifningsstenar, som hålla ifrån 4 fot till 5 fot 6 tum i höjd och ifrån 12 till 16 fot i omkrets, och en midtsten, som har 5 fots höjd, 32 fots omkrets. Denna ganska ansenliga domring visar jemväl, att här varit en vigtig tingsplats. I nejden träffas åtskilliga grafhögar.

Vid Skee prestgård ses många temligen stora grafkullar. I bottnen af en sådan, som höll vidpass 100 steg i rundel och 8 fot i höjd, hittades 1824 under en klumpig häll tvenne lansbeslag, af hvilka det ena höll 1 fot 4 tum i längd, det andra 1 fot 3 tum. Dessa lansbeslag hade långa hölsor och breda blad, det större med afrundade *flikar*, *det mindre med spetsiga* hullingar. Ifrågavarande vapen, som voro af jern, hade blifvit af rost så anfrätte att de genom vidröring sönderföllo. En del af skaften, som varit af trä, qvarsatt i hölsorna, men det öfriga deraf var alldeles förmultnadt. Nära intill nämnde fynd stod en större askkruka af bränd lera. Prosten Anton Lidberg, som är en grannsynt fornforskare, har å sitt boställe funnit i närheten af åbyggnaden ner i jorden tvenne qvarnstenar, af hvilka den ena, alldeles genomborrad i midten, höll 1 fot 6½ tum i tvärmått, 2 till 3 tum i tjocklek, den andra till hälften genomborrad i midten var lika stor, men något tjockare. Herr Prosten hittade tvenne likdana qvarnstenar å Lilla Jored i Qville socken. Dessa qvarnstenar röja både i anseende till sin vårdslösa tillhuggning och egna beskaffenhet en hög ålder. Det är ganska svårt att säga, huru de blifvit begagnade; såvida det icke får antagas, att man inslagit en trätapp i den genomborrade qvarnstenen och derpå anbragt den halfborrade, till följe hvaraf man måst ofta upplyfta löparen för att utbreda säden å liggaren. Detta tyckes mig vara sannolikast, enär den genomborrade qvarn-

stenens öga höll endast 2 tum i tvärmått och dessutom intet segelspår deri syntes, och intet långjern kunde insättas genom den halfborrade.

Skee kyrka, invigd till S. Anna, utgöres af ett aflång-fyrkantigt skepp och ett likdant ehuru mindre kor med ett halfrundt utsprång. Skeppet har 1794 blifvit förlängdt genom en tillbyggnad åt vester och koret öppnadt genom nedbrytande af en mellanmur. Å skeppet funnos en hufvud- och tvenne sidoingångar. Öfver den förre satt jungfru Maria på en bänklik upphöjning med krona och gloria hållande Christusbarnet på armen. Detta bildverk förvaras nu i sakerstian. Sidoingångarne äro igenmurade. Ett hufvud, som skall enligt sägen föreställa S. Anna, qvarsitter i norra yttermuren. Å koret på södra sidan är en ingång, som betäckes med en spetsbåge. Kyrkan är af ohuggen gråsten, helgonbilderne och dörromfattningarne äro af finhuggen täljsten. Fönsterne ha blifvit, såsom det tyckes, ansenligen utvidgade.

Dopfunten är af täljsten och prydes omkring skålen med följande halfupphöjda figurer, nemligen: tvenne lejon, som föra ett gemensamt hufvud; tvenne drakar, som ha förenade nackar och uppspärrade käftar; tvenne vidunder, hvilka angripa hvarandra; och en djurmenniska, som fasthåller sig vid det ena lejonets svans. Desse figurer låta utan svårighet förklara sig. Gud och Christus finnas ofta afbildade såsom lejon. Deras gemensamma hufvud afser Faderns och Sonens oskiljaktiga förening. Drakarne framställas flerestädes såsom satans redskap. Deras förenade nackar och öppna gap åsyfta afgrundsandarnas samverkande glupskheter. Vidundern, som anfalla hvarandra, beteckna syndares ömsesidiga strider. Djurmenniskan är en nychristen, hvilken i denna omgif-

ning söker att fasthålla sig vid den heliga läran. Dessa föreställningar tillhöra naturligtvis rundbågsåldern.

Härvarande altartafla består af ett gammalt altarskåp, som med dithörande flygeldörrar blifvit i en sednare tid omslutet med några ramprydnader. I midten af detta altarskåp föreställes Christus å ett helkors och vid sidorna häraf röfrarne å halfkors. Den förres händer äro fastspikade vid, men de sednares armar vridne öfver hithörande tvärträ. Frälsarens kropp är vida större än missgerningsmännens och hans anlete och hållning äro lugna och vördnadsbjudande; deras lemmar äro deremot hopdragne och fasansväckande. Till höger om Christi kors stå några gråtande qvinnor, till venster några trotsige knektar. Man ser i de förras anleten en djup smärta, i de sednares en hånande fräckhet. En qvinna neddignar, en annan aftorkar sina ögon, medan knektarne med seniga armar höja sina lansar. Drägterne äro ovanligt ledige. Allt detta är skuret af ek i helupphöjdt arbete med ett sådant lif, en sådan värma, att man tycker de små figurerna andas och röra sig. Under denna hufvudtafla stå sex helgon i en rad och uti hvarje flygeldörr nio sådane i trenne rader öfver hvarandra; alla uti särskilda bildnicher med genombrutna baldakiner. Hela anordningen röjer en utbildad spetsbågstil. Detta altarskåp med dithörande flygeldörrar håller 8 fot 6 tum i bredd, 6 fot 3 tum i höjd. Dess nya omfattning och en genomgång vid hvarje sida härom siras med storbrusiga bladprydnader. Frälsaren såsom uppstånden höjer sig öfver omfattningen och det gamla och nya förbundets hufvudpersoner Moses och Christus stå öfver den högra och venstra genomgången.

Medeltidens konstarbeten pläga ofta förete djupsinniga idéer, men sällan uppenbara sig deri detta lif och denna värma. Det är otvifvelaktigt, att både hufvud- och sidotaflor tillhöra medeltiden; ty de äro af en konstnär, som icke allenast varit genomträngd af dåtidens anda, utan som äfven förstått att med mästarhand uttrycka densamma. Vi vilja icke dermed säga, att nutidens konstnärer icke skulle med en lika om ej större skicklighet kunna frambringa en dylik altarprydnad; men vi vilja endast säga, att det åtminstone icke efter religionsförändringen skett i vårt kära fädernesland; måhända till en del derföre, att härtill erfordras icke allenast en öfvad hand till att föra ett ritstift och ett snidjern, utan ett eget anlag och en ihärdig flit för att uppfatta medeltidens mystiska framställningssätt. Omfattningens och genomgångarnas opassande prålerier röja sjuttonde seklets smaklösa infall; hvilken förmodan bekräftas af följande, som läses å altartaflans baksida, nemligen: *1686 Hoc altare impensis Templi renovatum est Pastore Petro Tolsonio Congelviensi.* Dessa yfviga bladprydnader likna löfverk på vapen, och desse helige bilder stå liksom hjelmprydnader och sköldhållare. Det djupa intryck, som man erfar vid betraktande af detta åldriga nidverk för sig, upphäfves således genom denna opassande omgifning; emedan det hela ger mera begrepp om ett prålande sköldmärke än en andaktsväckande altarprydnad. Den tid måste väl redan vara inne, då våra konstnärer icke tillåta sig dylika förvridningar, och den tid lärer snart vara förhanden, då forntidens sanna mästarstycken frigöras från nutidens andefattiga fuskerier.

Vi dröjde en dag öfver på Skee prestgård och lemnade detta ställe icke utan verklig saknad. Ejsts gäst-

gifvaregård, som ligger nära Strömsvattnet, förbifors. Vägen härifrån till Strömstad slingrar sig öfver kala bergskullar och jemte nedrasade klippstycken. Strömsvattnet har sitt utlopp midtigenom staden, hvars få byggnader, till största delen obetydlige trähus, ligga på och under nakna bergsbranter. Kyrkan, som icke är synnerligen gammal, saknar all märkvärdighet. Härvarande badhus är ehuru enkelt dock beqvämt, och vattnet anses här saltare än vid någon annan af våra badinrättningar, hvartill kommer, att gyttjan skall vara af en helsogifvande beskaffenhet.

Strömstad vill, oaktadt sitt goda läge, icke synnerligen tilltaga. Staden liknar de dvärgträd, som uppskjuta ur bergskrefvor. De fasthålla sig väl emot stormarna; men bristande näringsämne tillåta dem icke att sträcka sina kronor i höjden eller utbreda sina grenar öfver de kala klipporna. Skall orsaken härtill sökas i den omgifvande ortens ringa behof, i mindre gynnsamma författningar eller i bristande handelsanda och näringsflit? Måhända bör någon grund för denna stads ringa tilltagande sökas i flera samverkande omständigheter. Emellertid kan man icke mycket undra derpå, att, ehuru denna skärgård har djupa farvatten och säkra hamnar, sjöfarande utlänningar frukta för dess vådliga stränder; enär fyrbåkar, hvilka skulle t. ex. å Koster- eller Väderöarna göra synnerlig nytta, alldeles saknas. Olycklig den der under stormiga höstnätter nalkas dessa skeppsbrytande kuster, vid hvilkas utskär brytningar stundom märkas på hela tio famnars djup, och störtsjöar öfvervräka tornhöga klipptoppar. Bohuslänske skärgårdsboarne sakna likvisst icke vilja och behjertenhet att undsätta sina nödställda likar. Huru ofta ha icke desse djerfve vikings-

afkomlingar hastat med sina öppna småbåtar öfver de vilda vågorna och lyckats efter ankartågens kapande införa segelslitna fartyg i lugna hamnar? Bohuslänningarne like sina frägdade förfäder kringsvärma gerna på vågorna. Här fattas icke håg och skicklighet, men ledning och medel för idkande af sjöfart. Visst är emellertid, att Fredrikshall, som har genom Svinesund och Idefjärden ett besvärligt inlopp, och som till sin anläggningstid är ungefär jemnårigt med och som af örlog och eldsvådor ej lidit mindre än Strömstad, visar en ojemförligt lifligare rörelse.

När man utkommer på vägen till Hogdals gästgifvaregård, vidtaga gladare nejder. Man ser fruktbara fält i omgifning af höga bergsträckor, som här och der prydas med ung tallskog. Hvilken förmån, att man numera slipper till följe af en ny anläggning uppnedfärdas för de såkallade Dynebackarna, och att man deremot kan på en nästan jemn väg framkomma jemte Dynekilen. Skada, att det medför en alltför betydlig kostnad att lägga vägen nedomkring Hogdalsbackarna, hvilka äro i anseende till sina branter och bergshällar halsbrytande. Emellertid kunde desse backar utan synnerlig kostnad något sänkas och jemnas genom sprängning och påbyggnad. Hogdal har en pittoresk belägenhet. Man befinner sig nemligen här uti en djup och bördig dal, omgifven af höga berg, under och på hvilkas branter löf- och tallskog visar sig. En bäck, som förbiflyter byggnaderna och utfaller i den närbelägna hafsviken, lifvar denna fjälltrakt. Hogdals kyrka, som omgifves af löfskog, bidrager äfven i betydlig mån till taflans fulländning.

Härifrån till Svinesund passeras med få afbrott af odlingar skogbeväxta bergsträckor och djupa dalar. Ofant-

liga bergsbranter å båda sidor om Svinesund göra nedfarten dertill och uppfarten derfrån högst besvärlig. Carl XII anlade här bredvid på bergshöjderna å Svenska sidan tolf särskilda skansar, som han ville framdeles utvidga till en fästning under namn af Sundsborg. Härpå arbetades i tvenne år och kanoner hitfördes från Bohusfästning. Efter Konungens fall 1718 öfvergåfvos dessa förskansningar, hvilka följande år nedbrötos af Norrmännen [3]. Nu synas endast svaga lemningar efter några kallmurar.

Svinesund öfvergås på färga. Vägen derifrån till Fredrikshall afvexlar med skogbevuxna berg och fruktbara dalar. Bergs lilla kyrka jemte vägen utmärker sig med ett klocktorn å takresningen. Flere vackra landtgårdar visa, att man nalkas en förmögen stad. Fredrikstens höga bergfästning med sina branta klippafsatser och upptornade batterier i omgifning af kringspridda utanverk ha på afstånd ett förfärande utseende.

Fredrikshall, som ligger under den höga fästningen i en djup dal jemte en vik af Idefjärden och genomskäres af Tistedalselfven, erbjuder från de höjder, hvaröfver vi nedkommo, en liflig anblick. De glada dagar jag här i min ungdom tillbragt, de vänner och anhöriga jag här räknade, med erinran om brödrafolkens gemensamma intressen, ökade min fägnad att återse en stad, som nyligen nedbränd, liksom Indiens underfågel, åter ur askan uppstått i en herrligare glans.

Fredrikshall har ingen hög ålder, men det har icke-dessmindre ryktbarhet i häfderna. Brandskador och blodsutgjutelser, som otaliga gånger förorsakat mäktiga samhällens upplösning och undergång, ha tvertom föranledt denna stads uppkomst och tillväxt. Här var ännu för

---

[3]) J. Oedman Bahusläns Beskrifning, s. 87, 128 och 371.

mindre än tvenne sekler tillbaka icke annat än en lastningsplats, som hette Halden. Många hade i anseende till ställets fördelaktiga belägenhet nedsatt sig här å norra och södra sidan af Tistedalselfven, hvaröfver en bro, ungefär 300 fot lång, var slagen. Sedan krigslågan efter Roskildska fredens afslutande återutbrutit mot Danmark, sökte Harald Stake med en mindre troppafdelning 1658 bemäktiga sig Halden. De få Norrmän, som här lågo för lastningsplatsens beskyddande, uppkastade på den klippa, hvarest fästningen nu ligger, en förskansning af gråsten, och lyckades derigenom afslå de anfall, som nu gjordes ifrån Ideslätten. Harald Stake förnyade följande år ett försök på Halden, hvarest man nu förbättrat ofvannämnda förskansning. Då man denna gången var å båda sidor starkare, blef angrepp och försvar lifligare och ihärdigare. Detta nya fäste, som nu ansattes från brosidan, värnade sig så, att Svenskarne nödgades till återtåg, hvilket försvårades derigenom, att Norrmännen antände en hop byggnader, som lågo i deras väg. Lars Kagge, Gustaf Horn och Harald Stake företogo 1660 en allvarsam belägring af samma fäste. Alla uppfordringar blefvo fruktlösa och flere stormar afslogos, hvarefter Svenskarne, måhända i anseende till Carl X:s hastiga frånfälle i Göteborg, återtågade. Gränsfästningen Bohus var för Norge förlorad. Haldens nya förskansning hade underbart emotstått Carl X:s segerrika vapen. Platsen blef derföre ansedd såsom synnerligen vigtig, och första grundstenen till hufvudfästningen Fredrikssten lades den 14 Augusti 1661. Borgarskansen dernedanför inrättades 1676 och utanverken Öfverberget, Stortornet och Gyldenlöv uppfördes 1682 *). Halden hade ett träkapell, som

*) Holbergs Dannemarkes Riges Historie. Tom. III, s. 411—419.

kallades Christi Krubba. Detta måste 1660 nedbrytas för anläggande af ett batteri. Sedan uppfördes på samma ställe en träkyrka under namn af Christi Herberge. Men Konung Fredrik III förunnade 1665 Halden under namn af Fredrikshall stadsprivilegier och Christian V tillade 1686 borgarne Ous herregård såsom en ersättning för den handel, de förlorat på Sverge.

En hårdare pröfvotid nalkades. Carl XII försökte 1716 att öfverrumpla fästningen. Han inträngde i staden. Fästningen och Borgarskansen derunder samt fartyg i hamnen öppnade en häftig eld. Man slogs på stadens gator och dess borgerskap ådagalade utomordentligt mannamod. Bomber nedkastades från fästningen i staden, och många högre och lägre föllo å ömse sidor. Konungen qvarblef likväl intill aftonen, då invånarne sjelfve på särskildta ställen antände staden, hvarigenom flere menniskor uppbrändes. Han nödgades att med manspillan draga sig tillbaka. Men Carl XII företog 1718 en allvarlig belägring af denna fästning och slutade här sin hjeltebana. Ingenting är naturligare än, att en sådan härförare, som alltjemt blottställde sig för fiendens eld, kunde engång få en kula för pannan; men att han träffades här genom tinningarna, väckte förvåning och rysning.

Huruvida denne Konung stupat för ett fiendtligt eller förrädiskt skott, är ännu efter mer än ett århundrades förlopp ovisst. Så länge inga bestämdare upplysningar än de, hvilka hittills framkommit i dagen, erhållas; kan vid urkundernas motsägande uppgifter någon slags visshet rörande denna högmålsfråga endast utletas genom anställande af noggranna jemförelser mellan historiens vittnesbörd och dödsställets belägenhet. Denna verldskunniga tilldragelse torde derföre förtjena att här skärskådas.

Kastom först en blick på Fredrikssten och dithörande utanverk, granskom sedan Carl XII:s belägringsföretag, och öfvervägom slutligen hans dödssätt.

Hufvudfästningen ligger på en större bergskulle, hvilken åt vester har en betydlig höjd öfver staden och åt norr en nära lika betydlig öfver Tistedalen, men jemförelsevis en föga höjd å de öfriga sidorna öfver angränsande jordbackar. Utanverken äro å dessa lägre sidor anlagde på mindre bergskullar. Stortornet och Öfverberget ligga söder om, men Gyldenlöv öster om Fredrikssten. Hufvudfästningen och dess utanverk äro på klippgrund uppdragne af gråsten i kalkbruk och höja sig till största delen 300 till 360 fot öfver hafsytan. De äro temligen aflägsne från hvarandra och sakna föreningslinier, men kunna dock lemna hvarandra inbördes försvar.

Carl XII öppnade löpgrafvar för Gyldenlöv och beskjöt detta utanverk, så att dervarande torn jemnades med omgifvande murar. Derpå anbragtes stormstegar och Konungen var den andre i ordningen, som inträngde i denna skans, hvarest den del af besättningen, som ej tagit sin tillflykt till hufvudfästningen, snart nedlade vapen. Gyldenlöv har ett afstånd af 530 steg ifrån Fredrikssten och åtskiljes derifrån genom en liten ängsmark. Nedanför samma skans å denna ängsmark uppdrogs en löpgraf, från hvilken man om aftonen den 11 December började i sned riktning uppdraga en ny sådan. Då den nya linien endast kom på 200 eller vidpass 250 alnars afstånd från hufvudfästningen, så öppnades mot arbetarne en häftig eld med kanoner och handgevär. De belägrade utsatte lyktor, antände beckkransar och kastade ljuskulor, så att hela fältet deraf upplystes. Konungen, som före arbetets början hade denna afton ingått i den fullbor-

dade löpgrafven, fanns här omkring klockan 9 ligga på bröstvärnet dödskjuten.

Franska Ingeniören Maigret omtalar, att Konungen för att efterse arbetets fortgång uppsteg på bröstvärnet, så att halfva kroppen var obetäckt, och att densamme då träffades ofvanför venstra örat af ett kanonskott, som utgick helt nära högra örat. Kulan var, enligt hans utsago, såsom ett stort dufägg. Fötterne föllo undan och Konungen blef liggande på bröstvärnet. Berättaren tillägger, att han stod så nära, att han hade sitt hufvud emellan Konungens stöfvelklackar och hörde huru kulan träffade. Han försäkrar slutligen, att, emedan ingen förmått bära det vapen, hvarmed kulan blifvit afskjuten, ingen vid arméen kan misstänkas, såsom den der dödat Konungen [5]).

Löjtnanten Carlberg säger, att han, som varit halfannan timma sysselsatt vid nya liniens öppnande, nedgick i den redan färdiga löpgrafven. Flere officerare stodo här i närheten af Konungen, som insvept i kappan låg på venstra sidan å bröstvärnets inre *sluttning*. Knän voro något uppdragne, så att fötterne lågo ungefär 6 qvarter högre än löpgrafvens botten, kindbenet understöddes af venstra handen och hufvudet hölls upprätt öfver bröstvärnets krön. Ansigtet var något vändt emot fästningen och nya linien derutanför. Berättaren hade få minuter sett denna Konungens ställning, då ett skott utifrån genomträngde från venstra sidan hufvudet, hvarvid venstra handen nedföll och hufvudet sänkte sig i kappan; men den öfriga kroppen förblef alldeles stilla. Han tillägger, att ingen af dem, som stodo i löpgrafven, kunde i anseende till bröstvärnets höjd märka, om detta olyckliga skott kom från längre eller närmare håll, helst fäst-

[5]) Maigrets bref till Baron Gedda d. 23 Dec. 1723.

ningen den natten gaf en oupphörlig eld. Således säger han, hafva de, som härom andra orimligheter utspridt grufligen afvikit ifrån sanningen [6]).

Efter den besigtning, som 1746 förrättades å Carl XII:s lik, uppgifves, att "å högra sidan straxt nedanför tinningen syntes och kändes en aflång öppning på tvären lutande neder bakåt hufvudet, lång sju linier, bred tvenne; å venstra sidan var hela tinningen bortrifven och kanterna af benen så skapade, att skottet derigenom nödvändigt måst hafva utgått."

Både Maigrets och Carlbergs berättelser öfverensstämma deri, att Konungen *uppstigit på bröstvärnet*, hvarifrån han efterság arbetarne derutanför. Men de äro deremot i hög grad olika deri, att den förre sett honom stå och falla, den sednare ligga och nedsänka handen och hufvudet. Maigret förråder uppenbar osannfärdighet. Skottet har icke allenast haft en helt annan riktning, än han uppgifver, utan kulan har snarare liknat en stor ärt än ett stort dufägg. Ickedessmindre påstår han, att de, som betraktat såret, erkänna dessa förhållanden. Man tyckes ha till undanrödjande af misstankar utspridt, att skottet kommit från venster, och att kulan varit stor. Konungen kunde i detta fall blifvit skjuten från Öfverberget eller Stortornet. Flere författare ha äfven påstått, att så tillgått; helst intet skott från fästningen kunde rimligtvis genomborra tinningarna. Carlberg har väl också sagt, att Konungen träffades å venstra sidan, men han måste såsom ung och oerfaren tagit en allmän uppgift för säker; han röjer åtminstone öppen sanningskärlek. Enligt Maigrets berät-

---

[6]) Sanfärdig Berättelse af några få omständigheter, som sig tilldrogo den natten då Högstsalig Hans Kongl. Maj:t Carl XII uti Trancheen för Fredrichshall, olyckeligen blef skuten. H. sk. af Carlberg.

telse vände Konungen ansigtet mot fästningen, och enligt Carlbergs hvilade hufvudet på venstra handen något vändt emot fästningen. Högra kinden var alltså vida mer än den venstra riktad mot fästningens eld. Om således skottet kommit derifrån, skulle det ingått genom pannan och utgått genom nacken i mer eller mindre sned riktning.

Misstankarne ökas, när Voltaire berättar, att Konungen hade i det ögonblick, som han sårades, fört handen till fästet, och fanns död i detta läge. Om denna uppgift är grundad; så, enär det är otänkbart, att någon lifskraft är öfrig efter hufvudets genomsprängande, torde det förlåtas, om man förmodar, att den fallne jemte sig sett en niding, hvilken han ärnat vid skottets aflossande genomborra, och att den döde blifvit sedan upplagd i den ställning, hvari Carlberg sett honom, och att handen undanfallit och hufvudet nedsjunkit genom något oförmärkt vidrörande af någon medbrottslig, hvilket Carlberg, som då var en mycket ung man och dessutom för aftonen sysselsatt med den nya liniens anläggande, kunnat lätt förbise. Det var dessutom Majoren von Kaulbars, som slog Carlberg på axeln och sade, att Konungen var skjuten. Generaladjutanten Sicre, en Fransman, bekände under en feberyra någon tid derefter, att han skjutit Konungen. Detta bör åtminstone bevisa, att ett sådant mord föresväfvat honom. Voltaire söker, att ehuru på svaga grunder undanrödja de misstankar, som Sicre genom nämnde händelse ådragit sig. Men Lagerbring, som måhända vetat mera, än han velat eller vågat rörande Carl XII:s död säga, tyckes deremot göra en dylik misstanka sannolik. Men detta förutsätter, att många af Konungens omgifning svurit hans undergång, enär Carlberg vid det olyckliga tillfället funnit åtskilliga officerare stå bakom honom.

Men medgifvom, att ett dylikt mordsätt synes mindre troligt, och antagom, att Konungen enligt Carlbergs sannolika berättelse blifvit, ehuru vänd mot fästningen, skjuten i hans och flere närvarandes åsyn. Denne har ju berättat, att skottet kommit utifrån; men att ingen närvarande kunnat af anförda skäl förnimma, om detsamma kommit från längre eller närmare håll. Då nu detta skott icke kunnat utan högra kindens vändande till fästningen, komma från fienden, enär det nemligen kommit från högra sidan om det ställe, hvarest Konungen träffades, det är ifrån ett håll, hvarest inga batterier funnos; måste en lönnmördare *smugit utanom och på sidan af bröstvärnet* och aflossat detta skott. Denna mening bekräftas af ett yttrande, som förekommer i några samtidiges anmärkningar, nemligen: "Om Hans Maj:ts död gingo då åtskillige tal, somliga mente, att han på något förrädeligit sätt blifvit afdagatagen, efter som kulan gått in på ena sidan, och horizontaliter ut på den andra genom tinningen, hvilket förmentes ej kunnat skie, om skottet varit från fästningen" [7]). Våra misstankar rörande ett sådant förhållande stegras i hög grad genom en berättelse, som skall funnits i den redlige Kyrkoherden Tollstadii efterlemnade papper och som skall vara af hans egen hand. Här säges nemligen Grefve Cronstedt ha på sitt yttersta bekänt för honom, "att sedan han laddat ett gevär, tog Öfverste Stjernros det och sade, nu skall det snart vara gjordt; gick så åstad, och då han fick se, att Konungen ännu stod qvar, neml. i sjelfva approchen framför kommunikationslinien, som krökte sig något, gick han ofvanpå gräs-

---

[7]) Anmärckningar öfver Tillståndet och Förändringen i Sverige efter K. Carl den XII:tes Död, gjorde hos Riks-Rådet Carl Gyllenborg af Förnäme Män, Handskrift.

vallen ikring, och då skottet lossades, stod Konungen följakteligen nedrigare än han, och att detta skott således gått på sned igenom hufvudet kan man derutaf finna. Han har äfven derjemte yttrat sig, att Sjernros fått 500 dukater, men af hvem står der ej." Tollstadii allmänt kända redlighet och hans å denna berättelse tecknade edliga försäkran ge mycken trovärdighet åt den rysliga upptäckten. Skottets riktning jemte kulans våldsamma verkan bekräfta ytterligare detta nidingsverk. Det tyckes således, som Stjernros just afpassat det ögonblick för mordets utförande, när Carlberg nedgått i den fullbordade löpgrafven, då nemligen blott arbetare, som voro lifligt sysselsatte med nya liniens uppdragande, funnos utanför å gräsvallen. Nu kan likvisst häremot invändas, hvad äfven verkligen skett, att nemligen denna berättelse blifvit understucken. Men hvartill skulle en sådan illvilja tjena, sedan missdådarne voro borta? Det synes mig vara minst troligt, att denna berättelse skulle för en liten pensions indragning blifvit af den föga hushållsaktige, men mycket snillrike Gustaf III uppspunnen. En sådan sparsamhetsutväg kunde svårligen beträdas af en högsint furste, helst då föga derigenom vanns, och detta bedrägeri lätt kunde på den tiden upptäckas, då Tollstadii handskrift noga kändes o. s. v. Det är dessutom icke troligt, att denne Konung skulle sjelf velat dymedelst ge sin omgifning ett färskt exempel på konungamord [8]). Att emellertid Cronstedt varit misstänkt för delaktighet i Carl XII:s undanrödjande, bevises af följande anmärkning i Norrköpings

---

[8]) DelaGardiska Archivet, 9. D. s. 129 — 132. Utgifvaren H:r Prosten Wieselgren har jemte hithörande handlingar gifvit intressanta vinkar rörande anledningen till denna förmodade mordgerning.

Minne. "Underligt är ock, att krutröken af samma mordskott ännu 1751 på sotsängen så starkt slog en viss Svensk Grefve ———t i näsan, att Kyrkoherden Tollstadius med all sin anda knappast förmådde bortblåsa den" [9]). Kortligen, vi veta redan så mycket, att vi knappast önska ytterligare bekräftelse på detta nidingsverk. Det vore emellertid en tillfredsställelse att hoppas motsatsen vara en möjlighet, helst dåtidens höga vederbörande genom åtskilliga mått och steg, hvarom nedanföre, ådragit sig en skugga, som ingen kronas glans kan skingra. Jag bekänner, att en sådan möjlighet någon gång föresväfvat mig.

De trenne herrar, som 1746 undersökte Carl XII:s lik, saknade anatomiska studier och jemväl erforderliga insigter för bedömmande af särskildta skottvapens olika verkningar. Har denna långa och smala benöppning å högra tinningen tillkommit genom en eller tvenne fina kulor, hvilka mattade af hjernmassan ej förmått genomborra utan utsprängt motsvarande sidan af hufvudskålen, eller har icke denna benöppning kunnat genom skinnets sammantorkande och tilltryckande deröfver synas smalare än den verkligen är, eller har icke en spillra af en bomb, hvilken sprungit i närheten af bröstvärnet vid högra sidan om Konungen, haft nog styrka att på kanten intränga i och förstörande utgå ur hufvudskålen? Om en eller tvenne kulor ha inträngt, är det helt naturligt, att Konungen fallit för en mördare, då nemligen ingen kula i så sned riktning kunde komma från fästningen. Om deremot en skärfva af en bomb kunnat möjligtvis förorsaka ett dylikt sår, bör härvid erinras, att fienden under denna olyckliga natt kastat från fästningen

9) H. O. Sundelii Norrköpings Minne s. 142.

bomber på löpgrafven. Dock tyckes, att i händelse Konungen fallit för en springande bomb, skulle de många, som stodo i närheten, förmärkt en dylik händelse. Det torde emellertid väl löna mödan att omsider företaga en strängt vetenskaplig besigtning af Carl XII:s hufvudskål, hvarigenom numera kunde med skälig visshet afgöras, om en af nordens ryktbaraste hjeltar fallit för ett förrädiskt eller fiendtligt skott. Om motsatsen af den allmännaste meningen göres trolig, vore det alltid en fägnad att veta Fredrik I vara åtminstone i detta fall oskyldig.

Det förtjenar knappast någon uppmärksamhet, att det heter i Magistratsjournalen i Fredrikshall för den 11 December 1718; att Carl XII blifvit skjuten med en kartechkula, hvilken ingått genom venstra sidan af hufvudet och utgått på högra sidan och derpå inträngt i skuldran och ut vid armbågen.

En författare säger, att blott ett enda skott, nemligen ur en oduglig kanon, som var laddad med kartecher, blifvit den afgörande natten aflossadt från fästningen, och att en af dessa kulor troligtvis träffat Konungen, som lutande sig på venstra sidan tog med högra handen på såret och värjan och blef genom skottets våldsamhet stående, hvarför de närvarande trodde, att han stod och sof [10]. Efter ett dylikt skott lärer ingen känna efter sitt sår eller taga efter sin värja eller förblifva i stående ställning, och då en löpgraf öppnas inom musköthåll, lärer en Kommendant icke uraktlåta att gifva eld. Dessutom säger ju Maigret, att Konungen fallit; Carlberg att hufvudet nedsjunkit, men kroppen legat alldeles orörlig. Båda dessa ögonvittnen intyga i de uttryckligaste ordalag, att man denna natten från fästningen underhållit

[10]) Riegels' Udkast til Fierde Friderichs Historie, 2 D. s. 855—856.

en liflig eld, hvarjemte dervarande Kommendanten von Landsberg omtalar i sin berättelse af den 21 December 1718 till Fredrik IV, att han denna natten skjutit med mörsare, kanoner och handgevär.

Carl XII:s bortgång väckte stort uppseende i Europa och många meningar kringspriddes rörande hans dödssätt. När höga vederbörande i Sverge ville, att denne Konung stupat för en fiendtlig kula, hade man naturligtvis i Danmark ingenting häremot. Flere plankartor, som utkommit öfver Fredrikisstens belägring 1718, vilja, såsom det synes, bevisa, att denne hjelte blifvit skjuten från hufvud- eller utanverken. En sådan, hvilken finnes i Jubilæum Theatri Europæi, ger visserligen något begrepp om fästningens belägenhet och anfallets riktning; men den är i vigtiga detaljförhållanden felaktig. Ehuru Fredrikssten var 1718 vida svagare än nu, tyckes den likväl förete ganska vidsträckta försvarsverk, af hvilka dock de yttre måste vara tillfälliga jordvallar. Stortornet och Öfverberget visa sig äfven vara fruktansvärde. Det är endast Gyldenlöv, som här angifves såsom en obetydlig och lågländ skans; måhända derföre, att denna redan var intagen. Konungens dödsställe har i synnerhet blifvit orätt angifvet. Detta utvises nemligen vara dubbelt närmare fästningen än Gyldenlöv, ehuru förhållandet är i verkligheten motsatt. Det var dessutom i krökningen af den fullbordade löpgrafven, icke vid yttersta ändan af den började linien derutanför, som Konungen blef enligt alla ögonvittnens intyg skjuten. Om Fredrikssten haft det å denna plankarta angifna utseende och hjelten befunnit sig vid slutet af den nya linien och på ett så nära håll, är ingenting naturligare än, att han kunnat derifrån träffas. Härtill kommer, att den nya linien bildar tvertemot Carl-

bergs uppgift en alltför trubbig vinkel mot den färdiga löpgrafven. Kortligen, hela denna plankarta visar, att dess författare velat inför verlden ådagalägga, att det skott, hvarför Carl XII stupade, icke kommit från en förrädare, utan från en fiende. Den andra plankartan, hvilken bifogas Leben Carl des Zwölften, en öfversättning af G. Nordbergs Carl XII:s Historia, liknar hufvudsakligen den ofvanbeskrifna, men väderstrecken och afstånden äro något förändrade. De öfverensstämma likvisst i afseende på Konungens dödsställe. En och samma plankarta måste således legat till grund för bådadera. Af de plankartor öfver ifrågavarande belägring, hvilka förvaras i krigsarkivet i Stockholm, har jag granskat en, hvilken skall vara, såsom man trott, den säkraste. Denna plankarta är likväl sådan, att den hvarken öfverensstämmer med Fredriksstens lokalförhållanden eller med Carlbergs ofvananförda uppgifter. Ja, samma plankarta synes uppenbarligen vara upprättad för att visa troligheten deraf, att Konungen fallit för en fiendtlig kula. Några andra plankartor ha öfver denna belägring blifvit utgifne, hvilka jag tyvärr icke kommit i tillfälle att granska, men ingendera lärer nöjaktigt utreda hithörande förhållanden; helst det varit af en inföding oklokt att röja och för en utlänning olofligt att afmäta ifrågavarande försvarsverk, och ingen samtidig vågat, om också en sådan velat eller kunnat, åtminstone i Sverge sprida full dager öfver dessa dunkla förhållanden.

Carlberg blef genast anbefalld att med förtigande af Konungens död hemta en bår. Då han för en fallen officer begärde en sådan vid den trupp, hvilken stod bakom Gyldenlöv, således ett godt stycke härifrån, frågade Grefve Posse till dennes stora förvåning, är Konungen skjuten?

Sicre satte sin peruk och hatt på den dödes hufvud och man höljde hans kropp med tvenne soldatkappor, på det ingen skulle få någon kunskap om händelsen. Samme Carlberg fick sig uppdraget att med tolf man bortbära hjeltens lik. Vägen togs nedåt Tistedalen. Kapitenen Schultz, som tillfälligtvis träffades och åtog sig att visa rätta vägen, gick miste. Man befann sig snart vid en brant backe, liket afföll i Carlbergs armar och blef vid månens klara sken igenkändt af bärarne, hvilkas jemmer och bedröfvelse måste med stränghet nedtystas. Sedan man framkommit till högqvarteret i Tistedalen, nedsattes båren. Carlberg gaf bärarna af egna medel några mynttecken och gick nu en stund ensam och "såg, såsom han säger, med rinnande ögon och beklämdt hjerta på den döda Konungen, då uti hans hufvud omlupo många besynnerlige tankar öfver denne hjeltens så oförmodade, hastiga död." Liket inlades sedan på golfvet i en kammare och Hertig Carl Fredrik af Holstein, Fältmarskalken Mörner och Generalen Düker ingingo bedröfvade och fällde tårar. Prins Fredrik af Hessen bodde på Torpum trefjerdedels mil härifrån. Vid hans ankomst beslöts mot Hertigens af Holstein mening, att belägringen skulle upphäfvas.

Det är bekant, att straxt efter Carl XII:s frånfälle yppades misstankar rörande hans dödssätt. Den liknöjdhet, hvarmed Maigret yttrade sig vid denna sorgliga händelse, visar åtminstone, att densamma icke försatt honom i någon bestörtning. Han sade nemligen: "Voilà la pièce finie, allons souper;" ett yttrande, som passat efter åskådande af ett lumpet theaterstycke. Till dessa omständigheter kommer, att man på förhand anat, att Konungen den dagen skulle dö, och att han på morgonen uppbränt flera papper, att han varit dyster, såsom Carlberg inty-

gar, icke, såsom Maigret berättar, munter; att, ehuru en mordgerning allmänligen misstänktes, ingen undersökning anställdes, utan att deremot ett yttradt tvifvelsmål rörande ett sådant förhållande blef snarare ansett såsom ett slags statsbrott. Det vissa är, att Prinsen af Hessen, som i hemlighet utdelade krigskassan till vissa befälhafvare och genom löften om eftergifter förmådde hären till hyllande af sina ärelystna afsigter, samt att Ulrika Eleonora, som på förhand tagit tvetydiga mått och steg för sin upphöjelse, ha onekligen gifvit mycken anledning till efterverldens klander. Om man läser det ömma och hjertliga bref, som *Carl XII den 2 September 1714 tillskrifvit sin syster* rörande hennes *förmälning med Prins Fredrik af Hessen* och hennes deltagande i rådets öfverläggningar, måste man häpna vid åtankan af ifrågavarande förhållande.

Det tyckes, som Carl XII haft i afseende på denna förmälning någon aning om sitt förestående öde. Konungen vistades i Stralsund, då detta höga par förenades i Stockholm. Han var dyster och yttrade omsider: "I afton dansar vår syster kronan utaf sig." Hvad Konungen mente härmed, vågade ingen närvarande efterfråga. Att man likvisst ansett detta vanliga uttryck innebära en ovanlig betydelse, bevises deraf, att man antecknat detsamma.

Uppbrottet från Fredrikshall var icke allenast oklokt utan ömkligt. Sedan Gyldenlöv var stormad och löpgrafvar mot Fredriksstens svagaste sida öppnade, voro ofelbart de största svårigheterna besegrade. Erinrom oss, att fästningen då var på detta håll vida svagare än den nu är, att brechbatterierne skolat dagen efter Konungens död öppnas och att Maigret trott densamma inom åtta dagar falla och att dessutom allting var beredt till en stormning. Det tyckes åtminstone, att, i händelse den älskade

Konungen stupat för en fiendtlig kula och en behjertad furste stått i spetsen för hären, Fredrikssten med dess utanverk snart blifvit såsom en naturlig hämd förvandlad till grushögar. Denna tilldragelse liknade en mörksens gerning, som inger dess upphofsmän fasa och feghet. Också liknade icke det plötsliga uppbrott, som härifrån gjordes, ett välberäknadt återtåg från en fästning, som var nära att tagas med stormande hand; det liknade snarare en skamlig flykt, hvarunder man, utan att förföljas af någon fiende, icke allenast efterlemnade några kanoner, mörsare och belägringsredskap och andra krigsförnödenheter, utan öfvergaf sjuka och döda i husen och på vägarna. Ja, Norska bönder gjorde tillochmed några fångar [11]).

Prinsen af Hessen skyndade till Stockholm, för att njuta frukten af sina lyckade planer. Kanonerne bortsläpades från Sundsborg till Strömstad, hvarest stora krigsförråder och flere batterier förefunnos. Följande våren kommo transportfartyg under betäckning af galerer och pråmar till Strömstad för att afhemta kronans tillhörigheter. Sedan man lastat, men afbidade under god vind några styckens intagning, kommo två eller tre Danska örlogsskepp med några mindre fartyg och lade sig utanför vid Kosteröarna. — Strömstad är för en fiende svår att nalkas. Den käcke Tordenskiöld, som 1717 sökte med trenne örlogsskepp, sex galerer och en pråm intränga till Strömstad, måste, ehuru här då saknades behöfliga strandbatterier, draga sig med betydlig uppoffring tillbaka. Några och tjugo Norska kanonslupar, hvilka i våra dagar ville

[11]) Sammlung verschiedener Berichte, auch Staats-Schrifften den Tod Caroli XII; besonders aber die Erhebung der Königin Ulricæ Eleonoræ auf den Schwedischen Thron betreffend. Freystadt, 1719, s. 18.

mot fyra Svenska inkomma till ifrågavarande ställe, nödgades likaledes med förlust afstå härifrån. — Men huru tillgick det denna gången? Ehuru Strömstad hade flera strandbatterier, ehuru här fanns öfverflöd af krigsförnödenheter och ehuru betydliga magasiner här förefunnos; så beslöts i närvaro af Fältmarskalken Rehnskiöld, Amiralen Örnfelt och Generallöjtnanten Essen, att härvarande sju galerer och tvenne pråmar hvardera med 40 kanoner skulle utan tecken till motstånd sprängas i luften, hvarefter fjorton fullastade transportfartyg sänktes i hamnen. Sedan skyndade man undan, hvarefter Norrmännen gingo öfver Svinesund, raserade, såsom vi nämnt, Sundsborg, och bortförde kronans tillhörigheter i Strömstad. Svenskarne tillbragte halfva sommaren med längre och kortare flyttningar mellan Strömstad och Uddevalla. Fienden följde så sakteligen efter till Foss. Den ärlige Generalmajoren Schwerin kände deras svaga ställning och ville slåss. Men Rehnskiöld sade: "Min kära Schwerin, det får nu intet gå som uti Kung Carls tid." Det var nemligen, såsom han tillade, "hög befallning att skona manskapet och intet sätta dem i oträngde mål uti någon fara." Man hade satt gamla skansen i Uddevalla i försvarsstånd med batterier och kanoner och betydliga förrådshus funnos i staden. Nu berättades, att Norrmännen gått öfver Qvistrumsbro. Härvarande kanoner blefvo enligt hög befallning kastade öfver bröstvärnen utför bergsbranterna ned till sjöstranden, gevär och andra krigstillhörigheter utburos ur kronans förrådshus och kastades från stadens brygga i strömmen. Härmed arbetades hela dagen, omsider erhölls den underättelsen, att Norrmännen qvarlågo utan minsta rörelse vid Foss [12]). Om härtill läggas en lågsint hätsk-

---

[12]) Berättelse, hvad sig tilldrog åren 1718 och 1719 efter Högst-

het mot Hertig Carl Fredrik af Holstein, en afskyvärd blodsdom öfver Friherre von Görtz, en godtycklig utdelning af såkallad nåd och onåd, Ryssens nästan ohämmade härjning på våra kuster och slutligen en skamlig fred; så kunna häraf sammansättas mörka titelemblemer för minnesteckningar öfver Ulrika Eleonoras och Fredrik I:s uppträdande på den blodiga slägtthronen. Måtte Sverge aldrig få så vrångvise regenter och aldrig en så fridlös frihetstid, att land och stad lemnas utan motstånd till fiendens förödelse! Måtte i en så olycklig ställning Svenska folkets högtuppsatte män aldrig lemna sig såsom tjenstvillige handtlangare *till dylika landsförräderier*, besinnande, att de enskilda fördelar, som dymedelst vinnas, kunna på sin höjd räcka under några få lefnadsår, men att deremot oförgätliga förbannelser hvila öfver dylika nesligheter och att häfderne stämpla desamma med outplånliga brännmärken!

Fredrikssten och dithörande utanverk ha, såsom vi redan nämnt, efter belägringen **1718** blifvit betydligen förbättrade. Här anlades mot Gyldenlöv dubbla glaciner, dessutom tvenne tenaljer och åtskillige batterier med hvalfgångar derunder. Borgarskansen, som före **1740** endast omgafs med pålverk, försågs med tjocka murar af gråsten i kalkbruk. Här äro flera bombfria baracker, förrådshus, krutmagasiner m. m. Hufvudfästningen har tre stora vattenbehållningar och lika många källor, hvilka, ehuru belägne från **200** till **350** fot öfver hafsytan, aldrig sakna ymnigt vatten. Utanverken ha äfven goda vattentillgångar. Att ge någon närmare beskrifning om fästningens grundidé, byggnadsstil, ändamålsenlighet eller försvarbar-

salig Konung Carl XII:s död, vid och under Arméens Retirade utur Norige. Egenhändig uppsats af B. W. Carlberg.

het vore, så länge densamma vidmakthålles, otillbörligt. Men enhvar, som betraktat denna belägenhet, kan klarligen se, att fästningen på temligen nära håll omgifves af betänkliga bergshöjder, och att en outbildad belägringskonst och ett lyckligt öde i förening med ett tappert försvar skyddat henne intill 1814 från öfvergång; men att man med nutidens dugligare vapen kunde, om man ville derpå kosta tillräcklig tid och krut, förvandla utan stormning dessa upptornade batterier till grushögar. Men hvilken nordbo vill icke och hvilken kan icke hoppas, att dessa ryktbara murar skola genom brödrafolkens fortfarande förening qvarstå under närvarande och kommande tider såsom dystra minnen af förfäders fejder, vid åtankan hvaraf vi ha mera skäl att glädja oss öfver det lugn, hvarunder vi lefva!

Svårligen kan någon Svensk, som känner våra häfder, utan blandade känslor nalkas den plats, hvarest Carl XII stupade. Denna plats, som ligger nära under och söder om Gyldenlöv, blef på följande sätt för efterverlden utvisad. En Svensk Fändrik, som inför sin Major yttrat sig rörande Carl XII:s död, hade af fruktan att bli gripen öfvergått till fästningen. Denne olycklige utviste för Kommendanten von Landsberg Konungens dödsställe, hvarefter ett märke der uppsattes [13]).

Fredrik IV, hvilken på ett nästan barnsligt sätt fröjdade sig öfver sin farlige fiendes plötsliga bortgång, lät i afseende härpå prägla ståtliga medaljer. En sådan företedde å ena sidan Fredrik IV:s bröstbild i harnesk och med Elefantorden; i randen Konungens valspråk: *Dominus Mihi Adjutor;* i afskärningen: *Fridericus IV. D. G. Rex Dan. Nor. Van. Goth.* Å andra sidan Fredrikssten;

[13]) Kommendanten von Landsbergs Relation till Fredrik IV.

dernedanför Svenskarnes läger, krigsrustningar och stormstegar; i midten en obelisk behängd med segertecken; öfverst Konungens krönta namnchiffer; på midten Danska och Norska vapnen; på fotställningen: *Deo et Posteritati;* i kanten: *Non Nobis, Domine, Non Nobis, Sed Nomini Tuo Da Gloriam. Psalm. 115;* i afskärningen: *Obsidio Frid. Hallsis Irrita, Cæso Reg. Sv. Carolo XII. Fugam Noctu Præcipitante Hostili Exercitu XI Dec. MDCCXVIII.* En annan medalj föreställer å ena sidan fästningen, som af Svenskarna stormas; Norska lejonet står upprätt i en hellebard, härframför ligger Svenska lejonet utsträckt på sina framtassar; härjemte höja sig ett furu- och ett granträd; ofvanför: *Saa Var Hans Skiebne;* i afskärningen: *Friderikshald d. XI December MDCCXVIII.* Å andra sidan läses: *Den Svenske Löve Faldt For Norske Lövens Fod. Der Misted Han Sit Liv Og Sidste Helte-Blod.* Fredrik IV lät 1720 uppsätta på Carl XII:s dödsställe en fyrsidig minnesvård af huggen sten. Denna minnesvård hade någon likhet med en obelisk, hvars understycke var vidpass hälften lägre än dithörande öfverstycke, och hvars hela höjd utgjorde 20 fot. Understycket hade efter tidens manér sirliga socklar och kransar, öfverstycket hade nederst en inåtsvängning, derefter en jemn afsmalning och öfverst ett högt listverk, derpå ett hyende med en kunglig krona. Å understyckets alla sidor voro marmorskifvor insatte. Å den ena marmorskifvan föreställdes Norges lejon med S. Olofs yxa, derunder voro Danska versar inristade. Å den motsatta marmorskifvan föreställdes Fredrikshall såsom en murbekransad qvinnobild med ett spjut i ena och en lagerqvist i andra handen. En sköld företedde stadens vapen och ofvanför stod densammas valspråk: *Emanuel.*

Öfverst lästes: *Friderikshald.* Å de öfriga marmorskifvorna voro några Danska versar och en Latinsk stenskrift inhuggne, hvilka åsyftade Carl XII:s fall och Svenskarnes aftåg. Öfverstycket företedde å tvenne sidor åtskilliga armaturer samt Sverges vapen och Carl XII:s namnchiffer. Alla härvarande inskrifter, hvilka prunkade med gyllene bokstäfver, kunna så mycket hellre förbigås, som deras syftning säkerligen skulle numera föga intressera någon nordbo. En fördomsfriare, en skarpsyntare tid har skingrat det mörker, som alstrade och underhöll ett förderfligt nationalhat mellan stamförvandterna i norden. Det skall hädanefter troligtvis å ingendera sidan försökas, ännu mindre lyckas att genom pråliga segertecken bereda splittring i tänkesätten mellan folk, hvilka erkänna sitt gemensamma ursprung och oskiljaktiga intressen. På begäran från Sverge blef denna minnesvård 1730 nedtagen. Det hedrar Konungen i Danmark, att han härtill lemnade sitt bifall. Emellertid hade Svenska vapnen genom hjeltens död förlorat sin fordna glans. "Det syntes nu," såsom det heter i samtidiga anteckningar, "som med Konung Carls död all lust till krig försvunnit, samt att mandom och tapperhet tagit afsked ifrån nationen" [14]).

Efter nedbrytande af ifrågavarande minnesvård fanns intill 1788 icke något tecken, som utmärkte det ställe, hvarest samme Konung slutat sin hjeltebana. Sistnämnda år blef likväl ett litet träkors upprest, hvars fot utgjordes af en ohuggen gråsten. Kommendanten hade emellertid här anlagt en trädgård; det är således ovisst, huruvida ifrågavarande träkors kommit att uppsättas på Carl

---

[14]) Anmärkningar öfver tillståndet och förändringen i Sverige efter K. Carl XII:s död, gjorde hos Riks-Rådet Carl Gyllenborg af förnäme män. Handskrift.

XII:s verkliga dödsplats. Emellertid bör här anmärkas, att ifrån det ställe, hvarest samma träkors uppsattes, intill hufvudfästningens närmaste ytterport räknas 435 steg. En liten obelisk blef 1814 å detta ställe hitsatt, hvilken har å ena sidan Carl XII:s krönta namnchiffer och derunder följande ord: *I Beleiringen för Fredriksteen den 11:te December 1718.* Den gråsten, hvari träkorset stått, liksom den lilla obelisken, som uppsattes 1814, ha mycket lidit genom afknackningar af bitar, hvilka tagits såsom minnen efter den vidtfrägdade hjelten. Men enär båda dessa minnesmärken ha först tillkommit i sednare tider, kunde man tagit af *Gyldenlövs murar* mera äkta lemningar.

Fredrikshalls invånare, som vid Svenskarnes anfall 1716 sjelfve antände staden, fingo efter slutad fred af Konung Fredrik IV skadeersättning. Stadens träkyrka, som blifvit nämnde år lagd i aska, ersattes med en stenkyrka, som kallades Emanuelskyrkan och invigdes 1729. Här uppfördes äfven en träkyrka under namn af Christianskyrkan, hvilken med en del af staden uppbrändes 1759. Emanuelskyrkan, som var en korsbyggnad, förblef härefter stadens enda helgedom, hvars långhus och kor höllo 128, och hvars tvärskepp utgjorde 92 fot i längd. Denna kyrka hade ett trätorn med omgång, hvilket uppbars af långhusets gafvelmur och tvenne deri uppdragne pelare.

Efter den häftiga eldsvådan, som 1826 ödelade staden och utbredde sig öfver fästningen, qvarstodo kyrkans murar. Stadens verksamme invånare, som ersatte sina oansenliga trähus med vackra stenhus, sökte äfven bereda sig en prydligare helgedom. Den afbrända kyrkans murar, som hade erforderlig styrka, upphöjdes vidpass 4

fot och ett stentorn uppdrogs till ena sidan å långhusets gafvel, men till de trenne öfriga inuti detsamma. I detta torn är i nedersta afdelningen ett förrum, i den andra en liten orgelplats, i den tredje inrymmas klockorna. En tvärmur med altarnich uppdrogs i koret, bakom hvilken å norra sidan finnes en sakerstia, deröfver en predikstol med uppgång från södra sidan. Alla gafvelmurarne äro vinkelräta. Vestra gafvelmuren i förening med vestra tornsidan bildar hufvudfasaden. De öfrige gafvelmurarne äro lika höga med sidomurarna och byggnaden har Holländkt vattentak. Midtöfver korsbyggnaden höjer sig en oansenlig kupol, hvars betäckning utgöres af glasrutor. Hufvudingången inleder genom tornets nedra afdelning och en sidoingång genom norra och en genom södra gafveln i kyrkan. Långhuset, koret och korsarmarne betäckas med lågspända tunnhvalf; men hufvudqvadraten med hjelmhvalf, som i midten genombrytes af kupolen. Långhuset och korsarmarne ha läktare. Koret höjer sig några steg öfver långhuset och tvärskeppet. I altarnichen står en kolossal Christusbild af Professor Byström.

Det torde tillåtas oss att i afseende på hela denna anordning göra några reflexioner. Ingen lärer kunna bestrida, att korsformen icke allenast gör, om den nemligen rätt användes, en kyrkobyggnad ansenlig, utan äfven rymlig. Emellertid erfar man af denna korskyrkas yttre förhållande vida mindre intryck, än hennes icke obetydliga storlek och omsorgsfulla byggnadssätt borde åstadkomma. Orsaken härtill ligger ofelbart deruti, att tornet, som är inbygdt i långhuset, upptager en större del af vestra ändan; och deri, att gafvelfält, som tillhöra hennes grundidé, saknas; och slutligen deruti, att kupolen, som här egentligen utgör en omfattning för ett takfönster, är

alltför oansenlig. Denna helgedom har dessutom till sitt innandöme blifvit i betydlig mån förminskad genom den indragna tornbyggnaden och den afdelande tvärmuren. Förplatsen i tornets nedre afdelning är en ringa ersättning för det utrymme, som kyrkan dymedelst förlorat. Orgelplatsen deröfver synes mig föga passande, emedan den icke kan inrymma ett orgelverk af erforderlig storlek, och emedan den hindrar ljudstrålarna att derifrån med nog klarhet och styrka utströmma. Meranämnde tvärmur är i flera afseenden ofördelaktig, hufvudsakligen derför, att altarbelysningen från öster, hvarpå medeltidens mästare lade så *mycken vigt, rentaf förloras. Om olämpligheten* af en sådan anordning torde vi *längre* fram komma i tillfälle att närmare yttra oss. Många läktare pryda ingen helgedom. Emellertid skada de härvarande mindre än på flere andra ställen, emedan sido- och takfönster bereda en tillräcklig dager. Om takhvalfven varit mindre tryckte och kupolen mera uppåtsträfvande, skulle byggnaden vunnit mycket i anseende. Nu finner enhvar vid första anblicken, att bådadera äro af trä med anputs. Med ett ord, det hela väcker mera behag än vördnad.

Vårt vistande i Fredrikshall var angenämt. Min broder Konsuln D. Brunius, som varit många år bosatt i denna stad, visade oss synnerlig välvilja. Vi gjorde en utfärd till Veden, en gammal herregård, som ligger på en ansenlig landtrygg mellan Femsjön och Tistedalen. Här står en gråstenshäll, som har 8 fots höjd, hvarå en fru Ellis nämnes, hvilken lefde vid början af sjuttonde seklet, och är bland alla, som ägt denna herregård, den första, hvars namn man känner. Denna minneshäll är uppsatt af Nils Christiansson, hvilken intill 1625 förvaltade samma egendom. Härvarande boningshus, en äldre

träbyggnad, är ganska täck. Ehuru vi mottogos med synnerlig artighet af den åldriga ägarinnan, skyndade vi snart åter i fria luften för att dessbättre njuta af utsigten. Åt norr höja sig skogbeväxta berg och kullar, mellan hvilka odlade dälder framskymta. Åt söder utbreder sig den fruktbara Ideslätten, hvilken omgifves af höga till en del skogbeväxta bergsryggar. Åt öster öfverskådas en betydlig sträcka af Femsjön, hvars stränder bildas af skogbeklädda fjällar och ur hvars klara böljor skogbekransade klippöar uppskjuta. Åt vester kastar sig Tistedalselfven utför höga bergsbranter och slingrar sig under lummiga löfträd genom en smal men mycket djup bergsdal, hvars klippväggar här och der prydas med tallar och granar. De väldiga vattenmassor, som här i sned riktning nedstörta öfver breda, långsluttande bergshällar, bilda ett fall, hvars lodrätta höjd utgör 200 fot. Många vattenverk, dels uppförda vid sidorna om fallet, dels vid bräddarna af elfven dernedanför samt här och der framskymtande boningshus vittna om lif och rörelse. I synnerhet gör Fredrikshall vid elfvens utlopp och under de höga bergen med Idefjärden derutanför ett öfverraskande intryck. Fästningen i närheten af den idoga staden och den segelrika fjärden uppstiger med sina brådstörta klippbranter och månghörniga murafsatser såsom ett hotande åskmoln; och Svenska fjällarne, som utgöra bakgrunden af denna storartade tafla, bidraga till det helas förhöjning. Lätta sommarskyar jagades af en lindrig vestan öfver himlarymden och de fraggande vattenmassornas regndugg målades vid den framglänsande solen i alla regnbågens färger.

I händelse vår tid medgifvit, att i stället för en hastig blick på Norges gräns genomfara intressantare delar

af detta ryktbara land, huru mycket skulle vi då icke fått se af nordens hedniska och katholska fornlemningar! Det gamla Norge, såsom det ofta kallas, är väl på det närmaste samtidigt med vårt kära fädernesland, och dess fornlemningar från hedendomen äro väl hvarken ansenligare eller talrikare än de, hvilka finnas hos oss, men desse fornlemningar omgifvas af flera historiska efterrättelser och kunna derföre till stor del närmare bestämmas och äro dessutom mindre undersökte än de, hvilka förekomma i Sverge och Danmark.

Om Norge har färre medeltidsmonumenter än nordens tvenne öfriga riken, har detta land deremot ett sådant, som ännu i sitt förfall öfverträffar nordens alla medeltidsbyggnader, nemligen Christkyrkan i Trondhem. Denna ofantliga korskyrka är på olika tider uppförd af huggen täljsten och slipad marmor. Man har sökt att göra denna liksom flera andra nordens kathedraler vida äldre än hon verkligen är. Men att hon icke kan vara äldre än från medlet af tolfte seklet, röjer sig nogsamt i den rena, den ornamentsrika spetsbågsstil, hon företer. Det troligaste är således, att, hvilket äfven stödjer sig på historiska grunder, en del af Christkyrkan anlades af Erkebiskopen Eystein omkring 1180, en del af Erkebiskopen Sigurd 1248 och en del af Erkebiskopen Walkendorf långt derefter. Denna byggnad röjer en så väl beräknad harmoni, att hon med undantag af korets utsprång visar sig vara på en tidpunkt och af en byggmästare uppfattad, ehuru hon icke hunnit förrän efter en lång tidrymd fullbordas. Långhuset och koret äro genom tjugoåtta fristående och fyra väggfasta pelare, tillsammans trettiotvå på tvenne rader, fördelade i mellan- och sidoskepp, det förra dubbelt bredare och högre än de sednare. Desse pelare,

som äro enligt vanlig anordning förenade med bågar, uppbära mellanskeppets omgifningsmurar. En ofantlig tornbyggnad hvilar på hufvudqvadratens fyra pelare, som äro vida mäktigare än de öfrige. Korsarmarne ligga midtemot hufvudqvadraten, och ha samma omfång som densamma. Utsprånget är en åttkant. Här höja sig åtta pelare, omkring hvilka en omgång bildas, och på hvilka en hög kupol hvilar. Tvenne mindre torn, som utspringa vid sidorna om vestra gafveln, ge en ansenlig bredd åt hufvudfasaden. Vid hvardera korsarmens östra sida ligger ett kapell och vid utsprångets norra, södra och östra sidor äfven ett dylikt. — *Clementskyrkan*, en uråldrig byggnad, ligger helt nära korets norra sida. — Hufvudfasaden har å midten en större ingång och å hvardera sidan derom en mindre sådan; norra och södra långsidorna ha hvardera tvenne ingångar och tvärskeppets norra gafvel äfven en dylik; således tillsammans åtta; ty den ingång, som leder till korets utsprång, röjer uppenbarligen en sednare inrättning. *Christkyrkans* utvändiga längd utgör vidpass 350 fot, tvärskeppets 170 och hufvudfasadens 140. Å långhusets och korets sidoskepp äro å hvardera sidan fyra tvådelta fönster och deröfver lika många runda, således tillhopa åtta. Tvenne snäcktrappor, som äro anlagda i vestra tornens hörn och tvenne sådana i korsarmarnas vestra hörn uppföra till flera omgångar, hvilka äro öfver hvardera anbragte i och leda omkring inre murarna. En sådan snäcktrappa finnes äfven i korets gafvelmur, men tyckes ha der blifvit vid utsprångets byggnad anlagd för att härifrån uppkomma till murarnas inre omgångar. Vi finna således i hela denna anordning *åttan* vara kathedralens grundtal. Hufvudqvadraten innehålles nemligen jemt *åtta* gånger i hela byggnadens

längd, då nemligen utsprånget, såsom en sednare byggnad, icke hiträknas. Detta grundtal inrymmes jemt fyra gånger i pelarsumman, och *åtta* fönster finnas å hvardera sidan af sidoskeppen. Ja, man har tillochmed velat iakttaga detsamma vid uppförande af utsprånget. Denna byggnad är nemligen, såsom vi visat, en åttkant, och *åtta* pelare deri uppbära kupolen. Denna utomordentliga tempelbyggnad är således icke, hvad man trott, en sammansättning af olika grundidéer. Det är dessutom lätt begripligt, att de ofantlige pelare, som bestämma hufvudqvadraten och uppbära den väldiga tornbyggnaden, bevisa, att planen för koret, långhuset och korsarmarna varit på engång uppgjord. Ho skulle nemligen vågat att uppdraga en dylik tornbyggnad utan alla dessa sidostöd? Hela byggnaden är uppförd af stor, väl sammanfogad täljstensqvader, och en mängd ut- och invändiga murfördjupningar med hvita marmorkolonner och löfprydda bågar ha inrymt helgonbilder i kroppsstorlek; och många bröstbilder och hufvuden framskjuta ur murarna, dels såsom bärare, dels såsom sirater.

Vid reformationen indrogos denna kathedrals betydliga underhållsgods, hvarigenom hon, härjad af flera eldsvådor och saknande behöfliga förbättringar råkat i förfall, och till största delen liknar en ruin. Långhusets och korsarmarnas takhvalf ha rasat och platta brädtak utgöra deras betäckning. Vestra tornen ha blott samma höjd som sidoskeppen. En del af inre murarna har förlorat sin beklädnad och flera sträckor ha i stället för sina ornamentsrika bildnicher fått släta ytor. Men öfver koret sväfva ännu de uråldrige takhvalfven och den väldiga tornmassan hvilar öfver hufvudqvadraten. Utsprångets kupol, som i anseende till sträfbågarnas förfall hotade

med instörtning, har för icke länge sedan blifvit berömligen ombygd. G. Schöning, som, ehuru saknande erforderlig kännedom af medeltidens byggnadssätt, har med sin välkända noggrannhet beskrifvit denna märkvärdiga kathedral, uppgifver, att här funnits 3361 kolonner, af hvilka de fleste varit af hvit, finslipad marmor med löf- och blomprydda kapitäler, och att här varit 40 hela helgonbilder samt 343 bröstbilder, hufvuden och djurfigurer, utom ganska många, som här måst å de försvunna murarna funnits, men ej kunnat beräknas. Af dessa många prydnader ses ännu en mängd i behåll; så att denna kathedral, ehuru i hög grad förfallen, torde likväl kunna anses såsom den, hvilken i norden mest förtjenar att närmare studeras.

Den uråldriga kathedralen i Stavanger, en ansenlig byggnad till största delen uppförd af huggen sten, förtjenar äfven i anseende till sin storartade anläggning och sina många bildverk att bli med sakkännedom granskad.

Men Norge har ett annat slags kyrkobyggnader, hvilka, ehuru små och oansenliga, dock torde här böra för deras ovanliga anordning i förbigående nämnas. Jag menar några uråldriga träkyrkor, hvilka röja ren rundbågsstil. Till dessa höra följande.

Borgunds kyrka i Bergens stift består af en större och en mindre fyrkant och ett halfrundt utsprång, hvilka utgöra långhus, kor och altarplats. Häromkring sträcker sig en smal omgång, hvari trenne små förhus, nemligen å vestra, norra och södra sidorna, inleda. Tolf kolonner bilda i långhuset en rymlig midtplats och deromkring en smal omgång. Desse kolonner förenas med rundbågar, ofvanpå hvilka vågrätta fästband äro öfver hvarandra anspände med korsstyfvor. Denna förtimring

utgör å norra och södra sidan vederlag för ett tunnhvalf, hvilket i båda ändar understödjes af de kolonner, som der uppspringa, och som således äro längre än de öfrige och ha en ytterligare afsats af förenande rundbågar med ett fästband öfver desamma. Inre omgången, som egentligen motsvarar *sidoskepp*, är ungefär hälften lägre än *midtplatsen*. Yttre omgången har en hög bröstning och derpå små kolonner, som förenas med öppna rundbågar, med undantag af den del deraf, hvilken omgifver utsprånget, hvarest dylika öppningar saknas. Från vederlagen af långhusets takhvalf uppspringa lodräta väggar, som ha gafveltak. *Korets öfverbyggnad är likdan*, men naturligtvis mycket mindre. *Utsprånget* har deremot en större och en mindre konisk betäckning öfver hvarandra. Å midten af långhusets gafveltak höjer sig en fyrkantig uppsats, som äfven har ett gafveltak och derpå ett *fyrkantigt* torn, hvars tvenne betäckningar *slutta* åt alla sidor. Inre och yttre omgångarne ha särskildta pulpet- eller luttak, å hvilka vindskappor med gafveltak äro anbragte. Genom dessa vindskappor, som ha målade rutor, får byggnaden sin enda belysning. Förhusen ha äfven gafveltak. Kyrkans många gafvelspetsar äro dels prydde med upprättstående kors, dels med utåtlutande knoppar. Dörröppningarnes kolonner och bågar siras med *sammanvridna löfrankor och djurfigurer* samt runstenslika drakslingor. I kyrkan förekomma äfven bärhufvuden och andra snidverk. Hela denna byggnad, som är endast 52 fot lång, 37 fot bred, består af ekvirke. I alla hörn resa sig nemligen kolonner, som hvila på fotstycken och sammanbindas med fästband och stödjas af inre snedstyfvor. Hithörande mellanrum fyllas af upprättstående plankor. Alla vattentak ha spånbeklädnad.

Urnes kyrka i samma stift består af ett aflångfyrkantigt långhus, ett fyrkantigt kor samt ett mindre sådant utsprång. Sexton kolonner, som förenas med rundbågar, uppbära härvarande takhvalf. Omgångar, vattentak och fönster ha hufvudsakligen ofvanbeskrifna anordning. Kolonner och portaler prydas med runstenslika djur- och ormslingor. Hithörande kapitäler äro tärningformige med groteska djurliknelser. Vi finna äfven här resvirke.

Hitterdals lilla kyrka i Tellemarken har till sin grundidé ännu mera likhet med den förstnämnda, men långhusets kolonner uppbära här en vågrät betäckning. Kyrkans öfver hvarandra uppspringande luttak, emellan hvilka fönster äro anbragte, och hennes korsprydda gafveltak och många gafvelfält samt tvenne runda och ett fyrkantigt torn göra ett intryck, som en mindre byggnad i en annan anda svårligen skulle åstadkomma. Härvarande kolonner och portaler äro rikt utsirade med menniskogestalter, djurfigurer, drakslingor och löfflätor. Denna kyrka är äfven uppförd af resvirke och beklädd med spån.

Å en liknande kyrka, nemligen uti Tind i Öfre Tellemarken finnes vid sidan om en portal, som prydes med groteska djurfigurer och löfverk, en runinskrift, hvilken tillkännager, att Rainar, det är Ragnar, som innehade biskopsstolen i Hammer mellan åren 1180 och 1190, invigt denna helgedom.

Dessa landtkyrkor ha visserligen lidit något af opassande pålappningar, men deras uråldriga grundformer kunna med lätthet urskiljas från alla nyare tillsatser. De visa i allmänhet rundbågsstil, ehuru inhemskt utsirningssätt deri spelar en hufvudrol; och härpå kan ingen undra, emedan nordboarne hade långt före christendomens införande en utbildad träbyggnadskonst och ornaments-

lära. Vi lyckönska i sanning Norge, som äger dessa konstrika, uråldriga helgedomar. Intet land i verlden lärer härtill kunna framvisa motstycken. Emellertid har, såsom den berömde landskapsmålaren J. C. C. Dahl säger, flere af dessa beundransvärda landtkyrkor blifvit i de sednare åren nedbrutne och andra simpla träbyggnader i deras ställe upptimrade. Det tyckes således, som Norrmännen, missledde af nutidens anspråksdryga men andefattiga kyrkobyggnadssätt, skulle snart börja att, hvad somligstädes länge blifvit öfvadt, undanrödja dessa dyrbara qvarlefvor af en djupsinnigare konstutöfning och i deras ställe *hopknuta eller sammanskifta salonlika landtkyrkor.* Emellertid måtte det vara en sann njutning för den, hvilken gjort sig mödan att närmare studera medeltidens sinnrika byggnadsväsende, att betrakta dessa upptornade trämassor, hvilka mäktat från sex till sju århundraden trotsa tidens härjningar. De landtkyrkor, som uppföras i våra dagar, tyckas icke lofva en sådan varaktighet, och härpå torde närvarande byggnadssätt snarare vinna än förlora i efterkommandes omdöme. Plan- och smaklösa byggnader ge icke stora begrepp om de personer eller de tider, genom och ibland hvilka de uppstått.

7.

Fredrikshall — Carlstad.

Ifrån Fredrikshall togs vägen uppför Storklefven, som under fästningen uppleder till Ideslätten. Denne uppförbacke är, ehuru anlagd i krokar, utomordentligen brådstupande och svårkörd. Ideslätten har flere välbyggda landtgårdar och kan med sina målarsköna omgifningar göra något skäl för sin vackra benämning. Bö gästgifvaregård, som ligger på en liten höjd, erbjuder en vacker anblick af denna slätt. Å ömse sidor skogbeväxta bergsryggar, vid ena ändan Fredrikssten med vidsträckta utanverk och vid den andra Idefjärden med väldiga bergsstränder; i sanning en storartad omgifning! Den, som lifvas af en ungdomlig inbillningsgåfva, skulle här måhända tycka sig vara å den besjungna Idavallen i närheten af den skyhöga Asaborgen. Visst är emellertid, att man i denna sköna nejd kraftigt lekt med ödets taflor, och att en länge skottfri Balder bland forntidens Drottar här fallit, troligtvis för en Asaloke. Sedan nu denna jord, hvilken insugit den oförgätlige hjeltens blod, omsider blifvit, liksom af Surturs hämnande lågor renad, och den Tolftes idé blifvit genom den Fjortondes vapen utförd; måtte de stridige krafterne för alltid upphöra, och måtte liksom efter Ragnarök en ny skapelse alltmer utveckla sig!

Bökleften, öfver hvilken man uppkommer från Ideslätten, är ganska lång och mycket brant. Vägen slingrar sig sedan mellan och öfver bergskullar och moras i omgifning af barrskog.

Nära Prestbacka gästgifvaregård spegla sig skogbeväxta branter i Örsjön, som är temligen stor. Här ligger en träkyrka, som till torn, långhus och kor är så enkel, så konstlös, att hon, en motsats af de nyssnämnda helgedomarne, liknar vår tids Svenska landtkyrkor; det vill säga, att hon kunde af den enfaldige kallas vacker.

Öfver en smal vik af Kornsjön, nemligen Högsundet, inkommo vi öfver en ny träbro på Svenska gränsen till Högens gästgifvaregård, som ligger ej långt derifrån å en ansenlig landthöjd. Från Fredrikshall till Högen kunde man före 1814 knappast framkomma till häst, och nu är mellan dessa ställen en, ehuru backig, dock mycket stor och ganska god väg.

Resan fortsattes till Lundby gästgifvaregård på en likdan väg, hvilken öppnades 1822. Härifrån passeras dels skogsbackar, dels ljunghedar. Månget multnadt tall- och björkträd ligger häromkring, en följd deraf, att ved och virke icke kunnat före vägens anläggning föryttras. Dessa föga odlade trakter ha några täcka utsigter. Ett ställe fästade i synnerhet vår uppmärksamhet. En kulle till venster beskuggade vägen med grofva tallar och lummiga björkar och en insjö till höger framglänste mellan skogbeväxta stränder. Vi hotades med ett åskväder, men molnen skingrades och solstrålarne frambröto. Fjälltrastar lifvade skogen med sina gälla drillar och trenne örnar kretsade luften med stilla vingar öfver insjöns spegelklara yta.

Vid Lundby gästgifvaregård lemnade vi den nya vägen, som går till Venersborg, och begåfvo oss öfver Töftedalsfjället. Man sade väl, att vägen häröfver vore ganska smal, backig, klippig och ofarbar med större åkdon, att man här ofta kört omkull och skadat sig o. s. v. men enär vi ärnade oss till Åmål, var denna genvägens omtalta besvärlighet obetydlig i jemförelse med omvägens tidspillande längd. Ehuru det således började regna och qvällas, så begåfvo vi oss likväl åstad. Tvenne raska skjutsbönder medföljde för att å hvar sin sida akta vagnen från stjelpning. Afskräckande uppförbackar och smala bergsklyftor genomtågades innan vi uppkommo på Töftedalsfjället. Häruppe utbreda sig kala bergskullar mellan oländiga dälder, och här växa utom ljung och enbuskar endast stormbitna dvärgtallar. Ödsligheten minskas föga genom några små insjöar, hvilka omgifvas af skrofliga bergshällar. Man skulle tycka, att den lifvande naturen här för alltid inslumrat; eller man skulle tycka, att här vore en liten afbild af Lapplands ödemarker. Våre urfäder ha likvisst älskat dessa stormiga klipphöjder. Här ligga nemligen några griftrör med stenkistor. Men dessa obebodda nejder ha likväl icke skyddat dem för högbrytare. Sedan vi på dessa bergsryggar tråkat upp och ned för större och mindre kullar, hunno vi omsider till några slingrande, halsbrytande utförbackar, hvarpå vi kommo efter nära en half mils gående åter i gladare bygder. Genaste vägen mellan Fredrikshall och Åmål går öfver Töftedalsfjället och många fara häröfver, men flere afskräckas härifrån. Det torde väl derföre vara något skäl att med allvar påtänka denna genvägs förbättring, helst densamme är i sig föga lång.

Vid Vestra Ed öfverfares en hög och smal landtrygg, som åtskiljer Stora Led och Lögsjön. Härbredvid ligga Eds kyrka och prestgård, hvilka omgifne af löfträd, ha en skön belägenhet på en sluttande strandbacke. Ehuru det redan mörknat, innan vi framkommit till gästgifvaregården Onsön; så funno vi oss likvisst föranlåtne att i anseende till densammas nog klena beskaffenhet fortsätta resan. Sedan vi hunnit vidpass en fjerdedels mil härifrån, gjorde sig hästarne så istadige, att ett ombyte blef nödvändigt. Dylika ledsamheter äro i bergsbygder, som ha svaga hästar och stora backar, visserligen icke sällsynte. Vi togo detta missöde med allsköns lugn, och skjutsbonden föga bekymrad häröfver frånspände sina hästar och begaf sig åstad efter andra. I afseende på dylika händelser har jag hört bönderna i Bohuslän beklaga sig öfver bergsandar, som tillställa, såsom de säga, tasselrier emot vägfarande. Emellertid nämnde vår skjutsbonde intet härom; han trodde måhända, att vi icke fruktade några kringsmygande tasselandar. Efter en god timmas förlopp framkommo andra hästar. Detta dröjsmål saknade icke intresse. Vi befunno oss nemligen under en hög klippvägg i omgifning af flera bergshöjder. Ur en däld nedanför uppstego tjocka dimmor, hvilka under månans klara sken gjorde ett eget afbrott mot klippbranterna. Jag tyckte mig försatt tillbaka i mina barndomsår, då jag med orolig uppmärksamhet åhörde de gamles sagor om bergjättar och berggubbar, skogsfruar, strömkarlar o. s. v.

Vi qvarstadnade öfver natten på Vägne gästgifvaregård. På andra sidan om denna slingrar sig vägen öfver en hög bergsluttning. I djupet härnedom utbreder sig Gransjön, hvars höga bergstränder och branta klippöar prunka med skön barr- och löfskog. Vid

skuggrika vikar framskymta gårdar och torpställen, som omgifvas med små ängar och åkrar. Under framfarten erbjuder den öbeströdda vattenyttan en mängd vexlande utsigter, som täfla med hvarandra i naturskönheter. Hvad äro väl Mälarens täcka omgifningar i jemförelse med dessa alptrakter? Sångfåglar prisade den lugna morgonstunden och skogsdufvor kringsväfvade oss med en paradisisk trygghet. Den smala vägen, de djupa branterne, de svaga broarne glömdes lätt vid omvexling af svalkande dungar och vid anblicken af grönskande dalar under solbeglänsta fjällväggar. Vi fingo snart å södra sidan se Säbykärnet, som omgifves dels af skogbeväxta dels af odlade kullar. Anfasterbön ligger på en skön landthöjd mellan Gran- och Ivägsjön. Detta ställe beskuggas af barrträd, björkar och alar. Härnedom öfverfares Nordbron, som nyligen blifvit af trä ombygd öfver en bred ränna mellan nyssnämnda insjöar.

Man tyckes här föga påtänka skogshushållning. Man knuthugger bonings- och uthus, kringtimrar gårdsplatser, inhägnar små ägor med hank och stör och sätter i stället för grindstolpar tresidiga timmerkar, som fyllas med gråsten o. s. v. Om härtill läggas svedjande och kolning; så visar det sig, att skogen, som här utgör en vigtig utkomstkälla, hårdt anlites, och att, om ej en planmessig hushållning dermed iakttages, våra efterkommande torde få se Dalsland lika skoglöst som norra Bohuslän. Detta är så mycket troligare, som Dalsland visserligen icke nu är skogrikare, än Bohuslän varit för ett och annat sekel tillbaka.

Från Taxvikens gästgifvaregård, hvilken på en tvärbrant bergskulle visar sig såsom ett bergfäste, öppnas en vacker utsigt öfver Ivägsjön. Man ser härifrån djupt

inunder sig spiran af Steneby kyrka, som tyckes ligga ganska lågt straxt nedom en lång backe. Men förhållandet är helt annorlunda. Vägen slingrar sig utför och uppför flera backar. Man öfverfar en hög bro och kommer efter en lång krökning ändtligen fram till nämnda kyrka, vid hvilken prestgården är belägen. En liten bergskulle härbredvid erbjuder en skön anblick öfver den bro, hvilken vi nyligen öfverfarit, och Stenebyström, som derunder utfaller från Ivägsjön, kastar sig utför några klippbranter, genomskär en djup bergsdal och omgifven med gles barr- och löfskog infaller i Laxsjön. De kringliggande bergen äro skogbeväxte, och vårdade åkrar och ängar utmärka prestgården. Månget palats saknar en så intagande belägenhet.

En berättelse, som blifvit flere gånger upprepad, att nemligen här skulle finnas å bergskullen jemte kyrkan "en skapnad efter en stor menniska," hade hitlockat oss [1]). Jag hade naturligtvis väntat att här finna en hällristning. Härtill syntes ej något tecken, men deremot funnos på den höga branten åt strömmen flere väldanade jättegrytor. En sådan höll öfver 22 fot i tvärmått med en höjd åt bergsbranten af omkring 30 fot. En annan hade 8 fot i tvärmått, och var, ehuru igenfylld med jord, temligen djup. Prosten Jonas Stenbäck, som är född i denna trakt och en längre tid varit här Kyrkoherde, hade godheten visa mig den berguthålkning, som man ansett vara ett märke efter en stor menniskas hviloställe. Denna berguthålkning är likväl icke annat än en klyfta, hvars kanter blifvit i en urtid tillslipade genom hafvets vågor och hvilken har ingen slags likhet efter någon menniskofigur. Denna saga måste uppkommit af allmogens besynnerliga

---

[1]) Se E. Tunelds Geografi, 6 U. 2 B. 5 D. s. 141.

tankar om våra urfäder. Deraf berättelsen om jättegrytor, jättefjät, jättesäten o. s. v. I Bohuslän och Tanums socken säges af allmogen, att de klippfördjupningar, som likna hvilostolar, blifvit tilldanade af jättar, som deri nedsatt sig medan bergen voro mjuka.

Bemälte Prost emottog oss med en synnerlig välvilja, och då han icke kunde i anseende till vår brådskande resa qvarhålla oss till middagen; måste vi likväl på stående fot hos honom intaga en måltid, hvarunder vi undfägnades bland annat med lax, hvilken varit fiskad i den förbiflytande strömmen. Då vår gladlynte värd med en förekommande artighet yttrade, att vi gjort hans hus en ära genom vårt inträdande deri; svarades, att ju aflägsnare man vistas från sånggudinnornas hembygd, dessmera värderar man deras omgifning. Detta uttryck väckte munterhet, och vi skiljdes icke utan afsaknad från denne hedersman, ehuru sammanvaron knappast räckte en timma.

Å Taxvikens gästgifvaregård var genom ett anslag tillkännagifvet, att, emedan Långbron, som ligger öfver Laxsjöns utlopp, vore ofarbar, borde en omväg tagas. Den raske Prosten Stenbäck sade likväl, att den, der icke vore rädd, kunde nog öfverkomma. Han berättade jemväl, att, hvad jag förut sett i särskilda anteckningar rörande Dalsland, några oförklarliga inhuggningar funnos på en klippa vid Högsbyn trefjerdedels mil derifrån. Man har trott dessa vara runor, men jag väntade der finna hällristningar. Emellertid blef jag mycket angelägen att få sjelf granska dessa fornlemningar. Vägen togs derför om Långbron för att komma till Högsbyn.

Vi foro öfver höga branter och genom tjock barrskog, och fingo snart en herrlig anblick af Laxsjön.

Skogbeväxta uddar och öar bilda de skönaste grupper. Vattenytan krusades lindrigt af vinden, som genomspelade löfträden. Slokbjörk och hvital lifvade förgrunden, hvarest en liten hydda erinrade om menniskans ringa behof. Billingsfors kyrka och jernbruk i bakgrunden tycktes liksom simma på vattenytan och höga bergsryggar deromkring förlorade sina skogstoppar i den aflägsna rymden. Baldenäs, en välbyggd egendom, pryder detta sköna landskap. Tiden medgaf tyvärr icke att på närmare håll bese denna egendom, som utmärker sig för en ovanlig trädgårdsodling. Alla dessa vexlande partier beglänstes af middagssolen, hvarigenom de visade sig mera högtidliga. Vi nedrullade för en lång och krokig backe, som beskuggades af frodiga löfträd. Till höger hotade en skroflig bergshöjd med öfverhängande klippstycken, till venster ett hemskt bråddjup med Laxsjön derunder.

Denna insjö kastar sig genom en temligen bred och ganska stenbunden ränna i Åklången, hvilken utfaller i Rogvarpen. Branta skogbeväxta stränder erbjuda en inskränkt men vacker anblick. Öfver Laxsjöns utlopp förehades en brobyggnad, som fortfarit trenne år och som snart skulle fullbordas. Grunden består af pålar och träkistor, brokaren af bergfallen, men hvalfven af flisig gråsten. Hela underbyggnaden är kallmur med fogstrykning, men hvalfven äro deremot uppdragna med kalkbruk. Man räknar här fem hvalf, hvilka fått för beqvämlighetens skull olika storlek. Det mellersta håller nemligen 30, de närmaste ha hvardera 24, och de yttersta hålla hvardera 14 fot i tvärmått. Hela längden af brobyggnaden utgör 280 fot, bredden i bottnen 20, öfverst 16 fot, hvarje bröstning är 2 fot bred och likaså hög. Det är ganska berömvärdt, att man i en aflägsen landsort, hvarest god till-

gång finnes på skog, företager sig en så ansenlig brobyggnad af sten; men det är deremot beklagligt, att skicklige byggmästare saknas. Men hvarifrån skulle sådane komma, då man i Sverge föga befodrar byggnadskonstens utbredande [2]. Man märker vid första anblicken af detta murverk, att hvalfstenarne icke luta efter hvalfslagens medelpunkter, hvarigenom spänningskraften naturligtvis försvagas. Några bågar ha dessutom blifvit borttagne innan alla hvalfven blifvit färdiga, hvarigenom ojemna cirkelslag uppkommit. Men om denna brobyggnad icke uppfyller konstkännarens önskan, så kommer densamma deremot att kosta vida mindre, än man kunnat skäligen vänta, nemligen omkring 9000 riksdaler.

Sedan vi hastigt besett brobyggnaden, började vi med allvar påtänka vår öfverfärd. Man vänte sig icke här någon färja. Den steniga och strida strömmen och de höga bräddarne derjemte skulle naturligtvis gjort en sådan oanvändbar. Men en gammal halfrutten träbro qvarlåg, hvilken icke allenast saknade ledstänger, utan hade flera större hål. Densamma hade dessutom genom strömmens undergräfning så nedsjunkit å ena sidan, att man icke kunde utan fara gå deröfver. Hvad skulle nu göras? Härvarande arbetare, som njöto middagshvila, trodde mig i anledning af några yttranden rörande deras murverk vara en byggmästare, och visade sig måhända derföre vara till min fägnad mycket beredvillige att hjelpa oss öfver. Hästarne frånspändes och en i sänder blef med mycken varsamhet öfverledd. Sedan fördelade sig arbetarne enligt min vänliga begäran på passande afstånd från hvarandra och genom denna försigtighet blef den

---

[2]) Jemför Betänkande af Comitén till öfverseende af Rikets allmänna undervisningsverk, s. 198.

tunga vagnen dragen öfver de svigtande plankorna. Arbetarne hugnade sig öfver en liten gåfva, och vi gladde oss ännu mer öfver den lyckliga utgången af detta äfventyr. Mången torde tycka, att detta var ett dåraktigt företag. Men vi ville undersöka en fornlemning, som ingen hittills förklarat, och för detta borde något vågas. Visst är emellertid, att, om vår resvagn nedstjelpt i strömmen, hade vi å bondvagn fått tillfälle att bortskaka vår forskningsifver.

Vi afveko nu från landsvägen, och kommo på en mycket smal dock temligen farbar byväg till Högsbyn. Denna byväg vidpass trefjerdedels mil lång stod ännu under anläggning, hvarför vi inemot Högsbyn gående till fots läto vagnen framsläpas öfver backiga och sumpiga marker; men vi fingo ej skäl att ångra vår möda.

Högsbyn, i Tisselskogs socken och Vedbo härad, ligger i omgifning af ängar och åkrar på en temligen vidsträckt landthöjd, hvarifrån man njuter en behaglig utsigt öfver Rogvarpen. Denna lilla bygd med Tisselskogs kyrka och flere kringspridda gårdar omgifves liksom härvarande insjö af skogbeväxta bergsryggar. Vi funno här jemte nämnde insjö en verklig hällristning på en kalkstensklippa, som ligger så nära vattenyttan, att den vid storm öfversköljes. Denna kalkstensklippa består af tvenne afsatser, som slutta mot middagssolen. Flere stycken ha genom vittring lossnat och några äro bortsköljde. Här märkas många kanoter, en med 25 mans besättning; de fleste ha dock vida mindre manskap. Här ses jemväl några större och mindre sköldar, flere fotsulor ställde parvis jemte hvarandra, tvenne öppna händer. Dessutom förekomma några oregelbundna kroklinier, hvilkas betydelse är ganska obestämd; emedan några figurer finnas å

lösa stycken och andra måste genom vittring försvunnit. Härvarande figurer intaga en sträcka af 20 fot i längd och 8 i bredd; många sådane förekomma å den större hällen, men få å den mindre. Här märkas äfven afbildningar efter en ganska liten, naken fotsula och en mycket stor hand, hvilka visa sig uppenbarligen vara sednare inskärningar. Dylika tillsatser äro icke svåra att göra i en bergart, som kan med lätthet ristas med en knifsudd. Härvid bör dessutom erinras, att, då våra vanliga hällristningar klarligen synas vara inslipade eller inknackade med stenredskap, det tyckes, som denne blifvit med en hvass jernhacka inhuggen; men vid närmare påseende finner man, att denna bergart vittrar prickvis, och att figurerne således äro här liksom annorstädes inslipade eller inknackade med sten- ej med jernredskap. Af en ofantlig mängd hällristningar har jag aldrig förr funnit någon, som icke varit inslipad eller inknackad på urbergshällar och icke synnerligen långt aflägsen ifrån ehuru temligen upphöjd öfver hafsytan. Den starkare vittringen bevisar, att en ganska lång tidrymd förflutit, sedan desse figurer inslipades, och läget ådagalägger, att, hvad jag länge förmodat, de hällristningar, som förekomma vid våra kuster, måste af nordens urinvånare varit å sjelfva strandklipporna anbragte. Vid denna insjö har nemligen ingen vattenminskning eller landthöjning förändrat hällristningens ursprungliga förhållande till vattenytan, såsom fallet varit vid hafsstränderna. Ifrågavarande minnestafla röjer äfven, att våra urfäder med beväpnade kanoter omkringvrukit på Venern, hvilken, ehuru Rogvarpen icke sjunkit, förmodligen på den tiden stått något högre än nu. Det förtjenar för öfrigt i hög grad att undersökas, om några flere häll-

ristningar finnas i närheten af Venerns stränder, hvilket jag vågar på förhand antaga.

Vi hade redan lemnat Tjälls gästgifvaregård till venster, och måste således nu ombyta hästar. Vi togo härifrån en mycket smal byväg förbi Tisselskogs kyrka till Hensbyns gästgifvaregård. Man kommer vid denna kyrka på en nyindelt byväg, som är temligen farbar, derefter på en af menigheterne bekostad större väg, som utgör en herrlig förbättring af landsvägen. Man ser gråberg afvexla med kalkkullar och stycken af bådadera ligga om hvarandra. Skogbeväxta fjällar, vackra insjöar, trefliga bondgårdar och små torpställen bilda somligstädes i dessa trakter målarsköna grupper.

Vid Hensbyns gästgifvaregård öppnar sig en skön utsigt öfver en insjö och på andra sidan härom ligger Stenarsbyn, en täck egendom med ett större trähus. Här anlägges ett jernbruk. Arbetet göres med kostnad och omsorg. Det är en fägnad få engång i Sverge se, att här omsider försökes, hvad utrikes varit i sekler brukadt, nemligen att bränna murtegel utan någon ugn. Enhvar inser, att de ytterste lagren icke kunna på detta sätt genombrännas; men visst är, att, då endast murtegel skall för ett inskänktare behof anskaffas, är detta bränningssätt ändamålsenligt. Emellertid kan dock härvid anmärkas, att, då hårda och torra lerbackar, såsom här, finnas, det är vida bättre att i en sådan göra en passande ingräfning och i den verkställa bränningen, hvarigenom ved besparas och bättre murtegel erhålles. Man använde här Rydinska brukberedningen så, att blandningstunnan anbragt på en axel kringsdrefs af ett vattenhjul. Detta blandningssätt är visserligen en betydlig förbättring af Rydinska methoden och har, när större arbeten verk-

ställas och vattendrift finnes, stort företräde. Men ingen sakkunnig lärer bestrida, att, när osläckt kalk kan i närheten erhållas, en sådan brukberedning är ett onödigt arbete; emedan ingenting är lättare och ändamålsenligare än att vid släckningen tillsätta sand och grus, då två till tre personer kunna utan svårighet hålla flere murlag med tillräckligt kalkbruk.

Vid Torpane gästgifvaregård öppna sig mera flackländiga och bördiga trakter. Bergen äro häromkring låga och beväxta med krattskog och en sträcka af den såkallade Dalbosjön, en vik af Venern, öfverskådas.

Åmål har en treflig belägenhet jemte stranden. Denna lilla stad, som anlades 1640, genomskäres af några täcka kanaler. Broarne häröfver äro af trä och å sidorna brädbeklädde i hvalfform. Anstrykningen härå är likväl så misslyckad, att man vid första ögonkast ser, att detta icke är murverk utan träbråte. Gatorna äro ej synnerligen breda, men raka och väl stenlagda. Husen äro knuthuggne. De fleste bestå af tvenne våningar och äro betäckta med skiffer och målade hvita, gula och röda.

En bredare gata uppleder till kyrkan, som ligger på en temligen hög bergskulle. Denna helgedom, hvilken på afstånd röjer något anseende, visar vid närmare granskning, att ytan stundom bedrager. Vi träffa här en aflångfyrkantig hufvudbyggnad, som har skiffertak med lika sluttning åt sidor och gaflar. Vid midten af södra sidan ligger en utbyggnad, hvars utsprång från norr till söder är ungefärligen hälften mindre än dess bredd från vester till öster. Denna utbyggnad har sidomurar, som äro lika höga som kyrkan, men åt söder ett gafvelfält, hvars spets motsvarar hennes takresning. Tvenne grofva, fyrkantiga pelare äro uppdragne i den muröppning, som å hufvud-

byggnadens södra långsida motsvarar utbyggnadens gafvelmur. Desse pelare förenas med trenne rundbågar, så att hufvud- och utbyggnad komma genom trenne hvålföppningar i förening med hvarandra. Från samma pelare äro tvenne rundbågar spände mot utbyggnadens gafvelmur. Den fyrkant, som bildas af dessa förenade pelare och motsvarande gafvelsträcka, uppbär en öfverbyggnad, hvilken har en träbetäckning med altan och en lanterna. Tornets nedre afdelning tjenar till förplats, dess öfre inrymmer klockorna. Kyrkans hufvudfasad och tornbyggnad äro således å södra sidan. Hennes hufvudingång intager midten af utbyggnadens gafvelmur och en sidoingång finnes å hvarje hufvudbyggnadens gafvelända. Denna helgedom upplyses af sju fönster på den norra, samt fyra sådana på den södra sidan, hvartill komma de, som finnas å hithörande utbyggnad. Alla dessa fönster ha liksom tornets ljudhål halfrunda betäckningar. Dessutom finnes ett rundt fönster öfver hufvudingången och ett korsformigt å gafvelfältet. Klipporna, som omgifva kyrkan, äro, ehuru något utplanerade genom sprängning, mycket ojemna. Derföre är en ganska lång trappa i tvenne afsatser anlagd utanför hufvudingången. En mindre sådan uppleder till vestra sidoingången; men ingen behöfves vid den östra.

Skärskådom nu kyrkans innandöme. En mellanmur, uppdragen vid östra ändan, bildar en halfrund nichfördjupning, som tjenar till altarplats. Härifrån till vestra ändan fortgå kolonner i tvenne rader, som, hvardera tillhopa tretton, uppbära breda läktare, från hvilka åter lika många kolonner uppstå till samma höjd som omgifningsmurarne. Häröfver sträcka sig platta betäckningar, som ha lika längd och bredd med läktarna. Det mellanrum

— man kan svårligen säga mellanskepp — som danas genom dessa nymodiga pelarrader, har tunnhvalf. Kolonner och betäckningar äro naturligtvis af trä, de förre målade, de sednare putsade. Vi räkna ännu tvenne kolonner, som vid vestra ingången uppbära en läktare. Altarprydnaden utgöres af ett litet förgyldt träkors. Talarplatsen — här finnes ingen egentlig predikstol — är midtpå norra läktaren. En liten orgel, som har en hvalföppning i midten, står på vestra läktarn. Bakom den mellanmur, hvilken bildar altarplatsen, finnas några smårum.

Slutligen böra vi nämna, att vid vestra sidan om hufvudingången å en fyrkantig stenskifva i yttermuren läses: *Går in i Herrans portar med tackande uti hans gårdar, med lofvande tacker honom, lofver hans namn. Ps. 100. 4.* Å östra sidan å en likdan stenskifva: *Under Konung Gustaf Adolfs regering byggdes detta Herrans tempel 1806.*

Vid kyrkans yttre anordning kan i korthet anmärkas, att, då här saknas hufvudfasad åt vester och korutsprång åt öster, det vore förlåtligt, om man i en större stad ansåge denna byggnad vara uppförd för ett verldsligt ändamål. I afseende på kyrkans inre måste man beklaga, att de många läktarne förorsaka en dunkelhet, som nästan öfverträffar den äldre katholicismens halfdager, helst altarplatsen saknar all belysning från öster. Här hade större takfönster varit ganska nödvändige, ehuru desse dock icke förmå gifva altarprydnaden någon upplifvande dager. Härtill kommer, att talarplatsen är olämplig, dels emedan predikanten icke kan utan stor ansträngning väl höras från långsidan, dels emedan predikstolen såsom en vigtig kyrkoprydnad hos protestanter icke borde jemte åhörarplatser intaga en del af en läktare, utan vara något helt för sig. I afseende på orgelns anordning kan

erinras, att derå varande hvalföppning föga öker faciatets prydlighet, men deremet skadar mekanikens sammanhang; och i afseende på smårummen, att de medföra ringa nytta i jemförelse med det utrymme, de borttaga. Dessa brister äro lika väsendtlige som ögonskenlige.

Kastom nu ett öga på byggnadens utförande. Vi torde då finna, att den konstidé, som här uppenbarar sig, står i full harmoni med den konstutöfning här förmärkes, eller med andra ord, att de äro hvarandra värdige. Man skulle väl tycka, att då hela kyrkan hvilar på berggrund och är uppförd af sprängsten, borde tornets ofvanbeskrifna underbyggnad vara bergfast. Men deri finnes ett så uselt murbruk — det består nemligen till största delen af lera — att de rundbågar, som uppbära tornets trenne sidomurar, börjat, ehuru grofva jernankaren blifvit derunder inlagde, märkbart gifva sig. Det är i sanning mer än troligt, att, när dessa jernankaren genom förrostning förlorat sin hållfasthet, de grofve pelarne skola i anseende till murbrukets bristande bindningskraft gifva efter för de tvenne sidobågarnes inåtspänning, hvaraf tornets instörtning blir en naturlig följd. Om kyrkans byggmästare förstått, huru ytterst vigtigt det varit att bereda dugligt murbruk; skulle han säkert icke vid denna kostsamma byggnads uppförande jemte Venern, hvaromkring så god tillgång finnes på kalk, försummat denna hufvudsak. Följden är äfven, att ingen anputs qvarsitter på yttermurarna och att den nedfaller från takhvalfvet, att fukt och röta förstöra golf och inredning o. s. v.

Det är ganska lätt, säger man, att klandra, men svårare att uppgifva, hvarför en sak icke kan skäligen vara bättre och huruledes en sådan skall ändamålsenligare utföras. Ingen sakkunnig lärer dock neka, att man i Sverge

liksom annorstädes gjort åtskilligt för byggnadskonstens upphjelpande, men att undervisningen varit i allmänhet ensidig. Den berömde von Wiebeking, som utan skonsamhet framdrager orsaken till civilarkitekturens närvarande förfall, visar, att man vid konstakademierne betraktat skönteckning såsom en hufvudsak, men deremot föga påtänkt ett grundligt studium af språken, historien, mathematiken och fysiken. Samme författare visar äfvenväl, att en mångårig sysselsättning med tecknande dödar hågen för vetenskaplig forskning, och att oförberedda resor till Frankrike och Italien och ett såkalladt konstnärslif i dessa länder ha oftare alstrat inbilskhet än säker byggnadskunskap o. s. v. [3]). Det tyckes emellertid vara ostridigt, att skönritning ingalunda förutsätter verklig byggnadsförmåga.

Medeltidens berömdaste byggmästare uppdrogo grund- och profilritningar samt genomskärningar med penna på pergament. Några dylika utkast finnas ännu i behåll, och de kathedraler, som derefter uppstått, väcka ännu hvarje konstkännares beundran. Milizia yttrar, att Palladio var en medelmåttig tecknare; men tillägger, att, lika litet som skönskrifning är grunden för lärdom, byggnadskonstens väsende består i skönteckning. Kortligen, det vill synas, som, i händelse man lade mindre vigt på detta mödosamma laverande, hvilket i synnerhet förr utmärkte våra byggnadsritningar, och man mera grundligt studerade byggnadskonstens vidtomfattande häfder samt forntidens och medeltidens mästarstycken i förening med nutidens anläggningar, skulle tvifvelsutan en allsidigare och säkrare åskådning vinnas. Man skulle icke för att synas uppfinnings-

[3]) C. F. von Wiebekings Bürgerliche Baukunde, 1 B. München 1821, s. 18—22.

rik framkomma med planlösa och småaktiga förslag, hvilka, om än aldrig så väl laverade, framkalla byggnader, som ej sällan röja illa beräknade förhållanden. Dessa reflexioner må dock hufvudsakligen gälla i afseende på kyrkobyggnader. En helgedom bör icke allenast vara enkel, utan andaktsväckande, icke likna en menniskas boning, utan ett Herrans hus. En helgedom bör ha ett långhus med en så afpassad dager, att ett altare derframför liksom bestrålas af Guds klarhet. I nyare kyrkor finner man stundom ett motsatt förhållande, stundom en belysning, som passar en brunnssalon eller ett lusthus, någongång en läktarbruten halfdager. Men hvad värre är, kyrkor blifva stundom utförda utan afseende på akustiska lagar. Det är helt naturligt, att, på hvad tid och hvad ställe byggnadskonstens idkare ej grundligen studerat hithörande vetenskaper i förening med en ihärdig granskning af erkände mästarverk i denna väg, dylike misstag skola uppkomma. Vi våga derföre tro, att det vore önskligt, om unge män, som egnade sig till byggnadskonstens utöfning, laverade litet mindre och studerade litet mer, och först efter hithörande vetenskapers grundliga inhemtande påtänkte utländska resor. En så utrustad byggmästare skulle säkerligen icke föreslå en till sådan grad misslyckad kyrkobyggnad, som den vi nyligen beskrifvit. Detta önskningsmål hoppas vi vår tid, hvilken frambragt en mängd lika lärda som utförliga arbeten rörande byggnadskonsten, kan måhända snart nog verkliggöra.

Beträffande åter byggnaders ändamålsenliga utförande har mycket blifvit sagdt och ännu mer kan derom sägas. Visst är emellertid, att under nuvarande skråinrättningar goda arbeten svårligen kunna väntas. Såkallade mästare

sakna ju all högre bildning och göra endast såsom de sett andra före dem göra. Men icke nog härmed. De fleste offentlige arbeten utföras efter anställda enterprenader, eller, hvad likväl är bättre, på beting. När härtill kommer, att en trägen tillsyn och säker ledning saknas, så måste ju fuskerier bli deraf en naturlig följd. Sverge fick under medeltiden en stor myckenhet herrliga kyrkobyggnader, ej allenast i städerna utan äfven på landsbygden. Många ha redan blifvit genom tillbyggnader vanställde och andra för ombyggnader undanröjde, men ett vackert antal finnes dock i behåll. Det är likvisst icke svårt att förutsäga, att, om icke nutidens byggnadsväsende genom blifvande byggmästares allsidigare bildning, genom skråordningarnas förbättrande, genom enterprenadernas afskaffande upphjelpes, våra efterkommande få föga skäl att fägna sig öfver det sätt, hvarpå vi vårdat gamla, och det sätt, hvarpå vi uppfört nya helgedomar.

De fyrkantiga stenskifvor med dithörande inskrifter, som äro insatte vid sidorna af hufvudingången till Åmåls kyrka, bidraga visserligen icke till hufvudfasadens prydnad. Dylika minnestaflor blefvo aldrig anbragte på medeltidens kyrkobyggnader, och i sanning behöfver icke den, som åskådar dåtidens herrliga tempelbyggnader, att med några inskrifter väckas till andäktiga betraktelser; liksom man icke behöfver genom sådana erinras om de furstars namn, under hvilka de uppstått. För öfrigt vill det synas, som vördnaden för en Konung föga förökes derigenom, att hans namn inhugges å nutidens kyrkobyggnader. Jag skulle snarare tro, att, sedan en mängd skrifter utkommit rörande byggnadskonsten och en grundligare kännedom deraf börjar bli temligen allmän, mången

torde anse en sådan beställsamhet ha alldeles motsatt verkan. Mig tyckes, att en Konungs höga namn borde väl förskonas från en plats å en illa uttänkt eller vårdslöst utförd kyrkobyggnad. Men det skulle deremot vara mycket skäl deri, att den byggmästare, som uppgjort ritningar till eller ledt utförandet af en sådan, finge genom sitt namns inhuggande stå inför samtid och efterverld till ett slags ansvar för sina åtaganden. En dylik stadga skulle ofelbart sporra till ett grundligare studium af byggnadskonsten och en omsorgsfullare utöfning af densamma.

På vägen från *Åmål till Afvelsäters gästgifvaregård* inkommer man i Vermland. Vid den sköna Byelfven, som på andra sidan om samma gästgifvaregård utfaller i Venern nalkades vi icke utan vördnad den ansenliga grafhög, hvilken enligt sägen bevarar askan af Vermlands förste upprödjare, Konungasonen Olof Trätälja. Denne grafhög ligger i *By socken å Sifhälla eller Säffle* herregård på Byelfvens vestra sida och har en vacker belägenhet. Den är alldeles rund och håller vid jordytan 370 i omkrets, vid öfre kanten 140 och i höjd vidpass 40 fot. Man berättar, att den fördjupning, som finnes i midten, icke har tillkommit genom utgräfning, utan genom insjunkning. I denna händelse torde här vara en timrad grafkammare, och tyckes det löna mödan att undersöka, huru härmed förhåller sig. Små tallar växa på sidorna omkring och en ek är planterad i midten af samma grafhög.

Ehuru Byelfven bildar här nedanför ett fall, hvilket synes för drifvande af en vattenqvarn vara fördelaktigare än det som begagnas för ett dylikt ändamål vid slussen i Stockholm; har likväl ett större stenhus blifvit i närheten uppfördt för en eldqvarn, som nu icke var i

gång. Härvid kan i allmänhet anmärkas, att man i flera landsorter är mindre bevandrad i vattendrifts användande för qvarnverk, hvarpå ingen, som vet huru litet som göres för denna vigtiga kunskaps spridande, kan skäligen undra.

Vi besågo här en vacker slussbyggnad, som heter Olof Trätälja, och som sistlidet år fullbordades. Härigenom är en vigtig segelled öppnad mellan Venern och Byelfven. Förr kunde man vid vissa tider icke utan stor svårighet framkomma under härvarande bro. Men strömmen var nu mindre stark, hvarföre man, dock icke utan stor ansträngning, upphalade sig deri, emedan landtafgiften är något lindrigare än slusspenningarne.

Från Gustafskrogs gästgifvaregård kommer man öfver Högrasterna, en skogbevuxen fjällsträcka med lindrigare backar, till Ransund, en vik af Venern. Uppkommen för backen å andra sidan visar sig Kyrkeby med ett ansenligt trähus. Härofvanför ligger Eds eller Gustaf Adolfs kyrka. Hon är byggd af gråsten med lerbruk och är temligen stor. Jernband, som sträcka sig tvertöfver och synas i kyrkan, sammanhålla murarna. Betäckningen är af skiffer, hvalfvet af bräder. Tornet är temligen högt, och deri bildas nederst ett förhus. För öfrigt är byggnaden enligt nutidens manér. Öfver ingången å tornet läses: *År 1783 efter Frälsarens födelse det 13de af Gustaf III:s regering byggdes detta Herrans hus och kallades Gustaf Adolfs kyrka efter Svea rikes Kronprins.*

Från Malöga till Lillnor passeras en lång vik af Venern. Detta sund mellan Ås- och Grumsfjärden är temligen bredt, hvarför färja här begagnas. På andra stranden ligger en liten bergshöjd, hvarest fordom låg Edsholms- eller Åsaslott, som förstördes af riddaren Peder Ulfsson

1433. Denna borg har varit med omsorg byggd af gråsten med kalkbruk. Omkretsen af ruinen är obetydlig men höjden så mycket ansenligare. Tydliga spår märkas efter vallar, men föga efter rum. Den kanal, som omgifvit denna borg från landtsidan, är till största delen igenfylld. En författare säger, att samma borg stått ungefär 700 år, då den förstördes [4]). Men det är likvisst bekant, att man under en så aflägsen tidpunkt icke här förstod i kalkbruk bygga fasta murar. Härifrån går vägen genom temligen breda dalar och sträcker sig derpå jemte Norselfven till höger, som öfverfares nära Lillnors gästgifvaregård.

Härifrån åt Carlstad framtråkar man öfver en djup sandmo, hvilken dock fördrägligas af omgifvande barrskog. Sedan vidtaga bergskullar och derefter odlade dälder. Det började redan skymma, hvarföre vi icke kunde på afstånd njuta af stadens sköna belägenhet. Men månen, uppgående framför oss, spridde sitt tjusande sken mellan de lummiga träden, som omgåfvo vägen, och återspeglade sin fulla skifva i den lugna Klarelfven, öfver hvilken vi på en hög brygga inrullade i staden. Ehuru en månskensafton på detta ställe är, i synnerhet för en slättbo, en njutning, som ingalunda bör försummas; så voro vi likvisst så utmattade af den besvärliga vägen, hvilken vi ända från Fredrikshall med temlig skyndsamhet tillryggalagt, att vi, som derunder njutit föga hvila, gingo till sängs.

Den gryende dagen satte oss åter i rörelse. Här var åtskilligt att se, och resan skulle på förmiddagen fortsättas. Carlstad ligger på en ö, som bildas af Klarelfven

---

[4]) E. Fernows Beskrifning öfver Wärmeland, s. 220 och 310. Jemför Sviogothia munita, s. 55—56.

vid dess utlopp i Venern. Denna ö, som hette Tingvalla, har fordom varit tingsställe, der allmogen samlat sig för att slita tvister och hålla vapensyn. Hertig Carl, sedan Konung Carl IX, anlade här en stad, hvilken efter honom kallades Carlstad, och uppförde å den fordna tingsplatsen en slottsbyggnad, hvilken fick benämning af Carlsborg. Denna slottsbyggnad har försvunnit och Vermlands hufvudkyrka har intagit dess ställe. Största delen af staden ligger på en sandig jormån icke synnerligen högt öfver Klarelfven; men domkyrkan och gymnasiehuset med några andra byggnader intaga en bergskulle. Stadens lågländtare delar äro vid starkare vårflöden icke utan fara; helst sandbankar i elfven ökas och minskas eller, såsom man sade, stundom flytta sig. Man har således å förenämnda bergskulle valt för domkyrkan och gymnasiehuset en ganska passande belägenhet; emedan dessa byggnader derigenom icke allenast fått säker grund, utan äfven mera ansenlighet.

Carlstads domkyrka är troligtvis den märkvärdigaste helgedom, som efter Nicodemus Tessins bortgång blifvit uppförd i Sverge. Hon är anlagd i Grekisk korsform. Hufvud- och tvärbyggnad äro lika stora; hvardera håller nemligen utvändigt 150 fot i längd och 60 i bredd. Korsarmar och korutsprång, som äro rakslutne, ha till sidor och gaflar lika höjd. Ett fyrkantigt torn, hvilket i hvarje sida håller ungefär 36 fot, höjer sig utanför och i förening med vestra gafveln. Korsbyggnaden är temligen hög och har en rätvinklig betäckning med lika sluttning åt sidor och gaflar. Tornbyggnaden, som har en ansenlig höjd, betäckes med en lanterna, hvilken omgifves af en altan. Alla vattentak äro beklädda med jernplatar. Fyra ingångar inleda till kyrkan, nemligen en genom tornbygg-

naden, och en genom hvarje korsarm; alla med halfrunda betäckningar. Hvarje korsarm har å hvardera sidan tvenne stora fönsteröppningar med halfrunda betäckningar och öfver hvarje gafvelingång finnes ett rundfönster. Murarne bestå af gråsten i någorlunda godt kalkbruk; de hålla 6 fot i tjocklek och äro utvändigt släta, men invändigt förstärkta med hörn- sido- och gafvelpilastrar af 3 fots framsprång. Ehuru denna korsbyggnad har en ansenlig bredd, finnas här inga pelare. Hufvudqvadratens hörnpilastrar uppbära mäktiga rundbågar, af hvilka ett prydligt korshvalf sammanhålles. Hvarje korsarm har ungefär å midten tvenne sidopilastrar, som motsvara hvarandra samt tvenne gafvelpilastrar, som uppspringa på lika afstånd från hvarandra. Ifrån de förre kastar sig en rundbåge tvertöfver byggnaden och från de sednare kasta sig tvenne halfbågar emot samma rundbåge. Emellan dessa rund- och halfbågar äro särskildta korshvalf slagne. Genom ifrågavarande anordning får alltså hufvudqvadraten ett ansenligt korshvalf och hvarje korsarm ett större och tvenne mindre sådana, hvilka alla kraftigt sammanhålla hvarandra. Alla hufvud- och skiljebågar äro af upprättstående, och alla hvalfkupor af påkantstående tegelsten. En skiljemur med en stor nichfördjupning är uppdragen i den östra, en läktare inrymmes i norra och en sådan i södra samt en orgel i den vestra korsarmen. Framför denna nichfördjupning står ett altarbord och ett förgyldt kors med svepduk, och vid sidorna härom tvenne knäböjande gipsbilder i kroppsstorlek. Predikstolen infattas af hufvudqvadratens nordöstra hörnpilastrar.

Denna helgedom grundlades 1724 och invigdes 1730. Tornmurarne blefvo icke förrän 1737 och den nuvarande betäckningen icke förrän 1758 fullbordade. En Saxare

C. Haller har, förmodligen efter egen ritning, utfört denna byggnad. Kapitenen J. E. Carlberg, som gifvit fyra särskilda teckningar till en tornbetäckning, har uppfört den nuvarande. Korets och predikstolens nya anordning blef enligt ritning af Palmstedt vidtagen. Gipsbilderne, som föreställa Religionen och Andakten i knäböjande ställning, äro af den berömde Sergel. Ifrågavarande inredning verkställdes 1792.

Sedan vi nu sökt i möjligaste korthet åskådliggöra denna ansenliga kyrkobyggnads hufvudsakliga anordning, torde det tillåtas oss att deröfver göra några reflexioner. Ånblicken af hennes yttre lärer icke hos någon konstkännare väcka upplyftande betraktelser. Korsformen och tornbyggnaden ådagalägga visserligen, att här är ett tempel, men dess intryck härrör endast af dess massa. Inga profiler å dörr- eller fönstersmygar, inga listverk, inga gafvelfält röja, att detta är ett Herrans hus. Allt är enkelt såsom en stallbyggnad; åtminstone vida enklare än den kungliga, som finnes i *Stockholm* eller Köpenhamn. Tornbetäckningen liknar, ehuru fyra särskilda ritningar derför upprättades, en krokan eller hvad man i Skåne kallar en tempelkaka. — Så föga veta våra byggmästare, hvad som passar en helgedom. — Men hvad framförallt minskar kyrkans anseende, är bristen på all prydnad å hufvudfasaden och saknaden af ett korutsprång.

Men svårligen lärer någon inträda i denna helgedom utan att finna dess grundidé, som är lika urgammal som ändamålsenlig, upplyftande. Jag måste likväl här liksom vid tvenne förutnämnda kyrkor erinra, att den skiljemur, hvilken bereder plats för några smårum bakom altarnichen, inskränker i betydlig mån korrymden och att den betager byggnaden all belysning från öster, hvarigenom

altarprydnaden förlorar den strålglans, som tillhör det allraheligaste. Ett upprepande af denna anmärkning är i min tanka så mycket angelägnare, som ifrågavarande anordning bör närmare öfvertänkas, och sedan grundligen försvaras eller rentaf förkastas. — Väl har den stora Vårfrukyrkan i Köpenhamn, som blifvit i sednare tider uppförd, en liknande anordning; men, ehuru en kolossal Christusbild af den vidtfrägdade Thorwaldsen utgör dervarande altarprydnad, hvilar likvisst en dyster halfdager öfver Herrans bord. Apostelbilderne af samma konstnär, hvilka intaga ömse sidor af mellangången, ådraga sig en sådan uppmärksamhet, att byggnaden tyckes egentligen ha för dem tillkommit. — De gamle förstodo att gifva en måttlig dager åt långhus och tvärskepp, på det att de skulle dymedelst kunna genom fönster i öster bereda en skön ljusbrytning öfver altarplatsen. Kupolfönster kunna visserligen till någon del ersätta en sådan ljusbrist, men takfönster äro deremot en uråldrig rökstugsbelysning, som kan såsom nödhjelp användas i en förfelad, men som icke bör skäligen anbringas i en ny kyrkobyggnad.

Det är lika lifvande som fägnande att beskåda hithörande takhvalf. Dessa känslor stegras vid åtankan, att härvarande väldiga bågar och fasta kappor tillkommit för föga mer än ett sekel tillbaka; helst mången församling får nu för tiden åtnöja sig med skröpliga, stundom illa beräknade trähvalf, ja stundom med platta trätak. Ehuru det murbruk, man här användt, ingalunda blifvit väl beredt, eller har den bindningskraft, man kunde med skäl önska, så visar sig likväl ingen spricka. Detta hvalfsätt förtjenar således efterföljd. — Att i en korskyrka utan pilastrar och hufvudbågar slå enkla tunnhvalf är icke allenast fult utan vågsamt, ja ett fuskeri, som man knap-

past skulle tro, att någon ville i våra dagar försöka, om icke ett sådant murverk för kort tid sedan blifvit å en större landtkyrka i Skåne utfördt, hvilket till en början icke ville bättre lyckas, än att det vid bågarnas borttagande rasade och skadade flera arbetare. Sedermera ombyggdes detta tunnhvalf efter en något lättare anordning, hvarigenom det väl blifvit stående, men visar dock redan betänkliga remnor. —

Vi uppgingo i kyrkans ansenliga torn, och njöto från betäckningens altan en lika fägnande som vidsträckt utsigt. Här skådades, huru Klarelfven kringflyter den ö, hvarpå staden ligger. Skogbeväxta höjder och odlade fält deremellan gjorde en behaglig omvexling med hvarandra. Kinnekulle märktes tvertöfver Venern såsom ett litet moln vid den afl gsna synkretsen. — Konrektorn J. E. Nordahl täcktes vänskapsfullt visa oss kyrkan och dithörande ritningar.

Härvarande gymnasiehus ligger helt nära domkyrkan, och är en ansenlig byggnad. Foten är ganska hög. Hufvudfasaden vetter åt norr och har å midten en ingång, hvartill en hög trappa med flera steg åt båda sidor uppleder. Undervåningen har fyra fönster å hvardera sidan om ingången, öfvervåningen nio sådane i rad, af hvilka det mellersta motsvarar dörröppningen derunder. Å midten af denna sida är en fronton med trenne fönster. Gaflarne ha trenne fönster i bredd i trenne afsatser, hvaraf den öfversta motsvarar fasadens fronton. Ingången har halfrund, alla fönster vågräta betäckningar. Takresningen är bruten och öfver kroppåsen uppstiger ett åttkantigt torn med ett fönster å hvarje sida. Detta har en åttkantig betäckning, som slutar i en låg spets. Omgifnings- och mellanmurar, trappor och torn äro af sten. Ehuru byggnaden icke kan med sina frontoner, gafveltinnar och

takbrytningar vinna konstkännarens odelade bifall; är likvisst dess massa imponerande. Hvarje byggmästare, som ser den väldiga kupolen, måste deremot vara angelägen att undersöka, huru de inre murarne förmå utan alltför stor inkräktning på byggnadens utrymme uppbära densamma. Jag ingick derför genast i denna i sitt slag ovanliga byggnad. De fasta murar, som i midten deraf utgöra tornets underbyggnad, ha visserligen i betydlig mån bidragit till kostnadens ökande och utrymmets minskande; men en beqväm vindeltrappa var i denna underbyggnad anlagd och anordningen således i sig ändamålsenlig. Häröfver uppehölls kupolen af fasta bågar, hvilka voro så spända, att, då byggnaden är uppförd på berggrund, de lofva varaktighet. Det är likväl märkligt nog, att denna byggnad, som består dels af gråsten, dels af tegelsten i dåligt murbruk, icke remnat. Men utvändigt vill anputsen icke qvarsitta, hvilket är en naturlig följd af detta svaga murbruk, hvarföre man måst till en del bekläda tornet med jernplåtar, som ehuru hvitmålade ha ett vidrigt utseende. Den, som använder ett dugligt murbruk, behöfver icke på detta sätt bortslösa vårt jern. Bättre äro jernplåtar använde på sjelfva betäckningen. Öfverintendenten C. von Hårleman har gifvit ritning till denna byggnad, som började 1753 och invigdes 1759. Lektorn J. Fryxell och Kapitenen J. E. Carlberg ha efter hvarandra ledt ifrågavarande arbetsföretag. Gymnasieadjunkten F. Fryxell hade godheten visa oss lärosalarna och boksamlingen; men vi kunde tyvärr icke inkomma uti tornrummet, emedan den man, som dertill hade nyckeln, tyckte, såsom det sades, att der intet vore något att se. Visst är emellertid, att jag icke önskat ditkomma för att se någon instrumentsamling, hvilken väl icke kunde i något

fall vara lärorik; men väl för att se sjelfva byggnadens öfversta afdelning.

Vi företogo oss nu en vandring genom staden. Gatorna äro icke synnerligen breda, men temligen väl anlagda och underhållna, torgplatsen rymlig och vacker. Här äro få betydligare stenhus; men deremot många större och mindre trähus. Att fälla något säkert omdöme öfver byggnader, hvilka man betraktar i förbigående, lärer ingen hvarken vilja eller kunna. Jag måste derföre inskränka mig till följande ytliga reflexioner, att nemligen stenhusen icke röjde någonting ovanligt i sin anordning, och att trähusen voro knuthuggne med och utan brädbeklädnad. Då man ser stenhus med rakbetäckta dörr- och fönsteröppningar, så gör ingen, ehuru detta i sig är mindre naturligt, någon anmärkning härvid; dels emedan det är vanligt, dels emedan det är beqvämt. Men då man ser trähus med halfrunda och helrunda fönsteröppningar, tyckes detta vara lika onaturligt som barnsligt. Hvalfformer tillhöra murverk, icke timmerarbete. Mången uppförer och målar ett stenhus, såsom vore det af trä; måhända man derföre stundom uppför ett trähus liksom vore det af sten. Hörn- mittel- och blindknutar äro för vinnande af enhet och hållfasthet visserligen ändamålsenlige. Men om någon ger dessa knutar brusiga kransar, så bör han icke, såsom här, försumma att gifva dem motsvarande fotställningar; ty i annat fall tyckes detta egna slags pilastrar liksom sväfva i luften. Vid ett ögonkast på nyare planchverk rörande träbyggnadskonsten märkes klarligen, att denna kunskapsgren i afseende på boningshus är hos oss å de flesta ställen ganska försummad.

Solen hade redan hunnit högt och klockan slog nio. Den tiden var således inne, hvilken vi bestämt för ett

besök hos en man lika utmärkt för sin lärdom som sitt snille, nemligen Herr Biskopen Agardh. Han var tillfälligtvis på sitt vackra landtställe, som ligger ungefär tvenne mil ifrån staden. Det var i sanning påkostande att icke få råka denne vidtfrägdade man, helst vi vördat honom såsom lärare och högaktat honom såsom embetsbroder. Vi hade emellertid fägnaden att se hans behagliga boning, som ligger helt nära Klarelfvens vestra gren. Man finner här ett trähus, som väl icke har något synnerligen stort omfång, men som deremot röjer mycken treflighet. Detta tyckes i sanning vara ett boställe, som höfves en luthersk Biskop, hvilken icke allenast är religionens vårdare, utan vetenskapernas idkare och befordrare.

8.

Carlstad — Husaby.

Vid utfarten ur staden kastade vi en hastig blick på den kanal- och slussbyggnad, som sträcker sig nedanom bergshöjden, hvarpå domkyrkan och gymnasiehuset äro belägna. Här har nyligen genomfart blifvit öppnad mellan Venern och Klarelfven. Denna kanal- och slussbyggnad är, såsom alla våra nyare arbeten i denna väg, vacker och ändamålsenlig; men qvaderstenen har dock icke allestädes jemnhöga skiften och portarmarne äro, förmodligen tills vidare, af trä i stället för af jern.

Man passerar öfver denna genomfart och kommer ett litet stycke längre fram till en ganska lång bro, hvilken uppförd af gråsten leder öfver Klarelfvens östra gren. Denna bro består af elfva rundhvalf, hvilka i midten äro högst och aftaga mot ändarna. I stället för murbruk äro jernankaren använda, en dålig hushållning. Ho känner icke, att ett godt murbruk med tiden hårdnar och tilltager i styrka, men att jernankaren deremot, hvilka alltjemt blottställas för väta och torka, förrosta och slutligen sönderfalla? Å midten af denna bro står å östra bröstningen: *1797 genom Fryksdahls och Kihls härader samt Nyeds bergslag af Byggmästaren A. Jacobsson.* Å vestra: *1797 ..... Nils Nilsson Silfverskiöld Länets Höfdinge.*

Mellan detta sednare årtal och undertecknade namn märkes en aflångfyrkantig fördjupning. Förmodligen har Gustaf IV Adolf här haft sitt namn, hvilket man å denna byggnad liksom å flera andra borttagit. Men hvartill tjenar en sådan beställsamhet? Den ovise Konungens företag och Sverges derigenom iråkade olyckor kunna icke och borde icke för exemplets skull, om de ock kunde, ur våra häfder utplånas.

Vägen kröker sig jemte Venerns vikar och trakten afvexlar med täcka höjder och dälder, men ingen ovanlig utsigt väcker någon lifligare uppmärksamhet. Hästar ombyttes vid Spånga gästgifvaregård. Vi läto vagnen stadna utanför Väseprestgård, som ligger ett stycke från vägen, och uppgingo dit för att besöka Prosten C. M. Bågenholm, en vän, hvilken vi icke sett, sedan vi 1814 tillsammans blefvo lagerbekransade. Vi träffade denne hedersman sysselsatt vid sitt skrifbord, och helsade honom i de bekantaste ordalag. Han uppsteg och mätte oss med lika vänliga som förvånade blickar. Då vi utan att uppge våra namn började helt förtroliga samtalsämnen; sade han omsider, att vi visserligen voro ett par välkomne vänner, men att det vore honom alldeles obekant, hvilka vi voro och hvarifrån vi kommo. När vi skämtat litet häröfver, yttrade han med en hjertlighet, som svårligen skulle kunna med pensel rätt målas, ännu mindre med penna skildras, att han nu igenkände sina förändrade promotionskamrater. Sedan vi liksom nära anförvandter en stund talat om vår ungdoms sträfvanden och nöjen samt vår mannaålders bestyr och mödor, uppstego vi för att fortsätta vår brådskande resa. Men ehuru det var lördagsafton, förklarades vår afresa för omöjlig. Vagnen var redan inläst och hästarne bortskickade. Vi

måste således finna oss i detta oväntade hinder; men vi fägnade oss sedermera öfver den glada, den oförgätliga afton, vi liksom påtvingades af vår hjertlige ungdomsvän. Mannaålderns bestyr skänka sällan så glada stunder som de, hvilka vi här njöto.

Prosten Bågenholm har uppfört ett rymligt tvåvåningshus af timmer. Detta är beklädt med bräder och försedt med skiffertak. Rummen äro höga, ljusa och välordnade. Han har framför denna byggnad anlagt en treflig gårdsplats och derbakom en liten vacker trädgård. Allt röjer omtanka och verksamhet. Denna prestgård har en hög belägenhet. Man ser omkring sig skog och bördiga fält.

Väsehärads kyrka ligger härnedom, och Venern svallar i hennes grannskap. Vi önskade bese kyrkan och Herr Prosten hade godheten att sjelf ledsaga oss ditner på en ny väganläggning. Denna kyrka har en ansenlig längd, men en ännu ansenligare bredd. Murarne stärkas invändigt med grofva sträfpelare och sammanhållas af starka jernankaren. Hvalfvet är af bräder. Tornets smalhet jemförd med kyrkans bredd vanställer hufvudfasaden. Sakerstian, som ligger i öster, liknar ett grafkor. I anseende till byggnadens missförhållanden kan predikanten icke utan stor ansträngning höras. Här skulle derför en ljudskärm i parabelform göra utmärkt nytta. Jag behöfver knappast nämna, att denna stora kyrka, som hvarken röjer harmonisk hållning, perspektivisk idé eller akustisk beräkning, är blott några årtionden gammal. Mähända kan en sådan byggnad framställd af en sköntecknare göra intryck på den, som saknar byggnadsstudier; men ingen, som inträder deri, lärer känna sig upplyftad af denna vida, kaotiska tomhet.

Vid södra sidan af kyrkogården låg en liten sten byggnad, som fästade vår uppmärksamhet. Vi hade i denna trakt sett några dylika, och man sade oss, att desse voro vintergrafvar. Nu erhöllo vi den närmare upplysning härom, att, sedan djup käle hindrar grafning, lik insättas i dessa byggnader och qvarstå der till första vårdag, då stora grafvar öppnas, i hvilka flere tillsammans få gemensamma hvilorum.

Man har, såsom bekant är, några år bortåt försökt genom sammanklamring och igjutning laga spruckna ringklockor. Detta har lyckats i den mån skadorna varit mer eller mindre betydlige och förbättringarne blifvit med mer eller mindre omsorg verkställde. Det är likväl lätt begripligt, att metallen icke kan genom dylik pålappning återfå sin egentliga klang. Sedan klocklappare börjat småningom förlora sitt förtroende i Skåne, tyckas de ha längre upp försökt sin lycka. En sprucken ringklocka skulle nu följande dagen här försökas. Vår gode värd ville, att vi skulle qvarstadna till profringningen skedde. Denna utföll, såsom jag formodat, på ett föga tillfredsställande sätt.

Det händer tyvärr icke sällan, att äfven goda ringklockor sprängas. Orsaken härtill är helt naturlig. En gammal ringklocka begagnas nemligen ofta sålänge, att den blir genom nötning å slagen mycket förtunnad. Om den då omvändes, så att kläppen får nya slag, kan den ännu en lång följd af år sammanhålla, i annat fall måste en fortsatt nötning å samma ställen dubbelt snarare leda till sprängning. En annan orsak till en sådan skada ligger deri, att den stropp, hvari kläppen hänger, genom sträckning och nötning förtöjer sig. Kraften kommer dymedelst att för starkt inverka på yttersta kanterna, hvarigenom sprickor ej sällan visa sig. Dessa anmärkningar

äro visserligen icke nya, men förtjena likväl att bli allmännare bekante, hvarigenom mången kyrka förskonas från en känbar utgift.

Vid Rudsbergs gästgifvaregård, som ligger tre fjerdedels mil härifrån, stodo hästar tillreds. Härbredvid ligger Ölmehäradskyrka, från hvars torn klockorna inbjödo den samlade menigheten. Vi bådo vår skjutsbonde, att han skulle beskedligt vänta, tills vi fått afhöra predikan. Härtill nickade han ett hjertligt bifall. Vi inträdde i detta Herrans hus. De, som suto närmast, makade sig tillsammans för att lemna oss platser jemte sig. Den christliga välvilja och den fromma stillhet, som här rådde, voro i sanning andaktsväckande. Talaren hade väl inga ovanliga gåfvor, men hans allvar ersatte en sådan brist.

Efter slutad gudstjenst kastade vi en blick på denna byggnad, som uppfördes 1787. Den består af tvenne raka långsidor åt norr och söder, hvilka åt vester och öster förenas med halfrunda gafvelmurar. Tornbyggnaden omfattas af den vestra och altaret är uppsatt i den östra rundelen. Denna byggnad, ehuru modern, visar sig vara temligen lyckad och en passande dager sprider sig öfver hennes innandöme. Den, som älskar starka förkroppningar, stora taklister och målade trähvalf, kan finna den vacker, men svårligen lärer någon finna den upplyftande. Härvarande altartafla är i sanning värd att betrakta. Hon målades 1798 af den berömde Hörberg och hitskänktes af Presidenten von Numers. Denna altartafla är temligen stor och derå föreställes Frälsaren inför Caiphas. Om man än måste bekänna, att drägter, byggnader och annan omgifning icke röja bekantskap med Jerusalems forntid, uppenbara sig likvisst här den sanne konstnärens ljusa uppfattning och lifliga framställning af

sitt ämne. Man tycker sig genom figurernas anleten nedskåda i deras själar. Färgerna äro klara och sammansmälta i sådana dagrar och skuggor, att dessa gestalter synas lefva och handla. De pilastrar, som utgöra detta styckes omfattning, äro lika godtycklige som förfelade. Predikstolen är rund, nedantill inåtsvängd, ofvantill utåtböjd. Dylika former tillhöra snarare krukmakare än bildthuggare, och äro mera passande för drifhus än för helgedomar. En författare har trott, att denne predikstol varit ett infall af en handtverkare; men jag vågar fasthellre tro, att denna idé utgått från en såkallad konstnär, ty jag har äfven i Skåne sett en dylik talarestol. Enhvar, som känner nutidens konsthistoria, lärer tvifvelsutan ha sig bekant, att mången ostuderad konstnär funnits i våra dagar, och att mången sådan framkommit med misslyckade arbetsritningar.

Vi passerade Gustafsviks herregård, som har en ansenlig åbyggnad och ligger i omgifning af lummiga träd vid en inskjutande vik af Venern, hvarjemte vägen framslingrar öfver små backar.

Vi genomforo Christinehamn, en liten stad, som genomskäres af Warnan och har en treflig belägenhet jemte Venern. Man ser här ett vackert torg, tvenne betydligare stenhus; de öfrige äro knuthuggne trähus. Kyrkan är en liten korsbyggnad af trä och beklädd med spån. Denna stad erhöll 1642 sina privilegier, och har, oaktadt sin bergsrörelse, ett ringa omfång.

Vi ombytte hästar å Gärdsbergs och Valls gästgifvaregårdar och funno vägen behaglig och omgifningen här och der småtäck. I närheten af och innan man framkommer till Björstorps gästgifvaregård, öppnar sig en vacker utsigt af Gullspångselfven, som utfaller ur Skagern och vidpass

en fjerdedels mil derifrån inflyter i Venern. Denna elf är vattenrik och störtar sig nära nämnde gästgifvaregård mellan höga klippor nedöfver en ojemn långsluttande bergbotten. Öfver detta fall byggdes 1774, 1775 och 1777 trenne träbroar efter hvarandra, af hvilka tvenne nedrasade. Detta bevisar, huru föga man var på den tiden bevandrad i träbyggnadskonsten. Det vore önskligt, att allmänheten uti ett land, hvarest mycket uppföres af trä, finge bättre insigter i timmermanskunskapen. Detta skulle ofelbart leda till en icke ringa skogsbesparing. Men en dylik brist kan svårligen afhjelpas, sålänge vi sakna länsbyggmästare, som ha åtminstone någon slags vetenskaplig bildning. En mäktig båge af gråsten blef 1810 och 1811 slagen öfver samma fall, hvilken, hvilande på bergbotten, bör med säkerhet trotsa tiden. Vi njöto under öfverfarten en skön anblick af de brusande vattenmassorna.

Ribbingsfors, som har en ansenlig byggnad, ligger på venstra sidan om elfven och barrskog pryder bergskullarna deromkring. Sedan vi passerat denna bro, befunno vi oss i Vestergötland. Vi fingo nu snart icke allenast se gärdesgårdar af trä, ehuru god tillgång här finnes på sten, utan knuthuggne hus, hvilkas betäckningar bestodo af näfver och torf samt upptrafvade trästycken.

Till Torfveds gästgifvaregård var trakten temligen berggig och skogbevuxen. Men derifrån öppna sig jemnare och bördigare dalar och härvarande byar omgifvas af vackra humlegårdar.

Vid Lyrestads kyrka öfverfares Götakanal. Man har talat och skrifvit så mycket för, emot och om detta stora företag, att hvarje bildad Svensk haft tillfälle derom inhemta riktig kännedom, och derom stadga sitt omdöme.

Man kan likväl icke vid anblicken af detta jätteverk tillbakahålla en och annan reflexion deröfver. Enligt ett beslut, som i anledning af Biskopen Brasks framställning fattades på ett riksmöte i Södertelje 1516, företogs öppnande af en segelled ur Vettern om Norsholm till Östersjön. Detta arbete afstadnade, men borde enligt befallning af Konung Johan III 1583 fortsättas. Det förtjenar här anmärkas, att de Holländske staterne affärdade 1640 gesandter till Sverge, hvilka högligen besvärade sig inför Drottning Christina öfver Öresundska tullen och föreslogo att, till undvikande af ett dylikt handelsprejeri, öppna en kanal från *Göteborg till Östersjön*. Men detta företag ansågs outförbart, hvarför ett förbund uppgjordes, hvilket egentligen åsyftade Danmark. Christian IV, som hade utmärkta insigter i byggnadskonsten och efterlemnade flera mästarverk än någon af sina före- och efterträdare; skämtade öfver de Holländska gesandternes föreslagna kanal, och Holberg, hvars snille och lärdom äro oförgängliga i bildningens häfder, ansåg denna idé för ett dårhusinfall [1]). Biskopen Brask hade jemväl i ett bref 1526 föreslaget en segelled mellan Lödese och Norrköping, på det att Hansestäderne och Danmark icke måtte godtyckligt betvinga Svenska handeln. Den insigtsfulle Assessorn Svedberg, sedermera den verldsbekante andeskådaren Svedenborg, företedde detta bref för Konung Carl XII, hvarpå den berömde Polheim fick uppdrag att öppna en kanal mellan Göteborg, Venern, Vettern och Norrköping, till hvilket ändamål 40000 daler silfvermynt årligen anvistes. "Det märkvärdigaste är," säger Lagerbring, "att Polheim påtog sig att inom fem år sätta allt i fullkomligt stånd." Under den såkallade frihetstiden yr-

[1]) L. Holbergs Dannemarks Riges Historie, T. II, s. 815—816.

kades och beslöts på flera riksmöten, att ifrågavarande kanalbyggnad skulle med allvar bedrifvas. Emellertid blefvo slussverken vid Trollhättan icke fullbordade förrän 1800. Grefve von Platen fästade åter en allmännare tanka på Venerns förenande med Östersjön, och detta storverk har, under vårt nya statsskick, 1832 vunnit fullbordan. Liksom mången enskild i nödens stund uppkallat de krafter, som slumrat; så tyckes Sverge ha för att hämnas öfver ödets hårda slag utfört ett storverk, hvilket skulle äfven under de lyckligaste förhållanden hedra en ganska mäktig nation, och hvilket kan med allt skäl jemföras med ett Romarverk. En utländsk häfdetecknare säger om detta företag, att det är "en idé, hvars utförande i våra dagar genom snillets och patriotismens förenade krafter länder Svenska namnet till en odödlig ära" [2]). Våra förfäder ha gifvit oss mången herrlig tempelbyggnad i arf. Om vi icke kunna i denna väg lemna någon jemförlig qvarlåtenskap, så är det åtminstone tillfredsställande, att Götakanal är ett byggnadsverk, hvilket, ehvad samtiden med sina kalla beräkningar dömmer, ofelbart tillskyndar våra efterkommande stora fördelar och sporrar måhända till oegennyttiga och berömvärda företag. Men enhvar, besinnande alla de svårigheter, alla de obehag, som möta hvarje äfven mindre byggnadsarbete af likartad syftning och under samma förhållande, måste mest beundra den starka vilja, som kunde med orubblig ståndaktighet och outsläckligt nit kringgå eller genombryta både skenbara och verkliga hinder.

Lyrestads kyrka beskuggas af åldriga ek- alm- och lönnträd. Man tycker sig vid första anblicken finna i denna byggnad spetsbågsstil, men man märker snart deri

---

[2]) F. Rühs Svea Rikes historia, 3 D. s. 222.

en sällsam blandning af äldre former och nyare infall. Kyrkan är temligen stor, har ett fyrkantigt torn i vester och ett tresidigt korutsprång i öster. Starka sträfpelare sammanhålla omgifningsmurarna. Dörr- och fönsteröppningar ha spetsiga betäckningar. Tornet och de tvenne östligaste sträfpelarne ha höga spiror. Invändigt äro sex fristående, åttkantige träpelare och fyra likdane pilastrar anbragte, hvilka uppbära trähvalf i spetsbågsform. Mellan- och sidogångarne ha inga harmoniska förhållanden till hvarandra. Hela denna anordning visar ett misslyckadt försök att arbeta i medeltidens anda. Emellertid är den upplysning, som vinnes å en inskrift på altartaflan af intresse. Här står nemligen: *A:o 1674 och the följande åhr dhen gambla Lyrestads kyrkia till största delen i grundh nedtagen och sedan mehr åhn dubbelt större förwidgat och upförd sampt medh een klocka af 7 skeppund, orgelwärk, predikstool och denna altartafla beskänkt och förbätrat, med Mag. Jonæ T. Rudberi omkostnad, fordom Past. i Lyrstad, men sedan P. ok P. i Lidkiöpingh. Gudh låte dhet wakra sig till åhra.*

Den, som icke närmare känner vår konsthistoria, kunde deröfver undra, att en Kyrkoherde företagit en så kostsam byggnad och att han utfört den i medeltidsstil. Men denne man var Prost öfver Leckö grefskap och följde sin höge herre Magnus Gabriel de la Gardies vackra exempel att uppoffra allt på sköna byggnader. Nämnde herre älskade medeltidens byggnadskonst och han har återställt en mängd märkvärdiga kyrkobyggnader. Men ingen kan undra derpå, att under en tid, då man icke med någon säkerhet kände den äldre och yngre medeltidsstilen, ännu mindre de särskilda byggnadsarternas grundidéer, så besynnerliga kyrkor tillkommit, som den,

hvilken vi nyligen omtalt. Emellertid synes oss denna kyrka vara mera högtidlig än mången ny, hvilken öfver en ansenlig bredd har ett lågspändt trähvalf. En dålig Latin kan, ehuru föga berömvärd, vara lika så god som meningslös Svenska.

Vid Hasslerörs gästgifvaregård öppna sig ansenliga slättmarker, hvilka omgifvas af lägre bergshöjder med barrskog. Ehuru vi icke uppehöllo oss i Mariestad, kastade vi en blick på dervarande kyrka, hvilken icke saknar sin märkvärdighet, och bör derföre i korthet omtalas.

Mariestad blef 1583 anlagd af Hertig Carl. Härvarande kyrka började ett årtionde derefter och fullbordades 1625. Denna helgedoms uppförande företogs således samma år som Upsala möte hölls. Nämnde furste fann sig föranlåten att, i anledning af dåvarande religionsstridigheter, i Mariestad stifta ett superintendentsembete, hvilket fortfor ända till 1646, då det flyttades till Carlstad. Således ärnades samma byggnad egentligen till en domkyrka. Enhvar inser lätt, att hon jemväl är alltför stor och kostbar för den lilla staden. Denna helgedom har en vacker belägenhet på en liten höjd i närheten af Venern. Liksom staden blef äfven kyrkan uppkallad, icke efter Maria Frälsarens moder, utan efter Maria bemälte Hertigs gemål. Man kunde ej utan skäl tycka, att den katholska menniskodyrkan har någon snarlikhet med eller åtminstone gifvit anledning till den lutherska benämningsseden.

Ifrågavarande helgedom, som har ett ansenligt torn och kantigt korutsprång, är en korsbyggnad, som håller 180 fot i längd, 48 i bredd. Starka sträfpelare och hörnutsprång bidraga till alla omgifningsmurarnas förstärkning. Höga takhvalf sväfva öfver den ansenliga rymden derinne och stora fönster inkasta en herrlig dager deruti. Hertig

Carl skall enligt berättelse förebrått sin Tyske byggmästare derför, att han gjort fönsterna för stora och anspänt takhvalfven endast på omgifningsmurarna. Denne konstnär, som var säker på sina beräkningar, svarade: "Das muss ich verstehen," hvaröfver Hertigen blef så uppbragt, att han drog värjan. Att denne furste icke bättre förstått byggnadskonsten är mindre underligt, helst denna var på hans tid föga utbredd genom lärda skrifter. Att han blifvit förtörnad öfver en så träffande förklaring, liknar hans häftiga lynne. En författare har i sednare tider yttrat, hvad en annan eftersagt, att nemligen meranämnde helgedom lärer vara bland de första större kyrkor, der man öfvergifvit det "Götiska" byggnadssättet att använda pelarrader under takhvalfven. En dylik gissning röjer mycken obekantskap med våra medeltidstempel, ty flera större sådana finnas, som utan pelarrader ha fasta takhvalf. Det är uppenbart, att pelarraderne icke hade kunnat här användas utan att mellan- och sidoskepp derigenom uppkommit, för hvilken anordning denna kyrka är alltför smal. Dessutom ha de tjocka murarne i förening med de grofva sträfpelarne all erforderlig styrka för att motverka takhvalfvens utåtspänning, ett förhållande, som tiden redan bekräftat. Kyrkan hade ursprungligen ett högt gafveltak och en ansenlig tornspira, och alla sträfpelare och hörnutsprång småspiror. Sådan var åtminstone, enligt en teckning i Dalbergs Svecieverk, denna helgedom, hvilken 1693 genom en vådeld förlorade taklager och inanrede. En hög tornspira blef tvenne år derefter uppsatt, men denna nedblåste kort derpå. Sedan fick kyrkan 1749 åter en tornspira, hvari åskan tre år derefter nedslog, då hela betäckningen återigen uppgick i lågor och klockorna nedsmälte.

Efter dessa olyckor har sjelfva kyrkan fått en brutten, tornet en kalottlik betäckning. Alla spiror ha försvunnit. Denna helgedom röjer i flera hänseenden den sednaste medeltidens byggnadssätt, ehuru den Italienska byggnadsstilen varit på den tiden länge rådande i södern och den Nederländska användes i Tyskland och Danmark. Jag måste beklaga, att jag icke gifvit mig tid att vandra omkring eller ingå i kyrkan, hvarför jag är ur stånd att lemna någon underrättelse om dörr- och fönsteröppningarnas, takhvalfvens och listverkens förhållanden. Dessa förtjena likväl att närmare granskas. När ifrågavarande tempelbyggnad haft sin höga takresning, sin uppåtsträfvande tornbetäckning och alla sido- och hörnspiror, har hon ofelbart kunnat i yttre prydlighet täfla med flera af nordens ansenligare medeltidsbyggnader. Det medgifves gerna, att höga tornspiror, såsom t. ex. den, hvilken finnes i Vesterås, icke tillhöra ren medeltidsstil och dessutom sakna erforderlig styrka. Man erinre sig endast, att medeltidens tornspiror voro murverk, ej timmerarbete, och att, om äfven en hög träspira icke skulle, såsom ofta händt, af stormar nedstörtas, så lossnar likvisst plåtbeklädnaden derå genom svajning, och att för öfrigt den egentliga byggnaden bör skäligen vara högre än betäckningen derå. Vi våga derföre tro, att man kan med ledning af medeltidens efterdöme finna ett lyckligt lagom mellan det sjuttonde århundradets obeliskformiga och det adertondes kalott- och lyktlika betäckningar, eller återgå till rundbågsstilens genombrutna gaflar och låga spiror, helst desamme icke medföra stora kostnader. Ingen, som har något begrepp om medeltidens konst och kännedom om ifrågavarande kyrkas ursprungliga utseende, lärer utan vemod se hennes nuvarande brutna och stympade vattentak.

Vi foro från Björsäters till Forshems gästgifvaregård. Marken börjar småningom höja sig emot Kinnekulle. Sköna löfträd luta sig öfver den smala vägen, mellan hvilka Venern öfver frodiga ängar framglänser.

Arnäs har en ganska täck belägenhet på en låg udde, som, föga höjande sig öfver Venern, ligger helt nära vägen. Detta ställe, som fordom hetat Aranäs, är ryktbart i våra häfder. Olof Skötkonung hade här omkring år 1000 en borg. Riksmarsken Torkel Knutsson, som var ägare häraf, hade 1304 hitbjudit Konungen Birger Månsson och Hertigarne Erik och Valdemar. Samme Konung aftvingade vid detta tillfälle sina bröder en skriftlig försäkran, hvilken väckte misstroende och alstrade olyckor. Kort derefter skola nunnorna från Gudhems kloster vistats här någon tid bortåt. Denna kungsgård har sedermera kommit i enskildes händer och blifvit 1681 indragen till kronan; men kort derpå har åter enskild man blifvit genom byte innehafvare häraf. Här märkas ännu några svaga lemningar efter vallgrafvar, i hvilka stundom qvadersten funnits. Härvarande åbyggnader äro trähus. På detta ställe, hvarest statskonsten och renlefnaden fordom sökte omgifva sig med mörker, arbetas nu för spridande af ljus, nemligen genom glasblåsning.

Forshems kyrka är en uråldrig byggnad, hvilken, ehuru till en del förändrad i sednare tider, förtjenar att närmare granskas. Denna helgedom har ursprungligen bestått af ett enda skepp med torn åt vester och korutsprång åt öster. Hela längden invändigt utgör 81 fot och bredden omkring 20. Samma kyrka blef 1761 och 1762 utvidgad och är nu en korsbyggnad. Den ursprungliga delen har under tornet tunnhvalf och i korfyrkanten korshvalf med trestafviga gördelbågar, som uppspringa från

knektar och ha i skärningspunkten en nedhängande slutsten. De tvenne andra hvalfqvadraterne måste vid utvidgningen blifvit nedtagne. Emellertid äro de nya korsarmarne, ehuru utförde i en slags spetsbågsstil, ändamålsenligt anbragte. Man har nemligen bortbrutit en del af de ursprungliga sidomurarna och i öppningarna derefter uppdragit grofva pelare, från hvilka hufvudbågar i spetsbågsform äro kastade åt fyra motsatta håll, nemligen tvertöfver de upptagna muröppningarna och långsigenom tvärbyggnaden, hvarigenom sex nya korshvalf i spetsbågsform uppkommit, nemligen tvenne öfver långhusets mellersta qvadrater och tvenne öfver hvardera korsarm. Man hade med skäl kunnat önska, att, ehuruväl den nya tvärbyggnaden har ett riktigt läge och motsvarar sitt ändamål, den äldre rundbågsstilen blifvit enligt kyrkans grundidé iakttagen i stället för den yngre spetsbågsstilen, som nu är använd. Men då så många uråldriga, välbyggda kyrkor blifvit i sednare tider vanställde med stora salonlika tillbyggnader, dels med platta, dels med lågspända brädtak; bör man i sanning glädja sig, att denna herrliga lemning af en konstfärdigare tid fått den anordning, som den nu företer. Man måste verkligen förundra sig, att denna helgedom under den tiden blifvit på sådant sätt utvidgad. Dylika exempel äro till och med i våra dagar ganska sällsynta. Emellertid bör här anmärkas, att den nya tvärbyggnaden, som är endast 69 fot lång, blifvit alltför bred och står således icke i riktig harmoni med hufvudbyggnaden, hvilken är både längre och smalare än denna. Den uråldriga delen af kyrkan är af huggen sandstensqvader, den nyare af huggna hörnstenar, men för öfrigt af endast tillslagna sandstensstycken. En snäcktrappa, som består af groft tillhuggen sandsten, uppleder

ifrån kyrkan i tornet. Fönsteröppningarne äro dels förändrade, dels nya med förtryckta betäckningar af murtegel.

Hufvudingången å tornets vestra sida är i en sednare tid utbytt mot ett fönster. Det halfrunda dörrfältet har lyckligtvis blifvit här inmuradt. Om denna omtanka röjer å ena sidan ett lappverk, så har å den andra en märkvärdig fornlemning blifvit dymedelst bevarad. Härå föreställes i midten en större man, som har ett upprätt kors på sitt hufvud, till höger ligger en kyrka i rundbågsstil, deröfver en mindre man, som hugger en qvadersten, till venster åter en man, hvilken framräcker, såsom det tyckes, en kalk, och härbakom en sadlad häst eller åsna. Härom heter det i en gammal kyrkobok, att ett troll velat nedslå kyrkan, men att munken på åsnan dessförinnan framhunnit och invigt henne [3]). Denna förklaring röjer en åldrig anstrykning, den åsyftar nemligen hedendomens strid med christendomen. Här finnes likväl intet troll, men en stenhuggare; ingen munk, men ett helgon. Jag tror fasthellre, att den person, som intar midten, är Christus, kyrkan derjemte Jerusalems tempel, som efter dåtidens byggnadssätt fått utseende af en större kathedral. Den lilla springarn betecknar den åsna, hvarpå Frälsaren inridit, och den man, som arbetar en qvadersten, tyckes förebilda ett nytt tempels uppförande.

Södra korsarmen har å gafveln en genomgång, som är i den renaste rundbågsstil. Vid första anblicken märkes, att denna omfattning är uråldrig. Det är mer än troligt, att samma omfattning tillhört en ingång, som ursprungligen funnits å kyrkans södra sida och blifvit med varsamhet nedtagen och använd vid nya utbyggnaden.

---

[3]) P. E. Lindskogs Beskrifning om Skara stift, 2 H. s. 83.

Denna dörröppning har endast 3 fot 7 tum i bredd, 6 fot 3 tum i höjd. Tvenne rätvinkliga karmstenar uppbära ett halfrundt dörrfält. Vid hvarje sida finnes en fristående kolonn, som har Attisk bas med utsprång öfver plinthens hörn och kapitäl i tärningform Utanför hvarje kolonn uppskjuter en rundstaf med en dylik kapitäl. En rundbåge kastar sig öfver kolonnerna och en sådan öfver rundstafvarna. I midten af detta dörrfält står en man, som bär ett kors på sitt hufvud och en stor nyckel i sin hand; till höger en man, som fattar efter denna nyckel; och till venster en tredje, som fattar den förstes hand och derjemte framter en bokrulla, hvarå står: *Sc Pauli:* Dessa figurer omgifvas af en upphöjd kant, hvarå läses: kring halfcirkeln: *ist ...... sit: in honore Dni nri Jesu Christi et Dei .... sepulcri.* Å raka kanten härunder står ett helt alfabet. Bokstäfverne äro Latinske och sådane, som de, hvilka brukades under första medeltiden. Ehuru denna inskrift till en del genom vittring eller åverkan blifvit ofullständig, torde man vara både af figurer och bokstäfver berättigad att förmoda, det konstnären här velat föreställa Christus med himmelns nyckel samt Petrus och Paulus. Detta alfabets betydelse är temligen lättfattlig. Man kan nemligen icke skäligen förmoda, att konstnären velat, att de, som inträdde i kyrkan, skulle derå lära sig bokstäfverna; men att, då Christus sagt sig vara *A* och *Ω*, Frälsarens allhet här antydes. Detta är så mycket troligare, som man icke med Latinska bokstäfver kan uttrycka, hvad de tvenne Grekiska innebära, och man dessutom sökt att förtydliga detta symboliska yttrande genom uppfyllande af alla mellanlänkarna i oändlighetens kedjering. Å ett uråldrigt altarskåp, som förvaras på kongliga antiqvitetsmuseum å Christiansborgsslott i Kö-

penhamn, äro hufvudfigurerne omgifne af A och Ω. Å en större brakteat, som finnes i en enskild samling i Skåne, ses tvenne bröstbilder ansigte mot ansigte och mellan dem en spira med ett Grekiskt kors; kring kanten står ett alldeles likdant alfabet, som det nyligen omtalta. Det synes mig således vara mycket troligt, att äfven dermed åsyftas en symbolisk föreställning.

Öfver ifrågavarande dörr är en uråldrig fönsteromfattning inmurad, hvilken röjer mycken enkelhet och har en halfrund betäckning. Denna fönsteromfattning måste ursprungligen varit anbragt å korets utsprång och blifvit derifrån hitflyttad, när en graf 1788 uppfördes vid kyrkans östra ända. Denna fönsteromfattning föreställer å vestra sidan en större man, hvilken ridande på en åsna förer en kräkla i handen; derunder stå trenne mindre män; å östra sidan en man, hvilken upplyftande högra handen håller en kräkla i venstra; öfver bågen är en engel och en inskrift deromkring. Denna inskrift är visserligen väl bibehållen och dess bokstafsdrag liksom de förre rena; men den har nu fått en sådan höjd öfver marken, att jag deraf ej kunde i brist på stege få något sammanhang.

Öfver ingången å norra korsarmens gafvel äro tvenne aflångfyrkantiga stenar insatta. Den öfre, som står på ända, håller ungefär 2 fot i bredd, 4 fot i höjd. Den nedre, hvilken står på kant, är vidpass 5 fot bred, 3 fot hög. Å den öfre stenen föreställes Christus på korset; till venster stå trenne knektar med spjut; till höger omfamnar en man den korsfäste Frälsaren, och härbakom stå tvenne andra personer. Å den nedre stenen föreställes en graf med aflyftad locksten; till höger sitter å en stol en engel, som visar för fyra ankommande personer Fräl-

sarens svepning; vid sidan härom synas fyra knektar i en liggande ställning. Alla ofvanbeskrifne figurer äro uthuggne i sandsten i halfupphöjdt arbete. Allt röjer ett i hög grad groteskt manér. Inga riktiga proportioner äro i figurerna iakttagne, ännu mindre några lifliga uttryck deri nedlagde. Det tyckes, som de fyra knektarne å den sistbeskrifna stenen fått en liggande ställning, derigenom att stenhuggaren, saknande begrepp om perspektivteckning, på detta sätt grupperat de särskilda figurerne. Men det torde dock vara troligare, att han föreställt sig dessa vakthållare så betagna af det under, de skådat, att de neddignat till marken.

Här finnas tvenne tillbyggda grafkor, hvilka äro mera vanprydlige än märkvärdige. Dopfunten är uråldrig och har omkring skålens yttersida löfverk, men saknar figurer. Altarprydnaden och predikstolen, som tillkommit 1718, ha ingen märkvärdighet. I kyrkan ligga några uråldriga grafstenar med löfverk, men utan inskrifter. I tornet hänger en urgammal klocka 2 fot 3 tum vid i tvärmått, 2 fot 10 tum hög med kronan. Inskrift saknas. Kyrkan har ägt en kalk med patén, af hvilka den förra haft följande inskrift:

De vera vite fert hoc vas pocula vite.

Det sednare:

Constat in altari carnem de pane creari,
Iste cibus deus est, qui negat hoc reus est.

Dessa dyrbarheter äro tyvärr omarbetade. Man måste i sanning beklaga, att liksom mången kyrka blifvit genom föga ändamålsenliga förbättringar och utvidgningar förändrad; så har månget heligt kärl blifvit stundom af infall omarbetadt. Vi veta i sanning så föga om medeltidens konstutöfning i Sverge, att intet dithörande borde, in-

nan noggranne afritningar och beskrifningar blifvit deraf tagne, få godtyckligt förstöras.

Nära Forshem, hvarest finnas flera gråbergskullar, vidtager den egentliga höjden af Kinnekulle. Vägen slingrar sig uppför en brant backe, hvari flere kalkugnar ligga, och genomskär derefter en hög och tät barrskog. Vid Hönssäter öppnar sig en skön, till en del obegränsad utsigt öfver Venern. Ifrån vägen ofvanom Råbeck nedgingo vi för att bese Mörkeklef. Från höjden ofvanom njutes en herrlig utsigt öfver Venern. Man nedkommer på mer än 100 trappsteg till en grottlik fördjupning, hvarur en stark källåder framväller och hvaröfver en rödbergsklippa i form af ett rundtorn uppstiger. Lummiga träd, som uppskjuta på och under branterna, gifva en angenäm svalka. Vi hvilade vid källans romantiska sorl och njöto af hennes uppfriskande vatten; och nedgingo derifrån på vidpass 50 trappsteg till den sköna park, som utbreder sig derunder. Beklagom den, hvilken icke här under fåglarnes sång stämmes för ljufva betraktelser öfver naturens behag.

Återkomne till vägen qvarhöllos vi ännu en stund af den herrliga utsigten öfver Kinneviken, å hvars motsatta sida Läckö på en brant klippkulle kastar skuggorna af sina väldiga murar och höga torn utåt den kringsvallande Venern. Dystra och glada minnen omsväfva detta åldriga slott, hvarinom Skaras mäktige Biskopar stundom trotsat sjelfva konungamakten, hvarest en de la Gardie fört en furstlig lefnad och hvarifrån han med frikostighet uppmuntrat konster och vetenskaper. Desse stora salar stå öde och kajor genomflaxa de höga tornen och de tomma båggångarna. All prakt har försvunnit. Hvarifrån denna tomhet? Icke eld, icke svärd, icke pest äro härtill orsa-

ken. Makten gaf och makten tog. Den herre, som i våra dagar fått denna egendom i förläning, har, liksom skygg för dessa furstliga våningar, dessa varnande minnen, uppfört på något afstånd härifrån ett anspråkslöst trähus. Så har embets- och bördsglansen aftagit, och man vill likväl om möjligt ännu mer försvaga densamma. Men visserligen är det ett hugnande tidens tecken, att få sådane slott äro öfrige och att de liksom djerfva vålnader spöka på ljusa dagen. Önskligt vore likvisst, att dylika monumenter, som finnas i behåll, icke blifva af en småaktig statshushållning öfverlemnade till tidens härjning, eller att de, såsom stundom skett, af bristande tillsyn beröfvas sina historiska märkvärdigheter.

Vesterplana kyrka är i rundbågsstil, och har långt efter reformationen fått korsarmar. Endast i de ursprungliga delarne, nemligen i torn och kor finnas stenhvalf, men i hufvudqvadraten och korsarmarna målade trätak. Denna kyrka är liten och har dessutom undergått så stora förändringar, att hon derigenom förlorat det konstvärde, hon möjligtvis kunnat från början äga.

Omkring Vesterplana gästgifvaregård ligga rödbergshällar så i ytan, att vägen till en betydlig sträcka består deraf, och man ser härstädes många hus af sådan sten. I närheten synas några ätthögar åt Venersidan. Här är Kinnekulle skoglös. Träden kunna förmodligen icke på den nära dagen uppskjutande stengrunden slå rötter. Man färdas utför en temligen brant backe till Husaby, hvarifrån Kinnekulles rödbergslager visa sig såsom väldige fästningsmurar.

9.

Husaby — Skara.

Husaby har en skön belägenhet på nedersta afsatsen af Kinnekulle. Härifrån öppnar sig en vidsträckt utsigt öfver en bördig slättmark. Vid anblicken af den åldriga tempelbyggnaden, som varit Sverges första domkyrka, och den höga slottsruinen, som är en lemning af Skara Biskopars fordna residens, flyttas tanken tillbaka på våra förfäders första steg till en högre bildning. Här ligga tvenne märkvärdiga källor, den ena, som heter S. Sigfrids, omkring 300 steg öster om kyrkan; den andra, som kallas S. Britas, ungefär lika långt vester om samma helgedom.

Vi nedgingo till S. Sigfrids källa, hvarest Olof Skötkonung, hans gemål och omgifning blifvit kort före år 1000 christnade. Denna källa uppspringer från foten af en sandstenskulle och har en svag ådra, men ett välsmakande vatten. Mången sjukling sökte här återvinna en förlorad helsa. Tron på vattnets undergörande kraft väckte hos det lutherska presterskapet förargelse. Källan blef derför på inrådan af Laurentius Petri igenfylld, men hon blef likvisst en tid derefter upptagen. En liten rönn utskjuter ur sandstenskullen och beskuggar med sina många grenar detta heliga vatten. Af denna rönn ha Sverges

framlidne Konungar, enligt Kyrkoherden Johan Álings berättelse af 1740, brutit qvistar till minne af sin härvaro, och naturforskaren Pehr Kalm beskrifver samma träd 1742 ungefär sådant som det ännu befinnes. Orsaken till denna oföränderlighet måste vara, att, när något af de smala skotten vissnar och utgår, en ny telning uppskjuter från den friska roten.

Bemälte Kyrkoherde uppreste 1741 på backen ofvanom källan en minneshäll, som har snarlikhet af en milstolpe. Vi finna här i Svensk vers och prosa fromma betraktelser öfver ställets märkvärdighet och Olof Skötkonungs förmenta döpelseår 1020. Nuvarande Klockaren Johan Widgren har sjelf och, såsom han sade, utan ersättning tillhuggit en sten, hvarmed han betäckt källan. Denne sten är fyrkantig med en rund öppning i midten, hvaromkring läses: *Utan en varder född af vatten och Andan, kan han icke ingå i Guds rike. Johannis 3: 5.*

S. Britas källa utspringer äfven ur ett mäktigt sandstenslager, men har ett klarare vatten och en vida starkare ådra. Sandsten visar sig flerestädes ligga i öppen dager och består af vågräta lager, som äro 6 tum tjocka, hvarföre qvaderstenen i härvarande byggnader har en ovanlig längd i jemförelse med dess tjocklek.

Straxt uppom S. Britas källa åt norr ligga lemningar efter det slott, hvilket tillhört Biskoparna öfver Skara stift. Yttre ringmuren, som består till grundvalar af gråsten, håller vidpass 250 steg i omkrets; derinom synas några fördjupningar efter särskildta rum. Brynolf Gerlacksson, som 1477 mottog Skara stift, låt här uppbygga ett ansenligt palats. Väggarne pryddes med porträtter af alla hans företrädare. Under dessa porträtter sattes Svenska rim, som innehöllo hvarje Biskops märkvärdigaste lefnadssöden.

Sedan detta gods, som Olof Skötkonung skänkt härvarande öfverherdar, blifvit enligt Vesteråsrecess 1527 tillerkändt kronan, kommo byggnaderne i förfall. Emellertid qvarstår af Brynolf Gerlackssons palats södra gafveln, som håller 50 fot i bredd. Märken efter bjelklager visa, att här varit trenne höga våningar. Denna mur, som håller 3 fot 6 tum i tjocklek, består af en yttre och en inre qvaderbeklädnad med en vårdslös mellanfyllning af gråsten i kalkbruk. Den inre och yttre beklädnaden utgöres af tillslagen sandsten, som har omkring 3 fot i längd 6 tum i tjocklek. Sju *fönsteröppningar* äro ännu *i behåll, hvilka* väl äro *lika stora, men ha olika* afstånd från hvarandra. Deras betäckningar äro utvändigt vågräta, men invändigt halfrunda. Yttre fönsteromfattningarne äro af huggen sandsten och ha utvändigt skråkanter, men invändigt falsar. Hvarje fönsteröppning håller i ljuset, som faller nära yttre murkanten, 1 fot 1 ½ tum i bredd, 2 fot 7 ½ tum i höjd. Inre smygarne äro ganska vida och djupa. Denna märkvärdiga ruin ligger å Bisgården, d. ä. Biskopsgården, som tillhör Hellekis säteri. Man ser af denna lemning, att byggnaden, ehuru stor, varit både mörk och obeqväm. Det dröjde länge innan man i norden började att ge boningshus passande inredningar. Fönsterglas var ännu 1541 en så sällsynt sak, att pergament i dess ställe stundom för offentliga byggnader begagnades [1]). Ingen kan derföre undra öfver härvarande fönsters ringa dimensioner.

Det kloster, hvilket enligt somliges mening legat här, lärer egentligen varit en undervisningsanstalt, hvarest religionslärare bildades. Om här verkligen funnits en dylik inrättning, måste den varit den äldsta i gamla Sverge och

---

[1]) J. Hallenberg Om mynt och varors värde i Sverige s. 240.

blifvit tidigt förflyttad till Skara. Här märkes likväl ingen annan byggnadslemning än den ofvanbeskrifna.

Kyrkans grundplan är följande. I vester ett fyrkantigt torn med en utspringande rundel åt norr och en sådan åt söder, ett aflångfyrkantigt skepp med vapenhus å södra och materialhus å norra sidan, ett fyrkantigt kor med ett halfrundt utsprång åt öster och en sakerstia å norra sidan. Vapenhus, sakerstia och materialhus äro fyrkantiga. Kor och dithörande utsprång bestå af huggen, torn och skepp samt alla utbyggnader af tillslagen sandsten. Denna qvadersten håller 2 fot och derutöfver i längd och 5 till 6 tum i tjocklek, och har en utomordentlig förmåga att motstå luftens åverkan. Murarne bestå af en yttre och en inre beklädnad med mellanfyllning, och äro i tornbyggnaden 4 fot 1 tum tjocka, men i sjelfva kyrkan 3 fot 10 tum.

Granskom nu kyrkans särskilda delar. Hufvudfasaden utgöres af tornbyggnaden, hvars vestra yttersida håller 26 fot 6 tum i bredd och norra och södra hvardera 22 fot. Rundlarne, af hvilka hvarje håller 13 fot 3 tum i tvärmått och utspringer 9 fot, ge hufvudfasaden en ansenlig bredd. Torn- och rundelsmurar hålla 68 fot i höjd. Tornets nedersta afdelning, som har en dörröppning åt vester och står med hela inre bredden i förening med kyrkan, betäckes med ett tunnhvalf. Dess andra och tredje afdelningar, som varit åtskiljde genom ett bjelklager, ha flera olika ljusöppningar. Andra afdelningen har nemligen haft åt vester en raksluten, åt norr en liten rund och åt söder äfven en likdan ljusöppning. Tredje afdelningens vestra och östra sidor ha hvardera haft tvenne ljusöppningar, och dess norra och södra sidor hvardera en sådan, alla med halfrunda betäckningar; deremot ha

härvarande ingångar vågrätta öfverstycken. Öfversta afdelningen, hvarest klockorna hänga, har fyra ljudhål, nemligen ett å hvarje sida. De ljudhål, som vetta åt vester och öster, äro utvändigt betäckte med tvenne sammanstötande rundbågar, som måste ursprungligen hvilat på midtkolonner, men äro invändigt försedde med vågrätta öfverstycken. De ljudhål deremot, som vetta åt norr och söder, äro mindre och rakslutna. Jemte dessa sednare äro ingångar anbragte. De rundlar, som äro uppdragne vid sidorna, tjena till prydnad och styrka samt uppgångar. Den dörröppning, som ifrån kyrkogården inledt i norra rundeln är tillmurad och dithörande snäcktrappa är tvifvelsutan förfallen. Likaledes är den ingång, som infört från dervarande snäcktrappa till klockorna, igenmurad. I den södra rundeln finnes en snäcktrappa af sandsten, hvarpå man ifrån kyrkogården uppkommer genom rakbetäckta dörröppningar i tornets öfra afdelningar. Denna snäcktrappa innehåller 67 steg från yttre ingången vid marken till öfversta dörröppningen vid klockorna.

Innan vi taga kyrkans öfriga delar i betraktande, måste vi något närmare granska den egna föreställning, flere författare gjort sig om denna byggnad. Man har nemligen här velat, tvertemot ofvanutredda förhållande, finna trenne rundtorn. Örnhielm säger, att en träkyrka först blifvit härstädes uppförd. Detta är mycket troligt, ty träkyrkor blefvo i Roskild och Lund begagnade, innan några stenkyrkor der anlades. Emellertid tro Palmskiöld och Rhyzelius, att den nuvarande kyrkan i Husaby blifvit under Olof Skötkonungs tid uppförd. Digelius går ännu längre. Han söker nemligen bevisa, att de ofvanomtalte rundlarne tillhört denne Konungs palats, och att sådane äro

främmande för den gamla kyrkobyggnadskonsten. Detta är likväl ett stort misstag, som blifvit af många på god tro antaget [2]. Samme författare påstår, att rundtorn endast tillhöra slottsbyggnader; men han röjer härigenom sin ringa kännedom af medeltidens konstutöfning. Rundbyggnader, som tillhöra ganska skiljaktiga länder och tider, voro under rundbågsåldern mycket vanlige. Korutsprången å hithörande kyrkor äro merendels och korsarmarne stundom rundslutne. Vi ha dessutom från denna byggnadstid många runda kupoler och runda torn. Kathedralen i Mainz och Peterskyrkan i Bacharach ha hvardera tvenne runda torn i öster. Dagstorps och Önnarps kyrkor i Skåne ha hvardera ett sådant i vester; en mängd dylika exempel att förbigå. Runda dopkapell och klocktorn, baptisterier och kampaniler, blefvo dessutom under rundbågsåldern uppförde på fria platser. Dessutom äro de rundlar, vi finna vid Husaby kyrka, så smala, att de endast inrymma trånga snäcktrappor och äro, såsom deras förtagningar visa, uppförde på samma gång som sjelfva tornbyggnaden. Snäcktrappor anlades nästan alltid i större kathedraler inuti sjelfva murarna, men dertill lemnade den tunna tornmuren vid denna kyrka ingalunda utrymme. Ingenting var således naturligare, än att man under ifrågavarande tid anlade snäcktrappor i utspringande rundlar, ehuru fyrkantiga eller åttkantiga utbyggnader stundom dertill valdes. Det är för öfrigt icke sannolikt, att Olof Skötkonung skulle i Husaby haft ett palats, som varit bygdt af qvadersten, och det är föga sannolikare, att dervarande kyrka skulle under denne Konungs tid upp-

---

[2]) S. J. Digelii Specimen historicum de Husaby, Stockh. 1740, p. 7—11. P. E. Lindskogs Beskrifning om Skara stift, 2 H. s. 58. E. Tunelds Geografi, 8 U. 4 B. 1 Afd. s. 437 m. fl.

stått å ett ställe, som omgafs af hedningar; helst ingen dylik tempelbyggnad ännn fanns i Roskild eller Lund, hvarest christendomen förr hunnit rotfästa sig. Kortligen Digelii ofvannämnda mening stödjer sig på inga antagliga bevis, och hvarje byggnadskunnig, som kastat en blick på Husaby kyrka, inser, äfven utan historisk ledning, att denne författare ordat, såsom stundom sker, om ett ämne, som han bort i brist på sakkännedom med tystnad förbigå. Att de utmärkte fornforskarne Palmskiöld och Rhyzelius haft samma mening, som nyssnämnde författare, bevisar endast, att de icke mer än denne kände medeltidens byggnadskonst. En författare säger, att man omkring 1780 funnit i muren af Husaby kyrka några gamla handlingar, som visa, att hon blifvit byggd år 1001 [3]). Denna uppgift, som jag icke funnit hos någon fornforskare, måste tvifvelsutan vara ett missförstånd. Enhvar, som vet, huru grofva kyrkomurar, isynnerhet sådane, som äro uppförde af sandsten, fukta och stundom förstöra jernklammer och ankaren, inser nogsamt, att inga handlingar skulle i åtta århundraden kunna i en sandstensmur bibehålla sig. Äfven de silfverpenningar, som jag 1835 funnit i södra sidomuren af Lunds domkyrka, voro, ehuru mer än ett århundrade yngre och med omsorg inlagde, till en del skadade. Om jag sjelf hittat några dylika handlingar som de ifrågavarande, skulle jag, om de än haft ålderdomligt utseende, betviflat deras äkthet, emedan mången lättrogen fornforskare blifvit genom en lärd putsmakare missledd; men ingen uppmärksam granskare kan rimligtvis antaga något, som strider mot naturens lagar. Emellertid har man utan all histo-

---

[3]) Joh. Carl Linnerhielms Bref under resor i Sverige, Stockh. 1797 s. 40.

risk visshet i sednare tider insatt å inre sidan af vapenhusets östra sidomur en sten, hvarå läses:

När ett med nullor två och ett till them blef skrifvit
Är rätta åratal, tå kyrkan anlagd blifvit.
thet är år 1001. Thenne åminnelsesten upprättad år 1784 af J. M. P. L.

Kyrkans skepp är en aflång fyrkant, hvars yttre längd utgör 55 fot och yttre bredd 40 fot. Ehuru murarne äro i betraktande af rundbågsålderns byggnadssätt tunna, sakna de utvändigt både pilastrar och sträfpelare; det är alltså häraf klart, att detta skepp ursprungligen varit enligt urgammalt bruk betäckt med trätak, och att de stenhvalf, som här finnas, sedermera tillkommit. Inre hörnpilastrar med framsprång af 2 fot 10 tum och bredd af 1 fot 3 tum samt en sidopilaster åt norr och en åt söder med lika framsprång men dubbelt större bredd äro en god tid efter kyrkans byggnad uppdragne. Från dessa kasta sig jemte skeppets murar och tvertöfver desamma spetsbågar, mellan hvilka tvenne aflångfyrkantiga korshvalf äro spända. Det är uppenbart, att dessa grofva hörn- och sidopilastrar och dessa spetsiga bågar och hela denna hvalfanordnig tillhöra spetsbågsåldern. Här finnes en ursprunglig ingång från söder och en sådan har midthäremot funnits från norr. Ett större fönster å södra sidan tyckes i en sednare tid vara något upphugget, deremot är ett ganska litet fönster å norra sidan igenmuradt.

Kyrkans kor är en nära fyrkantig byggnad, som utvändigt har 24 fot 2 tum i längd och 32 fot 2 tum i bredd. Skepp och kor stå i förening med hvarandra genom en rundbetäckt muröppning, som håller 13 fot 10 tum i bredd. Ett tredelt fönster med spetsbågar ger koret från söder be-

lysning och öfver ingången till sakerstian å korets norra sida är ett litet fönster med rund betäckning igenmuradt. Koret har ett korshvalf i spetsbågstil, som åt söder hvilar på tvenne hörnpilastrar; åt norr saknas sådana, emedan den derutanför uppförda sakerstian lemnar ett tillräckligt motstöd för hvalftryckningen. Vi se således, att, ehuru sakerstian är yngre än kyrkan, är den dock äldre än hennes takhvalf. Korets utsprång, som är samtidigt med hufvudbyggnaden, bildar en halfcirkel, som håller 44 fot i yttre omkrets. Betäckningen deröfver är enligt rundbågsålderns äldsta bruk ett halft hjelmhvalf utan gördelbågar, och ett litet fönster åt sydost sprider deri en svag dager.

Vapenhuset, hvars murar äro 3 fot 6 tum tjocka, ligger midtframför södra sidoingången. Det utspringer 18 fot 6 tum och håller 21 fot 2 tum i bredd. Ingången är å gafveln, som vetter åt söder. Denna utbyggnad är betäckt med ett tunnhvalf, hvars vederlag utgöras af densammas sidomurar. Sakerstian, hvars omgifningsmurar hålla 2 fot 9 tum i tjocklek, utspringer åt norr 18 fot 9 tum och håller 23 fot 11 tum i bredd. Mot utbyggnadens gafvel och korets mur är ett tunnhvalf spändt, hvilket utgör sakerstians betäckning. Materialhuset utspringer 21 fot 2 tum och har 24 fots bredd. Ingången är från vester. Denna illa uppförda och sjunkna byggnad saknar takhvalf.

Tornet har en stor och hvarje rundel derjemte en mindre spira, hvilka äro beklädde med spån. Skeppet, koret, vapen- och materialhusen samt sakerstian ha gafveltak, men utsprånget halfkonisk betäckning. Alla desse vattentak äro försedde med skiffer.

Betraktom nu kyrkans mindre partier. Torn- och trappbyggnaderne ha inga utspringande grundstenar. Skep-

pet och koret ha en skråkantig grundsten, som utspringer 4 tum med 6 tums höjd. Men korrundeln har socklar, som bestå af trenne afsatser; de tvenne nederste äro nemligen rätvinklige, den tredje skråkantig, och hvarje har 4 tums utsprång och 6 tums höjd. Vapenhuset, sakerstian och materialhuset ha inga utspringande grundstenar.

Jemte hvarandra framlöpande rundbågar med deröfver föga utskjutande listverk bilda merendels den äldre medeltidens takgesimser, hvarföre en lärd författare till och med ansett desamma utgöra en hufvudkarakter i rundbågsstilen. Hela denna kyrkobyggnad saknar emellertid taklister. Man kunde derföre förmoda, att dylika båggesimser här funnits, hvilka förfallit och sedermera blifvit med släta murar ersatte. Det är likvisst ingalunda troligt, emedan de äldsta kyrkobyggnader i norden, helst de mindre, sakna dylika; ett bevis, att desse icke utgöra någon hufvudkarakter.

Kyrkans dörromfattningar äro äfven ovanligt enkla. Inga kolonner, dörrfält eller sirater. Hufvudingången, 4 fot bred 6 hög, har genom nyare förfuskning mistat sin ursprungliga anordning, och fått en aflångfyrkantig fönsteröppning deröfver, som illa står tillsammans med kyrkans öfriga anordning. Hvarken å Digelii lilla grundritning af denna kyrka eller Dalbergs perspektivteckning af densamma finnes tecken till hufvudingången, men liksom dylika merendels finnas å alla rundbågsålderns tempelbyggnader, har en sådan äfven funnits härstädes. Detta bevises af ett djupt hål i hufvudingångens ena anslagsmur, hvarest en lång bom kunnat med lätthet fram- och återskjutas, och som således tjent i stället för dörrlås. Dylika hål finnas i flera anslagsmurar i Lunds domkyrka. In-

gången till tornets södra snäcktrappa vetter åt sydost. Denna ingång är i hög grad enkel. Ingången till tornets norra snäcktrappa, som legat åt nordost, har varit lika enkel. Södra sidoingången, som är alldeles oskadad, är smal och låg, har en halfrund betäckning och en rätvinklig 8 tum djup 10 tum bred fördjupning omkring den yttre kanten och 10 tum bred anslagsfals med smygvinkel å den inre.

Kyrkans hela inre längd från hufvudingången till midten af korrundeln är 106 fot. Skeppets inre bredd och höjd äro ungefär lika. Detta gäller äfven i afseende på korets och utsprångets förhållanden, hvaraf följer, att det förra är bredare och högre än det sednare. En dylik anordning är mycket vanlig i hvarje mindre medeltidskyrka, hvari sällan något grundtal förmärkes, och hvari takhvalfven, med undantag af nedre tornafdelningens tunnhvalf och korrundelns hjelmhvalf, äro från en sednare tidrymd.

Vid norra sidan af den stora genomgången, som förenar skeppet och koret, finnes en fyrkantig muröppning, hvilken säges leda till en underjordisk gång. Denna muröppning håller i fyrkant 2 fot 3 tum och är 5 fot 6 tum öfver golfplanen. Södra sidan omfattas af en huggen sten, hvars prydnader äro: öfverst ett långskäggigt ansigte, derunder ett vapen och nederst en drakslinga. Muröppningen sträcker sig lodrätt ned genom muren till 5 fots djup. Det är mycket vanligt, att man vid äldre kathedraler omtalar lönngångar. En sådan skall nemligen funnits i Lund, i Trondhem och flerestädes. Men vid närmare granskningar ha berättelserne härom befunnits vara idel dikter. Huru man skulle i Husaby kyrka kunna nedkomma genom en muröppning, som är så trång som en smal skorstenspipa, är svårt att inse. Det troligaste

är, att här varit liksom i andra uråldriga kyrkor en helig brunn.

I korets utsprång märkes vid dervarande fönsterbröstning en skålformig fördjupning med hål i bottnen. Uti Lunds domkyrka förekomma tvenne sådane, af hvilka den ena är alldeles oskadad, den andra illa medfaren. Dylika trattstenar, som dessutom råkas i flera större kyrkor, ha tvifvelsutan tjent till vigvattens uttömmande.

Här står en uråldrig dopfunt af täljsten. Denne är något smalare och högre än vanligt. Omkring foten läses.

Sum reverenda basis fecundi gloria vasis.

Omkring skålen:

Fons ego vite sum, qui pomi tristis ob esum
Diluo peccatum, potes hoc te scire renatum.

Här står äfven ett såkalladt helgonkar. Detta är ett simpelt träkar, som har 6 fots diameter, 2 fots höjd. En biskopsstol och en munkbänk äro ännu i behåll. Desse ha svarfvade fötter och karmstycken, äro mycket enkla och sakna allt snidverk. Vid hvardera sidan af sjelfva muröppningen, som förenar skeppet och koret, står ett muradt altarbord, af hvilka hvarje håller 4 fot 3 tum i längd och 3 fot i bredd, och å hvarje finnes ett altarskåp med trenne helgon i särskilda baldakiner. Bland dessa helgon visar sig S. Sigfrid med biskopsmössa hållande tre hufvud på ett fat. I skeppets nordvestra hörn står ett helgon öfver en gryta. Alla dessa vackra snidverk äro vårdslöst öfverkalkade.

I sakerstian visas tre gamla korkåpor, af hvilka en är en gåfva af Gustaf I; dessutom tvenne kalkdukar, nemligen en blommerad med silke, en genombruten med lärftssöm, bådadera klosterarbeten; tre folianter, nemligen en bibel och två predikoverk från munktiden. Här skall jemväl

finnas en kalk, hvilken jag icke fick tillfälle att se, hvarå läses: *Jhesus in honore S:ti Michaelis et omnium angelorum.*

Denna kyrka har under Erik XIV:s tid, förmodligen 1566, blifvit af Danskarne afbränd och stått ännu 1593 utan vattentak. Församlingens dåvarande Kyrkoherde Nils Johansson gjorde, närvarande på Upsalamöte, härom framställning, hvarvid han af Hertig Carl tillspordes: "Om det vore Kongshusaby i Vestergötland, der munken fångades i haregarnet." Detta bejakades och Hertigen beviljade anslag till kyrkans iståndsättande. Han skänkte jemväl en kalk, hvarå en Biskop samt Christi korsfästelse föreställdes, samt dyrbara messekläder. Händelsen med munken var följande. En härvarande andelig besökte en bondhustru i trakten. Hennes man, som misstänkte detta förhållande, påhittade, såsom en annan Vulcanus, en listig hämd. Han omgaf nemligen en natt sin stuga med ett varggarn, utskrämde munken, som lyckligare än Mars väl undslapp snaran, men förlorade sin kåpa, hvilken är en af dem, som förvaras i kyrkan. Då Konung Carl XI och dess gemål 1691 besågo Husaby, blef dåvarande Kyrkoherden Peter Tugurin anbefalld att omtala detta äfventyr, hvilket deras Majestäter skolat, enligt berättelse i Husaby kyrkobok, afhört med stor förnöjelse [*]).

Magnus Gabriel de la Gardie gjorde 1671, såsom en inskrift å predikstolen visar, betydlig uppoffring för kyrkans prydnad. Altartaflan, som står nära korets utsprång, föreställer i bildthuggeri Christus på korset och härunder Maria och Johannes. Sidorna prydas med grefve Magnus Gabriel de la Gardies och dess furstinnas vapen. Detta arbete röjer ingen mästarhand, hvilket man ej hel-

[*]) Digelii Specimen hist. de Husaby, p. 13.

ler kan ifrån den tiden vänta sig. Kyrkan, som fordom varit invändigt prydd med vägg- och hvalfmålningar, har för längre tid sedan blifvit öfverkalkad.

Denna kyrka har för några år sedan blifvit förbättrad till taklager och golf m. m. i anledning hvaraf en stor halfrund sten med en prålig inskrift blifvit öfver hufvudingången inmurad. Här säges, att "tornen ombyggdes." Hvad månde detta betyda? Tornet och dithörande snäcktrappor äro, såsom hvar man vid första anblicken ser, uråldrige och oförändrade. Jo, här menas betäckningen eller spirorna. Vidare heter det, att "altaret erhöll ny inredning." Man har således inredt något, som utgör en del af en inredning. Man får äfven veta, att denna uråldriga qvaderstensbyggnad "putsades innan och utan." Om murarne redan för en längre tid tillbaka blifvit invändigt putsade, så hade dock desamme endast bort utvändigt fogstrykas. Emellertid är lyckligtvis den yttre anstrykningen så lindrig, att qvaderstenen till största delen synes. Om våra uråldriga kyrkor skulle vid hvarje reparation fått en stor minneshäll, skulle mångenstädes väggarne icke inrymt dessa vanprydliga och dessa skrytsamma inskrifter. Medeltidens byggmästare ha, såsom jag redan anmärkt, högst sällan inhuggit sina namn på de tempelbyggnader, som väckt efterverldens beundran, och de få, hvilka gjort detta, ha dervid iakttagit en prisvärd anspråkslöshet. Inga särskilda minneshällar, inga långa inskrifter, blott några få ord, hvilka endast den uppmärksamme kan påhitta. Men skall ändtligen en inskrift anbringas, så synes mig, att Konungens höga namn bör skäligen förskonas från en plats å en sådan, som föga innebär, och å en sådan, som meddelar oklara och småaktiga underrättelser. Jag vill väl icke beskylla vår

tid mer än någon annan derför, att ju mindre man gör, destomer vill man synas; men nog tyckes mången i våra dagar ha en egen slags stenpassion, som påkallar någon operation. Kortligen, vi kunna icke förmoda, att vederbörande tillåtit uppsättande af denna sällsamma minneshäll eller sett densamma; och i hvilket fall som helst önska vi uppriktigt, att den icke måtte allenast af vördnad för en af medeltidens ryktbaraste helgedomar, utan jemväl för nuvarande konstutöfnings heder varda nedbruten.

Men hvarföre uppehålla sig vid nutidens illa beräknade prålerier, då vi befinna oss framför vestra fasaden mellan tvenne fornlemningar, hvilka i flera afseenden ådraga sig forskarens hela uppmärksamhet. Här höjer sig nemligen en grafvård å hvarje sida om hufvudingången, af hvilka den norra skall, enligt gammal sägen, tillhöra Olof Skötkonung, den södra hans gemål Estrid. Grefve Dalberg, som aftecknat dessa minnesvårdar, tyckes, att dömma af bifogade öfverskrifter, icke draga en sådan uppgift i tvifvelsmål. Äldre författare ha likvisst trott, att denne Konung blifvit annorstädes begrafven. Båda dessa meningar kunna dock förenas. Grafvårdarne röja en ganska hög ålder, en ovanlig omsorg och skulle, om de icke tillhört den äldre christendomstiden, troligtvis blifvit i sjelfva kyrkan inrymde. Jag förmodar således, att, om Olof Skötkonung fått annorstädes sitt hvilorum, någon af Skara Biskopar torde af ett tacksamt minne för hans omvändelse och frikostighet låtit, måhända långt efter hans bortgång, här uppsätta dessa grafvårdar. Kenotafier voro, såsom bekant är, icke allenast vanlige i forntiden, utan jemväl i medeltiden. Det var ganska naturligt, att härvarande andelige ville gerna hedra sin vistelseort med minnesvårdar öfver den Konung och Drott-

ning i Sverge, hvilka först antagit christendomen, helst denna händelse här timat.

Dessa minnesvårdar äro af sandsten och hvardera består af tvenne sido- och tvenne gafvelstenar samt en täcksten och liknar ett litet hus med upprättstående gafvelspetsar och föga sluttande takfall. Den norra är 7 fot 3 tum lång, 3 fot hög; den södra 8 fot lång, 2 fot 6 tum hög. Den förra har åtskilliga groteska figurer och sirater, hvarföre den blifvit af både äldre och nyare forskare granskad. Den sednare består af temligen ojemna hällar, som måhända icke äro ursprunglige. Det är således endast den norra minnesvården, som förtjenar en närmare beskrifning.

Å vestra gafveln stå tvenne djur, som gapa öfver ett menniskohufvud; å östra tvenne sådane, hvilka vända sig emot hvarandra. På norra sidan förekomma tvenne män med sköldar och svärd mellan tvenne drakar med lyftade vingar och slingrande stjertar. Den ena mannen sticker miste om draken, som slukar hans ena ben; den andre mannen sänker sitt svärd i sin motståndares svalg. På södra sidan vid vestra ändan stå tvenne män, af hvilka den ytterste framter en våg med ojemna skålar, den andre framräcker en kalk med högra och nedtrycker med venstra handen den lättare skålen. Härefter följer en man, hvilken har biskopsskrud och håller i högra en korsstaf, i venstra handen en fisk. Härjemte står åter en man i biskopsskrud hållande i venstra handen en krumstaf och mottagande med högra en ofantlig nyckel, som nedräckes från himmeln. Längre fram märkas tvenne män framför en upphöjning, hvilka omfamna hvarandra; och slutligen tvenne bord, mellan hvilka en man står med upplyftade händer, och af hvilka det högra utmärkes med en stor

kalk. Å lockstenen ses ett Latinskt kors. Dessa föreställningar omfattas af enkla kantprydnader.

De djur, som utmärka östra gafveln, anses af Loccenius beteckna Göternas vapen [5]. Erkebiskopen Spegel förmodar alla dessa figurer vara hieroglyfer. Detta är riktigt, om nemligen hieroglyfer och symboler tagas i samma bemärkelse. Denne författare omtalar väl, men tyder icke dessa föreställningar. Palmskiöld anförer jemväl ifrågavarande sinnebilder, rörande hvilka han slutligen yttrar: "Efter folkets sägn der i orten, skal under detta monument ligga begrafven någon Konung, det dock icke synes hafva någon grund, emedan alla figurerna, som der stå, betekna de första Biskopars möda at inplanta den Christna läran. Eljest så finnes der ej heller liknelse til någon Kongelig person, utan två Biskopar visa sig uti sin skrud." Denna anmärkning bevisar, att samme fornforskare icke vetat, det man under den första christendomstiden vid upprättande af monumenter fästat föga afseende på den bortgångnes värdighet, utan fast hellre på dess omvändelse och tro. Digelius anser figurerna på södra sidan egentligen åsyfta Olof Skötkonungs påbud rörande Peterspenningens utgörande till Romerska skattkammaren och tror mannen, som håller fisken, vara Petrus, och den, som mottager nyckeln, vara S. Sigfrid [6]. Det lyckas sällan att förklara en minnesvård utan man känner flera liknande, hvarigenom man kan genom anställda jemförelser få någon säkrare ledning för sina förslagsmeningar. Ho inser icke, att här icke kan vara fråga om något Göternas vapen eller någon Peterspenning, lik-

---

[5] Johannis Loccenii Antiquitatum Sviogothicarum L. III. Upsaliæ, 1670, p. 82.

[6] S. J. Digelii Specimen historicum de Husaby p. 18—22.

som det icke kan, såsom en sednare forskare trott, vara S. Sigfrid, som mottager nyckeln, eller en nychristen, som håller fisken. Denna minnesvård har mycken likhet med de Romerska sarkofager, som tillhöra den äldre christendomstiden och prydas med åtskilliga sinnebilder. Å många sådana skildras Daniel i kulan naken mellan tvenne lejon. Denna föreställning betecknar försynens underbara beskydd öfver sina utkorade. Här tyckes man endast ha för korthetens skull afbildat ett menniskohufvud i stället för en hel menniskokropp. Hufvudingången till helgedomen var alltid i medeltiden från vester. Ifrågavarande sinnebild var *således ganska passande* å minnesvårdens vestra gafvel för att beteckna den fara, hvari menniskan sväfvar, innan hon genom Guds underbara nåd inträder ur den syndiga verlden i församlingens sköte. Gud och Christus blefvo under rundbågsåldern stundom föreställde i skepnader af lejon, som dels stodo, dels lågo midtemot hvarandra, eller som hade ett gemensamt hufvud. De tvenne djur, hvilka finnas å östra gafveln, anses både af Loccenius och Spegel vara lejon. Dessa djur tyckas såsom sådane symbolisera Fadern och Sonen. Att denna föreställning vetter åt öster, ger någon styrka åt denna min förmodan. De tvenne män, hvilka strida med tvenne drakar, afbilda trons kamp med otron. Här skildras således de christnes strid med afgrundens redskap. Äfven å kathedraler, som tillhöra rundbågsåldern, afbildas å norra sidan dylika uppträden, då deremot å den södra hoppgifvande föremål framställas. Härmed antydes, att hedendomen i den aflägsna norden längst motverkat christendomen från södern. Den man, hvilken å södra sidan af denna minnesvård tyckes liksom från vester inträda i helgedomen, synes mig beteckna en nychristens vack-

lande tro. Det heter nemligen: »man hafver vägit dig på en våg, och funnit dig alltför lätt» [7]). Denna sinnebild förekommer äfven på christliga minnesvårdar i Rom. Mannen, som framräcker kalken och nedtrycker den lättare skålen, är en andelig, som styrker den svage i sin heliga föresats och hugsvalar honom med Herrans nattvard. Den, hvilken håller fisken, och den, som mottager nyckeln, äro Paulus och Petrus. Desse Apostlar finnas ofta vara företrädesvis afbildade i Roms katakomber och basilikor. Fisken, det är på Grekiska *ἰχθὺς*, som innehåller begynnelsebokstäfverna till *Ἰησοῦς Χριστὸς θεοῦ υἱὸς σωτὴρ* eller Jesus Christus Guds son Frälsaren, betyder egentligen vår läras gudomlige stiftare och jemväl hennes bekännare, således christendom. Handen ur skyn symboliserar Gud Fader, som utlemnar himmelrikets nyckel. Gud har ganska ofta blifvit på detta sätt föreställd å Roms grafvar och helgedomar. De tvenne män, som framför ett bord omfamna hvarandra, beteckna, enligt min förmodan, en kärleksmåltid, *ἀγάπη*, eller en christlig brödraförening. Mannen, som står med upplyftade händer och har jemte sig en kalk, tyckes vara en andelig, som bereder sig till nattvardens utdelande, hvilken mening synes äfven deraf vinna någon bekräftelse, att denna föreställning finnes vid östra ändan. Korset, som förekommer å lockstenen, är christendomens högsta symbol, och detta blef derföre ej sällan ensamt användt å minnesvårdar för att väcka andäktiga betraktelser. Ifrågavarande minnesvård har föga lidit af vittring, och alla figurer derå äro halfupphöjde och groteske.

Vår skjutsbonde, som redan väntat en god stund, frågade oss, om vi icke snart hunnit sluta våra ritningar.

---

[7]) Daniel 5: 27.

Det hade varit obeskedligt, att längre fresta hans tålamod. Vi nedrullade på vägen åt Skara och återkastade några afskedsblickar på den märkvärdiga tempelbyggnaden, den höga slottsruinen och Kinnekulles tvärbranter derbakom. Hvilan efter klättrande i torntrappan och slottsruinen samt efter liflig sysselsättning med afmätningar och afteckningar förljufvades vid åtankan på de märkvärdigheter, som jag redan sett och andra, som jag hoppades snart finna i Skara. Men liksom ingen ros är, enligt ordspråket, utan törne, icke ens den, hvilken Chariten uti Elis, eller den, hvilken Påfven i Rom tilldelte sina utkorade, så är ingen fägnad utan motsvarande betänklighet. Jag började nemligen närmare begrunda, hvad lärde skulle säga om mina symboliska förklaringar. Denna tanka härleddes deraf, att tvenne af de grundliga recensenter, som behagat godhetsfullt granska min beskrifning öfver Lunds domkyrka, förklarat sig emot mina åsigter rörande medeltidens sinnebildslära. Jag erinrade mig derföre i afseende härpå några skäl, hvilka jag torde nu böra i korthet anföra.

Forntidens äldsta byggnadskonst var symbolisk. Ecbatana hade sju ringmurar. Deras bröstvärn, som höjde sig öfver hvarandra, pryddes med särskilda färger. Det första hade nemligen hvit, det andra svart, det tredje purpur, det fjerde blå, det femte röd anstrykning, det sjette var med silfver, det sjunde med guld öfverdraget. I midten inom dessa ringmurar lågo konungaborgen och skattkammaren. Belos tempel i Babylon hade sju massiva tornafsatser, som höjde sig öfver hvarandra, och öfverst en åttonde, som utgjorde gudens helgedom. Ecbatana tyckes med sin egna anordning afse de sju himmelskropparnas kretsgångar med solborgen derinom, och Belos

tempel de sju planeterne och himmelns beherrskare derofvan [8]). Egyptens beundransvärda tempelgårdar med sina ofantliga memnoner, sphinxer, och andra djurgestalter och den egentliga helgedomen derinom åsyftade himmelstecknen, årstiderna m. m. Greklands och Italiens klassiska tempelbyggnader röja väl icke någon så af yttre förhållanden oberoende byggnadskonst, emedan symboliken visar sig der vara harmonien underordnad, men desse länders heliga samfund bibehöllo likvisst mycket af österländska mysterier.

Då man på detta sätt under en aflägsen forntid i de mest förvånande byggnadsföretag uttryckt symboliska förhållanden och uti den klassiska forntidens religiösa samfund vördat desamma, kan det icke skäligen väcka förundran, att man under medeltiden, som ärft mycket af den föregående bildningens mystiska betraktelser, sökte vid tempelbyggnaders uppförande uttrycka heliga grundbegrepp. Korsformen var redan i de uråldrigaste tider betydelsefull. Den finnes i Indiens klipptempel och på Egyptens obelisker samt i Roms basilikor. Korstecken brukades äfven i norden före christendomens införande. Visst tyckes det emellertid vara, att de christne begagnat korsformen såsom en sinnebild af Frälsarens korsdöd. Procopius säger, att Justinianus anlade Apostelkyrkan i Byzantium enligt följande plan. Tvenne grundlinier skuro hvarandra på midten i korsform, *ἐπὶ σταυροῦ σχήματος*. Hufvudlinien sträckte sig mellan vester och öster, tvärlinien mellan norr och söder, i midten anbragtes sanctuarium, *ἱερατεῖον*. Armarne gjordes lika långa, men stammen utdrogs något åt vester för att bilda

---

[8]) Herodotus I. 98, 181. Jemför Creuzer, Symbolik, I. T. s. 469. G. W. F. Hegel's Werke, 10 B. 2 A. s. 277, 278.

korsform *τὸ τοῦ σταυροῦ σχῆμα* [9]). Om således de förste christne skulle, såsom man trott, af Roms basilikor lärt att gifva sina större helgedomar korsform; så ha de likväl dermed åsyftat Frälsarens korsdöd, hvadan denna grundidé är i sig symbolisk.

Talläran var redan i den aflägsnaste forntid begrundad och blef ytterligare af Grekerna behandlad. Det är således helt naturligt, att den äfven skulle utgöra en vigtig kunskapsgren i medeltidens frimureri. Det bör derföre icke förefalla någon främmande, att man under medeltiden vid större helgedomars uppförande tänkt sig något grundtal, och sedermera utfört detsamma i en harmonisk helhet. Men om man å ena sidan icke kan historiskt bevisa, att medeltidens djupsinnige byggmästare fått genom forntida öfverlemning begrepp om användande af ett betydelsefullt grundtal; så är det likvisst ostridigt, att ett sådant verkligen finnes både ut- och inrikes i större kathedraler, och enär detta icke kan vara en idel tillfällighet, helst sådana företeelser förgäfves eftersökas i den nyare konstutöfningens godtyckliga byggnadsarbeten, måste dessa grundtal ha symboliska hänsyftningar. Vi vilja icke här utbreda oss vidare rörande sanningen deraf, att grundtal verkligen finnas i medeltidens bättre kyrkobyggnader. Jag har nemligen i en beskrifning öfver Lunds domkyrka utredt, att denna helgedom är enligt en sådan grundidé anlagd och utförd, och jag har i dessa anteckningar redan visat, att ett sådant förhållande igenfinnes i Halmstads kyrka, och jag torde få tillfälle att visa detsamma vid genomskådande af domkyrkan i Skara och klosterkyrkan i Varnhem.

---

9) Procopius De ædificiis L. I c. 4.

Den klassiska hedendomens mythiska symboler upptogos till en del af de förste christne, dock under förändrade betydelser. Vinrankan antydde icke sanslös berusning, utan gudomlig vishet; lagern, palmen och oliven seger, fred och lugn icke i verldsligt, utan i andeligt afseende. Drufvan betecknade ej sinnlig utan gudomlig kärlek; och ugglan ej himmelns vishet, utan afgrundens anslag. Ja, sphinxer, gripar, chimerer, harpyior användes såsom djefvulens redskap. Kortligen, de förste christne, som icke vågade offentligen yttra sig, använde hedniska sinnebilder under förändrade betydelser, och uppfunno nya, *hvarigenom en christlig sinnebildslära* småningom utvidgades. Härom kan man öfvertyga sig af de bildverk, som utmärka många grafmonumenter och tempelbyggnader från den äldre christendomstiden.

Kastom en hastig blick på de symboliska skildringar, som förekomma i Roms katakomber, och betraktom sedermera grundidéen af de föreställningar, som anträffas å de äldre kyrkornas portaler, triumf- och tribunbågar samt korutsprång, med en kort antydning af deras heliga syftemål. Det torde haraf visa sig, att de christne haft en sinnebildslära, hvilken, om den icke röjer någon rikedom i uppfinning, åtminstone ådagalägger höga öfversinnliga begrepp. Hufvudföreställningarne äro naturligtvis scener, hemtade ur gamla och nya Testamentets heliga skrifter.

Adam och Eva stå vid kunskapens träd, och ormen slingrar sig omkring dess stam. Härmed åsyftas satans frestelser, menniskans affall, hennes mödosamma vandel och förestående död. Noach stående i arken mottager med öppna händer dufvan, som återkommer med oljeqvisten. Härmed förebildas ett fredsbud från himmeln och

en hvila efter lifvets stormar. Abraham bereder sig att offra sin son Isak, en hand ifrån himmeln tillbakahåller hans upplyftade knif. Detta är en skildring af en lefvande förtröstan på Herran, som leder allt enligt sin höga vishet, hvarför en christen aldrig bör af medfödd blindhet afvika från ljusets väg. Moses, som med stafven framtvingar vatten ur klippan, betecknar, såsom Augustinus yttrar, att enhvar, som dricker ur klippan och träder under Christi fana, bereder sig till strid. Den der icke märker djefvulens strid emot sig, är uti hans tjenst; men den, som drickande ur klippan följer Christus, har derföre djefvulen *till fiende; och den, som förenas* med Christus, bereder sig icke till njutningar och välluster, utan till kamp, emedan alla, som vilja fromt lefva i Christus, skola lida förföljelser. En hand öfverlemnar från himmeln lagen åt Moses. Denna vanliga föreställning betecknar, att lagen har gudomligt ursprung; och att densamma bör således vara en christen till ett heligt rättesnöre. Elias uppfar på ett fyrspann *till himmeln. De förste christne* trodde, att denne man var en förebild af deras egna *förföljelser*, och ansågo för öfrigt, att hans himmelsfärd var enligt Chrysostomi intyg en afspegling af uppståndelsen, och att, liksom den flammande vagnen uppfört Elias till himmeln, skulle en flammande tro ditföra en sann christen. De trenne ynglingar, som kastades i den lågande ugnen, hvilka ofta skildras å grafmonumenter, visa enligt Cyprianus, att helvetets lågor ingenting förmå mot sanna bekännare och christne, och att de, som med lefvande tro omfatta Gud, förbli oskadde och helbregda. Daniel i lejonkulan antyder renhet och helighet och Försynens underbara beskydd. Vi finna således här en passande förebild under förföljelsens tider. Jonas hvilar under kurbit-

sen, slukes af valfisken och uppkastas på stranden. Härmed erinras en christen om detta lifvets mödor och besvär, hvilka mildras vid åtankan på det kommande lifvets ljufligheter.

Johannes döper Christus i Jordan. Dufvan sänker sig med en ljusstråle öfver honom och en hind står jemte för att dricka. Härmed betecknas naturligtvis menniskans renande genom dopet och Guds andas utgjutelse öfver henne samt den botfärdige syndarens trängtande efter hugsvalelse. Christus står å en klippa, hvarifrån fyra strömmar framvälla. Han har stundom vid sin sida ett lam och stundom flere sådana omkring sig. Apostlarne stå merendels å båda sidor och ett lam någon gång under hvardera. Ej sällan omgifves Frälsaren af palmträd med en eller flera fåglar, och lärjungarne af vinrankor med nedhängande drufklasar. Än förekommer ett kors med Frälsarens anagram, med tvenne fåglar, eller i omgifning af palmer eller rosor; än framställes ett korsbärande lam i stället för Frälsarens person. De fyra strömmarne, hvilka, erinrande om Paradisets fyra floder, utspringa från klippan, beteckna de fyra Evangelisterne, korset och lammen Christus och Apostlarne, palmerne och fåglarne himmelsk frid och rena andar, och slutligen rosorna helig oskuld. Frälsaren skildras äfven i herdedrägt med ett får på sina axlar. Här göres den blinde seende, der uppväckes Lazarus i förening med passande skildringar, som afse en christens omvändelse och frälsning. Alla desse och flere likartade föreställningar äro så vanlige både å Roms katakomber och sarkofager, att ingen lärer skäligen påstå, att ifrågavarande skildringar blott äro meningslöse sirater; helst några äro sådane, att de kunna i intet afseende tjena till prydnad å minnes-

vårdar, men väl till väckande af betraktelser. Vi vilja härpå anföra ett par exempel. En uråldrig likkista, hvilken man funnit på Vatikanska kyrkogården i Rom, har åtskilliga bildverk, som dels åsyfta gamla, dels nya Testamentets heliga berättelser. Betraktom endast de skildringar, som förekomma å ena sidan, emedan desamme röja rent symboliskt framställningssätt. Ett kors intar midten af denna sida. På korsets öfversta ända ses en lagerkrans, som omsluter Christi anagram. Tvenne dufvor, af hvilka en sitter å hithörande tvärträs hvarje ända, sträcka sig emot lagerkransen. Härinunder står en man, framför hvilken tvenne qvinnor nedfalla och bakom dessa höjer sig på afstånd en rundbyggnad. Apostlarne intaga båda sidor om detta hufvudparti. Det är uppenbart, att hela denna framställning åsyftar christendomens grundidé. Korset och lagerkransen antyda nemligen Frälsarens pinsamma död och fullbordade seger. Dufvorna beteckna hjertats rena enfald och andans uppåtsträfvande förtröstan. Mannen är Christus, som vänder sig med en hoppgifvande anblick mot qvinnorna, nemligen Martha och Maria, som tillkännage sin broder Lazari bortgång. Detta afbildar således uppståndelsen genom en lefvande tro. Apostlarne, som stå å ömse sidor och upplyfta sina händer, afse den lofsjungande församlingen. Man har nära Rom funnit en grafvård, som enligt en inskrift tillkommit omkring år 400. Å denna grafvård voro följande skildringar i groteskt manér inristade, nemligen i midten ett hus, deröfver en våg, till venster en fisk, till höger en sjuarmad ljusstake och längre bort till höger Lazarus uppstånden samt öfver honom Christi anagram. Ehuru desse sinnebilder kunna på flera sätt tydas, så lärer väl ingen, som har begrepp om dåtidens ornamentslära, anse

dessa konstlösa ristningar för blotta prydnader, helst desamme låta enligt dåtidens religiösa åsigter förklara sig. Huset är nemligen den stridande församlingen, vågen den himmelska rättvisan eller yttersta domen, fisken förtröstan på Frälsaren eller tron på honom, ljusstaken uppenbarelsen eller Evangelii ljus, Lazarus uppståndelsen och Christi anagram detsamma som försoningen [10].

Det var i synnerhet å templen som de christne använde sin heliga sinnebildslära. Under rundbågsåldern utsirades hufvudsakligen portalerne, triumf- och tribunbågarne samt korrundeln. Å dessa partier skildras Christi lidande och död dels med naturliga gestalter, dels med sinnebilder. Än föreställes Frälsarens korsfästelse och grafläggning, än hans förklaring och verldsdom. Christus, menniskans enda räddning och salighet, utgör alltid hufvudgruppen. Vid sidorna förekomma än Jeremias och Esaias eller Petrus och Paulus; än de fyra Evangelisterne eller deras sinnebilder. Här sänker sig dufvan med en ljusstråle öfver Frälsaren, der nedräcker en hand från himmeln en segerkrans öfver honom. Palmer höja sig i närheten, och Bethlehem och Jerusalem ligga å hvardera sidan, och lam ingå uti eller utgå ifrån dessa heliga städer. Öfverst föreställes stundom det himmelska Jerusalem, hvarest Christus stående i midten håller i venstra handen ett korsprydt klot och upplyfter den högra till välsignelse, omkring honom synas englar och helgon och utanför den heliga borgens portar hålla englar be-

[10]) Se Antonio Bosio, Roma Sotterranea, Roma, 1632. P. Aringhi Roma Subterranea novissima, Lutetiæ Parisiorum, 1659. Jemför F. Münter, Sinnbilder und Kunstvorstellungen der alten Christen. T. Hope, An Historical Essay on Architecture, London, 1835, s. 178—189 m. fl.

vakning, hvilka mottaga eller afvisa ankommande menniskoskaror. Dylika framställningar, hvilka flere sekler igenom vanligtvis användes i större kathedraler och dels bestodo af målningar, dels af mosaikarbeten, dels af bildverk, äro till sin idé och syftning så bestämda, att grunddragen ingenstädes röja godtyckliga infall eller meningslösa hugskott. De kunna således ingalunda af forskare anses för blotta prydnader. Detta bevises ytterligare deraf, att Biskopen Paulinus, som lefde i början af femte seklet, låtit i korutsprånget af tvenne basilikor, af hvilka den ena låg i Nola, den andra i Fundi, anbringa heliga sinnebilder, som han med versar sjelf förklarat. Uti basilikan i Nola föreställdes å korutsprångets takhvalf ett kors på en klippa. Christus under skepnaden af ett lam stod vid korsets fot, och den helige Ande i liknelse af en dufva nedsväfvade med en ljusstråle deröfver. Fyra floder utsprungo från klippan, hvarmed de fyra Evangelisterne åsyftades. Öfverst lästes följande ord: "Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui." Apostlarne stående i närheten bildade en omkrets, hvarmed Christi segerkrans åsyftades. Mellan och öfver dem sväfvade dufvor, hvilka betecknade hjertats enfald, hvarigenom man inkommer i Guds rike. Palmer och purpur antydde Frälsarens segerära och konungadöme. Paulini versar äro följande:

"Pleno coruscat Trinitas mysterio.
Stat Christus agno: vox patris coelo tonat:
Et per columbam Spiritus sanctus fluit.
Crucem corona lucido cingit globo,
Cui coronæ sunt corona Apostoli,
Quorum figura est in columbarum choro.
Pia Trinitatis unitas Christo coit,

Habente et ipsa Trinitate insignia:
Deum revelat vox paterna et Spiritus:
Sanctam fatentur Crux et Agnus victimam.
Regnum et triumphum purpura et palma indicant.
Petram superstat ipse petra ecclesiae,
De qua sonori quatuor fontes meant,
Evangelistae, viva Christi flumina."

I basilikan uti Fundi å korutsprångets takhvalf framställdes i omgifning af blommor och träd ett kors, hvarjemte stod ett lam, deröfver sväfvade en dufva i en ljusstrimma, och en hand nedräckte från en glänsande sky en segerkrans. Till höger och venster sågos lam och killingar, af hvilka de förre framsläpptes, de sednare tillbakatvingades. Himmelns paradis, försoningens fullbordan och verldsdomens afkunnande voro således här symboliserade. Dessa sinnebilder förklarar Paulinus på följande sätt:

"Sanctorum labor et merces sibi rite cohaerent:
Ardua crux, pretiumque crucis sublime, corona.
Ipse Deus nobis princeps crucis atque coronae.
Inter floriferi coeleste nemus paradisi
Sub cruce sanguinea niveo stat Christus in agno,
Agnus ut innocua iniusto datus hostia leto,
Alite quem placida sanctus perfundit hiantem
Spiritus, et rutila Genitor de nube coronat.
Et quia praecelsa quasi index rupe superstat,
Bis geminae pecudis, discors agnis genus, hoedi
Circumstant solium: laevos avertitur hoedos
Pastor, et emeritos dextra complectitur agnos."

Då vi endast velat i största korthet ådgalägga, att christne icke allenast haft en egen sinnebildslära, utan att de äfven dermed förherrligat sina helgedomar; så ligger det

naturligtvis utom vår afsigt, att här anföra flera exempel på ett dylikt förhållande; helst hvarje forskare har tillfälle att finna en mängd sådana i lärda verk, hvilka i äldre och nyare tider utkommit i afseende på hithörande frågor [11]).

Man började tidigt använda christliga symboler äfven på verldsliga arbeten. Man finner nemligen å Byzantinska kejsaremynt fanor och sköldar med Christi anagram, segerbilder med korsprydda klot o. s. v. Man finner å gamla sigillringar och lampor Frälsarens namn eller anagram, fiskar, dufvor, palmer, vinrankor m. m. Christlige symboler blefvo jemväl använde å kolossala konststycken, som utfördes för verldsliga ändamål. Vi vilja exempelvis nämna, att i Byzantium på torget framför rådhuset uppfördes en ofantlig kolonn, hvarå Justinianus till häst föreställdes i öfvernaturlig storlek. Han hade en Achillesdrägt, var vänd mot öster och förde i venstra handen ett klot med ett deri insatt kors och framräckte högra med utsträckta fingrar. Klotet betecknade, att Justinianus underkufvat land och haf; korset, att han innehade sitt välde och sin stridskraft genom christendomen; den framräckta handen med utsträckta fingrar åsyftade, att han afskräckte främmande folkstammar från inkräktningsförsök [12]). Procopius, som beskrifvit och förklarat denna minnesvård, tillhörde Justiniani omgifning, och måste således vetat, hvad ofvannämnda föreställning åsyftade. Denna symboliska idé har sedermera spridt sig vida om-

[11]) Se Joannis Ciampini Vetera Monumenta, in quibus præcipue musiva opera etc. illustrantur. P. I. Romæ, 1690. P. II. Romæ, 1699. J. G. Müller, Professor der Theologie, Die bildlichen Darstellungen im Sanctuarium der christlichen Kirchen vom fünften bis zum vierzehnten Jahrhundert, Trier, 1835 m. fl.

[12]) Procopius, De ædificiis L. I. c. II.

kring och väl bibehållit sig i många christna länder. Å en uråldrig dopfunt uti Skanörs kyrka föreställes Olof den helige med stridsyxa i högra och ett korsprydt klot i venstra handen. Der står jemväl S. Petrus med nyckel i högra och ett likdant klot i venstra handen. Många hithörande exempel träffas å gamla mynt och sigiller. Äfven de Konungar, som i Sverge och Danmark infört reformationen, äro stundom afbildade med ett korsprydt klot i venstra handen.

Den christliga sinnebildsläran, hvilken till en början endast användes till andaktens väckande och helgedomens förherrligande, tog efterhand en annan riktning. Orsaken härtill var följande. Christendomens förnämste väktare, som voro tidens snillrikaste och insigtsfullaste män, började småningom mera fika efter egna än gemensamma fördelar och mera sysselsätta sig med politiska än religiösa angelägenheter, hvarföre de funno sig omsider nödsakade, att åt verldsliga anförtro byggnadskonstens utöfning. Verldslige byggmästare, hvilka med harm insågo de andeligas tilltagande sedeförderf, började snart att i bildverk göra åtskilliga anspelningar derpå. Vi finna derföre i den första rundbågsstilen, ja äfven i öfvergångsstilen nästan blott andäktiga föreställningar; men vi träffa deremot i spetsbågsstilen ej sällan skamlösa gäckerier. Men onekligen torde många dylika haft en god afsigt; ty när man icke vågade offentligen uppträda mot de andeliges skändligheter, valde man denna utväg, hvilken kan i visst afseende jemföras med nutidens karrikaturer. Det är dessutom af konsthistorien bekant, att flere målare under medeltiden sökt i symboliska skildringar bestraffa de andeliges dårskaper och elakheter. På allt detta finnas

så många exempel, att ett större verk skulle kunna derom sammanskrifvas. Vi vilja endast anföra ett par sådana.

Abboten Joachim af Calabrien, som lefde omkring **1200**, var en ganska lärd man. Denne har i **30** bilder framställt spådomar rörande Påfvens och presterskapets öde och bifogat förklaringar på Italienska. Ifrågavarande bilder äro satiriska skildringar, som antyda Påfvens tilltagande makt och religionens iråkade förfall. Afteckningar af dessa bilder, som gjort mycket uppseende och blifvit af flera lärda vidare förklarade, finnas hos Wolf, som lefde i sextonde seklet [13]).

Erkebiskopen i Lund Birger, som dog **1519**, blef engång i sittande råd angripen af Henrik Krummedige, derför, att den förre antagit ett vapen med en lind, som tillhörde den sednares sköldemärke. Birger förklarade, att han vore Klockareson från Lindberg i Halland, att han derföre hade detta träd såsom ett minnesmärke af sin födelsebygd, att den tredelta roten betydde den heliga Trefaldigheten, stammen den odelbara Gudomen bestående af trenne personer, de fem grenarne och lika många rosorna Frälsarens sår, de tio bladen tio Guds bud, de sju mångfärgade golfstenarne symboliserade lika många dödliga synder, hvilka borde förtrampas, himmeln ofvan afsåg Himle härad, hvari Lindberg ligger, men ännu mer himmeln, som är vårt rätta fädernesland. Konungen och rådet funno välbehag i den sinnrika förklaringen och Birger behöll sin lind [14]). Denna händelse lärer obestridligen ådagalägga, att en andelig sinnebildslära fanns i Danmark ända intill reformationstiden. I annat fall hade Bir-

---

[13]) Wolf, Lectiones memorabiles et reconditæ T. I. p. 444—488.
[14]) M. Matthias, Episc. Eccl. Lund. Series p. 221—225.

ger icke antagit detta vapen, och Konung och råd icke nöjt sig med denna förklaring.

Vi vilja ännu framdraga ett bevis för symbolikens användande. Ibland de 24 besvärspunkter, enligt hvilka Erik XIV dömdes kronan förlustig, anföres, att han uti en kopparplåt stuckit ett landskap med dessa figurer, nemligen: En man ledde efter sig en åsna, som hade en stor sandsäck på ryggen, och en annan man gick efter med en piska. Det heter härom: "Thenne lijknelsen, ähuru Konungen haffuer welet henne sielff uthtyde, så kan man likwel henne icke annorlunda förstå, än at then mannen som gick för Åsnen, thet war Jören Peersson, han hade rådh til at leda Åsnan hvart honom syntes, tijt väghen föll genast öffuer bergh och genom wadhe, Åsnen skulle vara menige Swerigis Rikes inbyggere, både ädle och oädle. Sandsäcken skulle betyde skatt och gärder, store bekostninger, Constitutioner, Instructioner, och förplichtelser. Bergen betydde longe och besvärlige reser, tungt och mödesampt leffuerne. Waden och Watubecken skulle betydhe (när Åsnen ladhe sigh ther udi) en liten wederqwekelse then siellen kom. Men seden Åsnen reeste sig up, och säcken war wååt bliffuen, skulle thet betydhe dubbelt mere tunge och beswäring, sorgh och bedröffuelse. Mannen som gick effter Åsnen war Konung Erich. Gislen war olidelige Stadger och Articler, Konungznemd, Falsk witne, orettwise Domare, Rekebencken och allehande marter, Prophosser och Stockeknechter, Swerdet och Bödhelen" [15]. Det är troligt, att Erik, som sysselsatte sig med mystiska idéer, kunnat i svår-

[15]) Sann och rettmätig orsaak til Konung Erich then XIV:des afsättiande 1569 i A. A. Stjernmans Alla Riksdagars och Mötens Besluth m. m. 1. D. s. 297, 298.

modiga och hämdgiriga stunder uppfatta denna hufvud-idé; det är deremot föga troligt, att han tänkt sig alla dessa grymma biomständigheter. Då Konungens båda bröder Johan och Carl samt alla rikets råd och de förnämste rikets ständer förklarat detta kopparstick på ett så genomfördt sätt och åberopat detsamma inför samtid och efterverld såsom en medverkande bevekelsegrund till sin lagkrönte Konungs afsättning, ha de tvifvelsutan sjelfve trott, att detta varit den olyckliges mening och att rikets varande och blifvande inbyggare skulle tro detsamma.

Vare nu med Eriks kopparstick huru som helst, så lärer dock *ingen*, *som* känner konsthistorien, betvifla tillvaron af en sinnebildslära under medeltiden. Men ingen, som känner densamma, lärer väl anse hvarje prydnad i medeltidsverk för en symbolisk framställning. Derföre yttrar sig en af nutidens störste tänkare ganska rätt i afseende på medeltidens mystiska byggnadsförhållanden: "Man måste väl akta *sig ifrån* att vid uppsökande af dylika betydelser gå för vida; ty att vara *alltför grundlig* och vilja öfverallt framleta en djupare betydelse, förorsakar lika mycken småaktighet och ogrundlighet som en blind lärdom, hvilken förbigår klart uttalade och framställda djupsinnigheter utan att fatta desamma [16]).

Skjelfvums kyrka, som är annex till och ligger ej långt ifrån Husaby, väckte mig hastigt ur dessa symboliska betraktelser. Hon utgöres af ett fyrkantigt torn i vester, ett aflångfyrkantigt skepp, derpå ett fyrkantigt kor, som slutas med ett halfrundt utsprång: allt af ovanligt stor och välhuggen sandstensqvader, som likväl har olika dimensioner. Kyrkans hufvudingång är enligt uråldrig anordning från vester. I en sednare tid har ett uselt

[16]) G. W. J. Hegel's Werke, 10 B. 2 A. s. 341.

brädskjul, som tjenar till förhus, blifvit härutanför uppfördt. Tornet har en ljudöppning åt vester och en åt söder. Hvarje sådan har en kolonn i midten med tärningformig kapitäl, hvarpå tvenne rundbågar, uthuggna af en sandsten, sammanstöta. Lemningar efter en likdan ljudöppning synas åt vester, men ingen åt norr. Emellertid måste hvarje sida haft likdana ljudöppningar. En ingång har förr funnits å skeppets södra sida, den är nu igenmurad och ett fönster i dess ställe upptaget, men lyckligtvis har hithörande dörrfält blifvit insatt i yttermuren. Denna märkvärdiga lemning är en halfrund sandsten. I midten står Frälsaren med korsprydt hufvud och gloria upplyftande den högra handen med tvenne utsträckta fingrar och hållande en bok i den venstra. Till höger en bevingad engel, det är Mattheus; till venster en flygande örn, det är Johannes; bådadera med glorior. Omkring den halfrunda kanten läses: *Otheiric me fecit.* Digelius har å sin teckning uteslutet desse Evangelisters sinnebilder, och han tror tvertemot den allmänna meningen, att här föreställes Moses, ej Christus. Det är lätt begripligt, att Moses icke kunde framställas med korsprydt hufvud och tvenne utsträckta fingrar. Deremot har nämnde författare ofelbart rätt, då han tror, att Otheiric uppfört kyrkan. Ifrågavarande lemning är i hög grad märkvärdig; emedan den finnes å en helgedom, som tillhör den äldre rundbågsåldern; och emedan figurer och bokstäfver visa, att den tillhör den första christendomstiden i Sverge; och emedan slutligen den visar, att en byggmästare, hvilket är ett sällsynt exempel under den tiden, gifvit sig tillkänna för efterverlden. Yttermurarnas fotställning prydes med en vanlig skråkant, taklister saknas allestädes. De ursprunglige fönsteröppningarne äro få och ganska små och

ha halfrunda betäckningar. Södra sidan å torn och korbyggnad har några lossnade och utåtsjunkne mursträckor; men qvaderstenen är allestädes utomordentligt väl bibehållen, så att byggnaden lofvar, att, om den får någon tillsyn, kunna ännu uthärda många århundraden. En uråldrig, något skadad dopfunt med figurer låg vid norra sidan af hufvudingången, och en ganska gammal grafsten, till hälften höljd af jord, märktes på södra sidan om kyrkan. En grafsten med löfverk, hvilken liknade dem, som sågos i Forshems kyrka, var använd till trappsteg vid södra sidan af kyrkogården.

Hvarje erfaren byggmästare har sig nogsamt bekant, att sandsten är i anseende till sin mottaglighet af värme, fukt och köld blottställd för vittring och frostsprängning. Härvarande sandsten ehuru finkornig, hvitskimrande och lättarbetad har en utomordentlig sammanhållningskraft. Jag skulle derför tro, att denna ovanliga sandstensart, som ofelbart är från de mäktigare sandstensbrotten vid Kinnekulle eller måhända vid Hornborgaån, borde närmare undersökas och bekantgöras, hvarigenom Sverge kunde icke allenast få för egna behof ett förträffligt byggnadsämne, utan äfven ha ett outtömligt förråd till lönande utförsel. Det är bekant, att vår störste byggmästare Nicodemus Tessin använde å Stockholms slott sandsten, som är rödaktig, grofkornig och mycket spröd, och att man för Göteborgs domkyrka hemtat från Skottland sådan, hvilken, ehuru hvitaktig och vida bättre, likväl ingalunda i godhet motsvarar den härvarande. Man har äfven i sednaste tider å Christiansborgsslott i Köpenhamn användt en ovaraktig sandsten. Det är anmärkningsvärdt, att våra byggmästare icke närmare granska forntidens byggnader, hvaraf man jemte mycket annat lärer sig att välja

dugliga materialier, en kunskap, hvaruti Greklands och Italiens byggmästare voro öfverlägsna. Men detta kan svårligen väntas, sålänge kostsamma byggnader uppföras med ett murbruk, som stundom består af en förlegad, illaberedd kalk och opassande sandblandning.

Middagstiden var snart inne. Skara domkyrka och Varnhems klosterkyrka skulle den dagen beses, hvarföre jag icke sökte tillfälle att inkomma i kyrkan, och jag kan således icke yttra mig om hennes innandöme.

Härifrån till Skara passeras Odenskälla, nu Lundsbrunn, som redan 1724 besöktes. Den ligger i en täck dal, omgifven af löfträd. Man ser här en större hvitmålad träbyggnad med halfrunda fönsteröppningar. Denna träbyggnads brädbeklädnad skingrar den synvilla, man velat genom stil och anstrykning bereda. Om man rätt använder trävirke, som för mindre landthus är ett icke opassande byggnadsämne, behöfves intet bländverk till att förhöja dess värde. Visst är, att hvalfformer å trähus icke fägna den byggnadskunnige, liksom vågräta portbetäckningar å stenhus äro hvarken säkra eller prydliga.

Jordmånen börjar i närheten af Skara att bli sandig. Icke dessmindre uppskäres häromkring den tunna jordskorpan och brännes. Detta odlingssätt har snarlikhet med en gummas hushållning hos Greklands vise fabellärare. Hon slagtade nemligen hönan för att på engång få alla äggen.

10.

Skara.

Skara domkyrka är liksom Lunds på afstånd vördnadsbjudande. *De höga tornen och det ansenliga långhuset* och koret utgöra tillsammans en väldig massa af sandstensqvader. På närmare håll finner man snart, att detta jätteverk är en illa medfaren lemning från en konstrikare byggnadstid. Här finnas likvisst så många, så herrliga partier, hvilka ännu icke blifvit genom sednare tiders förfuskningar förstörde, att man kunde veckor, ja månader igenom med nöje och nytta studera desamma. Då man ser denna ofantliga byggnad vara uppförd på en sumpig jordmån, tyckes den sägen ganska sannolik, att hon blifvit på 18000 asppålar uppförd. Men hvar togos medel till detta Herrans hus? En gammal krönika berättar, att hvarje bonde gaf dertill fem penningar, hvilket skulle enligt en beräkning göra 210000 tunnor hafre eller 90000 tunnor korn [1]. Att frivilliga gåfvor icke uteblefvo är helt naturligt; dessutom blef aflat ofelbart såld till betydliga summor för detta heliga ändamål. Det är åtminstone bekant, att Linköpings och Upsala domkyrkor med flere andra fått genom aflatsförsäljning ansenlig byggnadshjelp.

[1]) Westergöthlands Historia och beskrifning 1 D. s. 174.

Skara domkyrka har Latinsk korsform. Långhuset består af ett mellan- och tvenne sidoskepp, af hvilka det förra är dubbelt så bredt och högt som de sednare. Tvärskeppet och korbyggnaden äro lika breda och höga som mellanskeppet. Båda tornen omgifva mellanskeppet och bilda med sina nedersta afsatser sidoskeppens vestligaste afdelningar. Å hufvudfasaden äro trenne ingångar, nemligen en stor till mellanskeppet och en mindre till hvardera af sidoskeppen. Dessutom är en ingång genom hvarje korsarms gafvel. Tornen äro fyrkantiga, ha starka hörnutsprång eller sträfpelare och dessutom åttkantiga utbyggnader med snäcktrappor samt äro ungefär dubbelt högre än dessa utbyggnader. Mellanskeppets omgifningsmurar uppbäras af tolf starka pelare, nemligen sex å hvardera sidan. Koret saknar utsprång och slutes åt öster med en rak gafvel, som utvändigt har å hvarje sida en åttkantig, tornlik utbyggnad. Mellan- och sidoskeppen få en tillräcklig belysning från de fönster, som äro å deras omgifningsmurar anbragte och motsvara pelarnes mellanrum. Tvenne runda och ett spetsigt fönster upplysa norra korsarmen. En sednare tids infall har endast lemnat ett högst otillräckligt, glugglikt fönster å den södra, hvarför en dyster halfdager der råder. Koret har blott ett enda fönster, nemligen å östra gafveln, hvars hela anordning visar, att den är ett nyare arbete. Trenne fönster å hvarje sida äro deremot igenmurade. Vid hvardera sidan om koret ligga små utbyggnader, hvilka ingalunda äro ursprunglige, men måhända lemningar efter kapeller, som här liksom annorstädes af fromma gifvare anlades. Jemte norra liksom södra korsarmen finnes å vestra sidan en utbyggnad, af hvilka den ena begagnas till sakerstia, den andra till grafkor. Ehuru samma ut-

byggnader ej heller synas vara ursprunglige, ha de likvisst en hög ålder och tjena icke allenast till vinnande af utrymme, utan till stöd för korsarmarna. Sidoskeppen och koret äro betäckte med korshvalf. Mellanskeppet och tvärskeppet ha deremot stjernhvalf. Kyrkans hela längd från hufvudingången till korgafveln utgör 192 fot, tvärskeppets 101 fot 6 tum, mellanskeppets bredd inom pelarraderna är 30, höjd nära 60 och sidoskeppens bredd 15, höjd 30 fot. Tornen äro hvardera 107 fot höga.

Sedan vi nu gifvit ett begrepp om denna kathedrals grundplan och anordning, skola vi i korthet yttra något rörande hennes byggnadsstil; helst denna hvarken af fornforskare eller byggmästare blifvit tagen i något betraktande. Äldre och nyare författare säga oss, att denna helgedom anlades år 1020. Hennes byggnadsstil motsäger en så tidig grundläggning. Det är nemligen allmänt bekant, att man vid denna tid och ännu något sednare byggde med högst få undantag i ren rundbågsstil. Skara domkyrka är likvisst uppförd i spetsbågsstil, hvarest man finner ganska få spår efter rundbågsålderns former, men deremot en mängd partier i den utbildade spetsbågsstilens anda. Hon kan således icke sägas ens vara i öfvergångsstil. Det är dessutom ingalunda troligt, att man skulle 1020 företagit en så ansenlig kyrkobyggnad, då hedendomen ännu var ett halft sekel härefter så allmän i Skara, att Biskopen Egino i Lund fann sig omkring 1070 föranlåten att hitresa för hedningarnas omvändelse och här sönderslog ett afgudabeläte. Det är fasthellre mer än troligt, att Biskopen Ödgrim, hvilken skall 1132 låtit nästan i grund nedtaga den påbörjade kathedralen, rentaf anlagt en ny kyrkobyggnad, som han genom Konung Sverkers och de andeliges tillhjelp samt stiftets samman-

skott så fortskyndade, att invigningen skedde 1150. Om denna kathedral stått, såsom man förmodat, hela 130 åren under byggnad; skulle man icke deri finna i alla ursprungliga partier en harmonisk hållning, som aldrig träffas i helgedomar, på hvilka flere arkitekter under kyrkobyggnadskonstens skiljaktiga utvecklingsperioder arbetat. Man besinne, att under medeltiden hvarje byggmästare följde sin tids anda. Man gick nemligen från rundbågsålderns tyngre till spetsbågsålderns lättare former, icke tvertom. Således äro t. ex. Lunds domkyrkas äldsta partier i den renaste rundbågsstil, de yngre i öfvergångstil o. s. v. *Kortligen, det är högst sannolikt*, att Skara domkyrka blifvit under Biskopen Ödgrims embetstid och sålunda på mindre än 20 år uppförd. De ursprunglige sträfpelare och de spetsige dörr- och fönsterbetäckningar samt föreningsbågar, som in- och utvändigt förekomma i kyrkan, visa nogsamt, att hon icke tillhör rundbågsåldern, utan är från grunden utförd *i spetsbågsstil*. De utspringande grundstenarne med sina skarpa profiler, de tvådelta ingångarne till mellanskeppet från vester och tvärskeppet från norr med de höga, spetsbågsprydda fälten deröfver och de smärte, framspringande stafvarne deromkring bevisa ytterligare, att denna helgedom tillhör medeltidens mera utbildade konstutöfning. Likvisst saknas här löfprydda bågar och blomsterrika kapitäler. Å vestra hufvudingångens och norra sidoingångens skiljepelare ha väl helgon stått under baldakiner, men för öfrigt finnes intet spår efter dessa många bilder med löfprydda betäckningar, som voro så vanliga i den utbildade konstperioden. Allt visar således, att denna byggnad tillhör spetsbågsstilens första utvecklingstid. Hufvud- och bipelare äro väl grofva, men sakna rundbågsålderns

kännetecken. De ha nemligen inga pilastersprång eller halfkolonner, inga förlängningar från basernas torer öfver plinthernas hörn, inga tärninglika kapitäler o. s. v. Pelarne prydas liksom deras spetsiga föreningsbågar med smärta stafvar, som ursprungligen förenat sig med takhvalfvens gördelbågar. Sidoskeppens skiljebågar bilda likvisst halfcirklar, mellan hvilka korshvalfven äro kupvis spände. Korets skiljebågar äro något spetsige och gördelbågar korsa deras mellanrum, hvilka tillslutas af kupiga hvalffält. Sidoskeppens och korets korshvalf tillhöra således en öfvergångsstil och äro temligen lika dem, som finnas i sidoskeppen och koret af Lunds domkyrka. Biskopen Ödgrim deltog år 1145 uti invigningen af Lunds domkyrka, således fem år innan han invigde sin kathedral. Det är derför icke underligt, om han hellre följt detta äldre hvalfsätt än ett nyare; alldenstund ingenting är i byggnadsväg äfventyrligare än att frångå en väl bepröfvad och försöka en ny hvalftheori. Mellanskeppets och tvärskeppets betäckningar äro stjernhvalf, som hvarken tillhöra rundbågs- eller öfvergångsstilen och likna dem, som omkring 1325 blifvit öfver tvenne qvadrater af Lunds domkyrka slagne. Dessa stjernhvalf måste således tillkommit sedan kathedralen i Skara lidit af någon härjande vådeld, hvarefter våldsamma spår synas både in- och utvändigt å denna byggnad. Visst är, att några stafvar utspringa från pelarne, hvaremot samma stjernhvalfs gördelbågar icke svara. Man ser likaledes i Lunds domkyrka några utspringande kragstenar och stafvar, på hvilka de nyare stjernhvalfven icke hvila.

Låtom oss nu efterse ifrågavarande kyrkas grundtal. Det är bekant, att en dylik helgedom mätes efter dess grundqvadrat, hvilken ligger i skärningen af lång- och

tvärbyggnaden. Härvarande grundqvadrat håller 34 fot i hvarje sida. Här äro sex hufvud- och sex bipelare, nemligen tre hufvud- och tre bipelare eller sex tillsammans å hvarje sida. Häraf visar sig liksom af fönsteröppningarnas anordning, att kyrkans grundtal är *sex*. Till följe häraf skulle kyrkans grundqvadrat inrymmas sex gånger i hennes hela längd. Men nu innehålles den vidpass fem och en half gånger i denna längd; en följd deraf, att kathedralen förlorat sitt korutsprång, hvarom nedanföre. Tvärskeppet inrymmer här liksom på de flesta andra ställen trenne qvadrater. Mellan- och sidoskepp ha äfven ett rätt förhållande till hvarandra, då nemligen byggnaden har tvenne ej fyra pelarrader, det vill säga, att härvarande mellanskepp är, såsom vi ofvanför visat, dubbelt så bredt och högt som sidoskeppen. Det bör ej heller lemnas oanmärkt, att sido- mellan- och tvärskeppen i denna liksom andra välberäknade medeltidskyrkor ha en höjd, som motsvarar för de förre tvenne half- för de sednare tvenne helqvadrater, det vill med andra ord säga, att deras höjd är dubbelt större än deras bredd.

Då denne kathedral således är uppförd enligt den gamla byggnadskonstens grundreglor, är det ganska beklagligt, att hon, skadad af åtskilliga olyckshändelser, blifvit efter religionsförändringen och i synnerhet under sednare tider vanställd genom byggmästare, som icke haft kännedom om denna ursprungliga anordning och om det sätt, hvarpå hon borde restitueras. Denna beskyllning, som ingen konstälskare lärer skäligen kunna tillbakahålla vid anblicken af här företagna ganska kostsamma förfuskningar, skall jag söka med få ord ådagalägga. Kyrkans målsmän ha likvisst gjort hvad de kunnat, emedan de sökt vederbörliga ritningar och tillkallat arkitekter.

Skara domkyrka blef 1566 afbränd af Danskarna. Konung Johan III påböd år 1571 att alla, som bodde i Skara stift, skulle bidraga till hennes iståndsättning. Då lärer kathedralen, som flera år stått utan tak, varit så skadad, att koret vid reparationen förlorat sitt utsprång och fått sina ursprungliga fönster igenmurade. Visst är, att sjelfva kyrkan försågs med ny betäckning, klocktornen samt vestra och östra trapptornen med höga spiror, hvarjemte korsbyggnaden pryddes med en ansenlig spira. Kathedralen blef omkring denna tid invändigt öfverkalkad, hvarigenom många märkvärdiga inskrifter försvunno. Denna helgedom blef åter 1719 härjad af en eldsvåda. Betäckningen och spirorna afbrunno, de mindre klockorna nedsmälte, den största nedföll och sönderslogs. Hela östra gafvelmuren blef 1733 nedtagen och en ny sådan uppförd, och denne blef åter nedtagen och en ny uppbyggd 1792 och följande år. Detta måtte vara den vidunderliga gafvelmur, som nu utgör kyrkans korslut. Då man stått i en hänförande förtjusning framför hennes hufvudfasad, hvars storartade, välberäknade, harmoniska partier lemna konstälskaren knappast något att önska med undantag af de tvenne stora tornspirornas återställande, och då man härifrån bortgår för att betrakta hennes korutsprång i förmodan, att detta skall här liksom å andra medeltidens oförstörda kathedraler utgöra hennes skönaste del; så betages man af ett vemod, som svårligen kan med ord uttryckas, men deremot lätt vid åskådning uppfattas af den der genomtränges af medeltidens heliga konstanda. Här höjer sig en simpel, en platt gafvelmur, hvilken, om den icke vore af finhuggen sandsten utan af tegel eller fasthellre af bräder, vore mindre störande; emedan man då kunde med skäl hoppas, att detta interimsarbete

blefve med tiden utbytt mot ett mångsidigt korutsprång, som sattes i full harmoni med den herrliga byggnaden. Det tyckes, som man tagit modell till denna stympning af Stockholms storkyrka, hvars kor förlorat sin ursprungliga ansenlighet, för att derigenom bereda ett mindre behöfligt utrymme för en ny anläggning. Det synes icke vara sparsamhet utan smaklöshet, som framkallat denna sällsamma anordning. — Man ville 1780 beröfva Lunds domkyrka sitt utomordentligt sköna, halfrunda korutsprång och i dess ställe uppdraga en rak gafvelmur. En sådan vandalism tillstyrktes af en arkitekt, men en beslutsam Biskop förekom densamma. — Ifrågavarande gafvelmur har en stor fönsteröppning, som är betäckt med ett slags spetsbåge, men inga stafvar, inga platter, med ett ord, ej det ringaste spår, som rättfärdigar dess anbringande på denna eller någon annan kyrka i spetsbågsstil. Härofvan förekommer en fyrkantig, tredelt fönsteröppning, derunder en bandlist och deröfver en gesims. Det är i sanning svårt att säga, hvad detta parti månde i sig innebära. I medeltidens konst finnes härtill intet motstycke och i den moderna skulle det svårligen göra lycka. Denna gafvelmur är i sanning en vanprydnad för kyrkan, som förtjenar en bättre anordning, och en skam för den nya konsten, som icke vill eller kan arbeta, då så fordras, i den gamlas anda.

Men Skara domkyrka har icke haft ett mindre missöde å ett annat hufvudparti, nemligen å tvärskeppets södra gafvelmur, som för något mer än ett halft sekel tillbaka ombyggdes. Betraktom först tvärskeppets norra gafvelmur för att göra oss ett begrepp om, hvad den södra varit och hvad den, efter en behöflig förbättring eller ombyggnad, bort blifva. Den norra gafvelmuren har

å hvarje hörn en smärt sträfpelare och å midten en ansenlig tvådelt dörröppning. En murfördjupning, hvars yttre kanter omgifvas af smärta utspringande stafvar, omfattar denna dörröppning och hithörande dörrfält. Häröfver äro tvenne runda fönster eller sirliga rosor och härpå följer ett stort fönster med spetsbågsbetäckning. Det runda fönster, som finnes öfverst, är nytt och föga passande. Hela denna ursprungliga anordning är lika ren som intagande. Låtom oss nu efterse, huru motsvarande gafvelmur åt söder blifvit utstyrd. Här möter oss en temligen stor, aflångfyrkantig dörröppning, hvilken kunde någorlunda anstå *ett nyare boningshus; härpå följa pilastrar,* listverk och andra lika *småaktiga* som opassande plattheter. Slutligen höjer sig en fronton med snärkelformiga sidor och gafvellik spets. Midten af denna fronton intages af en liten, aflångfyrkantig ljusöppning och vid båda sidorna härom nemligen på gafvelns hörn stå tvenne ofantliga krukor, *förmodligen* såsom detta konststyckes sinnebilder. Denna illaberäknade *förändring lärer enligt en ritning* af **1756** försiggått omkring **1764**. Öfverintendenten von Hårleman, som vanställt tornen å Upsala domkyrka, dog **1753**. Han berömdes för sin byggnadskonst af sin samtid. Vi måste deremot beklaga, att hans obekantskap med medeltidens konstutöfning här och flerestädes länge spökat efter honom.

Man började **1793** att förse kyrkan med kopparbetäckning. De spetsige gaflarne utbyttes mot trubbiga, en anordning, som är rakt stridande mot hennes stil. Nu kunde man naturligtvis icke tåla de vid vestra gafveln uppspringande trapptornen, hvarför de **1799** afstympades. Men den nya smaken eller rättare osmaken var ännu icke tillfreds. Man erhöll redan **1806** tillstånd att ge de stora

tornen platta betäckningar. Denna sällsamma förändring verkställdes åren 1809 och 1810. Ifrågavarande betäckningar utspringa öfver gesimser, som hvarken ha något motsvarande i rundbågs- öfvergångs- eller spetsbågsstilen. I hvarje hörn står en grof, fyrkantig sandsten och deremellan äro jernstänger anbragte, så att dessa uppåtsträfvande tornmassor sluta öfverst med terrasslika altaner. Det är uppenbart, att en dylik anordning är alldeles opassande för en kathedral från spetsbågsåldern. Kyrkan har dock sina östra småtorn i behåll; men desse, som stå tillsammans med den nya, platta, ornamentslösa gafveln och den lågspända takresningen, förorsaka hos åskådaren snarare förvirring än själslyftning. Man har för få år sedan gifvit kyrkan nya taklister af tegelsten med anputs. Dessa äro naturligtvis ovaraktige och tyckas åtminstone ha bort, ehuru hastverk, vara försedda med profiler, som varit lånade från medeltidens, icke från nutidens byggnadssätt, och dessutom vara öfverstrukne med en färg, som haft någon likhet med sandsten. Det är sannerligen förvånansvärdt, att man icke söker vid en dylik byggnads förbättrande lämpa sig efter densammas stil. Dessa skröpliga tegelgesimser å den fasta sandstensbyggnaden äro ett lappverk, som likvisst för få år sedan tillkommit.

Bland nyare förbättringar förtjenar deremot nämnas, att de skjul, som lågo utanför hufvudfasadens sidoingångar, blifvit undanröjde, hvarigenom densamma blifvit vida imposantare. Öfver dessa sidoingångar finnes åtskillig qvadersten, som är sönderbränd; en följd deraf, att dylika skjul här fordom funnits, hvilka vid någon eldsvåda nedbrunnit.

Kyrkans inredning har jemväl undergått förändringar. Konung Johan III hitskänkte 1586 en altartafla. Den nyare

tiden måtte härmed varit föga belåten; emedan Brigitta Bengsdotter Kafle 1663 bekostade en stor altartafla. Men äfven denna utdömdes och blef, märkvärdigt nog, i våra dagar bortsåld [2]. Nu har kyrkan ingen altartafla, förmodligen för att icke minska korets nog ringa belysning från fönsteröppningen å östra gafveln. Predikstolen, förfärdigad 1709, harmonierar icke med byggnadens stil. Kyrkans golf blef omkring 1779 nära 2 fot upphöjdt och alla hennes inre murar blefvo åter öfverkalkade. Sockelstenarne blefvo således i betydlig mån undandöljde och de sista lemningarne af de gamla väggmålningarne utplånade. Deremot har kyrkans innandöme vunnit genom ett korskranks borttagande och fyra läktares nedbrytande. Bänkraderne i mellanskeppet äro på vanligt sätt inrättade, men deremot ser man i sidoskeppen en sällsam bänkanordning. Sittplatser äro nemligen här anbragte i afsatser, så att de äro allt högre inåt murarna. Denna stolinrättning är behöflig och passande för en theater, men deremot lika obehöflig som opassande i en kyrka. Man besinne blott, att aktörerne stå lågt, hvarför åskådarne böra, för att kunna se och höra, sitta radvis öfver hvarandra; predikanterne deremot ha en upphöjd plats, hvarföre de kunna af sina åhörare både ses och höras från vågräta platser. Dessutom tjenar den förra platsinrättningen till prydnad i en theater, men ger deremot en kyrkas innandöme ett dystert utseende.

Många frägdade män hvila i Skara domkyrka. Hela golfplanen är nästan uppfylld af idel grafstenar, hvilkas inskrifter dock äro till stor del utslitne. Ibland grafvårdar är i synnerhet den Soopiska märkvärdig, hvilken består af marmor och alabaster och är i antik stil arbetad

---

[2]) P. E. Lindskogs Beskrifning om Skara stift, 1 H. s. 13, 16.

af Peter Kejser i Amsterdam och blef 1637 uppsatt. Åtta kolonner uppbära en bågformig betäckning, hvarpå flera symboliska gestalter äro anbragte. Under denna grafhimmel står en kistlik upphöjning, hvarpå Öfversten Erik Soop i full rustning och hans fru Anna Posse i prydlig drägt och båda afbildade i naturlig storlek hvila jemte hvarandra. Härbredvid föreställes å en marmortafla i halfupphöjdt arbete striden 1629 vid Stum, der Konung Gustaf Adolf, omringad af fienderna, frälstes af denne Soop. Här skildras jemväl å tvenne andra marmortaflor särskilda slagtningar, i hvilka Soop utmärkt sig. Framför denna grafvård står Mars och Minerva i menniskostorlek. Alla dessa figurer äro med skicklighet utförda. Soop och dess fru tyckas på en lätt matta och mjuka hyenden njuta en ljuf slummer, och krigare tyckas å bakgrundens batalj-stycken rasa i stridens tummel. Å den kistlika upphöjningens vestra och östra gafvel läsas bibliska versar och språk, men å framsidan står följande: *Här ligger begrafven then ädle välborne och nu mera hos Gud salige Herr Her Erich Soop til Biurum Siögerås och Säfvestaholm riddare fordom och öfverste öfver thet westgöthiska cavalleriet, hvilken i Herranom afsomnade den 15 martii 1632 samt hans välborna kära hustru Anna Påse til Biurum Sjögerås och Sävestaholm, som afled roligen i Christo den   anno   Gud förläne them båda en fröjdefull uppståndelse på yttersta dagen. amen.* Öfversten Soop och dess maka ligga likvisst icke här. Man ingår nemligen genom en låg dörr härbredvid i en utbyggnad, hvarest bådaderas likkistor visas. En ekkista innesluter en blykista, och i denna sednare ligga sönderfallna ben efter den man, som ryckt Gustaf Adolf den Store ur fiendernas händer. Här ligga lemningar efter en förmult-

nad drägt, som vittnar om dåtidens yppighet. Men förgängelsen synes här allvarligen ha utkräft sin rätt. Det är märkvärdigt, att på samma tid berömde mäns jordiske lemningar i Danmark förvarades med enkla svepningar och kryddväxter, blefvo sådane i Sverge nedlagde med dyrbara drägter, men utan några omsorgsfulla skyddsmedel mot förrutnelse.

Man sade, att denna herrliga minnesvård, som ofelbart är bland de skönaste i vårt fädernesland, skulle undanflyttas för att bereda altarplats. Jag kunde icke härtill sätta någon tro, dels emedan det är mycket svårt att flytta en så ömtålig, en så väl sammansatt minnesvård, utan att förderfva densamma, dels emedan här är mer än tillräcklig altarplats, om nemligen den vanprydliga gafvelmuren borttages och kyrkan får, såsom hon måste ursprungligen haft, ett sexsidigt korutsprång. Dessutom tyckes det vara vida behöfligare att påtänka en bättre belysning i detta hufvudparti än dess inre dekorering. Kortligen, jag är derom öfvertygad, att, då vi nu förstå något mera kyrkobyggnadskonsten än Öfverintendenten von Hårleman och hans närmaste efterträdare gjorde; så kan väl icke fråga bli om en så skön minnesvårds rubbning, åtminstone förr än vigtigare förändringar blifvit föreslagne.

Tiden medgaf icke att närmare granska några af de många härvarande likstenar eller några flere grafvårdar, ej heller att se kyrkans guldkalk och öfriga dyrbarheter, af hvilka sednare dock inga ha någon hög ålder.

Vi böra ej förbigå, att man här, liksom å flere andra ställen både ut- och inrikes, undanröjt en förfallen ringmur och i dess ställe uppsatt afvisare med jernkedjor. Kyrkan har naturligtvis genom denna förändring

vunnit mycket i utseende. Hon skulle ytterligare vinna genom raserande af en gammal närbelägen byggnad och genom nedhuggande af några träd. Ingen lärer väl kunna bestrida, att en kathedral bör ha, såvidt möjligt är, ett fritt läge dels för att skyddas från eldsvådor, dels för att kunna rätt öfverskådas.

Man tycktes nu bereda sig till en större reparation å kyrkan. En mängd sandsten var framförd, och man arbetade på densammas tillhuggning. Det förundrade mig, att qvaderstenen gjordes inåt något kilformig, och att ligg- och byggsidan mindre varsamt handterades. Det kan icke vara någon, som känner tyngdlagarne, obekant, att utsidan bör vara mot under- och öfversidan vinkelrät; såvida nemligen qvaderstenen icke skall, i synnerhet om den består af en spröd materia, genom tryckning springa sönder eller sätta sig. Ett kilformigt tillhuggningssätt kan endast anbefallas af den, som önskar fina fogar, men föga bekymrar sig om fasta murar. Emellertid yttrade arbetarne, att de fått uttrycklig tillsägelse att så förrätta sitt arbete. Jag kunde dock icke tro, att en sådan tillsägelse utgått från någon byggmästare. Emellertid ådagalägger det myckna, här göres, att god vilja icke saknas för den herrliga byggnadens förbättrande. Men vi önska uppriktigt, att man ville icke allenast rita och bygga, utan äfven studera.

Ehuru vi endast i Skara uppehöllo oss, medan vi väntade på hästar för att fortsätta resan till Varnhems-kloster, så uppgingo vi likvisst i södra tornet för att derifrån öfverskåda nejden. Vi sågo åt norr Kinnekulle, åt söder Ålle- och Mösseberg, åt öster Billingen, åt vester Skara slättbygd. Den lilla staden är, då man vandrar deri, obetydlig; men från denna höjd ännu obetyd-

ligare. Egna tidsförhållanden fordras för att på ett så lågländt och föga inbjudande ställe anlägga en stad, hvilken växer, såsom denna under medeltiden vuxit, till en betydlig storhet. Adam af Bremen säger, att Skara var en ganska stor stad. Det är icke lidna eldsvådor och härjningar, som bragt henne till närvarande ringhet; det är den mäktiga tidsandan, *som* uppbygger och nedrifver. Sedan handel och slöjder utgöra en stads egentliga lif, så kunna naturligtvis icke stora samhällen trifvas der dylika näringar icke kunna med fördel idkas. Den uråldriga kathedralen, Vårfrukyrkan, står såsom en vålnad från en förgången tid och förkunnar, oaktadt sina brokiga lappverk, att *här fordom funnits ett samhälle*, som kunnat med skäl räknas bland de mäktigaste i norden, och hon erinrar om förgängligheten af menniskoverk. S. Peders, S. Nicolaus, S. Lars, S. Olofs, S. Catharinas och Heligkorskyrkor ha för längre tid sedan försvunnit. Tidens ström bortsköljer äfven de mäktiges bålverk. Hvar är Olof Skötkonungs *slott*, hvar är *Gälaqvist*, Skaraborg och Axelvall, hvar är det kungshus, som Gustaf I och Johan III uppförde af nedbrutna klosterbyggnader? Endast fornforskaren stadnar för att efterse, om någon svag lemning finnes efter dessa fasta, dessa ståtliga borgar. Hvartill denna oro, detta äflande och jägtande? De mäktige herrarne multna i *sina* förfallna familjgrafvar, och hjordarne beta tryggt på ruinerna af deras fästen.

Mången skulle kanhända tycka, att jag har yttrat mig mindre grannlaga rörande de förbättringar, man försökt med bästa förstånd göra å Skara domkyrka. Jag tycker detta nästan sjelf, men beröm öfver det, som icke är berömvärdt eller tystnad med det, som icke bör förtigas, väcker ingen slumrande förmåga. Vi lefva i en tid, då

medeltidens konst åtminstone utomlands med allvar studeras af snillrike och grundlärde män och äfven utöfvas vid kyrkors och palatsers uppförande. Det kan således icke vara ur vägen att redligt säga sina tankar rörande hithörande ämnen hos oss. Om någon skulle, hvilket jag icke förmodar, med min frimodighet finna sig missbelåten; så är jag deremot förvissad, att någon torde af dessa korta antydningar finna det mödanvärdt att närmare begrunda, huru en så herrlig tempelbyggnad som Skara domkyrka bör ändamålsenligast återställas och vidmakthållas. De många reparationer, som blifvit å kyrkan företagne, det ansenliga gymnasiehus, som här nyligen uppstått jemte flere nya boningshus, vittna om en berömvärd verksamhet, hvilken ådagalägger, att man åtminstone söker i byggnadsväg göra hvad man förmår. Skada, om goda byggnadsplaner uteblifva.

Skara läroverk, som egentligen började vid Husaby, är ostridigt det äldsta i gamla Sverge, och det har haft och har många utmärkta lärdomsidkare. Jag lefver således i den förhoppning, att män icke skola saknas i närheten af denna helgedom, hvilka icke allenast skola nitälska för densammas ändamålsenliga förbättring, utan fägna Svenska allmänheten med en utförlig beskrifning deröfver.

Vid återkomsten från kyrkan sågos ännu inga hästar. Jag nedsatte mig således att i makligt lugn begrunda, hvarföre man i vår kunskapsrika tid har så olika åsigter vid våra kathedralers iståndsättning och inredning. I synnerhet sysselsatte mig tankan på en altarbyggnad i Skara domkyrka, ett arbete, som måhända ännu icke blifvit med något allvar påtänkt. Likamycket; frågan är af ett allmännare intresse, och någon läsare torde möjligtvis

vilja för ombytes skull inhemta de idéer, som i afseende härpå sysselsatte mig under den korta väntningsstunden.

Vi ha nyligen nämnt, att tvenne särskilda altartaflor blifvit efter reformationen uppsatte i Skara domkyrka, och att båda blifvit, ehuru den ena var en konglig, den andra en enskild gåfva, borttagne, förmodligen emedan man önskat mera passande altarprydnader. Skulle man nu åter vilja, sedan en stor altartafla blifvit för få årtionden sedan utbytt mot ett enkelt altarbord med kors, uppresa en ansenlig altarbyggnad; så visar ju detta ett vacklande i begrepp och önskningar, som icke allenast bör tillskrifvas presterskapets ovisshet om hvad, som fordras för helgedomars inredande, utan äfven arkitekternes villrådighet i afseende på denna vigtiga del af kyrkobyggnadskonsten. Den der inhemtat någon kunskap om hithörande frågor, känner jemväl, att mången ansett ett dylikt arbete vara vida lättare än det verkligen är. Kastom derföre en historisk blick på dessa förhållanden, hvilka torde derigenom vinna någon belysning.

Det är allmänt bekant, att Greker och Romare, *liksom* många andra forntidens folkslag, icke allenast uppförde altaren och tempel åt sina förmenta gudar, utan åt utmärkta menniskor. Denna plägsed gick vid christendomens början derhän, att aflidne Kejsare i Rom blefvo, äfven sådane, som varit i hög grad grymme och lastbare, förklarade för gudar och vid egna helgedomar dyrkade af särskilda prester. Ja, qvinnor erhöllo lika gudabetygelser. Livias bild uppställdes i Augusti tempel och den gudstjenst, som tillegnades henne, förrättades af Vestalerna. Åt Drusilla byggdes ett tempel, och de stoder, som uppsattes åt henne, tillbådos af båda könen, och hennes dyrkan infördes, såsom Diodorus berättar, i alla städer.

Detta afskyvärda afguderi, denna nesliga mennisko-dyrkan gjorde ett djupt intryck på de första christne. De hade enkla samlingsställen, der de underviste och uppmuntrade hvarandra, enkla altarbord, der nattvarden utdelades och böner förrättades [3]). Hedningarne sade derföre, att de christne afskydde altaren, gudabilder och tempel, hvadan de förre ansågo de sednare såsom gudlöse. En kyrkofader, att förbigå flere andra, säger i afseende härpå: "Tillbedjom Gud icke i tempel, utan i vårt hjerta. Alla menniskoverk äro förstörbara. Renom detta tempel, som ej smutsas af rök eller stoft, utan af onda tankar, som ej belyses med brinnande vaxljus, utan med vishetens klara strålar [4]).

De förste christnes altare hade å framsidan en fördjupning, hvari en låda för nattvardskärlen insattes, och sedermera en öppning å skifvan, hvari en låda med helgonlemningar förvarades. Under altarne blefvo jemväl tomrum inrättade för nedläggande af martyrernes kroppar. I kyrkorna fanns till en början blott ett enda altare för nattvardens utdelande, men sedan blefvo särskildte altaren stiftade till helgonens ära och för själamessors förrättande. Hufvud- eller högaltare hade sin plats i öster, men sido- eller bialtaren vid väggarna. De förste altarne voro af trä, sedan af sten, och rikedomen och konsten täflade ej sällan att på desammes prydande utveckla sin förmåga. Altarborden fingo med tiden ljusstakar, krucifixer och monstranser, hvilka somligstädes voro af dyrbara metaller med perlor och ädelstenar. Öfver altarborden, som i ansenligare kyrkor pryddes med dyrbara dukar, uppfördes någon gång himlar eller baldakiner, som

---

[3]) Petrus Berthaldus de Ara.
[4]) Lactantius de Ira Dei.

hvilade på kolonner. Altarne voro under rundbågsåldern ganska små och höllo vanligtvis 12 fot i längd, 4 i bredd och 4 i höjd, och baldakinerne deröfver voro ganska låga; men altarne blefvo under spetsbågsåldern genom anbringande af skåp med helgonbilder och sirater vida ansenligare. Desse altarhimlar och altarskåp voro likväl så små, att de icke bortskymde kyrkornas fönster eller afbröto deras perspektiver. Så bortskymmer t. ex. altarbaldakinen i Markuskyrkan i Venedig ingalunda byggnadens perspektiv. Detsamma gäller om altarprydnaden i domen i Milano. Då den uråldriga Pålskyrkan utom Rom, San Paolo fuori delle mura, blef 1285 försedd med ett nytt hufvudaltare, uppfördes detta enligt tidens bruk i spetsbågsstil. Fyra rödaktiga porfyrkolonner uppburo ett tabernakel med lätta, löfprydda gaflar och spiror. Ehuru man borde valt rundbågs- ej spetsbågsstilen, fick dock detta hufvudaltare en så passande plats och en så väl beräknad storlek, att det ingalunda förstörde byggnadens helhet. Vi vilja icke trötta med upprepande af en mängd hithörande exempel, som ådagalägga, att medeltidens byggmästare, hvilka i beräkningen af perspektivintryck öfverträffat både sina föregångare och efterträdare, mer än väl förstodo, att en del ej får så tilltagas, att den omintetgör det helas storhet.

Man började redan i femtonde seklet uti Italien återgå till antikens studium. Men den klassiska stilen utvecklade sig i öfverensstämmelse med klimatiska förhållanden samt politiska och religiösa behof. Man sökte således förgäfves sammanpara den med christendomens väsende. Deraf uppkom ett vacklande, som aldrig visat sig märkbarare än vid uppförande af Peterskyrkan i Rom. Hvar finnes ett kolossalare misstag? Allt skulle här beräknas

på storhet i anläggning och på effekt i perspektiv, och detta har ej bättre lyckats, än att den möjligen största storhet frambragt den möjligen minsta effekt. Vår snillrike Ehrensvärd har, ehuru byggnadskonstens hemligheter ej voro på hans tid i den ljusa dager, som nu blifvit deröfver spridd, yttrat: "om man på detta sätt byggt kyrkan som hälften af Rom, hade man önskat henne stor." Men det är egentligen altarprydnaden i Peterskyrkan, hvilken vi i synnerhet anse vara alldeles förfelad. Denna är nemligen anbragt i midten af korsbyggnaden eller under kupolen. Fyra vridna, kanalerade bronskolonner uppbära en baldakin, som höjer sig 88 fot 6 tum öfver golfplanen och har öfverst en kula med ett kors. En landsman, som nyligen sett denna kyrka, har förklarat, att denna illa anbragta och alltför stora baldakin nästan helt och hållet tillintetgör kyrkans perspektiv [5]). I händelse någon byggmästare, som sjelf vistats i Rom, skulle jäfva detta vitsord, hvilket dock enhvar, som studerat kyrkobyggnadskonsten, kan af riktiga ritningar med lätthet fatta; så vill jag åberopa ett yttrande af en bland nutidens utmärktaste konstdomare, hvilken efter genomskådande af samma helgedom yttrar i afseende härpå; "Denna kostbara och med alltför mycken godtycklighet anlagda altarprydnad upphäfver det stora intryck, som midten af de trenne skeppen skulle verka, om här funnes ett enklare och ett lägre altare med helupphöjda bildverk, och derpå stode ett stort förgyldt kors" [6]). Före, under och efter Peterskyrkans uppförande blef mången herrlig kathedral uti Italien vanställd med opassande förändringar och prydnader.

---

[5]) Resa på Continenten åren 1836—1837, 1 D. s. 203.
[6]) C. F. von Wiebekings Bürgerliche Baukunde, II B. s. 466—467.

Efter byggnadshyttornas upphäfvande och skråinrättningarnas stiftande, spridde sig småningom den nya stilen från Italien kring Europa. Följden blef ett allmänt förakt för och ett smaklöst vanställande af medeltidens mästarverk. Man kunde med exempel härpå fylla volumer. Man har först i våra dagar börjat utrikes med allvar hämma detta vandaliserande, hvilket i synnerhet beröfvat en mängd kyrkor sina åldriga altarprydnader. Jag tror mig böra för att framställa detta konstvidriga nyhetsbegär i sin rätta dager, andraga von Wiebekings yttrande härom. "De storartade koren i gammaltyska kyrkor blefvo med få undantag vanställda genom höga, smaklösa, snärkelprydda och förgyllda altaren, å hvilka merendels dåliga målningar anbragtes. Genom dessa altaren ha mellanskeppens herrliga perspektiver blifvit afbrutne och tillintetgjorde, belysningen förderfvad och kyrkorna förmörkade. Kyrkorna fingo invändigt hvita, gröna och höggula anstrykningar. Målare, vanlige bildthuggare, målerihandlare, snickare och förgyllare och så kallade konstkännare eller rika, men okunniga beskyddare af de tecknande konsterna ansågo nya helgedomar utan vidunderliga altaren för ett stort misstag mot den goda smaken; de förre emedan de vunno derpå, ty äfven dåliga arbeten blefvo till detta heliga behof väl betalte. De andelige hade bort af grundsats hämma denna förvirring, emedan verkan af de ursprungligen storartade kyrkorna, hvilken de utöfva på andäktige christnas känsla, gick förlorad, och de nya inrättningarne förströdde ett religiöst sinne. Men huru skulle de inse detta, då så många voro intagne af denna sak? De låga altarne, som voro utförda i gammaltysk stil och icke upphunno till högkorets fönster, måste lemna rum för de nya, smaklösa altarne, med hvilka

man har för få år tillbaka förderfvat de största kyrkor, t. ex. Bambergerdomen. Desse gamle altaren tillika med deras förträffliga bilder blefvo antingen sålde såsom skräpsaker eller uppbrände eller bortsatte i vråar. Denna vandalism är åter ett bevis på förfall af civilarkitekturen och försummelse af dess studium under de sista århundraden" [7]). Huru många exempel härpå skulle icke kunna uti Italien, Spanien, Frankrike, Tyskland och England åberopas?

Men låtom oss nu efterse, huru det i Sverge förhåller sig med altarhistorien. Så länge en sann kyrkobyggnadskonst utöfvades, det vill säga under hela medeltiden, spridde och underhöll den sitt välgörande ljus äfven till och uti norden. Religionsförändringen väckte en ny sinnesstämning. En hop borgare inrusade 1531 i Vårfrukyrkan i Köpenhamn och nedslogo och stympade helgonbilderna, så att knappast högaltaret kunde under detta uppträde skyddas [8]). De ifrige reformatorerne Claus Tondebinder och Hans Spandemager uppnedvände allt i Peterskyrkan i Malmö och utkastade alla prydnader och insatte såsom altare ett långt bord, vid hvilket de utdelade nattvarden [9]). Dylika skändligheter eller snarare förvillelser blefvo aldrig af de maktägande beifrade, kyrkorna blefvo tvertom beröfvade en del af sina klockor och största delen af sina dyrbarheter. Kortligen, liksom de omvände hedningarne bemödade sig att förstöra hedniska helgedomar, sökte nu lutheranerne att undanrödja katholikernas heligaste föremål. Att denna fanatiska van-

[7]) C. F. von Wiebekings Bürgerliche Baukunde, I B. s. 13—14.
[8]) Udtog af en Dansk Krönike fra 1448 til 1552 i Samlinger til den Danske Historie. 1 B. 2 H. s. 172.
[9]) Historia Ejectionis Monachorum ex Dania in E. Pontoppidans Kirchenhistorie, 2:ter Th. s. 800.

dalisering beröfvat nordens herrligaste tempelbyggnader sina passande altarprydnader, och att smaklösheten och okunnigheten förstört deras andaktsväckande perspektiver, vill jag med några få exempel ådagalägga.

Lunds kathedral, som är en ansenlig korsbyggnad i rundbågstil, fick redan 1577 en altartafla med flygelstycken, hvilken utförd uti Italienskt manér upptornades ungefär midti kyrkan. Denna altartafla, som bestod af svart, hvit och spräcklig marmor, fördelades uti en större och tvenne mindre afsatser. I nedersta afsatsen föreställdes i midten nattvarden; härunder Johannes och Mattheus, samt häröfver *Marcus och Lucas*, alla med sina attributer; vid sidorna tvenne qvinnogestalter, förmodligen Maria, Frälsarens moder, och Maria Magdalena. Öfverst bröstbilder af Konung Fredrik II med dess gemål och en ung Prinsessa samt Danmarks och Mecklenburgs vapen. I andra afsatsen stodo Paulus, Petrus och Laurentius; vid sidorna härom *suto* tvenne qvinnofigurer; och häröfver en bröstbild, måhända af Frälsaren. I öfversta afsatsen sågs en qvinnogestalt, och vid hvarje sida om denna tvenne englar, öfverst Guds lam. Hithörande flygelstycken föreställde Adam och Eva vid kunskapens träd och Christus på korset i förening med kolonner och karyatider, snärklar och krukor utan något tänkbart sammanhang. De heliga föremålen liksom kringsväfvades af en febersjuk konstnärs fantastiska drömbilder. Om härtill lägges, att både marmor och trä fått en narraktig utsiring med brokiga färger och pråliga förgyllningar; så torde enhvar finna, att denna altarprydnad varit i alla afseenden förfelad. Men den nya tidens förderfvade smak tyckte sig böra ytterligare försköna den ryktbara kathedralen. På den höga mur, som åtskiljde mellan- och tvärskeppet, uppfördes 1626

ett orgelverk i en ännu vidunderligare smak, hvilket sträckte sig nära mellanskeppets takhvalf. Man kunde således från hufvudingången blott öfverse hälften af kyrkans längd, ty af korutsprångets fönster och takhvalf sågs intet. Dessa liksom flere andra dylika konststycken röjde ett olyckligt effektsökeri, som ej sällan utmärkt den nya tidens ostuderade byggmästare. Denna illa placerade och alldeles konstvidriga altarprydnad och detta lika opassande orgelverk ha för få år sedan blifvit borttagne och långhus och kor satta genom ansenliga trappanläggningar i förening med hvarandra, så att man numera från hufvudingången njuter en ostörd anblick af den storartade byggnadens upplyftande perspektiv. Jag har icke hört någon med högre bildning ogilla detta återställande af kathedralens ursprungliga helhet, men deremot hört många utländska konstdomare förklara sin synnerliga tillfredsställelse öfver ifrågavarande förändring.

Peterskyrkan i *Malmö*, en *korsbyggnad i spetsbågsstil*, fördelas med tjugofyra pelare i mellan- och sidoskepp, samt koromgång och håller 248 fot i längd och 62 i höjd. I denna helgedom, hvarest de förutnämnde reformatorerne insatt ett enkelt altarbord, upptimrades 1611 en ansenlig altartafla, som upptager nära hela bredden och höjden af mellanskeppet. Denna altartafla består af tvenne större och tvenne mindre afsatser och fyra särskildta flygelstycken. Första afsatsen prydes med fyra utsirade kolonner, mellan hvilka Moses föreställes till höger, Christus till venster, i midten nattvarden. Andra afsatsen har tvenne kolonner, i midten korsfästelsen, till höger och venster ett vapen med krönt C. Tredje afsatsen innehåller till höger och venster tvenne Evangelister och mellan dem en kruka, i midten himmels-

färden. Fjerde afsatsen prydes med några englabilder och Frälsaren höjer sig deröfver. De särskilda afsatserna uppbäras af englaprydda snärklar. Flygelstyckena ha några krumsniderier, som sakna all inre anda och allt yttre behag. Men den moderna byggnadskonsten har i våra dagar visat ett ej mindre misstag. Här uppfördes 1807 ett orgelverk, som uppbäres af fyra pilastrar, tolf pelare och fyra kolonner, således tjugo tillsammans. Det är lätt begripligt, att den höga altartaflan framför koromgången och den sammanhopade kolonngruppen inom hufvudingången afstympa och förvilla den herrliga kyrkans storartade perspektiv. Den, som kan finna dylikt krimskrams andaktsväckande, har aldrig gjort sig någon reda för det intryck, som en välberäknad kyrkobyggnad kan åstadkomma. Om den så kallade perukstilen äfven i norden sammanparat heliga föreställningar med narraktiga sirater, så borde dock den moderna, helst i ett land, hvarest alla offentliga byggnader föreslås af ett särskildt embete, icke röja till den grad oskicklighet, att man under en orgel, som intager ett mellanskepp af endast 28 fots bredd, anbringar hela tjugo pelare; ett stolpverk, hvaremellan man tycker sig icke utan svårighet kunna fram- och återkomma.

Skanörs kyrka utgöres af ett skepp med ett klocktorn å södra sidan och af en krypta med ett kor deröfver åt öster. Skeppet, som har 31 fots bredd och 56 fots längd, är till omgifningsmurar uppfördt i öfvergångs- men har takhvalf i spetsbågsstil. Kryptan delas genom åtta låga pelare i trenne gångar från vester till öster och betäckes med tunnhvalf. Koret deröfver, som håller 38 fot 4 tum i bredd, 44 fot i längd, har tresidigt utsprång och betäckes med stjernhvalf. Korbyggnaden är uppförd

i spetsbågsstil. Man uppkommer från skeppet, som har en svagare belysning, på sex trappsteg i koret, som har stora, tredelta fönster. Det är helt naturligt, att man, inträdande i denna helgedom, försättes vid anblicken af den höga och ljusa korrymden i andäktiga betraktelser; men sedan man blott hunnit något hemta sig ifrån det första intryck, man erfar häraf, känner man sig betydligen nedstämd af en stor altartafla, hvilken, utstyrd med kolonner och snärklar, brokiga målningar och pråliga förgyllningar, undandöljer en betydlig del af korutsprånget. Denna altartafla har å hvardera sidan tvenne kolonner och en sådan i midten; häremellan äro bildnicher, som siras med karyatider och englahufvuden. På altarbordets främsta hörn höja sig tvenne kolonner, hvilka uppbära en himmel i qvartcirkelform; öfverst står en portlik prydnad. Man finner här jemte Christus och Evangelisterna Spes, Temperantia, Charitas, Fides, Prudentia med påtecknade namn. Englahufvuden, karyatider, lejonhufvuden och tassar samt krukor utgöra biprydnader. Å himmeln ser man sol, måne och stjernor. Allt är vidunderligt och röjer äkta perukstil. Denna altartafla upptimrades 1604 och pryddes sedan med Carl XI:s namnchiffer. Här har tvifvelsutan stått ett lågt altarskåp, som icke stört anblicken af korhvalfven eller minskat belysningen. På främre sidan af härvarande altarbord finnes ett uråldrigt altarblad insatt, som torde ursprungligen tillhört ett härvarande altarskåp. Å denna vackra fornlemning har en skicklig målare framställt Olof den Helige mellan S. Georg och S. Gerdrut. Figurerne äro uttrycksfulle och väl bibehållne. Hvad har nu kyrkan vunnit på denna stora altartafla? Jo, utsprångets mellersta fönsteröppning, som bortskymdes af altartaflan, har blifvit så-

som obehöflig igenmurad, hvarigenom korets högtidliga anordning och herrliga belysning gått till stor del förlorad.

Trelleborgs kyrka, som är i rundbågsstil, har en längd af 141 fot 6 tum. Några sidobyggnader äro deremot i spetsbågsstil. Skepp, kor och sidobyggnader ha alla prydliga takhvalf. Denna herrliga kyrka fick omkring 1640 en ganska stor altartafla, som består af flera afdelningar. Smaklöse kolonner, förkroppade bjelkverk, stora snärklar med många krumsniderier förhöjas föga af några grofva bildstoder och englahufvuden, liksom de bjerta målningarne och starka förgyllningarna ge ringa lyftning åt denna träbråte. Emedan denna massiva altartafla borttager största delen af korgafveln, har man helt enkelt igenmurat tre höga fönster, så att all belysning är från öster förlorad. Den, som icke sett detta, skulle knappast tro en dylik vandalisering vara möjlig.

Åhus kyrka är ursprungligen i rundbågs- men torn, sidobyggnader och takhvalf i spetsbågsstil. Denna kyrka är ansenligare än den sistnämnda. Här brukades långt efter reformationen ett bildprydt altarskåp, som stod i korutsprånget; men man fann sig redan 1636 härmed obelåten, hvarför en stor altartafla med smaklösa krumsniderier och figurer upprestes långtframom det gamla altarbordet, hvarigenom kyrkans perspektiv förstördes. Ej nog härmed; man afplankade 1732 större delen af koret för att bereda sig en sakerstia. Detta torde ytterligare visa, huru man i nyare tider vårdat sig om andaktsväckande anordningar i våra helgedomar.

En af Skånes vackrare landtkyrkor, som är i en ädel medeltidsstil, har nyligen fått en altartafla, som består af en simpel oljemålning i en ännu simplare omfattning. Att målningen är mindre, god bör väl förlåtas; men att

omfattningen liknar en stor spegelram ådagalägger, det man icke gjort något slags afseende på den uråldriga kyrkans sköna anordning. Tvenne kolonner uppbära nemligen ett bjelkverk med en låg gafvel; allt i modernt manér. Ehuru denna omfattning hvilar på altarbordet, ha kolonnerne utan antaglig grund i den klassiska ålderdomens eller medeltidens byggnadssätt fått så höga fotställningar, att bjelkverket måst genom några språngs uteslutning sänkas, på det att gafvelspetsen skulle kunna på något vis inrymmas under takhvalfvet. Sålunda är icke allenast all belysning från öster förlorad, utan altartaflan tyckes liksom understödja takhvalfvet, som således till en del bortskymmes.

Men hvarföre sammanhopa en mängd exempel på allmänt kända förhållanden? Sjelfva Upsala domkyrka, denna lika storartade som kolossala byggnad, har icke undgått den nyare tidens arkitektoniska förbistring. Ingen, som har begrepp om och sinne för medeltidens konstutöfning, lärer utan vemod betrakta dervarande altarprydnad. Medgifvom, att desse höga, kanalerade kolonner med sina stora utsirade fotställningar, sina löfprydde förkroppade bjelkverk och sin halfrunda kasetterade föreningsbåge stå i intet slags harmoni med kathedralens rena spetsbågsstil. Genombrytningen af denna altarprydnad lemnar visserligen ett begrepp om kyrkans öfverraskande perspektiv, men en stor del går dock förlorad genom de uppsatser, från hvilka afbrutne sidobågar uppstå, och genom en strålande englasky, som höjer sig derbakom. Den har aldrig hört, såsom de gamle sade, stenarne tala, den nemligen som, inträdande genom hufvudingången i Upsala domkyrka, ej uppfattar de höga pelarradernas, de luftiga takhvalfvens hviskning, att här inrymmes en altarpryd-

nad, hvilken ingalunda passar på sin heliga plats. Denna altarprydnad invigdes 1731, och kunde för 80000 daler koppar, som den kostat, varit för den herrliga kathedralen helt annat än hvad den är.

Men huru skulle man väl i den aflägsna norden kunna vänta sig rörande denna fråga mera urskillning hos de andelige, högre insigter hos konstidkarne, då sjelfva Strassburgermünster, ett af verldens mest beundrade byggnadsverk, icke blifvit skyddad från förfuskade altarprydnader? Den konstrika altarprydnaden, hvilken der blef 1501 uppförd i medeltidsstil, måste 1685 lemna rum för en annan i nyare manér, hvilken åter blef 1759 utbytt mot en ännu smaklösare [10]).

Måtte Skara domkyrka, som blifvit mer än en gång förhärjad af eldsvådor och blifvit mer än en gång vanställd genom illa beräknade förändringar, icke bli, såsom man trodde, i våra dagar betungad och fördystrad med en stor altarprydnad! Man kunde dock befara motsatsen. En af Sverges ryktbaraste kyrkor har *nyligen* fått ett ganska kostbart orgelverk, hvars läktare och fasad ej ha det ringaste drag, som harmonierar med hennes herrliga anordning. Man vill nu, såsom det säges, ha en altarprydnad, hvilken skall lämpas såväl efter stilen i sjelfva kyrkan som i nya orgelbyggnaden. I sanning ett högst svårt problem att lösa. Huru lämpa sig efter tvenne i alla afseenden olikartade förhållanden? Huru lämpa sig efter den renaste medeltidsstil och nutidens godtyckligaste infall? Följden häraf måste tvifvelsutan blifva, att, om ett försök tillåtes, en villervalla i stor skala åter frambringas. Någon kunde möjligtvis tycka, att den gamla

---

[10]) M. O. Schadæus, Summum Argentoratensium Templum, s. 35, och C. F. von Wiebekings Bürgerliche Baukunde, II B. s. 64

altarprydnaden är skräpig. Den sträcker sig, såsom det höfves, mera i bredden än höjden, hvadan den icke förminskar kyrkans belysning och icke förstör hennes perspektiv. Denna altarprydnad är således i en anda, som fullkomligt harmonierar med kyrkans storartade grundidé. Att önska en altarprydnad, som passade den nya orgelfasaden, röjer en förvånande obekantskap med kyrkobyggnadskonsten. Ingen, som närmare begrundat hithörande förhållanden, lärer derpå undra, att hvarje sakkunnig anser en passande altarprydnads anbringande i en af medeltidens herrligaste tempelbyggnader vara ett ganska betänkligt och grannlaga företag. I annat fall skulle väl den nya konstutöfningen kunnat på trenne århundraden framställa en enda altarprydnad, hvilken kunde af en sakkunnig konstdomare sägas till alla delar anstå medeltidens stora kyrkobyggnader. Det vore önskligt att veta, hvarest någon sådan finnes. I Sverge lärer en dylik minst kunna uppletas. Man har utrikes återgått vid altarens uppsättande i gamla kyrkor till medeltidens byggnadssätt. Bambergerdomen har nyligen fått ett altare i rundbågsstil.

Någon kunde möjligtvis tycka, att denna förkärlek för medeltidens konstutöfning innebär någon böjelse för medeltidens hela syftning Jag måste förklara mig emot en dylik förtydning, helst jag anser nutiden i de allraflesta afseenden, äfven i många delar af byggnadskonsten, ha företräde; men jag skulle deremot rentaf förneka min öfvertygelse, om jag icke öppet bekände mig till von Wiebekings mening, att den nya byggnadskonsten står i afseende på kyrkors uppförande vida efter den äldre, och att man i synnerhet saknar i våra dagar förmåga att förse medeltidens helgedomar med passande inredningar. Med ett ord, jag beklagar ej allenast våra förfäders fana-

tiska bildstormerier, utan äfven våra samtidiges oöfverlagda nyhetsbegär.

Det föregående torde ådagalägga, att den moderna byggnadsstilen, som envist påtvingar medeltidens helgedomar sina andefattiga skapelser, icke vill dermed lyckas. Det lärer väl icke kunna bestridas, att en kyrka och hithörande altarprydnad måste noga harmoniera med hvarandra, och att det hela såsom gifvet bör bestämma det nya, hvilket skall deri ingå såsom del. Men huru skall detta tillvägabringas? Man måste naturligtvis noga studera en åldrig byggnads grundidé och hela anordning, och sedan lämpa sig derefter. Man måste veta, huru medeltidens store byggmästare inrättade sina högaltaren och prydde sina korutsprång. Men nu säger man: Våre prester äro icke nu, såsom Claus Tondebinder och Hans Spandemager, belåtne med simpla altarbord. De vilja ej heller ha katholikernas bildprydda altarskåp. Korsprydnader tyckas för större kyrkobyggnader vara för enkla, och en Christusbild kan ej heller, om den icke får en alltför öfvernaturlig storlek, göra full effekt i en stor korrymd. Vi ha redan nämnt, att de gamle både i rundbågs- och spetsbågsåldern anbragte baldakiner i större kathedraler. Välan, man följde då exemplet i Marcuskyrkan i Venedig, ej i Peterskyrkan i Rom; det är: man uppsätte en baldakin i korutsprånget så låg, att den icke minskar kyrkans belysning, ännu mindre förvillar eller afbryter hennes perspektiv. Om man sedan på uråldrigt sätt anbringar å korutsprångets väggar och takhvalf andaktsväckande målningar och insätter målade glasskifvor i fönsterna kring altarplatsen; så beredes derigenom en storartad, en vördnadsbjudande effekt, som inverkar både på den, som studerat och icke studerat den högre byggnadskon-

sten. Detta förhållande var redan kändt af christendomens äldste byggmästare.

En man hade t. ex. i förra hälften af fjerde seklet byggt en kyrka, hvilken han ville pryda med jagt- och fiskestycken samt andra verldsliga föreställningar. Nilus, en lärjunge af den helige Chrysostomus, frågad härom, svarade i afseende härpå: Det vore oklokt och barnsligt, att låta de trognas ögon kringsväfva på dylika föremål; det vore deremot passande ett fast och manligt sinne, att endast uppsätta ett kors i korets östra del och att genom en skicklig målare utföra bibliska berättelser omkring altarplatsen; *på det de, hvilka ej kunde läsa, måtte* genom skildringarnas betraktande erinras om deras christliga dygder, som hade redligen tjent den sanne Guden, och lifvas till efterföljd af deras stora företag, hvilka, mera värderande det osynliga än det synliga, derigenom utbytt himmeln emot jorden. En klosterkyrka, hvilken byggdes af Kejsar Justinianus på Sinaiberg, bär ännu, ehuru till en del förändrad, vittnesbörd om detta dekorationssätt. Murarne omkring altaret prydas med helgonbilder och kupolen deröfver med Christi förklaring. Vi ha ofvanföre omtalt hithörande föreställningar, hvarföre vi icke anse oss här böra framdraga flere sådana exempel.

Beträffande närvarande fråga vill jag tillägga en reflexion af den ryktbare von Wiebeking. Vid beskrifningen af Regensburgerdomen, som grundlades 1275, yttrar sig denne författare i afseende på dervarande kor och altarprydnad på följande sätt: "I detta kor står ett lågt altare i gammaltysk stil till största delen af metall. Detta, som icke uppnår till fönsterna, hindrar icke belysningen och afbryter icke det storartade i koret och perspektivet. Den der inträder i helgedomen, öfverraskas och förtjuses

af denna herrliga anblick och stadnar, liksom fängslad, för att kunna längre njuta deraf. Om i detta kor vore, såsom i våra moderna kyrkor och tyvärr i så många medeltidstempel, hvilka blifvit af okunniga dekoratörer vanställde, ett högt, smaklöst, med snärklar, gaflar och nicher öfverlastadt altare; så blefve verkan helt annorlunda. Ett sådant skulle afbrutit mellanskeppets perspektiv och alldeles upphäft korets storartade anordning, hvarom enhvar kan göra sig en liflig föreställning, den nemligen, som beskådat andra kyrkor med dylika tillbehör, hvilka målare- och bildthuggarearkitekter först i sextonde seklet började för att öppna sig en rik inkomstkälla [11]). Uti ett arbete, som Professor Carl Heideloff nyligen utgifvit rörande christliga altaren under olika tider, säges: "Det är obegripligt, huru personer, som låta kalla sig arkitekter, ofta veta om den fornkunskap, som tillhör deras fack, lika litet som den råaste bland deras arberare; ty med den ringaste konstkännedom och det ringaste konstsinne, skulle de icke fördrista sig att vanställa ett byggnadsverk från tionde eller femtonde århundradet genom en modern tillsats, och medelst ett upptornadt altare liksom intimra kyrka i kyrka, att ej sällan undandölja ett herrligt byggnadsparti eller förträffligt fönster och genom detta förfarande håna alla konstlagar, störa all arkitektonisk harmoni för att upprätta en varaktig minnesvård öfver deras egen okunnighet eller fåfänga. Vanligtvis äro för dylika ignoranter hvarken stil eller byggnadstid rättesnören, enligt hvilka t. ex. ett altare skall utföras. Dessa frågor göra de sig till sist eller alldeles icke, eller förstodo de kanske icke ens att nöjaktigt besvara så-

[11]) C. F. von Wiebekings Bürgerliche Baukunde, I B. s. 686.

dana. Frågan är endast: huru mycket får arbetet kosta" [12])? Detta yttrande förtjenar så mycket mer afseende, som Heideloff är en utmärkt arkitekt, hvilken återställt flera äldre kathedraler och i sådana uppfört åtskilliga altaren dels i rundbågs- dels i spetsbågsstil, och som hans byggnadsföretag och hans utgifna planchverk vunnit både allmänt och välförtjent loford.

---

[12]) Der christliche Altar archäologisch und artistisch dargestellt, Nürnberg 1838.

11.

Skara — Varnhem.

Vi begåfvo oss till Varnhems kloster, som ligger en mil från Skara. *Till venster passerades Biskopens boställe* Brunnsbo. Det var här Brynolf Gerlacksson omkring 1490 byggde ett ansenligt residens, som 1612 antändes af Danskarna, och 1712 och 1730 förstördes af vådeld. Nu ligger här en anspråkslös byggnad, som i sednare tider blifvit uppförd på det gamla residensets grundvalar.

Längre fram förbifares Axevallshed, som är exercisplats. Den uråldriga borg, som legat i denna trakt, var ett slags centralfästning för orten; men denna borg, för hvilken så mycket blod flutit, har för länge sedan försvunnit, så att knappast några spår derefter finnas. Konungen i Danmark Erik Glipping intog 1277 och lärer vid sitt aftåg förstört samma borg, hvilken 1362 iståndsattes såsom en hufvudfästning. Under unionstiden voro här än Svenska än Danska Höfdingar. Då kringliggande landskap blef af de utlänningar, som här innästlat sig, utsuget; så sammanrotade sig allmogen samt stormade och i grund förstörde denna borg, hvilken dock lärer sedermera blifvit på nytt uppbyggd, emedan den skall enligt stora Rimkrönikan blifvit 1471 åter förstörd. Visst är, att allmogen rönt vida mer förtryck än beskydd af

detta fäste. Gustaf I raserade många borgar; och Olaus Petri säger, att "en välviljog allmoge är bättre än många slott och fästen."

Varnhems kyrka ligger nära under den höga Billingen, hvarför hon på afstånd visar sig föga ansenlig. Trakten häromkring är herrlig. Sjöar, fält, höjder och dälder bilda många sköna utsigter. Skada, att tiden ej medgaf att taga en liten omväg till Höjentorp, hvars belägenhet är ovanlig. Denna egendom har fordom tillhört Biskopen i Skara, men blef vid reformationen tillerkänd kronan. Den förlänades 1647 till Grefven Magnus Gabriel De la Gardie, som här uppförde en ansenlig slottsbyggnad, men den blef åter 1681 indragen. Slottsbyggnaden afbrann 1722, medan Konung Fredrik och dess gemål här uppehöllo sig. Nu finnes föga spår efter den fordna herrligheten. Märkvärdigt är, att egendomen har fiske i femtioåtta sjöar, af hvilka en stor del äro närbelägne.

Konung Sverker och Drottning Ulfhilda anmodade S. Bernhard i Clairvaux att sända munkar till Sverge. Den helige mannen affärdade derföre några af sina lärjungar, hvilka medförande alla behöfliga messeskrudar och altarkärl m. m. nedsatte sig i Alvastra. Några af dessa bröder afflyttade till Lurö och derifrån till Lugnås. De erhöllo sedan af en förnäm qvinna vid namn Sigrid byen Skarke, hvarest de 1150 nedsatte sig. Detta ställe kallades Bernhardshem, hvaraf benämningen Varnhem genom sammandragning och ljudvexling uppkommit. Någon tid derefter låt Sigrid af en förnäm man öfvertala sig att bortdrifva munkarna från Varnhem; men angripen af kroppslidanden återkallade hon dem och uppehöll sig intill sin död af deras bord. Efter Sigrids bortgång beslöt hennes slägting Drottning Christina, Konung Erik Jedvardssons

gemål, att tillegna sig Varnhem. Menigheten häromkring, eggad af Christinas exempel, hånade främlingarna. En palmsöndag klädde sig några qvinnor i bara lintyg och inträngde sig uti brödernas klosterprocession. Slutligen blef Abboten Henrik befalld att nedrifva och bortflytta en stor byggnad. Denne, uttröttad af dylika förföljelser, beslöt att afresa till Rom för att der besvära sig inför Påfven. Henrik besökte under vägen Erkebiskopen Eskil, som var tillfälligtvis i Roskild, beklagade sin olyckliga ställning och erhöll af Valdemar den Store hans fädernegods Vitsköl, för att der inrätta ett kloster. Denna stiftelse skedde **1158**. Abboten Henrik skickade nu bud och bref till Varnhem och utkallade bröderna derifrån till Vitsköl. Till följe häraf uttågade **22** munkar och flere såkallade konverser med kalkar, böcker, silfver, kläder och oxar. Men sedan Konung Erik och hans gemål fattat mera huldhet för Varnhemskloster, återvände de fleste munkarne, hvarjemte den helige Bernhards lärjunge, Abboten Gerard i Alvastra, afsände några bröder till Varnhem och förordnade Laurentius till deras förman, hvarigenom detta nya kloster snart uppblomstrade [1]). Härvarande munkar voro af Cistercienserorden och hade stort anseende. Varnhemskloster kallades äfven Marie- eller Vårfrukloster och erhöll genom gåfvor ansenliga jordagods och lägenheter. Några Konungar och flere frägdade män fingo här sina hvilorum. Kyrka och kloster afbrändes **1394** under striden mellan Konung Albrekt och Drottning Margareta, men de blefvo kort derefter iståndsatte.

Klostergodsen blefvo enligt Vesteråsrecess indragne till kronan, men Abboten och munkarne lemnades deraf

[1]) Script. Rer. Dan. T. IV, p. 458—462. P. Breander de Monasterio Varnhemensi. P. F. Suhms Historie af Danmark VII T. s. 6—9.

i besittning med vilkor, att de afträdde ett laxfiske i Vermland och årligen utgjorde 100 mark örtugar och 72 pund smör. Olof Eriksson fick likväl 1537 Varnhems-kloster i förläning med förord, att han skulle tillhandahålla sex goda rustningar, hästar och glafven. Hithörande egendomar blefvo 1544 upplåtne till Abraham Eriksson Lejonhufvud under förbindelse, att han skulle erlägga räntor till Konungen och underhålla munkarna [2]. Desse herrar brydde sig föga om kyrka och kloster, utan låto desamme förfalla. Bådadera blefvo 1566 afbrände af Danskarna, hvarefter kyrkan väl blef af Konung Johan III försedd med vattentak, men hon råkade icke destomindre med tiden i stort förfall. Omsider började Grefve Magnus Gabriel De la Gardie att iståndstätta henne. Detta arbete började 1668 och slutades 1671. Klosterbyggnaden blef omsider förvandlad till en grushög. Konung Carl XI, som ofta upphöll sig på Höjentorp, fann denna kyrka så herrlig, att han i anseende dertill gjorde henne till moderkyrka för Skarkes eller Varnhems pastorat, hvilket 1714 blef i utbyte mot ett mindre tillagdt Biskopen i Skara såsom prebende.

Varnhems kyrka är en Latinsk korsbyggnad med tvenne fyrkantiga trapptorn i vester och ett halfrundt korutsprång i öster. Långhuset består af mellan- och sidoskepp, det förra är mer än dubbelt bredare, men blott dubbelt högre än de sednare. Koret har lika bredd och höjd som mellanskeppet, men tvärskeppet deremot har mindre bredd, men samma höjd. Fyra hufvud- och lika många bipelare å hvardera sidan uppbära mellanskeppets och tvenne starka pelare och åtta smärta kolonner understödja korets omgifningsmurar. En koromgång är lika

2) A. O. Rhyzelii Monasteriologia Sviogothica, s. 180.

bred och hög som sidoskeppen, men har trenne afdelningar, nemligen en åt öster, en åt norr och en åt söder, hvilka höja sig såsom småbyggnader med spetsgaflar deröfver. Utanför och rundtomkring densamma ligga särskildta grafrum. Vid vestra sidan af norra och södra korsarmen sträcka sig icke ursprungliga utbyggnader, af hvilka den norra är sakerstia, den södra grafrum. Väldiga sträfpelare sammanhålla hela kyrkan, som har tjocka takhvalf i korsform. Hufvudingången är å vestra gafveln, en sidoingång å norra, och en sådan måste ursprungligen funnits å södra. Vestra och norra gaflarne ha tvenne stora fönster, och ett sådant lärer tvifvelsutan varit på södra. Hvarje sidoskepp har ursprungligen haft lika många fönster som hufvudskeppet, nemligen åtta. Hvarje korsarm har å hvardera sidan ett fönster. Koret upplyses af fyra och omgången deromkring af trenne sådana. Grafrummen derutanför ha hvardera ett fönster och sakerstian och motsvarande grafrum äfven ett. Midtöfver korsbyggnaden höjer sig ett fyrkantigt trätorn med hög spira. Trapptornen ha äfven temligen höga sådana. Mellan- och tvärskepp samt kor ha gafveltak. De trenne utbyggnaderne öfver koromgången ha äfven likdana. Sidoskeppen och utbyggnaderne vid korsarmarna, koromgången och grafrummen ha naturligtvis pulpet- eller luttak. Alla spiror och betäckningar äro försedde med ekspån.

Sedan vi nu gifvit ett begrepp om kyrkans hufvudsakliga anordning, böra vi närmare granska hennes särskilda delar. Alla murarne bestå af groft tillhuggen kalksten, som håller 1 fot i längd och från 3 till 6 tum i tjocklek, hvarföre de i anseende till sin ojemnhet måst ut- och invändigt öfverrappas. Yttre murarne hålla i vestra gafveln 5 fot 6 tum, i norra 4 fot 2 tum, i korom-

gången 3 fot 4 tum, i grafrummen 3 fot 1 tum. Takhvalfven äro af likdan kalksten och omkring 1 fot 2 tum tjocka. Trapptornen utspringa endast 8 fot 6 tum med en bredd af 10 fot 4 tum. Desse äro något högre än kyrkan, och tjena icke allenast till uppgångar, utan äfven till gafvelstöd och prydnad. Fyra sträfpelare å norra och lika många å södra sidan, hvilka utskjuta 8 fot med en bred af 5 fot 8 tum, äro uppdragne till lika höjd med sidoskeppen och derifrån fortsatte till något öfver midten af mellanskeppets omgifningsmurar. Hvarje sträfpelare består således af tvenne afsatser, af hvilka den första har en egen grund, den andra hvilar på sidoskeppets motsvarande hufvudbåge. Här äro således icke allenast grofva sträfpelare vid sidoskeppens, utan fortsättningar af dem mot mellanskeppets yttermurar. En sträfpelare med 7 fots 8 tums utsprång, 6 fots bredd uppstår vid hvarje hörn af tvärskeppets gafvelmurar till lika höjd med detsammas sidomurar, och en hälften mindre sträfpelare är å hvarje hörn af tvärskeppets sidomurar uppdragen. Af dessa sträfpelare inneslutas dock de tvenne mindre åt vester i ofvannämnde utbyggnaders gafvelmurar. Sex sträfpelare, som likna sidoskeppens, äro uppdragne utanför de ofvanomtalta grafrummen och fortsättas efter en indragning på grafrummens skiljemurar. Härifrån sträcka sig fyra mot de trenne utbyggnaderna, som hvila på koromgången, nemligen två mot den östra och en mot den norra och en mot den södra, och de tvenne öfrige fortgå efter ytterligare indragning på koromgångens hufvudbågar mot korutsprångets omgifningsmur.

Alla pelarne, som uppbära mellanskeppets omgifningsmurar, bestå af huggen kalkflis, hvarför de icke blifvit afputsade. Hufvudpelarne, 6 fot 5 tum breda, 4 fot 3

tum djupa, ha åt sidoskeppen pilasterlika utsprång 4 fot 3 tum breda, 1 fot 1 tum djupa. Bipelarne hålla i bredd 4 fot 3 tum och 5 fot 3 tum i djup. Alla pelarnas fotställningar äro 1 fot höga och hithörande profiler bestå af rundstaf, platt och hålkäl, deras kransar, 5 tum höga, utgöras af hålkäl och platt. Hufvud- och bipelare sakna å de sidor, som vetta åt mellangången, fotställningar, och alla de förstnämnde sakna jemväl kransar åt samma håll. Deras hela höjd utgör 17 fot 8 tum. Mellan hufvud- och bipelarna är ett afstånd af 10 fot 2 tum, och mellan hufvudpelarna 24 fot 4 tum. Detta afstånd varierar på en och annan tum, men ej såsom i Lunds domkyrka på en och annan fot. De föreningsbågar, som kasta sig från pelarnes kransar och uppbära mellanskeppets omgifningsmurar, äro rätvinklige halfcirklar, 4 fot 3 tum breda. De tvenne pelare, som höja sig i hufvudqvadratens nordöstra och sydöstra hörn och således vid korets början, äro vida mäktigare, högre och prydligare än de öfrige. Deras hufvudstam är visserligen som de öfriges fyrkantig, men vid hvarje sida framstår ett pilasterlikt utsprång. I hvarje vinkel står en mindre halfkolonn och framför hvarje utsprång en större sådan. Hithörande fotställningar bestå af 8 tum höga grundstenar, 9 tum tjocka rundstafvar och låga plinther med Attiska baser, tillsammans 11 tum höga. Från dessa basers nedre torer, som äro mycket sammantryckte, utspringa varierade bladprydnader öfver plinthernas hörn. Desse hufvudpelares kapitäler äro bägarlike och bladprydde och deras kransar siras med karnis och platt. Kapitäler och kransar ha tillsammans nära 2 fots höjd. Från meranämnde hufvudpelare rundtom koret och utsprånget sträcker sig en bröstning, som är 4 fot 2 tum bred, 5 fot 3 tum hög. Härpå äro de ofvanberörde åtta

kolonnerne uppställde med ungefär lika afstånd från hvarandra. Af dessa ha sex åttkantige, två deremot runda lif; men alla ha låga baser, höga löfprydda kapitäler och höga listrika kransar. De åttkantige stå parvis åt norr, söder och öster, de runde midtemot hvarandra, hvarigenom en vacker brytning uppkommer. De förre hålla 1 fot 2 tum i hvarje sida, de sednare 1 fot 8 tum i tvärmått. De åttkantige äro något högre än de runde, hvarför de baser och kransar, som tillhöra de förre, äro i samma mån lägre än de, hvilka tillhöra de sednare. Ifrågavarande kolonner förenas med rundbågar, af hvilka trenne lyfta sig betydligt öfver de andra för att i lika höjd med koromgångens fönster kunna derigenom öka altarplatsens belysning. Alla dessa rundbågar utgöras af tvenne särskilda afsatser och uppbära naturligtvis korets och utsprångets omgifningsmurar.

Granskom nu takhvalfvens anordning. På sidoskeppens inre murar utspringa midtemot hvarje hufvudpelare tvenne och midtemot hvarje bipelare en knopplik kragsten. Härpå stå väggfaste kolonner eller knektar. Hvarje lif håller 2 fot 1 tum i höjd och 7 tum i tvärmått, bas 6 tum, kapitäl 10 tum, platt 3 ½ tum och krans 5 tum i höjd. Lifven äro runda, kapitälerne bägarlike, kransarne karnisade. Från hufvudpelarnes kransar till de dubbla knektarna kasta sig spetsformiga skiljebågar, som äro 4 fot 3 tum breda, och från bipelarnes kransar till de enkla knektarna likdana skiljebågar, hvilka dock blott äro 1 fot 11 tum breda. Mellan pelarnas föreningsbågar, sidoskeppens omgifningsmurar och nyssnämnda skiljebågar äro korshvalf spända, hvilka sakna gördelbågar.

Midtöfver hvarje hufvudpelare framstår å mellanskeppets omgifningsmurar ett prydligt utsprång med följande

anordning. Nedersta delen består af hålkäl och rundstaf i tvenne afsatser, som tillsammans äro 1 fot 8 tum höga. Härpå hvilar en stam 4 fot 2½ tum bred, 1 fot 1 tum djup, 4 fot 9 tum hög. Från midten af liksom vid sidorna om denna stam framskjuta kragstenar, hvilka äro 1 fot 1 tum höga, men den mellersta är dubbelt tjockare än de tvenne andra. På dessa kragstenar, som än likna menniskohufvuden, än löfprydda och profilerade knoppar, uppstå väggfaste kolonner. Den mellerstas lif håller 3 fot 4 tum i höjd och 1 fot 4 tum i tvärmått, de öfriges lif äro lika höga, men hälften smalare. Stam och lif ha bladrika förenade kapitäler, 1 fot 1 tum höga, på hvilka följa gemensamma kransar, som bestå af en karnis och en platt tillhopa 8 tum höga. Från dessa utsprångs kransar kasta sig tvertöfver mellanskeppet halfrunda skiljebågar, hvilka ha lika bredd med ifrågavarande stammar. Från de grofva kolonnerna sträcka sig under dessa skiljebågar runda stafvar, som äro lika tjocka som de motsvarande kolonnernas lif. På de smärtare kolonnerna deremot stå knektar, hvilka ha Attiska baser med bladförlängningar öfver plintherna, runda jemntjocka lif, bägarlika kapitäler, runda kransar med hålkäl och platt. Vid vestra gafveln finnas i båda hörnen tvenne öfver hvarandra stående kolonner eller knektar, de nedre hvila på knoppar, de öfre på Attiska baser med bladförlängningar öfver plintherna, bådaderas kapitäler äro bägarlike, löfprydde. Hithörande kransar äro fyrkantige, karnisade. Från alla dessa mindre kolonner eller knektar kasta sig halfrunda gördelbågar med slutstenar i skärningspunkterna. Hvarje gördelbåge sammansättes af trenne runda stafvar, af hvilka den mellerste har en utstående rygg. Slutstenarne nedhänga ungefär 2 fot och prydas dels med

profiler, dels med löfverk. Mellan ifrågavarande gördelbågar äro hvalfkupor spända, som hålla 1 fot 2 tum i tjocklek.

Tvenne utsprång, som likaledes bestå af pilastrar, mellan- och sidokolonner, finnas å tvärskeppets vestra omgifningsmur midtemot de östligaste hufvudpelarne. Från dessa utsprång sträcka sig halfrunda skiljebågar öfver tvärskeppet mot kransarna af de tvenne höga pelare, som stå vid korets början. Sålunda uppkomma trenne hvalfafdelningar öfver tvärskeppet, i hvars hörn knektar, som likna de ofvanbeskrifna, jemväl finnas. Öfver dessa hvalfafdelningar korsa sig enligt berörda anordning tredelta gördelbågar med nedhängande slutstenar. Tvenne utsprång förekomma slutligen å korets omgifningsmurar, nemligen ett öfver hvardera af de åttkantiga kolonner, som i öster begränsa korqvadraten. Dessa utsprång äro naturligtvis till form och höjd lika dem, som finnas i mellan- och tvärskeppet. Tvenne stafprydda skiljebågar kasta sig öfver koret, af hvilka en hvilar på de grofva pelarna vid dess början, den andre på utsprången vid detsammas slut. Här finnas äfven knektar, som uppbära trestafviga gördelbågar med slutsten i skärningspunkten. Tvärskeppet och korqvadraten ha mellan sina gördelbågar likdana hvalfkupor som mellanskeppet. Korrundelns omgifningsmur har öfverst en prydlig gesims, hvarifrån fyra knoppar på lika afstånd från hvarandra utspringa. På dessa hvila enkla stafvar, som sammanstöta mot midten af korqvadratens östra skiljebåge. Mellan dessa stafvar och ifrågavarande skiljebågar äro hvalfkupor spända.

Å koromgångens omgifningsmur framskjuta bärstenar, hvilkas profiler bestå af karnis och platt, samt derpå staf, karnis och åter platt. Dessa bärstenar mot-

svara korkolonnernas kransar, och på samma bärstenar och kransar hvila koromgångens skiljebågar, som äfven äro halfrunde. Häremellan äro korshvalf anbragte, hvilka sakna gördelbågar. De trenne hvalfafdelningar, som här höja sig betydligt öfver alla de öfriga, bestå åt norr och söder af tunnhvalf, men åt öster af korsvalf. Grafrummen ha korshvalf. Gördelbågarne äro här i modernt manér prydde med löfverk och englabilder af gips. Sakerstian och motsvarande grafrum äro äfven hvälfda. Utsprång, kolonner, skilje- och gördelbågar bestå af stor, finhuggen dels kalksten, dels sandsten, men alla hvalfkupor af *tillslagen kalkflis.*

Hufvudingången, 5 fot bred och 11 hög, har spetsig betäckning och saknar dörrfält. Yttre dörrsmygarna prydas å hvardera sidan med platta och runda stafvar, som afvexla med hvarandra. Alla ha Attiska baser och löfprydda kapitäler. De runda stafvarne ha skarpa leder å midten. Hithörande kransar, som äro profilerade med staf, hålkäl och platt, uppbära platta och runda stafvar, hvilka liknande de förra bilda spetsbågar. De runda stafvar, som pryda denna betäckning, ha å midten och i spetsen leder, som likna de förutnämnda. Karmstenarne och bågen deröfver prydas af en rundstaf mellan tvenne hålkälar. Inre dörrsmygarne äro ornamentslösa. Vestra fönstret, som är här midtöfver, utgöres af trenne särskilda öppningar, den mellersta 5 fot bred, 18 fot 6 tum hög, hvarje af de andra 2 fot 6 tum bred, 16 fot 6 tum hög. Alla ha rundbågar. Dessa öppningar omfattas ut- och invändigt af en stor murfördjupning, som är 1 fot djup och har spetsig betäckning. Här finnas inga yttre prydnader, men deremot framstå vid inre sidorna om dessa trenne öppningar och å de poster, som åtskilja desamme, rund-

stafvar, som förenas med rundbågar. Desse rundstafvar hålla 6 tum i tvärmått, stå på Attiska baser med bladförlängningar, men de sakna kapitäler.

Norra sidoingången, 5 fot 4 tum bred, 9 fot 4 tum hög, har en framspringande portal. Denna utgöres af en kolonn å hvardera sidan, som uppbär en spetsbåge med gafvelbetäckning. Hithörande kolonner ha Attiska baser. Deras lif, 7 tum i tvärmått, 5 fot 10 tum i höjd, äro jemntjocka, deras kapitäler, 1 fot 2 tum höga, äro bägarlike med löf- och flätprydnader och deras kransar, 6 tum höga, ha hålkäl och platt. På dessa ligga å hvardera sidan lejon, som i klorna fasthålla gumsar, öfver hvilkas hufvuden de gapa. Ingången betäckes af fem cirkelstycken, hvilka, bildande en båge med framspringande spetsar, omsluta ett litet dörrfält. Karmstenar och cirkelstycken prydas med en starkt utspringande karnis. Häröfver är ett rundfönster eller ros, som ut- och invändigt omfattas af en spetsbågsfördjupning, hvilken är nära lika bred som hög. Denna ros intar nära hela inre bredden af tvärskeppets gafvel, och är ett utmärkt vackert arbete af finhuggen sandsten. I midten en temligen stark ring, hvarifrån åtta kolonner på lika afstånd från hvarandra utspringa såsom radier och förenas med lika många rundbågar, hvilkas yttersta kanter omfattas af en rund muröppning. Ringen och bågarne äro utvändigt profilerade å underkanterna med staf och hålkäl, men å öfverkanterna med skrålister. Invändigt ha dessa partier endast skrålister. Kolonnerne ha Attiska baser och bägarlika kapitäler. Det är väl otvifvelaktigt, att en dörr- och en fönsteröppning funnits å södra korsarmen, som motsvarat de sistnämnda, men det låter dock icke nu bestämma sig hurudana desamme varit. Visst tyckes emellertid vara,

att denna ingång icke haft vågrät utan bågformig betäckning, och att en fönsteröppning deröfver varit antingen tredelt eller hjulformig.

Kyrkans öfrige fönster ha halfrunda betäckningar och ut- och invändigt vida, ornamentslösa smygar. Ljuset faller ungefär i midten af murarna. Bröstningarne för sidoskeppens fönster, som ha 1 fot 6 tums bredd och 8 fot 3 tums höjd, äro 12 fot höga. Mellanskeppets, korrundelns och koromgångens fönster förete lika anordning och ungefär lika storlek som de nyssnämnde. Grafrummens fönster äro deremot 1 fot 6 tum breda, men endast 4 fot 3 tum höga.

Yttermurarne sakna utspringande grundstenar och taklister, och sträfpelarne alla prydnader. Denna enkelhet är troligtvis ursprunglig. Vi ha ofvanför anmärkt, att både Husaby och Skjelfvums uråldriga kyrkor hvarken ha eller tyckas någonsin haft taklister, och att således båggesimser icke kunna, helst å mindre byggnader, betraktas såsom en *hufvudkarakter i rundbågsstilen*. Vi vilja nu endast i afseende härpå erinra, att, ehuruväl medeltidens byggmästare voro vida dristigare än forn- och nutidens i upptornande af stenmassor, så undveko de likväl den antika konstens höga, framskjutande bjelkverk. De skulle således ännu mindre velat använda den modernas låga, starkt utspringande takgesimser. Också är det i sig föga ändamålsenligt att anbringa hängande murverk, som ej sällan behöfva, då tegelsten dertill användes, murankaren för att uppbäras.

Ehuru jag fruktar, att jag redan alltför länge uppehållit mig vid denna kyrkas vigtigare partier, så återstå likvisst några reflexioner deröfver. En så välberäknad byggnad måste naturligtvis ha ett bestämdt grundtal,

Ett sådant finnes, och detta är *åttan.* Hufvudqvadraten håller 26 fot 6 tum i hvarje sida och inrymmes i kyrkans hela längd, som utgör 206 fot, *åtta* gånger. Långhuset har fyra sträfpelare å hvarje sida, tillhopa *åtta.* Hvarje korsarm har tvenne större och en mindre sträfpelare, och hvarje har ursprungligen haft, såsom vi redan nämnt, en mindre, som döljes i de utbyggnader, som inrymma sakerstia och grafkor, således hvardera fyra eller tillsammans *åtta.* Två pelarlike trapptorn stödja vestra gafveln och sex sträfpelare sammanhålla koret med de omgifvande utbyggnaderna, således äfven här *åtta.* Samma grundtal igenfinnes jemväl i pelarraderna, af hvilka hvardera har fyra hufvud- och fyra bipelare eller tillhopa *åtta.* Två pelare och åtta kolonner omgifva koret. Här tyckes byggmästaren af nödvändighet måst öfverskrida sin grundidé, men han har likvisst väl förstått att undvika denna motsägelse. Man erinre sig, att de tvenne hufvudpelare, som åt vester omsluta korqvadraten, prydas hvardera med fyra större och fyra mindre kolonner, således tillsammans *åtta.* Det är häraf klart, att desse hufvudpelare icke kunna skäligen sammanslås med de åtta kolonner, som stå på en egen bröstning och äro mycket lägre och svagare. Dessa kolonner bestå hvardera för sig, men utgöra tillsammans *åtta.* Ifrågavarande grundtal igenfinnes äfven i sidoskeppens fönster. Hvarje sidoskepp har nemligen, såsom vi redan sett, ursprungligen haft *åtta.* Mellanskeppet har å hvarje sida fyra fönster, tillhopa *åtta.* Tvärskeppet har, såsom vi ofvanför visat, ursprungligen haft en fönsteröppning å hvarje gafvel och en mindre å hvarje sida, således sex; och när härtill lägges, såsom vanligen sker i dylika beräkningar, den dörröppning, hvilken finnes å norra gafveln, samt

den dörröppning, hvilken ofelbart varit å södra, få vi också här *åtta*. Korrundeln har fyra fönster, omgången tre; då härtill lägges det motsvarande stora fönstret i vester, få vi åter *åtta*. Tvenne ingångar från korsarmarna och fyra från koromgången till grafrummen, en från sidoskeppen till hvarje trapptorn; alltså *åtta* inre dörröppningar. Härvid bör likvisst anmärkas, att ingången till norra trapptornet är, liksom vid Husaby kyrka, igenmurad, och att ingångarne till sakerstian och det motsvarande grafhvalfvet ej kunna, emedan de icke äro ursprunglige, tagas i beräkning. Betraktom slutligen den sköna, den konstmässiga fönsteröppningen å tvärskeppets norra gafvel. Från midtringen utspringa åtta kolonner. Desse sammanhållas med åtta bågar och häromkring åter en cirkel. Vi se sålunda äfven här den heliga *åttan*. Härvid skulle dock kunna invändas, att hufvudfasadens stora fönster är tredelt; men en dylik anordning är mycket vanlig i äldre kyrkobyggnader, ehvad grundtal byggmästaren än föreskrifvit sig. Det tyckes, som man ansett sig kunna utan det helas störande erinra om christendomens heliga tretal.

Af ofvananförda förhållanden torde det vara uppenbart, att den, som uppfört kyrkan, varit väl hemmastadd i medeltidens konstutöfning. Men vi måste likvisst anmärka, att, ehuru denna helgedom är en lycklig skapelse, och att, ehuru hela dess grundidé och alla dess särskilda delar stå uti ett skönt förhållande till hvarandra, likväl afvikelser från den vanliga grundregeln här finnas. En medeltidskyrka, som består af mellan- och sidoskepp, har merendels en sådan anordning, att det förra är dubbelt bredare och högre än de sednare. Mindre afvikelser härifrån torde af ovarsamhet vid en byggnads uppförande

eller genom densammas sättning tillkommit; större deremot måste såsom egenheter betraktas. De härvarande äro hufvudsakligen följande. Mellanskeppet och koret hålla i bredd 26 fot 6 tum, tvärskeppet endast 20 fot 6 tum, norra sidoskeppet 9 fot 4 tum, södra sidoskeppet 8 fot 8 tum. Mellan- och tvärskeppet samt koret hålla 48 fot 8 tum i höjd, sidoskeppen och koromgången med undantag af de trenne särskilde hvalfafdelningarna ungefär hälften mindre. Dessa afmätningar visa således, att mellanskeppets och korets bredd fordrade en större höjd, att deremot tvärskeppets bredd förutsatte en mindre höjd, och att slutligen sidoskeppen äro för smala. Det tyckes, som byggmästaren velat ge kyrkan med den möjligen minsta omkrets och kostnad det möjligen största utrymme och anseende, hvarföre han ökat mellanskeppets bredd genom pelarradernas inflyttande på sidoskeppens grundrymd. Detta synes så mycket troligare, som, om hela summan af de trenne skeppens bredd sammanslås; så erhålles mellanskeppets och korets höjd, hvilken således här icke beräknas ensamt efter mellanskeppets, utan äfven efter sidoskeppens bredd. Vi ha ofvanför nämnt, att alla pelarne sakna åt mellangången utspringande fotställningar. Man tyckes äfven ha genom denna egna anordning velat i någon mån öka mellangångens bredd. Men hvarför skulle tvärskeppet få en så ovanlig smalhet? Jo, dettas bredd, som var mindre angelägen, tyckes deremot vara beräknad efter sidoskeppens förhållanden. Det var dessutom mindre försigtigt, att med dessa tunna omgifningsmurar ge de höga korsarmarna en större rymd; helst hvalfkuporna icke bestå af tunn och lätt tegelsten, utan af tjock och tung kalkflis. Derföre måste ifrågavarande afvikelser icke tillkommit af godtyckligt nyhetsbegär eller bristande

sakkännedom, utan af särskildta behof och opassande byggnadsämnen. För öfrigt finnes mer än en medeltidskyrka, hvars mellanskepp är bredare än båda sidoskeppen tillsammans, och mer än en sådan, hvari en motsatt indelning förekommer.

Varnhems kyrka är i rundbågsstil; dock förekomma några partier, som ha spetsbågsålderns former. Om således icke rundbågen vore så starkt rådande och de former, som tillhöra densamma, så allmänna, skulle man kunna anse denna kyrka vara i öfvergångsstil. Det är emellertid märkvärdigt, att, då denna helgedom byggdes på eller kort efter samma tid, som Skara domkyrka invigdes, denna likvisst tillhör rundbågs-, då den sednare tillhör spetsbågsåldern, ehuru, såsom vi redan yttrat, någon blandning af båda byggnadsstilarne deri röjer sig. Emellertid är det icke ovanligt att finna flera exempel derpå, att, liksom mellan den såkallade hög- och brännåldern, *ingen bestämd* gräns finnes mellan rundbågs- och spetsbågsåldern. Men det är *likvisst anmärkningsvärdt*, att tvenne stora, nära samtidiga kyrkobyggnader på blott en mils afstånd från hvarandra ha så högst olika karakterer. Detta bevisar, att medeltidens byggmästare icke besinningslöst öfverlemnade sig åt småsinnets eller ovetenhetens infall och hugskott, utan följde vissa gifna grundreglor, hvilka efter behof och omständigheter lämpades så, att desse män på engång uppfyllde konstens fordringar och ådagalade egen skicklighet och sjelfständighet. Man märker sällan i denna tidens byggnader en vacklande beställsamhet, som hopplockar olikartade anordningar och prydligheter. Det hela står merendels i en välberäknad harmoni med alla dess särskilda delar.

Härvarande omgifningsmurar äro tunnare än de, som uppfördes under den egentliga rundbågsåldern. Grofva sträfpelare voro derföre här nödvändige, då deremot de yttermurar, som tillhöra nyssnämnda byggnadstid äro släta eller blott försedda med små hörnutsprång och pilastrar. De sträfpelare och spännbågar, som finnas å Lunds domkyrka, äro icke ursprunglige, utan efter en förstörande eldsvåda uppdragne för de remnande takhvalfvens förstärkning. Men härvarande sträfpelare ha likväl en vida tyngre anordning än den, som träffas i den rena spetsbågsstilen, hvilken fordrar smala men djupa sträfpelare, hvarifrån lätta *spännbågar kasta sig* öfver sidoskeppens takhvalf mot mellanskeppets omgifningsmurar. Det kunde tyckas, som arkitekten här gjort sidoskeppen något smalare än vanligt, emedan pelarraderne inberäknas i deras bredd, och att han gifvit dem spetsformiga i stället för halfrunda skiljebågar, så att de skulle kunna med säkerhet uthärda tryckningen af de grofva *sträfpelarnes öfra afsatser*. Men det är likväl möjligt, ja till och med troligt, att här ursprungligen funnits spännbågar, och att desse, förmodligen alldeles förfallne, fått vid kyrkans iståndsättning 1668 till 1671 sin nuvarande tunga anordning, liksom spännbågarne å Upsala domkyrka blifvit efter branden 1702 nedbrutne och ersatte med inåtsvängda murstöd. — Djupa studier fordras för djerfva hvalfslag.

Här förekomma bland kyrkans ornamenter många former, som tillhöra den egentliga rundbågsåldern, men här saknas deremot många sådana. Här finnas nemligen inga tärninglika kapitäler, inga båggesimser och med undantag af norra portalens djurfigurer och några knektars bärhufvuden inga groteska föreställningar. Här förekomma deremot en mängd partier, som mycket likna de, hvilka

utmärka Lunds domkyrka. På båda ställen är stora fönstret å hufvudfasaden tredelt, och stafvarne å dörröppningen derunder prydde med utspringande leder, och en framskjutande portal med kolonner och lejon vid norra sidoingången. På båda ställen uppbära likdana knektar korshvalfvens gördelbågar, hvilkas midtstafvar äfven ha likdana ryggar. På båda ställen igenfinnes samma grundtal, och på båda ställen ha tvärskeppet och korbyggnaden en vida starkare belysning än långhuset o. s. v.

Man kunde till följe häraf antaga, att den byggmästare, som fullbordat Lunds domkyrka, uppfört Varnhems klosterkyrka. En sådan förmodan torde äfven vinna någon styrka deraf, att Erkebiskopen Eskil, som fulländat och invigt Lunds domkyrka, gjort besök hos och varit en synnerlig vän af den helige Bernhard i Clairvaux, och deraf, att de munkar, som på Eskils tid nedsatt sig i Varnhem, blifvit af samme Bernhard från Frankrike insände, och slutligen deraf, att Eskil har jemte flera andra underskrifvit det stiftelsebref, som Valdemar den Store utfärdat för ett blifvande kloster i Vitsköl, dit munkarne från Varnhem blefvo, såsom vi ofvanför visat, 1158 utkallade. Det tyckes således vara helt naturligt, att, då de andlige ännu på den tiden merendels sjelfve ledde sina byggnadsföretag, samma grundidéer blifvit bland den helige Bernhards efterföljare iakttagne, och att de bröder, som från Vitsköl återgingo till Varnhem, ombesörjt kyrkans uppförande i samma byggnadsstil, som den verksamme Eskil följde. Det förtjenar äfven att nämnas, det man icke finner i de sistbyggda partierna af Lunds domkyrka några groteska figurer, men väl löfprydnader, samt att man, såsom vi redan sett, blott finner ganska få symboliska gestalter i Varnhems kyrka, men deremot många

sköna bladverk. Detta tyckes deraf föranledas, att den helige Bernhard börjat ur kyrkobyggnadskonsten utmönstra en hop vidunderliga bildhuggerier. Han säger nemligen härom i ett bref af 1125: "Hvartill tjenar inför sörjande bröder den löjliga vidunderligheten, som är en viss vanskaplig skönhet och skön vanskaplighet? De orena aporna, de glupska lejonen, de vidunderlige kentaurerne, hvad ha de att göra i klostren" [3])? Man hade redan på den tiden börjat att i kyrkorna anbringa bildverk, som hänsyftade på de andliges tilltagande sedeförderf, hvadan naturligtvis den helige mannen, hvilken såsom mystiker nogsamt insåg detta och gjorde allt för munkväsendets förbättrande och upprätthållande, motarbetade denna byggnadskonstens riktning.

Beträffande vidare jemförelsen emellan ifrågavarande helgedomar märkas vissa skiljaktigheter, hvilka dock torde deraf härröra, att man långt före Eskils embetstid byggt på Lunds domkyrka, och att således den gifna planen icke kunnat af honom frånträdas. I Lunds domkyrka uppspringa t. ex. pilastrar från hufvudpelarnes kransar, på hvilka mellanskeppets skiljebågar hvila. I Varnhems kyrka deremot framskjuta prydliga kragstenar med pilastersprång, hvilka uppbära mellanskeppets skiljebågar. Dessutom förekommer å Varnhems kyrka en mängd djupa, sammantryckta karniser och hålkälar samt andra profiler, som icke tillhöra de ursprungliga partierna i Lunds domkyrka, men hvilka omkring 1250 blifvit å en ny mellanmur der använde.

I Varnhems kyrka märkas inga lemningar efter några helgonaltaren eller dithörande beläten. Desse måste blifvit under kyrkans afbränning och ödesmål förstörde. Här måste dock funnits efter tidens bruk både högaltare och

[3]) Opera S. Bernardi apud Mabillonem, p. 539.

helgonaltaren. I södra sidoskeppets omgifningsmur nära golfvet träffas en aflångfyrkantig murfördjupning 2 fot 4 tum bred, 2 fot 7 tum hög, 3 fot djup. Bottenstenen har tvenne hål af 2 ½ tums tvärmått och en kantlist 3 tum bred, ½ tum hög. Man har naturligtvis här uttömt vig-vatten. Denna trattinrättning liknar hvarken den, som finnes i Husaby kyrka eller i Lunds domkyrka.

Grefve Magnus Gabriel De la Gardie, som räddade kyrkan från en nära undergång, lät derå anbringa åtskilliga minnestaflor för att dels väcka fromma betraktelser, dels lemna historiska upplysningar. Desse inskrifter, som röja bemälte herres sinnelag och belysa kyrkans sednare öden, böra icke här förbigås.

Mellan hufvudingången och fönsteröppningen deröfver äro tvenne små fyrkantige minnestaflor insatte, hvilka bestå af såkallad rödsten och numera äro så vittrade, att en del af deras inskrifter icke kan läsas. Följande bibliska språk ha här varit inhuggne. *1 Paralip. 28. 10. Esræ 5. 11. 1 Paralip. 29. 1. 2 Paralip. 6. 21.*

Å trapptornens vestra sidor äro tvenne stora aflångfyrkantiga minneshällar anbragte, hvilka innehålla följande underrättelser. Å minneshällen till venster läses:

Åhr efter Christi bördh 1050 ähr denne Warnhems Kyrkia tillijka medh Klostret först funderadt vordet af då i Sverige regerande Konungh Ingone den Trijdje medh deth nampnet, hvilken ohrt, föruthan all annan härligheet, däraf högt berömdh blefven är, att fyra Konungar, som är Konungh Ingo den Trijdje, Konungh Knut, Konungh Erik den Tijonde och Konungh Erik den Elfte, såsom och Drottningh Rechisa, äro här begrafne, förutan månge flere tappre och förnähme Svenske Män, af hvilka några fåås Monumenter ännu finnes.

På den tijd var Axevaldh Slåt förnembsta Konungasäte i Wästergöthland, som här tverdt öfver ligger, hvarest Konungh Ingo och mäst residerade. Åhr 1394 blef Klostret och Kyrkian af de Danske uppbrendh, i då varande fejd emillan Drottningh Margreta och Konungh Albrecht, men straxt förbättrat igen och vid machthållen, intil tess Konungh Gustaf den Första vår Christeliga Evangeliska Religion inplanta låth, och derigenom Klostret ödelade.

Sedan vardt Klostret och Kyrkian upbrendh i den fejd emillan Konungh Erich den 14 och de Danske. Alt sedan intill år 1668 förföl Kyrkian mehr och mehr, så at een stoor dehl af sjelfva Kyrkiohvalfven, halfva söder sidan af väggarna, alla Konungzkohrerna vore nedfalne och ruinerade, och denna Kyrkia altså nästan som ödelagdh och sin total undergång närmast.

Å minneshällen till höger fortsättes:

Åhr 1668 begyntes Kyrkian åther att upbyggas och repareras, som skedde under den Stoormächtigste Herres och Konungs, Konungh Carl den Ellftes Regementhe, och igenom den Högvälbohrne Herre Herr Magnus Gabriel De la Gardie, Sveriges Rijkes Rådh, Rijckz-Cantzler, så och Laghman öfver Wästergöthlandh och Dahl, Grefve till Läcköö och Ahrensborgh, Frijherre till Eekholmen, Herre till Hapsahl, Magnushof, Höentorp och Wennegarn, etc. Så och dess högelskeliga Gemål, den Durchleuchtige Högtborne Furstinna och Fru, Fru Maria Euphrosina, bohren Phaltz-Grefvinna till Rhein i Beijeren, hvilka, til största dehlen igenom egen försorg och kostnadt, henne låtit fullkommeligen och mångestädes af grunden reparera, efter deth skick och anseende, som hon i förra dagar haft hade, begåfvat*

och Kyrkian mädh tohrn, sägervärke, så och mädh fönster, och alt innandöme i Altare, predikstohl, årgor, stolar och til alla ornamenter, som deth nu finnes: Altså blef denna Kyrkiobyggningh fullkomnatt anno 1671.

Hvarföre ehvem tu är, som detta läser, så önska af ett Christeligt och dygdigt hiertalag, at Gud ville låta detta upbygda heliga Tempel vara sig ett välbehageligit rum, der des namns ähra må bo till verldenes ända, beskydda det för all olycka, och vedergiälla med all andelig och lekamlig välsignelse, så Sveriges Konungar, som alla dem och deras efterkommande den Gudeliga nit de haft hafva, som detta till alla tider berömmeliga värk sig företogo och befrämjade, och till en önskelig fullbordan således brakte, som tu nu det för ögonen hafver.

Det är mig obekant, om här före branden 1566 funnits jemte eller å kyrkan något klocktorn, eller om någon öfverafdelning af trapptornen kunnat dertill begagnas. Kyrkans nuvarande klocktorn, hvilket uppfördes af Grefve Magnus Gabriel De la Gardie, höjer sig midtöfver grundqvadraten och utgör till sin underbyggnad en temligen låg fyrkant med tvenne rundslutne ljudöppningar å hvarje sida, och till sin betäckning trenne särskilda afsatser, af hvilka den nederste bildar fyra bågformiga gaflar, den nästföljande en utspringande åttkantig genombrytning, och den siste en ut- och insvängd åttkantig spira. Hela anordningen af detta klocktorn röjer, att det är uppfördt af trä, och att detsamma uppstått efter den nya tidens manér.

För denna tornbyggnad låt oftanämnde herre i Stockholm gjuta trenne ringklockor, af hvilka den största har ofvantill en krans och derunder följande omkrift: *Fusa*

æst hæc campana cum duobus sociis suis Holmiæ A:o MDCLXXIII. Nedanföre på ena sidan: *Åhrom efter Gudz bördh MLX blef Warnhems Clöster och Kyrkia börgiat af K. Ingo den III, förfärdigat af K. Sverker d. II, Konungh Knut, (Eric) hin heliges son, Konungh Eric Knutsson och Konung Eric Läspe, men af de Danske sedan förbrändh i K. Gustaf d. 1 tid. Af K. Johan åhr 1574 å nyo täckt, sedan alt förfallen till åhr 1666, då hon igän är med kostnadt och omsorg börjat å nyo att uppbyggas till sine förfallne murar Konungegrifter och hvalf, torn, klockor, innandöme, altareskrudh och all heligtygh, såsom det nu finnes, af Hans Kongl. Maijsts samt Sveriges Rikes Högtbetrodde Man, Rådh, Riks-Cantzler, Lagman öfver Westgöthland och Dahl så ock Upsala Academiæ Cantzler den Högvälb. Grefve och Herre Magn. Gabr. De la Gardie Grefve till Läcköö och Arensburg, Frih. till Ekholmen Herre till Hapsal, Magnushof, Heuntorp och Wennegarn.* Omkring nedersta brädden: *Sumptibus Illustrissimi Regni Sveciæ Canzellarii D:i M. G. De la Gardie, Comit. in Leckö etc. legiferi Wästrogothiæ et Daliæ. Holmiæ me funderat Joh. Meijer.*

På mellan och lillklockan läses öfverst: *Gloria in excelsis Deo et in terra pax;* nederst: *Laudate Dominum in cymbalis in cymbalis bene sonantibus. Holmiæ me funderat Joh. Meijer A:o 1672.* Mellan dessa inskrifter finnas grefliga De la Gardiska å ena och furstliga Pfalziska vapnet å andra sidan.

Vi inhemta således häraf, att oftanämnde herre icke allenast gjort högst betydliga uppoffringar på kyrkans iståndsättning, utan jemväl bevarat henne från dåtidens modernisering; förtjenster, som alltid böra af sanna konst-

älskare högligen värderas. Denne herre använde vid sina många och stora byggnadsföretag en Fransman vid namn De la Vallée, som arbetade i sin tids vanliga manér. Man måste derföre fatta en ganska god tanka om De la Gardies smak vid kyrkans återställande, helst många sköna medeltidsbyggnader blifvit ifrån den tiden intill våra dagar moderniserade. Vi skulle likväl önskat en passande kupol i stället för den tornbyggnad, han låtit här uppföra. Denna tornbyggnad har dessutom hvarken i rundbågs- eller spetsbågsåldern något motsvarande. Trapptornens spiror harmoniera ej heller med kyrkan. Man kunde jemväl med lika skäl önskat, att tvärskeppet fått behålla sin södra ingång och sitt stora fönster deröfver. Kyrkan förlorade genom denna förändring både i harmoni och belysning. Grafrummen, som omgifva koromgången, fingo takhvalf med moderna bladverk, vapen och bilder i gipsarbete. Desse prydnader stå ej heller väl tillsammans med de uråldriga partierna. Emellertid erkänna vi gerna, att dessa afvikelser från medeltidens konstutöfning äro i jemförelse med kyrkans välberäknade förbättringar småsaker, och vi skulle högligen önskat, att vårt kära fädernesland fått räkna många, som kunnat göra sådana uppoffringar för och haft så upplyſtade begrepp om medeltidens mästarverk, som Grefve De la Gardie, då så många herrliga byggnader icke skulle nu ligga i ruiner eller vara vanställde genom fåkunnighetens infall.

Skärskådom nu, huru denna helgedom inreddes. En altartafla är upprest emellan de tvenne östligaste kolonnerna. Härå föreställes nederst Christi smörjelse; deröfver hans korsfästelse, båda i oljemålning, som icke saknar förtjenst; öfverst Frälsaren med törnekrona mellan tvenne englar i bildthuggeri, som röjer mindre skicklig-

het. Denna altarprydnad, som intar hela rummet mellan de östligaste kolonnerna, störer naturligtvis korets sköna harmoni och bortskymmer det fönster, som är i öster anbragt öfver koromgången, hvarigenom äfven detta hufvudparti förlorat i hållning och belysning. Det hade ofelbart varit vida bättre att uppsätta ett altarbord med en korsprydnad eller en Christusbild. Men man förstod icke då och man vill ännu icke förstå, att en kyrka i en ädel rundbågsstil icke kan utan vanställning mottaga någon stor altartafla. Det tyckes likväl vara klart, att liksom altartjensten är i gudstjensten det mest upplyftande, så är altarplatsen i kyrkobyggnaden den herrligaste och bör ingalunda bortskymmas med stora altarprydnader. Hvad skulle man väl säga om den konstnär, som med pensel eller mejsel så framställde en vidtfrägdad man, att en hufvudbonad undandolde hans anlete. Man säger, att altaret är gudstjenstens högsta symbol. Det tyckes derföre icke böra så inrättas, att detsamma st r, såsom det heter, sig *sjelft i ljuset*. Men vi ha ofvanför talat nog, måhända förmycket, härom. Vid ingången till koret, hvari man på tvenne trappsteg uppkommer från tvärskeppet, är en afskrankning med dubbelportar, och vid hvarje sida härom finnas tvenne kongliga stolar med himlar och Konung Carl XI:s och dess gemåls namnchiffer. På korbröstningen mellan kolonnerna äro skrank, hvilka synas hvarken behöflige eller prydlige. Predikstolen är fästad å södra sidan af en pelare å norra raden, och bänkar i tvenne rader, som åtskiljas af en mellangång, intaga mellanskeppet. En läktare öfver hufvudingången uppbär orgelverket, hvilket liksom predikstolen är arbetadt enligt dåtidens manér utan synnerligt konstvärde. Små taflor, å hvilka Apostlarne voro målade, hängde på pelarne öfver

bänkraderna. Dessa taflor, som enligt Johan Carl Linnerhjelms utsago saknade konstvärde, ha, troligtvis förfallne, nu blifvit borttagne. Koromgången afstänges från tvärskeppet med tvenne dubbelportar, öfver hvilka ses hufvudskålar och korslagde ben, förgängelsens sinnebilder.

Grefve Magnus Gabriel De la Gardie, som valde denna kyrka till sitt hvilorum, låt, för att öka hennes glans, upprätta dyrbara grafvårdar öfver de furstar, som här blifvit enligt berättelse jordade. Desse grafvårdar äro anbragte i de särskilda hvalfafdelningar, som stå genom stora rundbetäckta dörröppningar i förening med koromgången. Hvarje grafrum innehåller en ansenlig aflångfyrkantig grafsten, som ligger ungefär 1 fot öfver golfplanen. Å dessa grafstenar äro dels bilder i nära kroppsstorlek, dels inskrifter med munkstil inristade. Man har visserligen bemödat sig att iakttaga medeltidens framställningssätt, men hvarje kännare kan vid första anblicken se, att man försökt utan synnerlig framgång upplifva en förgången konstanda. Härvarande grafstenar äro likvisst i alla afseenden mera passande än de minneshällar med hithörande vapenprydnader, som blifvit å sidomurarna anbragte, ty deras moderna småaktigheter förinta hvarje tanka på äkta fornlemningar. De små obelisker, som stått vid hörnen af grafstenarna, voro framför allt i hög grad stridande mot medeltidens konstarbeten. Man skall i sanning sakna begrepp om obeliskers ursprungliga grundidé för att på detta vis använda desamme. Ifrågavarande obelisker, som varit af trä och stodo lösa, ha, förmodligen multnade, nu blifvit borttagne. Härpå ha minnesvårdarne snarare vunnit än förlorat. De inskrifter, som finnas å dessa minneshällar, författades af Professorn Scheffer i Upsala, och kunna således icke åberopas så-

som historiska vittnesbörd, helst deri förekomma både kronologiska och faktiska misstag *). Ehuru dessa inskrifter till följe häraf kunde med skäl förbigås, så torde de likvisst böra för fullständighetens skull anföras; helst man ingalunda behöfver, såsom Pehr Tham, befara, att de kunde "förmörka" vår äldre historia.

Om man från södra korsarmen beträder koromgången, träffas först Birger Jarls grifthvalf. Härvarande grafsten saknar inskrift, men å en stor stenskifva, som är insatt i muren, läses: *Här ligger begrafven Hertig Birger Jarl och Hans Furstinna Ingeborg, Konung Erich Knutssons Dotter. Ibland Svea Rikes störste män räknas billigt Hertig Birger Jarl. Han var Konung Erich Ericssons Svåger, och bestyrde under honom Rikets angelägnaste värf. När sedan Konungavalet fallit på Birger Jarls Son Waldemar, antog Fadren Riksstyrelsen och förde den till Rikets heder samt allmänt nöje, så länge han lefde. Han förbättrade Landsens Lagar, lade grunden till Svea Rikes Hufvudstad Stockholm. Flyttade Domkyrkian från gamla Upsala till Östra Aros eller Nya Upsala. Byggde åtskillige Fästen til Rikets försvar vid fiendtlige anfall, och gjorde begynnelse med landsvägars anläggande samt allmänna Herbergens inrättande öfver hela Riket. Dödde ändteligen på Hjälmbolund åhr 1266, och vardt begrafven i Warnhems Kloster.*

Nästa griftrum tillhör Konung Inge Stenkilsson, som förut hvilat vid Hångers kyrka och blifvit hitflyttad derifrån. Hans grafsten innehåller följande: *Hic situs est Rex Ingo, qui nil fecit unquam contra leges. Regno præfuit fide summa. Scaniam asseruit patriæ, quinquies*

*) E. Benzelii Utkast till Svenska folkets Historia, Lund 1762, s. 207. Jemför A. O. Rhyzelii Monaster. Sviog. s. 181.

superatis Danis. Cecidit scelere percussoris in Scania, anno D:ni MLXIV.

En minnessten i venstra sidomuren:

Hic situs est meritis sibi qui diadema paravit
Ingo, flos populi, Svecia prisca, tui.
Qui regere exemplo patriam bene novit, et una
Dicere jura aliis, dicere jura sibi.
Quem rata concordi memorant suffragia fama,
Moribus a recto nil abiisse suis.
Claruit et bello felix invictaque virtus;
Quique domi clemens, acer in hoste fuit.
Cladibus hoc Cimbri propriis Moscique fatentur,
Victorique iterum Scania juncta Gotho.
Nunc cinis ipse sui jacet ad fundamina templi,
Præmiaque optatæ magna quietis habet.

En sådan i högra sidomuren: *Här ligger begrafven Ingo, Svea och Götha Konung, med thet namnet then Trijdje. Han älskades storligen af sina undersåtare, efter han styrde Sverige med drengskap, och bröt aldrig Sveriges Lag, the i hvarje landskap vedertagne voro. Han vant Skåne med fem strider under Sverige igen, och hade thet i try åhr under sina hand. Ena natt vardt han i sine säng mördat af Skåningarna åhr MLXIV. Då gingo WästGötha till, och buro honom hem till Axavald, och sade sig aldrig förvinna then skadan; han jordades i Warnhem, och under sin sten här fridoger hvilar.*

Nu följer Konung Knut Erikssons griftställe. Å hithörande grafsten läses: *Hic situs est Rex Canutus, Erici filius, trium Regum Caroli, Colli et Burislaphi domitor, pacisque bello quæsitæ custos summus, et Rex optimus. Obiit in Gäsini anno Domini MCXCII.*

Å en minneshäll i venstra sidomuren:

Erico genitus Sancto, Rex Rege, Cautus
Ossibus hic reperit dulce cubile suis.
Bella fatigabant hominem, dum vita manebat,
Et patrios urens hostica flamma sinus.
Esthonibus duris sociata Carelia, quondam
Aspera, nunc parens, Martie Svece, tibi.
Sparsaque prædantes Melleri litora Mosci
Abstulerant portas, Sigtuna clara, tuas.
Reppulit hos armis aliosque Canutia virtus,
Tutaque ruricolis reddidit arva suis.
Justa sed indigne cæsi vindicta Parentis
Auspicium regni primaque cura fuit.

Å en minneshäll i högra sidomuren: *Här hvilas Konung Cnut, hin helige Eriks Son. Han vardt i förstone fördrefven af riket, och vandt det igen med svärdi, och drap Konung Carl på Wisingsö, Konung Cool och Burslef. Och fick öfver alla sina ovänner seger, han stridde många strider, och vandt mycken seger i allom them, han hade marger oro vid Sverige, innan han fick det med roo. Sedan vardt han goder Konunger, och regerade väl i XXIII åhr. Omsider blef han dräpen i Gäsinge Härad i WästerGöthland åhr MCXCII ock jordades i Warnhem under sin steen.*

Nu vidtager Konung Erik Knutssons hvilorum. Härvarande grafsten innehåller: *Hic jacet Ericus Canuti filius, Rex Svecorum Gothorumque cum Consorte sua Richissa, qui ab exilio redux paternum virtute peperit regnum, mox rebelles Sveoniæ Danos, per matrimonium cum Waldemari filia, tenuit in pace. Regnum ejus floruit omnium rerum copia. Obiit in Wisingsö anno Domini MCCXVI.*

Å en minneshäll i sidomuren inhemtas följande: *Här ligger begrafven Konung Erich Cnutsson. Han vardt i förstone lantflychtig till Norige i III åhr, för det hat Konung Svercher, hans förvarare, til honom bar, omsider vant han Sverige under sig med sverdi och seger, och var goder åhra Konunger. Ty altid voro gode åhr om alt riket, medan han lefde. Han blef sotdöd på Wisingsö och begrofs här i Warnhem med sin Drottning Rechissa, Konungens Dotter i Dannemark, åhr MCCXVI.*

Slutligen beträdes Konung Erik Läspes grafställe, hvars grafsten lemnar följande underrättelse: *Hic sepultus est Ericus, Erici filius, rex Sveciæ et Gothiæ, qui seditiosos compescuit Folchungos, et Tavastanos subegit Christianosque fieri compulit. Obiit anno Domini MCCL.*

En minneshäll i sidomuren: *Här hvilar sig Konung Erik, kallad Lespe, Konung Erik Cnutssons Son. Han kom till Riket efter Konung Johan den unge åhr MCCXXIII, och vardt fördrefven af Herr Cnut, en Folchunge, som sig emot honom upphof och vant striden öfver Konungen vid Alvastra, sedan samlade sig Konung Erich en här af Dannemark och vant striden öfver Herr Cnut och flere Folchungar vid Sparresäter. Han var en spaker rättviser man, och styrde sitt rike väl, och dödde åhr MCCL.*

Ingen lärer utgå från dessa dystra grafhvalf utan att närmare fästa uppmärksamheten på en ansenlig aflångfyrkantig slättslipad rödbergshäll, hvilken, inmurad emellan de östligaste kolonnerna, utgör ett ryggstycke för altartaflan. Här står i förgylld munkstil en så lydande inskrift:

Ecce trium Regum sunt corpora contumulata,
Quæ fractrix legum stravit mors insuperata.

I.

Primo gubernavit Gothorum Regna Canutus,
Qui conculcavit sabulum, pia regna secutus.
Castra relinquendo tandem cadit astra petendo,
Illic, quo tendo, sit in æthere manna legendo.

II.

Post quem Magnificus hæc Regna regebat Ericus,
Rector mirificus, existens juris amicus,
In pravos sævit, hostes armis abolevit,
Cursum complevit, moriens in pace quievit.

III.

Huic ejus Nato regnum cum nomine cessit,
Patreque sublato sceptrum Rex nobile gessit,
Quam cito vanescit, qui colla ferocia flexit,
Hunc mors evexit, Ericus et hic requiescit.
His exspiratis non mæret Svecia gratis.
Fletibus ablatis, Deus nos conjunge beatis.
Christe decus fidei fac hoc corpus speciei
Cernere dulce Dei loca præstando requiei.

En författare anser denna minnestafla tillhöra katholska tiden. Men man plägade icke under den tiden upprätta stora ornamentslösa minnestaflor, man plägade ännu mindre vanställa helgedomens skönaste parti nemligen korrundeln med dylika. Då alla härvarande konungagrafvar och dithörande inskrifter, om nemligen här hvilande Konungar af ålder haft några minnesvårdar, blifvit under kyrkans härjning förstörde; så är det ej troligt, att ifrågavarande minneshäll skulle vara så ytterst väl bibehållen, om nemligen den icke vore genom Grefve De la Gardies försorg liksom de öfrige minnesvårdarne gjord och uppsatt. De Latinske rimversar, som härå läsas röja visserligen något af medeltidens anda, men deri finnes

icke medeltidens enkla framställningssätt, utan fastheldre en misslyckad efterhärmning af ett föga studeradt skaldskap. Det är dessutom klart, att, om man kan, såsom mången kunnat, täfla med Roms skalder i ädel versbyggnad och gedigna uttryck, man väl skulle också kunna, om man dertill uppmanades, i enkla barbarismer efterhärma munkarnes rimversar. Kortligen, hvarken minneshällens bearbetning eller bokstäfvernas utseende eller inskriftens anda innebära några sådana kännetecken, som kunna förmå en grundlig fornforskare att taga densamma för en katholsk fornlemning. Det skulle snarare i hög grad förundra oss, om man med historiska bevis verkligen kunde ådagalägga, att den så vore; ty vi hade då här en katholsk fornlemning, som sannerligen kunde anses för den enda af dylik beskaffenhet.

Södra korsarmen är, såsom vi ofvanför nämnt, försedd med höga panelverk med mörk marmorfärg. Man inkommer hit genom ett högt jernskrank på trenne trappsteg. Uti inre hörnen stå Grefvarne Jacob De la Gardies och Magnus Gabriel De la Gardies bildstoder i mer än naturlig storlek. Desse äro af bly och bronserade med oljefärg. Öfver deras hufvuden svaja dyrbara fanor, och härjemte hänga grefliga De la Gardieska och furstliga Pfalziska vapnen. Mellan dessa bildstoder äro trenne taflor anbragte, nemligen en större öfver och tvenne mindre jemte hvarandra derunder.

Den större taflan med förgyllda bokstäfver innehåller följande versar:

Si quis in hanc serus spectator veneris arcem,
Verbaque Phidiacæ legeris ista manus:
Hinc, qua per Sveciam Gens Gardia creverit arte,
Quodque decus dederint arma animique, scies.

Scilicet Arctois Pontus dum præsidet armis,
Et clarum Getico nomen ab orbe refert:
Gardia defenso Gens innotescere Regno
Cœpit, et hic partæ laudis honore frui.
Is bona (dum fatis concedit) avita Jacobo
Et laudem et famam et robur et arma dedit.
Hicque pari patrium ferrum virtute capessens,
Ipse novum meruit præcipuumque decus,
Quando reportatis Scythica de gente triumphis,
Mox Connestabilis nomina vimque tulit.
Jam millesimus et jam sexcentesimus annus
Viderat autumnos octo decemque sequi,
Cum nova bellatrix Comitatum præmia virtus
Et Comitis titulum cunctaque jura dedit.
Qua ratione potes non esse, Jacobe, beatus,
Hæc quia Gustavus Rex dedit ipse tibi?
Tantus is invidiam comitem virtutis iniquam
Vicit, et ex omni tempore major erat.
Donec eum decuplex lustrumque annusque secundus
Post sex atque decem secula obire videt.
Successit patrii nunc Cancellarius orbis,
Priscarum Magnus Gabriel auctor opum.
Is dum Leccovium comitatum insigniter ornat,
Conditque et templi munit et arcis opus.
His natos monitis implet serosque nepotes,
In laudes ut avi et facta parentis eant,
Utque animum gratum nullo non tempore Regi
Obsequiis præstent, Civibus officiis.

Den venstra derunder meddelar följande uppsats: *A:o CIƆDCLXVII Jacobus De la Gardie, Comes in Leckö, Liber Baro in Ekholmen, Dominus in Hapsal, Kolka, Kida et Runasjö, S:æ R:æ M:tis Regnorumque Sveciæ*

Senator, Supremus Exercituum Dux et Legifer Uplandiæ. Natus MDLXXXIII, obiit anno MDCLII.

Den högra lemnar denna underrättelse: *Magnus Gabriel De la Gardie, Comes in Leckö et Arensburg, Liber Baro in Ekholmen, Dominus in Hapsal, Heuntorp et Wennegarn, S:æ R:æ M:tis Regnorumque Sveciæ Senator, Cancellarius et Legifer Gothiæ Occidentalis et Daliæ. Natus anno MDCXXII.*

Detta minnesrum är i hög grad dystert och har allt-för ringa belysning. Jag skulle tro, att det varit bättre, om tvärskeppet fått, såsom jag redan anmärkt, behålla sitt stora fönster åt söder. Bildstoderne, som röja konstvärde, hade då kommit i en fördelaktigare dager och inskrifterne hade blifvit lättlästare, fanorna och vapnen hade ej heller förlorat i intresse. Man torde dessutom kunna med något skäl tillägga, att en hög brädpanel, helst med moderna utsiringar, var här föga passande, och att bildstoderne bort i stället för Romerska ha Svenska drägter. De tyckas nu vara utstyrda för en kostumbal. Man har fordom trott, att Svenska drägter icke ville rätt passa sådane bildstoder, liksom man fordom sagt, att man icke kunde på Svenska uttrycka sig lika klart och kärnfullt som på Latin. Men den förra fördomen måste liksom den sednare ha i våra dagar försvunnit. Emellertid är denna griftprakt värd att bese och vore det ännu mer, om den icke inrymdes i en af medeltidens konstmessigare helgedomar, utan i en modernare kyrkobyggnad.

Man uppgår härifrån på tvenne trappsteg i det grafkor, som är uppbygdt vid södra korsarmens vestra sida. Här hvila under golfplanen Magnus Gabriel De la Gardie och hans maka. Bådaderas bröstbilder, som förr stått på

Lecköslott, äro nu här anbragte på låga fotställningar midtför ingången. Dessa bröstbilder äro väl arbetade i hvit marmor.

Å fotställningen under Grefvens bröstbild läses: *Här hvilar then Högvälborne Grefve och Herre Magnus Gabriel De la Gardie, Kongl. Maj:ts Högtbetrodde Man, Råd, Drotzet och Justitiæ Præsident öfver hela Sveriges Rike, samt Upsala Academiæ Cantzler, Grefve till Läckö och Arensburg, Frijherre till Ekholmen, Herre öfver Hapsals Gebiet, Helmet, Höjentorp, Keggleholm, Magnusberg, Mariædahl och Wennegarn, hvilken, sedan han här i verlden lefvat 64 åhr, afsomnade på Wennegarns Konungsgård den 26 Aprilis 1686.*

Å fotställningen under Grefvinnans inhemtas: *Här hvilar then Durchleuchtige Högborne Furstinna Maria Euphrosina, boren Pfaltzgrefvinna vid Rhein i Beijern, till Gülich, Cleve och Bergen Hertiginna, Pfaltzgrefvinna till Ravensburg och Ravenstein, Frijherrinna till Waldens, Spanheim och Mark, samt gifter Grefvinna till Läckö och Arensburg, Frijherrinna till Ekholmen, Fru öfver Hapsals Gebiet, Helmet, Höjentorp, Keggleholm, Magnusberg, Mariædahl och Wennegarn, hvilken, sedan hon sedt sin Moderfader, Moderbroder, Syskonebarn, kjötslige Broder och Brodersson sittja på Thron och vara regerande Konungar i Sverige, afsomnade på Höjentorps Konungsgård 1687.*

I sidomuren är en svart marmorskifva insatt, hvarå står följande: יהוה *Illustrissimo et Generosissimo Domino D:no Magno Gabrieli De la Garde, Comiti in Lecköö et Arensburg, L. B. in Echolm, Dynastæ in Habsal etc. etc. R. M. Regnorumque Sveciæ Senatori, Gubernatori Generali Livoniæ, e Germania stabilita ibi pace*

redeunti, summa Divini favoris munera precans ominansque, quale de censu suo potuit donarium animo devotissimo offert Musarum et Pallados Togatæ Gratitudo:

Magne Comes, Patrii Lux fulgentissima Regni,
Parrhasiique novum sidus honosque poli.
Qui Tua Sceptrigeris iunxisti stemmata Ceris,
Pectoraque excelso sanguine digna geris.
Ore potens, Genioque et Pallade plenus utraque
Justitiaque gravis, munificusque manu.
Post suspensa truci feliciter arma Gradivo
Et tot magnorum condita pila Ducum;
Post clausum Jani tot hians immaniter annis
Limen, et augustis signa reposta tholis;
Nunc in Hyperboreum lætus reflecteris orbem,
Pacis et optatæ pulcra trophea refers;
Ad nova Sceptra gradum faciens ponendaque jussa,
Qua terram sulcat, qua mare Livo suum.
Obvia stat septem pulcerrima Nympha Trionum
Venturo regimen Riga datura sui.
Sed quocunque pedem flectis, Parnassia Turba
Fit comes, occurrunt ex Helicone Deæ.
Nempe Altrice sua pia Numina pace triumphant,
Proque dato grates munere pacis agunt.
Et simul expediunt omnes certamine magno,
Quicquid habent decoris, quicquid et artis habent.
Accipis en specimen, multo de Castalis auro
Induit, adspectum jam subitura Tuum,
Et jubet arte nova rigidum mollescere marmor,
Et Tua vivaci nomina ferre sinu.
Excitat ingenium nullo non digna labore
Materies, stimulos dat sua fama novos.
Ars certat marmorque istic, geniusque manusque

Inque vicem semet vincere cuncta student.
Plus ex fronte Tua tamen hoc opus omne superbit
Te Tibi, qui superas omnia, quando refert.
Anno MDCL. El. Noski sculps.

Ofvanstående versar, i hvilka Magnus Gabriel De la Gardie förherrligas i anseende till sin höga börd, sitt snille och sina kunskaper och prisas såsom beskyddare af konster och vetenskaper, tyckas egentligen vara skrifne i anledning af hans förestående afresa till Liffland och med hufvudsakligt afseende på hans marmorbild. Författaren har såsom många på den tiden varit till språk och tankegång väl hemmastadd i Latium. Allt röjer gyllene tidens språk och gyllene tidens smicker, tvenne egenskaper, som numera äro ganska sällsporde. Om man å ena sidan icke kan synnerligen beklaga nutidens bristande förmåga och vilja i thyfall, så kunde man likvisst å den andra önska, det vi i våra dagar hade en och annan sådan lärdomsbefordrare, som denne Grefve varit. Liksom en Olympisk segersång, hvari Pindarus förherrligat Rhodus, blef med gyllene bokstäfver uppsatt i den Lindiska Minervas tempel, så tyckas ifrågavarande versar blifvit jemte ofvanomtalta bröstbilder å Leckö slott ristade. Visst är åtminstone, att de hvarken tillkommit för eller passa till sin nuvarande plats.

Från ofvanbeskrifna afskrankning nedstiger man i det grafrum, som ligger på södra korsarmens östra sida. Här höjer sig en ansenlig minnesvård. Sidor och gaflar utgöras af hela och betäckningen af tvenne lika stora marmorhällar.

Hithörande inskrift är följande: *D. M. S. Immortalis ad posteros imaginis Viro, Gustavo Adolpho, sacratissimum augustissimi Pro-avunculi nomen gerenti,*

Magni Gabriel, Mar. Euphros. Pal. F. Comiti De la Gardie, Sacræ Regiæ Majestatis Senatori, Legato Ministr. Regiique Dicasterii Præsidi, nec non Academiæ Aboënsis Cancell. splendidissimo, ævi præsentis decori sequentium exemplo genito, conjux piissima Elisabeta Oxenstjernia, Erici et Elsæ Elisabetæ Brahe Pal. F. marito sanctissimo sibique M. P.

Unus amor thalamo quos junxerat: una sepulcro
Nunc quoque compositos urnula parva tenet.
Erectum Anno 1704.

Grefve Gustaf Adolf De la Gardies efterlemnade maka, som låt uppresa denna grafvård, anslog 1719 till dess vidmakthållande ett halft frälsehemman. Då denna grafvård icke kan i anseende till sin fasta sammansättning behöfva någon synnerlig förbättring, så har ifrågavarande egendom redan lemnat en vacker behållning. Fråga lärer nu uppstått, hvartill en sådan besparing borde lämpligen användas. Varnhems kyrka kan med skäl anses såsom ett nationalmonument, och allt hvad som angår ett sådant, måste af hvarje fosterlandsvän omfattas med synnerligt intresse. Det torde derföre förlåtas, att jag häröfver yttrar min mening. Kyrkan, som blifvit med berömlig omsorg underhållen och nu iståndsättes till sina vattentak, synes icke för det närvarande påkalla några kostsamma förbättringar. Det skulle likväl vara mindre välbetänkt, att, om också gifvet gåfvobref icke våldfördes, använda en vunnen besparing till främmande behof. Om det icke kan numera befaras, att kyrkan framdeles afbrännes af våra goda vänner Danskarna, så kan likväl en dylik olycka inträffa genom åskeld, och i händelse inga medel då finnas till hennes iståndsättning, måste naturligtvis den ifrågavarande minnesvården med kyrkan för-

falla. Kortligen, denna herrliga tempelbyggnad bör med all omtanka betryggas mot framtida undergång; helst det icke kan förväntas, att en landtförsamling förmår, om en större olycka inträffar, ensam återställa en så ansenlig helgedom.

Kyrkan har haft en oblatask af guld i form af förbundsarken med cherubimer, en stor kalk med patén, en vinkanna, en oblatask och tvenne stora ljusstakar af silfver, hvarå funnos De la Gardiska och Oxenstjernska vapnen. Dessa dyrbarheter ha i sednare tider blifvit bortstulne.

Sedan vi nu sökt gifva en kort, men noggrann beskrifning på denna märkvärdiga kyrkobyggnad; torde vi böra anmärka, att Grefve Dahlbergs teckningar af densamma icke äro tillförlitliga. Bemälte Grefve visar å Varnhems kyrka utspringande grundstenar och takgesimser, som i verkligheten saknas. Norra sidoingången är alltför hög och har en oriktig betäckning. Norra sidoskeppet har tre i stället för sju fönster m. m. Vidare göras de norra och södra korkolonnernas trenne vestligaste föreningsbågar lika höga, och de fleste koromgångens afdelningar ha i stället för korshvalf fått tunnhvalf. Dylika misstag kunna icke begås af den, som studerat medeltidens byggnadskonst. Den anordning, som Grefve Dahlberg visat å kyrkans yttre är oförenlig med den, som han visat å hennes inre. Pelarne förete tvenne kransar öfver hvarandra, en utsiring, hvilken aldrig förekommer i detta slags byggnader och hvilken är här så mycket oriktigare, som några pelare till en del sakna, hvad vi redan anfört, kransar. Meranämnde Grefve visar till och med gesimser å tvärskeppets inre murar, hvartill intet spår finnes i kyrkan. Att kragstenar och slutstenar samt knektar och

listverk äro godtycklige, är mindre underligt; emedan den, som icke känner grundidéerna af ett byggnadssätt, ännu mindre känner dess detaljer. Vi vilja dock icke neka, att den utomordentlige mannens teckningar äro i allmänhet roande till och med intagande; men de framställa icke verkligheter i sin sanna dager. De likna Romaner, hvilka väl lifligt beskrifva sanna händelser, men förvända och utsira desamma, så att fornforskaren är dermed alldeles obelåten. Detta förhållande har jag måst här anmärka; ty i annat fall kunde möjligtvis någon anse min beskrifning öfver denna helgedom vara vid jemförelse med Grefve Dahlbergs teckningar deraf alldeles felaktig. Emellertid kunna ifrågavarande misstag från den tiden väcka mindre förundran, då man kan till och med i våra dagar få se arkitektoniska teckningar af rena medeltidsbyggnader behäftade med moderna profileringar.

Det skulle i sanning glädja mig, om konstälskaren kunde af denna min beskrifning få något lefvande begrepp om Varnhems kyrka. *Att detta begrepp likvisst icke* kan på något vis motsvara åskådningen af denna hänförande helgedom, medgifves. Ehuru jag för flere år tillbaka och tvenne särskilda gånger betraktat detta mästarverk, kan jag icke neka, att jag efter ett närmare studium af det vigtigare, som i samma väg finnes utrikes, erfor vid inträdet deri en mångdubbelt större hänryckning. Solen nalkades sin nedgång, och en dyster halfdager spred sig mellan pelarraderna och korkolonnerna. De kragstenar, hvilka i skepnad af menniskohufvuden framskjuta från de mäktiga skiljebågarnas löfprydda utsprång, liknade vålnader, som ville understödja de tunga takhvalfven. Skymningen gjorde snart långhusets partier mindre åskådlige, men ännu hvilade en ljuf halfdager öfver den höga altarplat-

sen, inom hvars skrank ett bättre lifs stillhet tycktes råda. Jag beträdde detta heliga rum, och fann deri en andäktig väckelse till allvarliga betraktelser, som åtminstone jag aldrig erfarit i nutidens så kallade vackra eller rättare salonlika kyrkor. Skall då aldrig nutidens praktiske konstnärer lära sig af detta slags tempelbyggnader att fatta ett högre, så till sägandes öfversinligare begrepp om en storartad, en upplyftande helgedom? — Man berättar, att Konung Gustaf III med förtjusning betraktat denna kyrka, och önskat, att hon kunde flyttas till hufvudstaden. Detta visar, att denne snillrike Konung var i dylikt fall vida före *sin tid. Ej allenast inhemske utan äf*ven utländske arkitekter, som voro denne furstes samtidige, förstodo föga att värdera medeltidens byggnadssätt. Det är emellertid en sann lycka, att denna lemning från en konstrikare byggnadstid legat i en landsort; ty omgifven af den nyare tidens byggmästare hade hon antingen blifvit liksom Storkyrkan i Stockholm afstympad eller såsom Riddarholmskyrkan tillbyggd. — Jag ingick genom den högtidliga koromgången i de furstliga grafvarne, hvarest mörkret redan gjorde föremålen mindre synbara. Det var liksom mäktige andar omsväfvade mig i dessa dystra grafhvalf. Hvilket rikt ämne till betraktelser! Här hvilade Konungar, som efter hvarandra suttit på en osäker thron. Huru ha de icke omgifvits af barbari och fanatism, partihat och uppror? Men de älskade det ljus, hvilket omkring dem började spridas, och de fingo anspråkslösa men högtidliga hvilorum i en landtkyrka, som då var och ofelbart alltid skall förbli en af nordens herrligaste tempelbyggnader. Den mäktige, den utomordentlige mannen, som närmare förknippade Finland med Sverge, och som byggde Skandinaviens hufvudstad, Bir-

ger Jarl, har här efter så många ansträngningar, så många stormar fått jemte Konungar sitt hviloställe.

Utkommen från kyrkan beskådade jag henne från alla sidor. De starkt framskjutande sträfpelarne, koromgångens uppspringande gafvelbyggnader, de låga anspråkslösa grafrummen framställde under skymningen en något villsam, dock väckande åskådning. De höga träden, som beskugga denna helgedom, den grönskande kyrkogården, de omgifvande murarna ökade dysterheten. Vinden susade lindrigt i de lummiga träden, och tanken satte mig tillbaka i den tid, då en herrlig klosterbyggnad höjde sig härjemte, hvarefter enda lemningen är en gräsbeväxt grushög.

Vi hade icke hunnit tillräckligt betrakta denna märkvärdiga kyrka, hvarföre vi beslöto att qvarstadna på den lilla i flere afseende obeqväma gästgifvaregården. Det var dessutom för sent att fortsätta resan, om vi nemligen ville njuta af landets betraktande.

Vid första dagningen återvände jag till oftanämnda kyrka och gladde mig på ditvandringen att se, huru solens första strålar öfver den höga Billingen nedbröto på tornens spiror. Vid mitt inträde genom hufvudingången blef jag hänförd af en anblick, hvaraf minnet aldrig kan utplånas. Genom de höga korfönstren inströmmade en ljusmassa, som spridde en bländande strålglans öfver altarplatsen. De af fukt grönaktige pelarne och kolonnerne gjorde det skönaste afbrott mot de bländande solstrålarna. Huru herrlig har icke denna belysning varit, då fönstren fordom haft glasskifvor med skiftande färger? Det dröjde länge innan jag kunde så hemta mig från denna utomordentligt sköna anblick, att jag förmådde med lugn fortsätta gårdagens studium af byggnaden i sin helhet. Jag

bortlade ofta stift, penna och måttstock, för att njuta af de olika dagrar och skuggor, som uppkommo under solens framskridande. Mot middagen är kyrkan minst högtidlig. Detta härrör otvifvelaktigt deraf, att tvärskeppets södra gafvel förlorat sitt stora fönster och i det stället fått, såsom vi sett, en svartaktig brädpaneling. Emellertid är kyrkan på denna tid af dagen så intagande, att man äfven då icke kan utan själslyftning inträda deri. Att Varnhems kyrka med få undantag bibehåller sin ursprungliga anordning liksom qvarhåller forskaren, som tycker sig aldrig nog kunna betrakta hennes harmoniska helhet och hennes sköna detaljer. Skara domkyrka deremot, som har många storartade partier, men deremot icke få småaktiga pålappningar, stämmer och omstämmer åskådaren, så att han icke mäktar länge uthålla med hennes betraktande, om det nemligen icke sker med en bestämd föresats, eller tid och tillfälle medgifva, att efter beqämlighet fortsätta en sådan undersökning.

12.

Varnhem — Lund.

Hästarne hade redan en god stund varit förespände och skjutsaren påskyndade icke utan skäl afresan. Jag måste således lemna ett mästarverk, *som alltid framstår* med lika intresse, lika klarhet i min föreställning. Då vi nedrullat på vägen åt Falbygden, återblickade jag ofta på detta sköna föremål. De egna och mindre passande tornbetäckningarne störde ej intresset derför i åtankan på den herrlighet, hvarmed de blifvit af välmeningen förenade. *Den lättsinniga Christinas* ädle gunstling föresväfvade min tanka i den skönaste dager. J mäktige och rike, J besinnen icke, att mången svaghet till och med mången oförtjent lycka ursäktas och förbises hos män, som skyddat vetenskaper och uppmuntrat konster. Vid dödsbädden trösta ej de areställen man beträdt, de stjernor man burit, de ägodelar man samlat. Nej, de nyttiga arbeten man utfört eller befordrat, det ljus man kringspridt eller man underhållit; se der minnesvårdar, hvilka efter sköldemärkens krossande, efter rikedomars förskingring qvarstå och med tacksamhet betraktas af efterkommande och med gyllene drag skildras i häfderna.

Dessa betraktelser afbrötos vid anblicken af några ansenliga grafrör och domsäten, som höjde sig till höger

om vägen ej synnerligen långt ifrån gästgifvaregården. Vi öfverforo snart vestra sluttningen af Billingen. Här visa sig öfvergångshällar i dagen. Under högsta branten af Billingen ligger större och mindre gråsten, som naturligtvis är af en vida äldre bildning än de bergslager, på hvilka den hvilar. Trakten, ehuru kal, är likvisst behaglig genom omvexling af höjder och dälder. Till venster tyckes Billingens vidsträckta skogar från sina höga fjällväggar trotsa himmelns stormar och Falbygdens timmerbehof och vedbrist. Till höger utbreder sig Hornborgasjön mellan grönskande stränder. I bakgrunden likna Mösse- och Ålleberg tvenne uppstigande åskmoln.

Vid Bolums gästgifvaregård, en mil från Varnhem, funno vi en kyrkogård, som omgifves af högväxta och skuggrika löfträd. På denna plats, hvarifrån man njuter en herrlig utsigt öfver Hornborgasjön, har en gammal kyrka legat, hvilken 1740 fått en tillbyggnad, men hvilken nu ända till grunden försvunnit. Händelsen härmed är följande. Broddetorps pastorat, bestående af 66 $\frac{1}{4}$ förmedlade hemman, räknade fyra socknar med lika många kyrkor, nemligen Broddetorps moderkyrka och Hornborga, Sätuna och Bolums annexkyrkor. Redan 1764 blefvo de särskilde sockenboarne uppmanade att sammanbygga sina kyrkor. En sådan önskan förnyades 1786 och 1804. Efter flere fruktlösa försök blef omsider under åren 1821 och 1822 en gemensam kyrka uppförd. De gamla kyrkorna raserades. Detta tillgörande kan liksom mycket annat leda till skiljaktiga betraktelser, och förtjenar i anseende till sitt allmännare intresse att närmare begrundas.

Under den äldre christendomstiden byggdes vida flere helgedomar än, som sedermera behöfdes. Skarastift, som fordom innefattade Vestergötland, Vermland och Dals-

land, hade enligt Snorre Sturleson 1100 kyrkor [1]). Om man vill enligt Vestgötalagen antaga blott 592 sådane, måste likvisst ganska många funnits i vissa trakter, då nemligen få deremot blifvit i aflägsnare bygder uppförde. Emellertid torde dessa skiljaktiga uppgifter kunna någorlunda förenas; ty i den förra torde icke allenast kyrkor utan äfven dopkapell och enskildte bönehus inberäknas, i den sednare torde endast ordentliga församlingar upptagas. Dessutom torde den förra uppgiften vara vida äldre än den sednare. Visst är, att Biskopen i Skara fick 1234 Påfvens tillstånd att i anseende till otillräckliga inkomster för presterne förena kapeller [2]). Ehuru många kyrkor *i detta stift blifvit under tidernas lopp* sammanbyggde; så finnas der likvisst, såsom i några andra landsorter t. ex. i Skåne, flere kyrkor än som behöfvas.

Det vore emellertid beklagansvärdt, om församlingarne icke skulle med vördnad betrakta och sökte med envishet bibehålla sina kyrkor, i hvilka de såsom barn först blifvit väckta till andäktiga betraktelser, i hvilka de såsom ynglingar framträdt till försoningens bord, vid hvilka de jordat föräldrar och anförvanter, vid hvilka de slutligen hoppats sjelfve få hvila. Men det lärer ej heller kunna bestridas, att en liten kyrka och få åhörare bereda mindre högtidlighet vid andaktsöfningen än en stor helgedom med en talrikare församling, och att landtboar lefva mera söndrade ifrån och obekante för hvarandra, om de besöka flere mindre kyrkor, än om de samlas vid en större.

Om meningen är deremot, att kyrkor skola sammanbyggas hufvudsakligen derföre, att själasörjarne skola få beqvämare embetssysslor; så synes det äfven vara bil-

[1]) Olof den Heliges Saga K. 76.

[2]) Dipl. Suec. V. I. p. 280.

ligt, att, såvida förmåner och skyldigheter skola lämpas efter hvarandra, någon lönafkortning kan vid en dylik lättnad göras. Vi skulle tro detta vara så mycket billigare, som presterne vid den första tiondesättningen ensamma varit lärare, men nu icke kunna i anseende till undervisningens tilltagande behof ensamme bestrida densamma. Nu finnas många pastorater så små, att stundom två till tre äro i anseende till omkrets och folkmängd icke större än ett enda. Om sådana små pastorater kunde i en framtid sammanslås och dithörande kyrkor sammanbyggas; så skulle naturligtvis, enär ofta ett mindre pastorat ger en ganska tillräcklig lönutkomst, besparingar uppstå, hvarigenom rika tillgångar kunde, utom skattebidragens ökande, erhållas för folkskolor, elementarläroverk och universitetsinrättningar. Om häremot kan å ena sidan invändas, att detta skulle i betydlig mån förminska de andliges förhoppningar om bergning; så kan å den andra sägas, att våra andlige äro till en stor del så skicklige, så lärde män, att de kunde med det allmännas båtnad och sin egen heder intaga de många läroplatser, som på detta sätt tillkommo.

Men betraktom slutligen denna fråga i arkitektoniskt afseende. Huru ofta säges icke en gammal kyrka vara förfallen, mörk och skräpig; men en ny deremot ljus, vacker och prydlig? Mången tyckes med dylika yttranden vilja liksom röja sin goda smak. Vi ha så mycket talt om medeltidens och nutidens kyrkobyggnadssätt, att vi icke anse oss här behöfva genom några exempel ådagalägga, att mången helgedom, som upptages under den förra rubriken, kan fullt mäta sig med en och annan, som ordnas under den sednare. Likmycket, om en kyrka är alldeles förfallen eller för liten, måste hon naturligt-

vis ombyggas eller utvidgas. Men om en uråldrig helgedom är öfverflödig, hvarföre genast jemna den med marken? Skulle en sådan ej kunna begagnas till sockenmagasin eller åtminstone få, så länge den kunde, qvarstå. Ehuru det är en sorglig tanke, att en af medeltidens herrligaste helgedomar, Roma kloster på Gottland blifvit ett fähus; så är det likvisst en fägnad för konstforskaren, att se en dylik byggnad äfven på detta sätt bevarad från förstöring. Huru många herrliga kyrkor ha icke utrikes, ja i sjelfva Italien blifvit upplåtne till verldsliga behof och dymedelst blifvit räddade? Hvem ser icke hellre till och med ruinerna i Visby än platsen efter den nyligen nedbrutna kyrkan i Vadstena? Jag vågar åtminstone tro, att, om några öfverflödiga kyrkor måste i anseende till egna lokalförhållanden oundgängligen undanrödjas; så borde, innan noggranna teckningar och beskrifningar blifvit deröfver upprättade, inga nedbrytningar få verkställas. Vi skydda med berömlig omsorg nordens hedniska fornlemningar, vi böra väl äfven ha en ej mindre omvårdnad om dess katholska; helst de förre vittna om en halfvild råhet, då deremot de sednare ej sällan röja en utbildad konstutöfning. Hvarifrån denna allmänna missaktning för medeltidens konstverk, om ej från en bristande kännedom derom?

Från Bolums gästgifvaregård öfverfares en å, hvilken genomflyter en djup dal med mäktiga öfvergångslager. Häromkring äro steniga, ljungbeväxta kullar. Å den såkallade Eckornavallen på Hornborga betesmark till höger om vägen träffas omkring tjugo ansenliga bautastenar, af hvilka några hålla vidpass 6 fot i bredd och 6 i höjd. De fleste äro ännu upprätta, några ha lutande ställning och andra ha omkullfallit. Dessa bautastenar bestå af

en fin sandsten, som föga vittrar. Inga inskrifter märkas. En äldre fornforskare har yttrat den förmodan, att det fältslag, som 1389 hölls mellan Konung Albrekt och Drottning Margareta, gifvit anledning till dessa bautastenars uppsättande. En sådan förmodan saknar dock all sannolikhet, emedan detta märkvärdiga fältslag afgjordes på andra sidan om Falköping och ifrågavarande minneshällar dessutom snarare röja en hednisk än en christen valplats. Om här varit, såsom en annan fornforskare trott, tingsställe synes jemväl vara ovisst, enär bautastenarne icke ha en dertill passande ställning.

Härofvanför ligger en halfkorsbyggnad, som utgöres af ett *aflångfyrkantigt långhus och ett förhus* å midten af östra sidan. Det förra håller utvändigt ungefär 36 fot i längd, 10 i bredd och omkring 5 fot i höjd, det sednare har lika längd och i inre öppningen nära lika höjd och bredd, men sammandrages så, att det i den yttre är nära hälften mindre. Väggarne utgöras af hela påkantstående hällar, betäckningen äfven af sådana, hvilka sträcka sig tvertöfver. Dessa hällar bestå af en ganska finkornig varaktig sandsten, och några ha öfver 12 fot i längd, 8 i bredd och från 1 till 3 fot i tjocklek. I detta långhus har svårligen någon fullvuxen menniska kunnat stå upprätt och ingen kunnat genom hithörande förhus utan krypande inkomma. Några hällar å sidorna ha gifvit sig och de fleste af betäckningen nedramlat. Något längre åt söder äro ganska tydliga lemningar efter tvenne dylika halfkorsbyggnader. Häromkring ligga flere större och mindre griftrör och ätthögar. Somligstädes märkas tecken till fotkedjor af större kullersten.

Det är allmänt bekant, att flere halfkorsgrafvar blifvit i sednare tider undersökte, hvilka i särskilda afdel-

ningar innehållit benragel, stenredskap, bernstensprydnader, m. m. En sådan var Odens- eller Jättegrafven, som 1805 planerades på Axevallshed; och en sådan var Lokehall, hvilken belägen mellan Hångsdala och Hundstorp öppnades någon tid derefter. I båda dessa griftstugor funnos många större och mindre benragel efter lik, hvilka här blifvit tid efter annan insatte. Den här ifrågavarande fornlemningen kallas af allmogen Gigerugnen och Jättegrafven och anses såledès för ett griftrum. En fornforskare har nyligen genom ethnografiska jemförelser spridt ljus öfver detta slags minnesvårdar och stadnat i den tankan, att de tillhört nordens urinvånare, som haft likdana *bonings- och grafstugor. Denna mening* låter i sanning väl höra sig, helst om någon af dessa halfkorsbyggnader upptäckes, hvarest ej ringaste spår finnes efter liknedsättningar. Men deremot kan jag icke derför antaga såsom en afgjord sak, att nordens urinvånare varit Eskimoer, emedan likdana bonings- och grafstugor ännu begagnas af de *sistnämnda. Det* lärer icke bestridas, att de mest aflägsna folkstammar, som lefva under lika klimatiska förhållanden och inneha lika bildningsgrader, stundom röja i vissa fall förvånande likheter. Denna anmärkning torde i synnerhet gälla om de folkstammar, hvilka ännu befinna sig i ett slags naturtillstånd. Söderhafsöarnes invånare hade ju sådana stenredskap och vapen som de, hvilka finnas i våra halfkorsgrafvar, de hade sådana kanoter som de, hvilka afbildas ibland våra hällristningar. Men de bodde icke i några sten- och jordkulor och de voro icke klädde såsom våra urfäder. Den förra likheten var säkerligen så tillfällig som den sednare olikheten, ty vilden saknande metaller skaffar sig efter förmåga stenredskap; men då han icke blir af ett hårdt

luftstrek nedtvingad i sten- och jordkulor, så dväljes han naturligtvis hellre under en blid himmel i löfhyddor. Härvid kan med skäl erinras, att likheten emellan våra halfkorsgrafvar och Eskimoernas bonings- och grafstugor är så öfverraskande, att man har svårt att antaga en sådan för tillfällig. Att dock detta är en möjlighet, torde af följande inhemtas. En folkstam, som står på lägsta steget af bildning och är blottställd för stränga vintrar, tillgriper det enklaste och säkraste medlet att skydda sig deremot. Nordens urinvånare ha lätt kunnat, liksom Eskimoerne, falla på den idéen att bygga sig låga stugor och öfverhölja dem med jord. Den utåt trängre, men inåt vidare ingången är i sig temligen nödvändig; om hufvudbyggnaden skulle å alla sidor kunna väl betäckas, och om öppningen skulle någorlunda uthålla köld. Vissa djurslägten veta att så bereda sina iden, att de genom en lång ingång föga blottställas för den inträngande kölden. Hvarför skulle ej vildar i olika verldsdelar kunna påhitta detta enkla men nödiga skyddsmedel? Att platserne derinne afdelades jemte väggarna, var väl inom en så liten rymd en nödvändighet; ty derigenom lemnades en smal midtgång, hvarpå enhvar kunde utan att störa de öfriga, in- och utkomma. Det lärer dessutom alltid och allestädes varit en sed att ordna sina ligg- eller bänkrum kring väggarna. Att nordens urinvånare nedlagt sina döde på samma vis som Eskimoerne begrafva sina, var en naturlig följd af bådaderas lefnads- och byggnadssätt. Många olika folkstammar ha dessutom efterlemnat liknande grafvårdar, och tvertom en och samma folkstam har stundom brukat ganska skiljaktiga likbegängelser. Ja, vi kunna ej antaga den påfallande likheten emellan våra urfäders halfkorsgrafvar och Eskimoernas bonings- och griftstugor för

ett ojäfaktigt bevis derpå, att desse till tid och rymd så skiljaktige folk varit en och samma stam; helst det i dylika fall icke förhåller sig med menniskoraser som med djurslägten: de förre förändra seder och bruk, de sednare följa gifna naturdrifter. Om det är en sanning, att ett folks byggnadssätt röjer dess bildningsgrad; så måste man medgifva, att det ifrågavarande förutsätter en ringa omtanka, och att detsamma således kunnat af olikartade menniskostammar påhittas.

Det är i sanning vid första påseende förvånande, huru ett folk, som stått på bildningens lägsta steg, kunnat sammanföra så ofantligt stora hällar och icke allenast uppresa sådana till sidoväggar, utan äfven upplägga dem till betäckningar deröfver. Detta låter likvisst temligen lätt förklara sig. För att på rullar med häfstänger frambringa en stenhäll erfordras en ringa kunskap, och för att uppresa en sådan på kant behöfves endast en fortsatt underbäddning, hvarigenom häfkrafterne göras verksamma. När således de låga väggarne äro uppreste, behöfves endast att in- och utvändigt fylla med jord eller sten, då det är föga svårt att upprulla de hällar, som skola utgöra betäckningen, derpå borttages fyllningen, och så står byggnaden liksom vore den med mekaniska krafter sammansatt. Man ser stundom allmogen i våra dagar, då behofvet kräfver stora massors lyftande, bruka en lika enkel mekanik. Detta våra urfäders byggnadssätt är sålunda ganska förklarligt, ehuru det varit mödosamt; men också träffas sällan halfkorsgrafvar, i synnerhet icke i någon myckenhet, utan i de trakter, hvarest god tillgång finnes på passande hällar. Det är alltså troligt, att nordens urinvånare, liksom Eskimoerne, måste i de trakter, hvarest passande hällar icke funnits i närheten, upp-

fört sina låga boningar och grafrum af jord och stockar; ovaraktiga byggnader, efter hvilka inga spår nu kunna rimligtvis finnas.

Här bör icke lemnas oanmärkt, att man finner å dessa halfkorsbyggnader liksom å tempel- och altargrottor, icke allenast hällar, som ha i synnerhet inåt släta ytor, utan jemväl större och mindre stycken och skärfvor, som väl uppfylla större och mindre öppningar. Sednare äfven utmärkte fornforskare ha trott, att våra urfäder ha gifvit de hällar och fyllningsstenar, som de i sina byggnader användt, en grof tillhuggning. Jag har noga granskat detta slags minnesvårdar, och vågar med trygghet påstå, att de valt passande hällar och hithörande fyllningsstenar, men aldrig derå användt någon slags tillhuggning, såvida man icke vill kalla ett och annat hörns bortknackande för en sådan.

Ofvanbeskrifna halfkorsbyggnad omgifves icke såsom de flesta dylika med någon sten- eller jordfyllning, och tyckes ej heller haft någon sådan; ett bevis, att detta slags minnesvårdar icke alltid äro, såsom man påstått, omslutne af högar. Man har äfven trott våra halfkorsgrafvar endast bestå af gråstensblock eller gråstenshällar. Jag har ofvanföre visat, att Gigerugnen är uppförd af sandstenshällar och får nu tillägga, att Lokehall till största delen bestått af kalkstensskifvor. Det är också helt naturligt, att vildar begagna de byggnadsämnen, som erbjuda sig. Eskimoerne anlägga sina halfkorsstugor af sten, torf, drifved, till och med snö.

Men nutidens byggmästare kunna, hvad man knappast skulle tro, här lära något. Detta består deri, att härvarande sandsten, som är finkornig, hvitaktig och lättarbetad, har en högst ovanlig förmåga att uthärda luftens

åverkan. Alla här befintliga hällar ha mycket väl bibehållit sig, ehuru en del måhända varit omkring tvenne årtusenden utsatte för vittring. Detta förtjenar i min tanka synnerlig uppmärksamhet; ty hade dessa hällar bestått af vanlig lös sandsten, hade de redan sönderfallit till grushögar. Man kunde således härifrån hemta, liksom vi ofvanför anmärkt i afseende på sandstensbrotten vid Kinnekulle, herrliga block för finare sandstensarbeten.

Gudhems kyrka visar sig till höger om vägen på en fjerdedelsmils afstånd derifrån. Hon har en ganska hög ålder och lärer för några årtionden tillbaka förtjent fornforskarens uppmärksamhet. Korbyggnaden nedrefs 1811, då äfven en grafbyggnad, hvari Guvernören öfver Jönköping Bengt Kafle och fru Malin Soop hade sina hvilorum, delade samma öde, hvarpå kyrkan förlängdes. Några lemningar skola ännu finnas efter det märkvärdiga klosterhus, som här fordom legat. Men då Grefve Dahlberg på sin tid icke kunde göra något af dessa ruiner, är det klart, att en *fornforskare* i våra dagar, hvilken nemligen vill skildra föremålen icke sådana de kunde möjligtvis vara, utan sådana de verkligen äro, icke funne i dessa mycket ämne för arkitektoniska reflexioner. Om vår tid likvisst icke varit så knapp, skulle det intresserat oss att se Drottning Gunhilds bild. Man berättar nemligen, att denna bild är i nära kroppsstorlek uthuggen å en stor sten, hvilken förmodligen tillhört Gudhems kloster, men nu finnes i kyrkans mur. Gunhild, som merendels kallas Guda eller Gutha, var en Svensk prinsessa, som förmäldes med Danska Konungen Sven Estridsson, och förmåddes under förevändning af för nära slägtskap att öfvergifva denna sin gemål. Hon nedsatte sig i Vestergötland och anses, dock af mindre tillförlitlige häfde-

tecknare, ha stiftat Gudhems kloster. Det är emellertid icke otroligt, att denna Drottning, som förde enligt tidens bruk en gudaktig vandel, fått sitt hvilorum i detta kloster, som efter hennes död i Gudhem inrättades för nunnor.

Vid Berga till venster om och helt nära vid vägen finnas lemningar efter en sådan halfkorsbyggnad, som vi ofvanför beskrifvit. Denna har äfven haft ingången från öster, men varit anlagd på och uti en jordhög. Många hällar äro härifrån bortförde, och de öfverblifne bestå af sandsten.

Vägen går här öfver rödbergslager och blir, ju närmare man nalkas Falköping, dess smalare och sämre. Ingen lärer kunna af vägens blotta betraktande ana, att den är en öppen landsväg i närheten af en uråldrig stad. Också är denna stad ganska liten och oansenlig.

Man inkommer i Falköping genom en mycket trång och smutsig gata, så att man är färdig att tro sig vara i en så kallad återvändsgränd; men denna tillstöter i en rät vinkel stadens hufvudgata, som likväl är föga bredare. Det är icke rådligt att inköra vid gästgifvaregården, ty en resvagn kan lätt fastna i den trånga gårdsporten. Vid utfarten passeras en temligt stor torgplats; men sedan måste åter en vinkelrät, trång krökning göras för att fortsätta resan. Det väcker billigtvis förundran, huru en stad, som ligger på en fri plats, hvars invånare räknas till omkring 500 och hvars jordrymd upptages till tolf hela hemman, kan bli så trångt, så illa, så ändamålsvidrigt till sina gator och tomter inrättad; helst husen äro af trä och synas icke ha någon hög ålder. Men vid litet eftersinnande kunde vi icke synnerligen undra härpå, när man nemligen i vårt kära Lund, som haft det äldsta läroverk i norden, och haft 170 år en universitets-

inrättning, ännu icke fått och, såsom af sednare sammanträden visat sig, alldeles icke vill ha någon byggnadsplan.

Falköping har en temligen ansenlig kyrka, hvilken är i rundbågsstil. Hon består af ett aflångfyrkantigt skepp och ett kor i samma form med ett halfrundt utsprång i öster och en temligen hög fyrkantig tornbyggnad i vester samt ett vapenhus framför ingången å södra sidan. Kyrkans längd invändigt är 120 fot, skeppets bredd 32, korets 22. Murarne, som till en del bestå af huggen sten, äro 4 fot 3 tum tjocka. Sträfpelare saknas utvändigt, deremot finnas grofva pilastrar invändigt. På dessa hvila starka rundbågar. De hvalfafdelningar, som härigenom uppkomma, korsas af enkla gördelbågar, mellan hvilka särskilda hvalfkupor infattas. En snäcktrappa af ohuggen kalkflis uppleder i tornet, hvarest tvenne afdelningar betäckas med tunnhvalf. Vapenhuset, som har gafvel åt söder med en enkel dörröppning, har ett slags hjelmhvalf utan gördelbågar. Alla takhvalf bestå af kalkflis. Dörröppningen mellan vapenhuset och skeppet har spetsig betäckning, och prydes å yttre smygarna med en väggfast kolonn å hvardera sidan. Baserna äro Attiske, nedre torerne ha fyrkantiga hörn i stället för vanliga förlängningar, och kapitälerne äro tärningformige, liljeprydde. Bågen, som härpå hvilar, prydes med trenne enkla leder. Karmstenarne och bågen deröfver ha en skarpkantig staf, som å hvarje sida omgifves med en djup hålkäl. Kyrkan har ursprungligen haft genom de små fönsterna en svag belysning, hvarföre man utvidgat de gamla och upphuggit ett nytt fönster. Denna helgedom har ofelbart en hög ålder, emedan den är, såsom af denna beskrifning inhemtas, i rundbågsstil; dock visar den spetsiga betäckningen öfver södra ingången, att kyrkan icke är bland de

äldsta i Vestergötland. Byggnadens icke obetydliga dimansioner ådagalägga, att man, såsom jag ofvanföre anmärkt i afseende på Mariestads kyrka, i medeltiden stundom uppförde större helgedomar utan pelare med takhvalf. Ett litet helgonaltare qvarstår i skeppets nordöstra hörn. För öfrigt märkas här inga katholska lemningar. Kyrkan visar somligstädes sönderbrända stenar. Hon har således undergått en härjande eldsvåda. Vapenhusdörren är uråldrig och enkel samt öfverklädd med jernplåtar, i hvilka synas flere små hål efter kulor, som ha enligt berättelse blifvit ditskjutna i fejden mellan Konung Albrekt och Drottning Margareta 1389.

På vägen från Falköping till Leaby öfverfares sjelfva sluttningen af Ålleberg. Aftonen var mycket vacker och utsigten härifrån vidsträckt. Till venster på föga afstånd låg Falköping, och helt nära derbortom höjde sig Mösseberg. Till höger Karleby och i förgrunden de namnkunnige Nyckelängarne. Här framför sträcker sig Falbygden med sina kala småbackiga höjder uppmot den höga skogbeväxta Billingen. I bakgrunden utbreder sig Skara slättbygd, som begränsas af den aflägsna, molnlika Kinnekulle. Denna vidsträckta, denna ovanliga utsigt var icke skön, men öfverraskande. Vi befunno oss blott på första sluttningen af Ålleberg, som höjde sina mäktiga öfvergångslager i förfärande branter öfver våra hufvuden, och vi kunde likvisst skåda tillbaka på en omkrets af flere mil. Vi hade redan från Carlstads kyrkotorn sett Kinnekulle, och vi sågo denna ännu. Hvilka beundransvärda stenvandlingar ha icke i naturen föregått, innan desse ofantlige öfvergångslager kunnat å granithällar sammanhopa sig i de dalar, som vi nyligen genomrest, och på de höga fjällryggar, som omgifva desamma? Det är nemligen be-

kant, att från början af Kinnekulle till andra sidan af Ålleberg reser man på öfvergångslager, hvilka, såsom vi redan berättat, ofta visa sig i dagen, och att Kinnekulle, Billingen, Mösse- och Ålleberg äro, liksom Hunne- och Halleberg samt några i öfra Sverge och flerestädes, öfvergångsbildningar bestående af sand- och kalk- samt rödsten m. m., hvari åtskilliga hafsdjur förekomma.

Om man vänder sina betraktelser från naturens stora hvälfningar, så får man af Nyckelängarne, som utbreda sig härnedom, tillfälle till politiska reflexioner. Det var här den okloke och öfvermodige Konung Albrekt ryckte mot den sluga Drottning Margareta. Denne Konung, som mer förlitade sig på sina trupper och mer lyssnade till sina infall än sakernas ställning och sina Generalers råd, förlorade här 1389 sin krona och sin frihet. Han fick länge inom murarne af Lindholmsslott i Skåne ångra sin oförvägna dårskap, medan en qvinna genom en sällsynt klokhet förstod att på sitt hufvud förena nordens trenne kronor. Hvarföre ville försynen icke gifva henne lika kraftfulla, lika omtänksamma efterträdare! Norden hade då måhända varit ett af jordens mest blomstrande riken, hvilket kunnat med lika trygghet vända sin lans mot alla väderstrek. Men Margaretas stora idé förintades genom regenter, som hellre ville fruktas än älskas, och genom rådgifvare, som hellre ville betvinga än hörsamma folkens önskningar. Sjelfva valplatsens benämning saknar icke märkvärdighet. Sägen berättar nemligen, att Drottning Margareta skall här varit tillstädes och här förlorat sina nycklar, hvarföre stället heter Nyckelängarna. Ehuru äldre häfdetecknare icke nämna något härom, kan likvisst en dylik händelse vara ganska möjlig; ja, då den stödjer sig på en mundtlig öfverlemning, till och med trolig.

Man vet nemligen, att dåtidens män mera handlade än författade, och att således en dylik småsak kunnat ur anteckningarna uteslutas. Emellertid har denna sägen en romantisk anstrykning. Man skulle kunna i denna tillfällighet finna ett förebud på ovaraktigheten af den afgörande seger, som Margareta här vunnit; åtminstone har ingen af hennes efterträdare funnit *rätta* nycklarna till de trenne nordiska rikena, och måhända torde aldrig någon finna desamma.

Icke långt från Leaby gästgifvaregård och i närheten af Ålleberg ligger helt nära vägen en ganska ansenlig jordhög, hvarå förekomma tydliga lemningar efter en halfkorsgraf, hvars lång- och förhus bestått af sandstenshällar, af hvilka dock de fleste blifvit bortförde. I trakten häromkring skola flere dylika fornlemningar förefinnas.

Mellan gästgifvaregårdarne Trädet och Timmelhed träffas flere domringar, ätthögar, bautastenar och grafrör, dock ligga äfven här många odlingsrör, hvilka ett vandt öga kan af läge och form lätt urskilja från hvarandra. Denna trakt har således af ålder varit starkt befolkad och under tidernas lopp mycket odlad. Den landsväg här framgår har en hög ålder, men är likväl smal och usel. Måhända bör någon orsak härtill sökas deri att ingen Konung lärer i mannaminne befarit densamma. Men å Dalsland, som äfven är en aflägsen landsort, finnas icke allenast gamla vägar, som äro ganska goda, utan äfven flere nya, som genom invånarnes omtanka och uppoffring tillkommit och äro i ett berömvärdt skick. En egentlig orsak till denna skillnad i väghållning måste således hufvudsakligen ligga deri, att här är en mager bygd, hvarest gårdfarihandel och forselkörning företrädesvis idkas, hvaremot å Dalsland boskapsskötsel, bruksrö-

relse m. m. drifvas. Man ser likvisst häromkring flere vackra tvåvåningshus; men den, som besinnar, att desse tillkommit derigenom, att en onödig grannlåt blifvit i landet kringspridd bland allmogen, lärer väl tycka desamme vara nog dyrköpte.

Vid Timmelhed ligger en liten kyrka i rundbågsstil. Denna kyrka skall 1520 blifvit af Danskarna afbränd och blifvit i sednare tider tillbyggd vid östra ändan [3]). I sommar har å östra gafveln ett tredelt fönster blifvit i en egen slags byggnadsstil insatt. De tvenne mellanposterna bestå af tillyxade gråmålade ekstockar, men ha deremot ett slags kransar af påspikade ekklotsar. Föreningsbågarne äro *spetsformige.* Ehuru kyrkan *således* är i rundbågsstil, *skall detta fönster* vara *uti ett slags spetsbågsstil*; såvida godtyckliga spetsbågar och ännu godtyckligare profiler och kransar kunna hitäknas. Om det likväl är berömligt, att man vid en uråldrig kyrkobyggnad icke vill bruka en alldeles nymodig tillsats; så tyckes det vara temligen angeläget, att man skaffar sig noga kännedom *om densamma tillhör rundbågs- öfvergångs-* eller spetsbågsåldern, och att man sedan föreslår ritningar i öfverensstämmelse dermed. Detta liknar en röd lapp på en svart messhake, och det är i sanning svårt att afgöra, om idé i eller utförande af denna nya fönsteröppning är minst lyckad. Men så länge okunnige handtverkare och föga kunnigare länsbyggmästare afgifva de första förslagen och profilritningarne till kyrkoförändringar, har naturligtvis ett intendentsembete, som tvifvelsutan har sig nogsamt bekant alla medeltidens skiljaktiga byggnadsstilar, svårt att föreslå passande förändringar och förbättringar. Det gjorde mig emellertid ondt, att å denna gafvel finna årtalet 1838.

[3]) Lindskogs Beskrifning om Skara stift, V. h. s. 266.

Härifrån till Brunns gästgifvaregård passerades Ulricehamn, som lemnades till venster. Denna stad har en vacker belägenhet på sluttningen af en skogbevuxen fjällrygg vid östra sidan af Åsundasjön. Södra sidan af samma sjö är äfven hög och har bergskullar och dalar med vacker löf- och barrskog. Sedan vi ifrån Brunn uppkommit för en ovanligt lång och brant backe, visade sig Ulricehamn såsom en ringa grupp af gul- och rödmålade småhus, hvilka omgifva en liten kyrka. Denna stad hette fordom Bogesund, och det var härutanför på isen af Åsundasjön, hvarest Sten Sture blef 1520 sårad i ett slag mot Danskarne, till följe hvaraf han på resan till Stockholm afled. *Man har i denna trakt hittat svärdsklingor och* kanonkulor. En Borgmästare härifrån föreslog på riksdagen 1741, att staden till vinnande af bättre förmåner skulle efter då regerande Drottning kallas Ulricehamn. Oxhandeln, som begärdes af honom, beviljades, och den gamla benämningen utbyttes mot den, som föreslogs, och stadens sigill, som förr var ett krönt B, blef nu ett krönt U [4]).

Från Ulricehamn vidtager en vida bättre och hårdare väg, ehuru mycket smal och backig. De många grindarne öfver vägen äro synnerligen besvärlige. Här passeras ofelbart flere grindar på en fjerdingsväg än somligstädes på flere mil. Björk- och tallskog mellan berg och dalar och stundom ofruktbara trakter afvexla. Här gladde oss några åldriga bokar, de första, hvilka vi efter öfverfarten af Hallandsås varseblifvit. Ehuru dessa träd voro glesa och härjade af stormarna, så voro de en behaglig påminnelse om hemortens blidare trakter. De ansenliga bergshöjderne erbjödo oss flere sköna utsigter öf-

[4]) Lindskogs Beskrifning om Skarastift, V. h. s. 259—265.

ver Åsundasjön. Ätran eller Falkenbergsån, som utfaller från denna sjö, är redan här betydlig och genomskär flerestädes vackra dalar. Vägen slingrar sig stundom långa sträckor vid sidan af den skogbeväxta, stundom bergiga elfdalen.

Vi passerade gästgifvaregårdarne Arnungared, Sexdrega och Svenljunga. Vägen går än på ena än på andra sidan om Ätran, som öfverfares på träbroar. Vid Axelfors, hvarest strömmen drifver qvarn- och sågverk, har likväl en stenbro, som blifvit nyligen uppförd och består af ett enda rundhvalf.

I stället för Svenljunga och Ullasjö gamla kyrkor, den förra af trä, *den sednare af sten*, har för icke långesedan en ny kyrka af sten blifvit uppbyggd. Denna är ansenlig till sitt omfång, men oansenlig till sin anordning. Härvarande takhvalf består af bräder med kalkputs. Ett vattentak, som upplades af bräder och näfver och försågs med läkten och taktegel, kunde så föga motsvara *sitt ändamål, att det nu utbyttes mot läkten* med taktegel och understrykning. Om offentliga byggnadsarbeten så förrättas, att de snart måste förändras eller omgöras; så torde detta ådagalägga, att det icke står rätt till med vårt byggnadsväsende. Men sådana missöden härleda sig enligt min öfvertygelse från tvenne särskilda orsaker, nemligen bristande insigter och anställda enterprenader.

Från Svenljunga till Hids gästgifvaregård kröker sig vägen jemte Ätran, är mycket sandig och tung och försvåras derjemte af en mängd grindar, som stundom instänga de ofruktbaraste småhagar. Elfdalen är flerestädes djup och afvexlar med ljungmark och småskog. Nära Hid resa sig höga bergskullar, ifrån hvilkas remnor björ-

kar luta sig öfver branterna, och hvilkas toppar betäckas med tallskog. Man ser här och der några grift- och odlingsrör och nära Hid ligger en liten skans, hvilken har namn af Hidsskans.

Fredlunda kyrka, som ligger till venster om vägen nära Hid, byggdes 1826, och är en af de vackrare, som i våra dagar uppstått. Hon består af ett aflångfyrkantigt skepp med halfrundt utsprång och fyrkantigt torn. Fönsterne ha halfrunda betäckningar. Hufvudingången och norra sidoingången ha likvisst tvertemot byggnadens idé nedtryckta nästan raka betäckningar. Ett litet fönster öfver norra sidoingången är ej heller i öfverensstämmelse härmed. En utbyggnad å södra sidan tjenar till sakerstia, men vanställer hufvudbyggnaden.

Till Klefs gästgifvaregård är en bättre dock något backig väg, som likaledes framgår genom den sköna elfdalen. Ätran bildar flere damlika gölar eller sumpar, hvilka under flodtiden öfversvämmas. Vid sistnämnde gästgifvaregård till venster om vägen jemte ån ligger en skans, som kallas Klefsskans. Temligen höga jordvallar bilda en liten fyrkant med öppning åt norr. Denna skans, som stundom kringsvämmas af ån, ligger ej långt ifrån en ansenlig bergshöjd, hvaraf inhemtas, att den är äldre än eldvapen, emedan densamma icke kunnat mot sådana lemna något skydd.

Vid början af Halland möta skoglösa höjder och kala ljunghedar. Vid Gunnarps gästgifvaregård öfverforo vi Ätran, hvarpå vi togo afsked af denna, ehuru icke stora, dock vackra å.

Krogsereds kyrka byggdes 1816. Den består af ett aflångfyrkantigt skepp, ett fyrkantigt torn och ett halfrundt utsprång. Å skeppets södra sida är en liten rak-

betäckt ingång och deröfver ett litet rundt fönster, vid hvarje sida härom tvenne stora fönster med halfrunda betäckningar. Skeppets norra sida är alldeles lika med undantag, att här icke finnes någon ingång. För att ge denna anordning någon harmoni, har tornet och utsprånget äfven fått ett litet rundt fönster. Denna fönsterinrättning väcker icke obehagligt intryck; men enhvar torde utan svårighet inse, att densamma tillkommit för att liksom på ett boningshus få en liten ljusöppning öfver sidoingången. En dylik anordning, som å våra nyare kyrkor är ganska vanlig, gör sidoingångarna låga och oansenliga. Besinnom, att medeltidens byggmästare icke gingo så tillväga. Öfver hufvudingången sattes stora fönster, emedan mellanskeppets höjd gaf dertill godt utrymme. När sidoingångarne voro anbragte å korgaflarna, gaf tvärskeppets höjd äfven godt tillfälle att öfver desse öppna stora fönster. Men det är väl till märkandes, att då sidoingångarne anbragtes å långhusets omgifningsmurar, fingo de inga ljusöppningar öfver sig, hvarför de också hade mera utrymme och kunde få mera ansenlighet. Härvarande tornbetäckning liknar de många, jag sett å nybyggda kyrkor. På en takbrytning åt alla sidor följer en fyrkantig uppsats med fyra ljusöppningar och häröfver en låg betäckning, hvars topp uppbär ett enkelt kors. Ett kyrkotorn blef under rundbågsåldern betäckt på följande sätt. Hvarje sida fick en gafvel, i midten hvaraf en åttkantig spira anbragtes. Under spetsbågsåldern deremot användes å ett sådant tvenne eller fyra aftrappade gaflar med enkel eller korsande betäckning utan spira. Härvid behöfves väl knappast erinras, att desse betäckningssätt icke vanligtvis användes å större kathedraler, utan å mindre kyrkobyggnader. Emellertid lärer den, der tagit

någon kännedom om den äldre och nyare kyrkobyggnadskonsten, medgifva, att desse uråldrige betäckningar icke blifva synnerligen dyrare, men deremot i anseende till de genombrutna gafvelfälten vida prydligare och i många fall varaktigare än nutidens lanternor. Ifrågavarande kyrka har brutet vattentak. Det är lätt begripligt, att ett sådant i anseende till sparrarnas ökning fordrar, om det skall motstå stormskakning, synnerlig omsorg, och att ett sådant dessutom svårligen kan med taktegel göras droppfritt. För öfrigt prydes ingen byggnad, allraminst en kyrka, ehvad stil hon också får, med bruten betäckning. Vi måste uppriktigt beklaga, att medeltidens heliga byggnadskonst sällan rådfrågas af nutidens byggmästare.

Vid Sjönevads gästgifvaregård ligger en sjö, hvari finnes en liten holme med lemningar efter en uråldrig borg. Denne holme omgifves med gräsbeväxta vallar, hvilka höjande sig omkring 20 fot öfver vattenytan bilda en aflång rundel af 200 fots längd, 180 fots bredd. Uppgången är å sydvestra sidan. Man sade, att tegel och kalkgrus funnos i dessa vallar, och trodde sig här liksom annorstädes se vid lugnt väder lemningar efter en brygga, som förenat denna borg med vestra stranden. Detta ställe kallas i Valdemars jordebok af 1231 Scönäwathsbiargh, och kallas nu Sjönevadsborg, hvaraf tillika med sju underliggande byar betaltes enligt samma jordebok 10 mark silfver. Det är troligt, att denna ödsliga omgifning varit skogbeväxt. Nu synas häromkring kala bergsryggar och ljunghedar, som sträcka sig med ringa afbrott ända till Getinge, således omkring tre mil.

Den ödsligaste trakten är Asigehed. Denna har en ganska betydlig sträckning och en deremot svarande bredd och omgifves af högre och lägre bergsryggar. Här ligger

en mängd till en del betydliga grafrör; men i synnerhet ådraga sig trenne uppresta stenar en resandes uppmärksamhet. De äro nära fyrkantige och hålla från 2 fot 6 tum till 3 fot i hvarje sida, och 12 fot 6 tum i höjd. Tvenne af dessa stenar stå endast 7 fot ifrån hvarandra; den tredje omkring 120 fot längre bort har haft jemte sig en sten på 8 fots afstånd, hvilken nedfallit och håller i största bredden 8 fot och 15 fot 6 tum i längd. Hvarje par af dessa stenar innehar ganska vida dock låga jordhögar. Den östra högen, hvarå ena stenen kullfallit, är ganska märkbar, den vestra deremot har blifvit betydligen skadad genom vägens anläggande deröfver. Längre åt söder och icke synnerligen långt härifrån nära Asige kyrka höja sig å ömse sidor om vägen större och mindre ätthögar. Här finnas äfven några större och mindre bautastenar, af hvilka en tyckes nyligen ha blifvit af skattsökare omkullgräfven. Längre fram och icke långt ifrån Getinge kyrka stå till venster om vägen på sluttningen af en ansenlig landthöjd jemväl några bautastenar. Här märkes äfven en domring.

Men begifvom oss tillbaka till Asigehed, som kringsväfvas af en sorglig fornsaga. Här är nemligen ett af de många ställen, som muntlig öfverlemning och bibehållne minnesmärken bestämma såsom skådeplats för Hagbarths och Signes eller Habors och Signilds olyckliga äfventyr. I denna trakt ligger Sigarsberg, som för något öfver ett halft århundrade tillbaka hade tydliga lemningar efter gråstensmurar, och derunder Sigars- eller Signestad. Här ha fordom stått bautastenar, minnesmärken, såsom man trott, efter Sigars kämpar. Signesbur är en aflång fyrkant, som fordom liknat en tomtplats, och Signeskälla ligger nära härintill. De tvenne höga bautastenar, vi här

sett jemte vägen, kallas liksom de tvenne andre Haborsstenar eller galge. En ganska ansenlig ätthög jemte vägen mellan Asige och Årstad heter Haborshög. Häromkring finnas åtskilliga andra fornlemningar, hvilka sägen icke namngifver, och hvilka svårligen kunna förenas med Habors och Signes äfventyr, hvarom berättelsen är enligt Saxo i korthet följande.

En Småkonung Sigar hade tre söner Sivald, Alf och Alger och en dotter Signe; och en annan Småkonung Amund hade fyra söner, nemligen Håkan, Helvin, Hagbarth och Amund. Under en vikingsfärd kommo Alf och Alger i ett blodigt slag med Helvin, Hagbarth och Amund. Sedan de å båda sidor lidit lika nederlag ingingo de fosterbrödralag. Hagbarth följde Sigars söner till Danmark, der han och Signe fattade kärlek för hvarandra. Under Hagbarths frånvaro tillställde en utlänning Hildigisle, som fattat tycke för Signe och afundades sin medtäflares företräde hos henne, ett missförstånd mellan ofvannämnde fosterbröder. Sigar hade tvenne rådgifvare, som voro bröder och hette Bilvise och Bolvise, af hvilka den förre sökte bilägga alla missförhållanden, den sednare att tillställa oenigheter. Bolvise, bestucken af Hildigisle, förmådde genom låga taslerier Alf och Alger att öfverfalla Helvin och Amund, hvilka sednare stupade i en träffning. Hagbarth återkom, öfverrumplade och nedlade fredsbrytarne i ett sjöslag, hvarvid Hildigisle fick ett snöpligt sår, som väckte allmänt åtlöje. Ehuru ett fosterbrödralags heliga band blifvit lossade genom dessa blodsutgjutelser, flammade dock kärlekens förra låga lika liflig hos den unga vikingen, som väl förutsåg Sigars oförsonliga hämdlystnad, men förlitade sig på Signes oföränderliga kärlek. Hagbarth klädde sig såsom sköldmö, och begaf sig till

Sigars borg. Han föregaf sig vara sändebud från en välkänd viking och blef i denna egenskap väl emottagen. Den förmenta sköldmön fick, ehuru gestalten syntes föga qvinlig, tillträde till sin älskarinnas bur. De båda lycklige utan att bekymra sig om det förflutna eller tillkommande öfverlemnade sig besinningslöst åt den ljufva sammanvaron, och svuro att i lif och död följa hvarandra. Emellertid blef den obetänksamme älskaren förrådd och efter ett tappert motstånd gripen och tingförd. Meningarne voro delade. Bilvise och flere andra påstodo, att man icke borde förfara grymt mot Hagbarth utan fasthellre begagna hans starka arm mot sina fiender; men Bolvise deremot yrkade ett hårdt straff öfver den unge kämpen, för det han nedlagt Sigars söner och vanärat hans dotter. Hagbarth blef derpå dömd att hänga, och en galge upprestes. Härpå räckte Signes moder honom ett horn och bad honom med hånande ord taga sig en styrkedryck innan han nedgick till Hels öppna boning. Den unge vikingen emottog detta horn, gengäldade hennes hårda tilltal med en bitter erinran om hennes söner, hvilka han skickat i förväg, och om den sorg och smärta, som förestod henne, hvarefter han slungade det horn, han mottagit, i hennes ansigte. Hagbarth framförd till afrättsplatsen bad, att hans kappa måtte först hängas, på det han måtte deraf få en riktig förebild af sin förestående hädanfärd. Detta beviljades. Emellertid hade Signe förtviflad öfver denna olyckliga tilldragelse förmått sina tärnor att följa sitt exempel, och utsatt en spejare, som skulle efterse den sorgliga sakens utgång. Denne seende kappan sväfva i luften och troende domen redan vara verkställd skyndade att härom lemna underrättelse; hvarpå Signe och hennes tärnor, som emellertid af sina kläder gjort

snaror, antände borgen och hängde sig. Den oförfärade ynglingen, seende lågornas utbrott, prisade sin älskarinnas trohet, och förvissad om hennes sällskap till en annan verld och säker om en ljuf återförening der, påskyndade verkställigheten af domen.

Håkan, som var i vikingsfärd, hastade vid underrättelsen härom att utkräfva en blodig hämd. Han öfverrumplade Sigar, fällde honom i en slagtning och mördade efter vunnen seger män och qvinnor. Sedan öfverfölls Håkan af Sivald. De slogos i tvenne dagar, hvarpå Håkan, ehuru Sivald blifvit på platsen, nödgades taga till flykten, och afled någon tid derefter i Skottland. Så slutades enligt Saxos berättelse detta sorgespel. Ehuru han efter sin vana söker i denna framställning tala och sjunga med en gammal Romares tunga, så röjer han likvisst i hvarje yttrande en gammal nordbos anda och tankegång. Så qväder t. ex. Hagbarth vid anblicken af Signes lågande boning:

Svenner gripen mig nu, och lyften mig hastigt i höjden;
 Efter min kärastes död ljuft för mig synes att dö.
Jag hör lågornas dån, och skådar den flammande borgen;
 Så den lofvade tro kärleken yppar i dag.
Ja! ditt löfte uppfylles med otvetydiga tecken;
 Hvad du i lifvet mig var, det du i döden mig blir.
Så vi sluta vår bana, men börja den åter tillsammans.
 Förstlingen kan ej förgås af det oss kärleken gaf.
Lycklig jag, som förtjent att i döden njuta ditt sällskap,
 Och som icke behöft ensam nedstiga till Hel.
Derföre snaran med glädje jag tager kring framräckta halsen;
 Ty det straff, som jag får, endast bereder min fröjd.
Säker förhoppning jag hyser att åter förnya min kärlek;
 Snart vi bland skuggornas flock njuta, hvad Freja beskär.

Båda verldarne skänka oss lika ljufhet, och båda
Skola beprisa vårt lugn och vår osvikliga tro.

Härvid torde i förbigående böra anmärkas, att de tvenne sista af dessa versar ha, liksom några andra stälen hos Saxo, icke blifvit rätt förstådde. Hvarken Stephanii förklaring häröfver eller Suhms öfversättning häraf äro, enligt min öfvertygelse, riktige. *Axis uterque* och *geminus orbis* betyda icke här såsom i den klassiska stilen norden och södern d. ä. öfver hela verlden, utan åsyfta denna och den andra verlden. Det är nemligen bekant, att våre förfäder betraktade det närvarande och det tillkommande lifvet såsom i sig detsamma och döden blott såsom en mellanlänk. Sjelfve Romarne, som föga utmärkt sig genom ethnografiska forskningar, kände våra förfäders rena odödlighetsbegrepp [5]).

Ifrågavarande äfventyr spridde sig vida omkring i norden. Asagudarnas helgedomar och lundar öfvergåfvos, vikingsfärder och ströftåg afskaffades; men Hagbarths och Signes hjertskakande missöde fortlefde i nordboarnes minnen. Desse älskande betraktades icke numera såsom hedningar. De besjöngos i Danmark, Sverge och Norge såsom christne, men grundtonerne äro likvisst i deras visor desamme. Inga bardalekar och blodsutgjutelser omtalas, och Habor inkommer icke såsom sköldmö, utan såsom sytärna i Signilds bur. Likväl saknas i Saxos framställning en ljuf omständighet, hvilken finnes i deras visor. Om den varit på Saxos tid allmän, hade den säkerligen icke blifvit af honom obegagnad. Det heter nemligen i dessa visor, att Habor fängslad med lätthet sönderbröt sina fjettrar, men att han bunden med ett Signilds huf-

---

[5]) M. A. Lucani Pharsaliæ Lib. I. v. 452—458.

vudhår höll sig alldeles stilla. Men bådadera måste dock äfven enligt sagans christliga behandling undergå samma sorgliga öde [6]). Äfven en nyare tids snillen ha upplifvat Habors och Signilds minne, nemligen Messenius, Suhm, Pram och Öhlenschlæger m. fl.

Det är bekant, att man velat efter detta sorgespel finna minnesmärken på fyra ställen i Sverge och på lika många i Danmark, och på fem i Norge. Saxo tillägger Seland denna utmärkelse. Men en sagoskrifvare bestämmer derför Halogaland i Norge. Erkebiskopen Laurentius Petri hedrar härmed Uppland, och Messenius och Wormius strida i anledning deraf båda för sitt lands förmenade anspråk. Saxo berättar, att en bonde på Seland upplöjt och för Erkebiskopen Absalon förevisat en stock, hvilken varit Habors galge; och Messenius säger, att en bonde i närheten af Sigtuna ur jorden uppgräft en dylik. Uti vår tid lärer ingen tro på äktheten af detta slags jordfynd. Torfæus och Schöning anse samma händelse tillhöra Norge. Herman Chytræus och Jacob Richardson vilja deremot tillkämpa Asigehed denna ära. Striden härom har omsider afstadnat, men ovissheten fortfar. Icke dessmindre ha till och med utmärkte fornforskare sökt bestämma Habors och Signes dödsår. Så har man t. ex. tvistat, om detta inträffat före år 199 eller på år 222. Suhm upptager denna tilldragelse under år 358 [7]). Om

[6]) Danske Viser fra Middelalderen, 3 D. 1 A. Kiöb. 1813, s. 3—18. Svenska Folkvisor från forntiden, Stockh. 1814, I D. s. 137—147.

[7]) Saxonis Gramm. Hist. Dan. Hafn. 1644, p. 128—133. S. J. Stephanii Notæ in eandem, p. 158—160. H. Chytræi Monumenta præcipua etc. in S. Lagerbrings Mon. Scan. V. I. p. 313—314. J. Richardsons Hallandia, s. 102—110. P. F. Suhms Critisk Historie af Danmark, VIII B. s. 243—270 och Dens. Historie af Danmark, I T. s. 160—167. P. E. Müller om Saxos Kilder i

sjelfva skådeplatsen för detta äfventyr icke kan med säkerhet bestämmas, huru skulle då en tillförlitlig tidräkning derför kunna uppgöras?

Men här kan skäligen frågas, om denna berättelse tillkommit genom en lycklig dikt eller en verklig händelse. Att tviflare funnits bör icke väcka förundran, ty för dem, som icke vilja tro, är, såsom Pindarus säger, ingenting troligt. Man har förmodat, att berättelsen om Habor och Signild afser soldyrkan. Detta kunde med något skäl antagas, om meningen vore, att en ren kärlek är en sann urbild af himmelns solljus, och att en Habor uti en Signild dyrkat ett återsken deraf.* Således häri samma ljufva förhållande, som Freyer erfor, då han från *Lidskjalf* skådade luft och haf upplysas af den undersköna Gerdas glänsande armar. Men ifrågavarande händelse måste ha en historisk grundval. Alla luftslott, om än underbara ja rentaf förtrollande, bortdunsta med tiden. Ifrågavarande sorgespel har en ganska hög ålder. Häraf föranledda sångbilder finnas redan *i nionde seklet* använde af skalden Thiodolf och sedan af flere hans efterföljare. Händelsen lefde icke allenast i sagor och qväden, den har äfven blifvit genom bildverk förherrligad. En Hagbarths bildstod i kroppsstorlek omtalas omkring slutet af tionde seklet såsom en vanlig prydnad i ett boningshus på Island. Det berättas nemligen, att Stengerda, som ville utan att märkas se Kormak, ställde sig bakom Hagbarths bildstod och såg under dess skägg ini dryckesstugan. Då ljuset föll på henne, sade en närvarande till Kormak: Ser du ögonen vid Hagbarths hufvud, hvarpå denne qvad ett vers, hvari han prisade sig lycklig, att den sköna qvinnan

---

* Danske Videnskab. Selskabs Phil. og Hist. Afhandl. II D. Kiöb. 1824, S. 101—104 m. fl.

hade öfver Hagbarths hals fästat sina blickar på honom [8]). Då märkvärdigare tilldragelser, som ej belysas af skriftliga efterrättelser, gerna lokaliseras; tyckes ingenting vara naturligare än, att mången i anledning af uråldriga okända fornlemningar sökt med detta äfventyr förherrliga sin fosterbygd. Detta bevisar snarare en verklig historik grund än motsatsen deraf; ty en idel saga, ehuru skön, kan säkerligen icke så anslå särskildta länders skiljaktiga invånare, att den fortlefver ett och annat årtusende i deras minnen. Norden har dessutom icke varit så fattig på hjertskakande tilldragelser, att en diktad skulle oafbrutet spela en hufvudrol i dess högsinta och svärmiska hjeltelif. Hela berättelsen har slutligen en så ren anstrykning af våra förfäders öfverdåd, hämdbegär och kärlekshänförelse, att deri ligger i sig ingenting, som är hufvudsakligen otroligt. Det är således icke underligt, om detta äfventyr funnit samklang i tidens tänkesätt och derigenom vunnit flerestädes ett burskap, som sjelfva christendomen icke kunnat utplåna.

Det skulle här leda till en afskräckande vidlöftighet att undersöka, huruvida Asigehed har lika stora anspråk på ifrågavarande utmärkelse, som andra ställen i norden. Jag måste emellertid bekänna, att de höga stenar, der stå, synas mig vara dubbla bautastenar. Det är nemligen icke utan exempel, att tvenne sådana finnas på en och samma grafhög. De många griftrör häromkring liksom de många högar i närheten af Asige kyrka ådagalägga, att denna bygd antingen haft ganska länge invånare eller ock, att afgörande fältslag blifvit här hållne. Att de monumenter, som finnas på andra ställen, hvilka man tydt på Habors och Signes äfventyr, äfven kunna på ett tro-

[8]) P. E. Müllers Saga Bibliothek, II D. s. 391.

ligare sätt förklaras, torde genom närmare undersökning visa sig. Det säkra är åtminstone, att Habor icke kunnat för sin kärlek blifva på mer än ett ställe hängd, och att, om han verkligen fått en sådan död, man icke för detta ändamål framsläpat så ofantliga stenar som de, hvilka här kallas Haborsgalge.

Vid Getinge kyrka kommo vi åter på den väg vi tagit vid uppresan. Vi hvilade öfver natten å Qvibille gästgifvaregård och fortsatte resan andra dagen till Karup, hvarifrån vi följande morgonen begåfvo oss öfver Hallandsås. Med fägnad sågo vi Skåne utbreda sig framför oss, och glade öfver att ha utan några obehag genomfarit flere provinser, skyndade vi åter till de göromål, som väntade oss uti Lund.

Rättelser:

S. 44 r. 20 står kyra läs kyrka. — S. 69 r. 27 st. fykant l. fyrkant. — S. 125 r. 23 st. nidverk l. snidverk. — S. 126 r. 28 st. brytningar l. bränningar. — S. 159 r. 22 st. ibland l. under. — S. 278 r. 23 st. följde l. följe.

Register.

